

Magay Tamás

Félmúlt és közeljövő

Magay Tamás (szerk.) Félmúlt és
közeljövő / Lexikográfiai füzetek

október

AKADÉMIAI KIADÓ

75

FÉLMÚLT ÉS KÖZELJÖVŐ

LEXIKOGRÁFIAI FÜZETEK 3.

Szerkesztőbizottság

BÁRDOSI VILMOS, FÁBIÁN ZSUZSANNA, GERSTNER KÁROLY,
HESSKY REGINA, MAGAY TAMÁS (a szerkesztőbizottság vezetője),
PRÓSZÉKY GÁBOR

Tudományos tanácsadó

ELEKFI LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, KISS JENŐ, MAKKAI ÁDÁM (USA),
NYOMÁRKAY ISTVÁN, RUZSICZKY ÉVA

FÉLMÚLT ÉS KÖZELJÖVŐ

Szerkesztette

MAGAY TAMÁS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia
Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága támogatásával

Írták

BENKŐ LORÁND, CZÉKMÁN ORSOLYA, EÖRY VILMA, FAZAKAS EMESE,
FÓRIS ÁGOTA, HOLLÓS ZITA, KISS ANDRÁS, KOLLÁTH ANNA,
KONTRA MIKLÓS, MAGAY TAMÁS, MURÁTH JUDIT, ORSZÁGH LÁSZLÓ,
PAJZS JÚLIA, PETER SHERWOOD, PUSZTAY JÁNOS, SZÖLLŐSY ÉVA,
TAMÁS DÓRA, TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA, TÓTH SAROLTA

ISBN 978 963 05 8559 0

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2007

© Magay Tamás (szerk.) 2007
© Szerzők, 2007

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

I. EMLÉKEZÉSEK

Tamásné Szabó Csilla: Szabó T. Attila születésének 100. évfordulója ..	11
Kiss András: Szabó T. Attila, a kutató	13
Fazakas Emese: Az Erdélyi magyar szótörténeti tár mint rendhagyó történeti lexikográfiai munka.....	23
Benkő Loránd: Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű.....	37

*

Magay Tamás: Országh László emlékezete – születésének 100. évfordulóján	47
Beszélgetések Országh Lászlóval 1968-ban. A beszélgetőtárs: Magay Tamás	63
Országh László: Az ÉrtSz. szerkesztésének története	85
Kontra Miklós: A heló térhódítása Budapesten	101
Peter Sherwood: A jövő idő kifejezése a magyarban	109
Tóth Sarolta: Ahogy a hétkötetes Értelmező szótár készült	119

II. TANULMÁNYOK

Czékmán Orsolya: A magyar matematikai szótárak a 20. században ...	125
Muráth Judit: Szakszótárak előkészítő munkálatai: lexikológiai-ter- minológiai vizsgálatok	155

Pajzs Júlia: A jövő szótára és a magyar számítógépes lexikográfia	171
Tamás Dóra: A Magyarországon megjelent egynyelvű, kétnyelvű és többnyelvű nyomtatott gazdasági szótárakról	189

III. FOLYÓ MUNKÁLATOK – BESZÁMOLÓK

Eöry Vilma: Egy értelmező szótár lexikográfiai újdonságai	223
Fóris Ágota: Kongresszusi beszámoló a XII Congresso Internazionale di Lessicografia XII EURALEX International Congress (Torino, 2006. szeptember 6–9.).....	233
Hollós Zita: A lexikográfiai folyamat a SZÓKAPTÁR, egy korpuszalapú kollokációs aktív szótár példáján keresztül. Projektbeszámoló	237
Kolláth Anna: Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótárkiadási programjáról	257
Pusztay János: A BDF Uralisztikai Tanszékének szótárkiadási programja	271

IV. VITA

Szöllősy Éva: Megjegyzések egy szótárdefinícióhoz	283
Fóris Ágota: A szótár terminus értelmezéséről	295

V. BIBLIOGRÁFIA

Kiegészítések és frissítések A magyar szótárirodalom bibliográfiájához	303
A kötet munkatársai	329

ELŐSZÓ

A *Lexikográfiai füzetek* sorozat 3. kötete mindenekelőtt az emlékezésé. Mint a címe is utal rá, nem a régmúltat idézzük, hanem csak a „félmúltat” – hiszen még sokan élünk, akik tanítványi, kollegiális vagy éppen baráti kapcsolatban voltunk-lehattunk a magyar szótárírás e két nagy alakjával: *Szabó T. Attilával*, a jeles erdélyi magyar nyelvtudóssal és *Ország Lászlóval*, a nemzetközi hírű magyar lexikográfussal. Róluk emlékezünk születésük századik évfordulója alkalmából. Tanítványai és munkatársai szólnak e két nagy, iskolateremtő egyéniségről, munkásságukról. Legmaradandóbb műve szerkesztésének történetét maga Ország László mondja el.

A második fejezetben foglalt tanulmányok tematikája egy kivétellel a szakszótárírás. Az egyik tanulmány a lexikológia és terminológia megközelítésében vizsgálja a szakszótárakat. A matematikai és gazdasági szótárak lexikográfiai feldolgozása kapcsán teret nyitunk a kezdő fiataloknak, lehetőséget szárnybontogatásukhoz. Az egy „kivétel” a jövő szótáráról és egyben a szótár jövőjéről szól. Így egészül ki a „közeljövő” a távolabbi jövő terveivel, lehetőségeivel, víziójával.

A harmadik fejezet folyó munkálatokról, szótártervekről, lexikográfiai újdonságokról ad beszámolókat. Itt is van egy „kivétel”: tájékoztatást kapunk az EURALEX 12., torinói kongresszusáról. A jelen kötet szerkesztője alapító tagja volt az 1983-ban az angliai Exeterben megalakult EURALEX-nek (Európai Lexikográfiai Társaságnak), és azóta is igen fontosnak tartja, hogy magyar lexikográfusok is, különösen fiatalok, aktív tagjai legyenek ennek a kitűnően szervezett és igen eredményesen működő nemzetközi társaságnak.

Miután a legjobb szerkesztő maga az élet, a negyedik fejezetben „vitát nyitunk” egy beérkezett dolgozat okán. Lehet, hogy ezzel hagyományt teremtünk, fontosnak tartjuk ugyanis, hogy ne csupán folyosókon, osztálytermekben, bizottsági üléseken vagy éppen e-mailen vitatkozzunk, hanem egy

rendszeresen megjelenő fórumon is lehetőséget adjunk felmerülő, lényegesebb aktuális kérdések megvitatására.

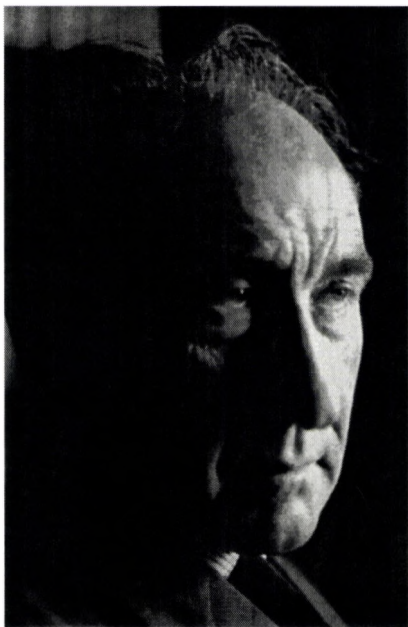
Az ötödik fejezet a Lexikográfiai füzetek 2004-ben megjelent 1. számában közzétett *A magyar szótárirodalom bibliográfiájához*, valamint a 2006-os 2. számban közölt újabb adatokhoz szolgáltat további kiegészítéseket és frissítéseket.

Végül a szerkesztő megköszöni a Szerkesztőbizottság minden tagjának áldozatos munkáját, segítőkészségét. Külön is köszönetet mond *Szóllósy Évának*, aki a fiatal szerzők írásait lektorálta nagy hozzáértéssel és odaadással, valamint *Lukácsi Marginak*, aki a tőle megszokott pontossággal vitte számítógépre szótárbibliográfiánk frissítéseit.

Budapest, 2007 februárjában

Magay Tamás

I. EMLÉKEZÉSEK

Szabó T. Attila

Szabó T. Attila születésének 100. évfordulója

Ünnepel a nyelvészvilág, de nemcsak ők, hiszen Imre Samu megfogalmazása szerint „büszkén vallhatja őt magáénak – s úgy gondolom, vallja is – az irodalom-, a néprajz-, a történettudomány és művelődéstörténet egyaránt”¹.

Anyanyelvünk sokoldalú tudósa volt, aki egyaránt foglalkozott nyelvtörténettel, nyelvjáráskutatással, hely- és személynévtörténet kutatásával. Az erdélyi nyelvészeti iskola megteremtőjének tartjuk, személyisége, munkássága meghatározó a XX. század nyelvészeti kutatásaiban, olyan tudományos örökséget hagyva hátra, amely az őt követők egész generációjának tudott munkát adni.

Szabó T. Attila munkássága természetszerűen fonódik össze életének főbb helyszíneivel. Első nagyszabású munkája Déshez kapcsolódik. Huber András említi², hogy 1928-ban rendszerezte, jegyzetelte ki a helyi református egyházközség irattárát. A feltárt anyag készítette arra, hogy később neki-lásson a város helynevei, környéke sokszempontú leírásának (pl. *Dés helynevei*, 1937, *Dés települése és lakossága*, 1943, *A boszorkány-hit XVIII. századi dési emlékei*, 1983). A helynévgyűjtést nagyenyedi, majd zilahi tanárkodása alatt is folytatja. A gyakorlati munkát módszertani összegzések követték. 1933-ban jelentette meg a Magyar Nyelvben *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere* című tanulmányát³ 1937-ben az önkéntes gyűjtők számára is használható népszerű módszertani útmutatóját az Erdélyi Iskolában: *Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?*⁴; 1943-ban pedig az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyvében ennek 19. századi előzményeit foglalta össze⁵.

¹ IMRE Samu: *Szabó T. Attila hetven éves*. MNy 1976/2. 245–248.

² HUBER András: *Akikhez a múzsák bekopogtak*. Gloria, Kolozsvár, 2004. 146.

³ MNy. XXX (1933). 160–180

⁴ Erdélyi Iskola V. 1–8. sz., különnyomatként is.

⁵ SZABÓ T. Attila: *A magyar helynévkutatás a XIX. században*. I, 181–264.

1970–1988 között hét kötet jelent meg válogatott tanulmányaiból (*Anyanyelvünk életéből*, 1970, *A szó és az ember*, 1971, *Nyelv és múlt*, 1972, *Nép és nyelv*, 1980, *Nyelv és irodalom*, 1981, *Tallózás a múltban*, 1985, *Nyelv és település*, 1988), az első hat a Kriterion Kiadó gondozásában, a hetedik Budapesten az Európa Könyvkiadónál.

Írásom elején azt állítottam, hogy az őt követő generációnak tudott munkát adni. Amikor ezt írtam, elsősorban az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* immár tizenkét megjelent kötetére gondoltam. Nem feledkezhetünk meg az *Erdélyi helynévi adatokról* sem, hiszen a Szótörténeti tár anyagának gyűjtése közben, levéltári búvárkodásai során Szabó T. Attila külön cédulákra jegyezte az erdélyi helyneveket is, jelentős helynévtörténeti gyűjteményt alakítva ki. Anyagát az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik, feldolgozása Budapesten most van folyamatban, néhány kötet már meg is jelent.

Balassa Iván 1996-ban monográfiában⁶ mutatta be rendkívüli életét, páratlanul gazdag munkásságát. A nyelvésztársadalom emlékét őrzi. Halálának tizedik évfordulóján a Magyar Nyelvtudományi Társaság tudományos ülést tartott emlékének tisztelegve. Az 1990-ben újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori munkatársa, vezetője emlékét nemcsak őrzi, hanem kivételes módon ápolja: itt lelt otthonra az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkaközössége, az Egyesület gondoskodik a szótár kiadásáról, sőt a szerkesztői utánpótlásról is. Néhány évvel ezelőtt a Kolozsváron alakult nyelvi intézet Szabó T. Attila nevét vette fel.

Az alábbiakban két írást adunk közre, egyiket Fazakas Emese, az Erdélyi magyar szótörténeti tár jelenlegi főszerkesztője tollából, aki e monumentális mű készítéséről ír. A másikban egy kortárs, Kiss András kolozsvári nyugalmazott főlevéltáros osztja meg az olvasókkal személyes emlékeit, élményeit a Professzorral kapcsolatban.

Legyen ez a két írás tisztelegés a száz éve született Szabó T. Attila emléke előtt.

⁶ BALASSA Iván: *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa*. Püski, Budapest, 1996.

KISS ANDRÁS

Szabó T. Attila, a kutató

A száz esztendeje, 1906. január 12-én született Szabó T. Attila Fehéregyházán látta meg a napvilágot. A valóban nagy emberekre jellemző önróniával, így emlékezik meg fehéregyházi szülőhelyéről: „... ahol én születtem, két csapás érte a magyar nemzetet. Az egyik az, hogy ott halt meg, esett el Petőfi Sándor, s a másikat szerénységem tiltja megmondani.” Azonban, Petőfihez hasonlóan, aki Kiskőrösön született, de gyermekkorát Fehéregyházán töltötte, és azt tekintette szülőföldjének, Szabó T. Attila sem fehéregyházinak, hanem désinek vallotta magát. Ugyanis megözvegyült tanítónő édesanyja öt gyermekével, köztük a másfél éves Attilával, „visszaköltözött Déssre, a család eredeti fészkébe”. Dész tehát, a világra és környezetére eszmélés, valamint az árvákat abban a környezetben nevelő tanítónő édesanyjának a szép magyar szó iránti igényessége, maradandó emlékeként kísérték egész életében. Erről tanúskodik vallomása is: „Ezért nekem a nyelv az Édesanyámra való emlékezést is jelenti, tehát anyanyelvet, és pedig tisztán, elegyítetlenül szép anyanyelvet jelent.”¹ Innen, a dési gyökerekből sarjadt ki az az életmű, amely évtizedes tudatos kutatómunka eredményeként szabta meg Szabó T. Attila helyét magyar tudományosságunkban, és fokmérőjévé vált emberi és alkotói értékének. Olyannyira, hogy akárcsak egyik első gyámolítója, Kelemen Lajos esetében is, akinek neve Erdély-szerte a levéltáros fogalmával azonosult, a Szabó T. Attila név is viselője értékének olyan fedezete lett, amelyhez bármilyen jelző, cím hozzáadása felesleges sallangnak tűnhet. Életpályájával, alkotómunkájával – az eddig megjelent írásokon kívül – a szakirodalom hivatott foglalkozni. Ezekben a sorokban azonban csupán egyszerű tanúként szólunk Szabó T. Attiláról, a kutatóról, az Erdélyi

¹ Szabó T. Attila vallomása életéről, munkásságáról, a nyelvtudományról. MNy LXXXIV/1988. 3.sz. 266–267.,257. Rövidítése a továbbiakban: MNy.

Magyar Szótörténeti Tár adatgyűjtőjéről és szerkesztőjéről, olyan tanúként, aki évtizedeken keresztül követhette tisztelettel munkásságát.²

Az emlékek Szabó T. Attiláról régebbiek a levéltári kutatótermi ismeret-ségnél. Az egykori egyetemi hallgató, akárcsak más kolozsvári polgár is, egy-egy ünnepélyes alkalommal, doktorrá avatásokon láthatta őt a Ferenc József Tudományegyetem aulájában, az ornátusban helyet foglaló egyetemi tanács mögött ülő egyetemi tanárok sorában. A fekete sujtásos öltönyben ülő egyetemi rendkívüli tanárról tudtuk, hogy az universitas nagyon fiatal professzorai közé tartozott.³ Aztán 1944 őszén, a front közeledtével nem hagyta el városát és egyetemét, ami lehetővé tette, hogy az ugyancsak helyén maradt egyetemi tanács, a városban maradt egyetemi oktatókkal és meghívott tudományos intézeti kutatókkal, biztosíthassa az egyetem folyamatos működését és a Kolozsvári Tudományegyetem jogfolytonosságát. Ez volt az a hőskor, amelyben, a háború viszontagságai és pusztításai után az egyetemi oktatók és hallgatók ideiglenesen megcsappant számával is meg lehetett kezdeni az új egyetemi évet, ugyanazzal a minőségi igénnyel, mint akkor, amikor teljes létszámú volt a professzorok kara és a hallgatók jelenléte.

Sajnos, a bekövetkezett zord időkből szomorúbb emlékek is felmerülnek. Az, amikor a város magyar polgársága és egyetemi hallgatói előtt, a zsúfolt aulában Miskolczi Dezső rector magnificus elmondja a Saxa loquuntur – A kövek beszélnek – kezdetű búcsúbeszédét, és az autonóm egyetemi tanács átadja az egyetem sorsának irányítását egy, a hatalom által kinevezett ideiglenes bizottságnak. Aztán a pártállamokban bevett szokásként, az 1952-ben a tudományos életben is bekövetkezett a Szent Bertalan-éji leszámolás mindazokkal, akik szaktárgyuk helyett nem a mindent elárasztó „ideológiát” zengték, vagy alkalmatlannak tartották őket erre a feladatra. Szabó T. Attilát akkor más, szintén kiváló magyar és román szakemberekkel egy időben távolítottak el tanszékéről.⁴ Ebből az időből a tanú azt a Sza-

² Nem egyedüli levéltáros tanúként, de a kegyetlen sors akaratából Dani János, a másik levéltáros tanú, aki az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában szolgálta a kutatást, sajnos, már nincs az élők sorában.

³ A legfiatalabbak egyike Bónis György, egykori jogtörténeti professzorom volt.

⁴ Sajnos, az azokban az időkben dívott „kiebrudalásokat” ma egyesek hajlamosak összemosni. Pedig más volt az indítéka a Szabó T. Attila és a hozzá hasonló szakemberek eltávolításának, és más az addig fontos pozíciókat betöltő „káderekének”. Ez utóbbiak esetében az indíték rendszerint a különböző „elvtársi” csoportok egymás közötti leszámolása volt.

bó T. Attilát idézi fel, aki kissé hajlottan, szótlanul ballag le az Attila úton új munkahelyére, az Erzsébet úti Nyelvészeti Intézetbe, ahol a román–magyar nagyszótár⁵ szerkesztői munkaközösségében kapott munkát.

Akkoriban, az ötvenes évek elején kezdte meg rendszeres kutatómunkáját a zömében hivatali levéltárakat őrző kolozsvári Állami Levéltárban. Addig, még teológus, majd egyetemi hallgató korában, Kelemen Lajos gyámolításával az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára páratlan értékű családi és személyi levéltáraiban, gyűjteményeiben kutatva kóstolt bele a levéltári kutatómunka szépségeibe és eredményességébe. Rátermettsége indokolta, hogy 1936-ban Kelemen Lajos mellé került levéltárosnak, ahol 1940-ig, egyetemi rendkívüli tanárrá történt kinevezéséig dolgozott. Miután pedig Kelemen Lajos 1942-ben levéltári főigazgatóként nyugdíjba vonult, 1944 májusában Szabó T. Attilát nevezték ki levéltári igazgatónak. Azt követően pedig, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületet az etatista központosítás és az egyneműsítésre törekvés jegyében a pártállam törvénysértően, erőhatalommal megszüntette, a Farkas utcai, akkor már az Akadémiai Könyvtár kezelésében levő egykori múzeumi levéltárba járó, a fiatalabb nemzedékhez tartozó kutatók észlelhették, hogy ott Kelemen Lajos, Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond jelenléte és munkássága biztosítják az Erdélyi Múzeum-Egyesület továbbélését, és az arra érdemeseknek átörökítik annak szellemiségét és tudományos igényességét.

A kolozsvári Állami Levéltárban több mint három évtizedig követhetem Szabó T. Attila kutatómunkáját. Példás kutató volt, azok sorából, akik pontosan tudták, mit keresnek, milyen levéltári anyaggal kívánnak dolgozni. Amint megérkezett, a ruhatárban elhelyezte kabátját, kalapját, elmaradhatatlan öblös irattáskájából, a családi feladatként vásárolt kenyér és egyebek mellől, kivette azt, amire éppen szüksége volt aznapi kutatásaihoz, többnyire az időnként behozott, egyforma méretűre vágott friss cédula-utánpótlást. Útja egyenesen a kutatóterembe vezetett, udvariasan köszönt mindenkinek – nem lehetett megelőzni a köszönésben –, senkivel nem bizalmaskodott, kedélyeskedett, mindenkivel egyaránt udvarias volt. A kutatóteremben azonnal nekilátott az előzőleg kikért anyag cédulázásának. Soha nem ment az intézmény vezetőségéhez, nem voltak különleges kívánságai, nem igényelt tudományos rangját megillető kedvezményeket. Szigorúan betartotta az akkori kutatási szabályokat, olyannyira, hogy amikor a belügyminiszteri „éberség”

⁵ Emil PETROVICI – Bela KELEMEN (red.): *Dicționar român–maghiar*. I-II. București, 1964.

megtiltotta, hogy a levéltárosok szobájába idegen lépjen be (amit senki se tartott be), ha e sorok írójának akart valamit mondani, bekopogott az ajtón és minden betessékelés ellenére a folyosón mondta el, amit közölni kívánt.

A Levéltárban példátlan tiszteletnek örvendett, ékes bizonyítékául annak, hogy a tiszteletet, a tekintélyt nem lehet kikényszeríteni, hanem csak kiérdemelni. Az önkéntes tisztelet példája volt az, hogy amikor a kutatóteremben az akkori „kutatócsósznek”, a fiatal Ioan Dordea levéltárosnak megemlítette, hogy régebben a kezében járt egy irat, ami érdekelné, de nem jegyezte meg a jelzetét, Dorea, anélkül, hogy Szabó T. Attila megkérte volna, napokig „kereste a tűt a szénakazalban”, míg végül megtalálta az kérdéses iratot. Az említett levéltáros visszaemlékezése szerint, a professzor úr, amikor megköszönte az iratot, könnyezett. (Azóta, a még életében megjelent Szótörténeti Tár kötetiből minden alkalommal egy dedikált tiszteletpéldányt nyújtott át a levéltárosnak.)

A megbecsülés és a tisztelet megnyilvánulása volt az is, hogy miután az új kutatótermi rendtartás megjelent, és az megtiltotta, hogy a kutatók töltő- vagy golyóstollon, illetve ceruzán kívül más írószert használjanak a kutatóteremben, mint például Szabó T. Attila, aki évtizedeken át megszokott tintáját és tollát használta, a kutatóteremben hallgatólagosan elfogadták, hogy Szabó professzor, mint addig, továbbra is a kalamárisba mártott, Kelemen Lajostól kapott, örökölt acél tollhegyek valamelyikével ellátott tollszárával írja céduláit. Ezt az írószerkészletet céduláival együtt a kutatók részére kijelölt szekrényben tartotta, ahol azt az anyagot őrizték, amellyel egy-egy kutató éppen dolgozott. Történt azonban, hogy 1968-ban, éppen az új levéltári épület felavatása előtti napon, amire a fővárosból valamelyik levéltári „vezető személyiséget” várták (aki ugyan nemigen tudta, mit, de bő mellénnyel vezetett),⁶ az újonnan berendezett kutatóteremben az éppen elmenni készülő Szabó T. Attila az új almazöld mokettre ejtette kalamárisát. És akkor, ott ahol mindenről jelentettek, mindent tudtak, a szászfenesi román takarítóasszony⁷

⁶ A párizsi École des chartes-ban szakosodott Aurelian Sacerdoțeanu 1954-ben történt eltávolítása után a levéltári hálózat élére levéltári ismeretekben nem szakosodott személyek kerültek. Főleg azután, hogy a vezető tisztségekre levéltári vezetésre „értékelt”, vagy inkább leértékelt belügyminiszteri törzstiszteket neveztek ki.

⁷ Ez az asszony egy alkalommal, amikor az egyik nagyon fiatal levéltáros első fizetéséből egy új rend ruhát készíttetett magának és minden célzat nélkül azt mondta, hogy most én is már úr vagyok, így világosította fel a fiatalembert: te még nem vagy úr, úr a domnu profesor Szabó, aki nekem mindig előre köszön, és nem fordul elő, hogy, ha egyszerre érünk az ajtóhoz, ne tessékeljen engem előre.

és az ugyancsak odavaló karbantartó, csendben, saját elhatározásból, anélkül, hogy szóltak volna valakinek, valami tintafoltot eltüntető porral addig sikálták a mokettet, míg eltűnt a „bűnjel”. Mindezt azért, hogy az általuk őszintén tisztelt „domnu profesor”-nak ne legyen emiatt kellemetlensége. És az avatőünnepség után, a Kelemen Lajostól örökölt tollhegyekkel, Szabó T. Attila nyugodtan, rendszeresen és szépen formálva tovább rótta betűit cédu-láira. Amikor úgy vélte, hogy ezekből a további otthoni munkára, rendszerezésre megfelelő mennyiség gyűlt össze, a készletet lenn a ruhatárban elmaradhatatlan táskájába helyezte és hazavitte.

Példásan rendszeres kutató volt mind a felhasznált idő, mind a kutatásra kikért anyagot illetően. Nem tartozott a levéltárosoknak és könyvtárosoknak azon rémei közé, akik tömérdek anyagot kérnek ki, és negyed- vagy félóra elteltével, mint akik „jól végezték dolgukat”, felállnak és elmennek. Ő ott ült végig asztalánál. Nem csevegett, nem járkált, és még nyolcvanéves korában sem tartozott a (gyakran jóval fiatalabb) bóbiskoló, felhorkantó kutatók sorába. Mindent természetes egyszerűséggel végzett. A levéltári anyag, amivel dolgozott, amint erről lentebb szólunk, nagyon különböző provenienciájú volt, ennek megfelelően a papírra vetett szöveg is. A provinciális írásbeliség bizony nem tartotta be a kancelláriák stílusát, helyesírását, rövidítéseit. A vidéki hivatalok, a családi levéltárak iratai között gyakran szembesült olyan szövegrészekkel, szavakkal, amelyek próbára tették szemét és paleográfiai tudását. Ha volt a kutatóteremben olyan közelebbi ismerőse, aki járatos volt a paleográfiában, megkérdezte tőle, hogyan olvassa a kijelölt, ki nem olvasott szöveget, szövegrészt (hisz vak tyúk is talál szemet, de ezt ő nem érezte senkivel). Ha nem sikerült megoldani az olvasatot, nem ült a szöveg felé görnyedten, görcsösen az olvashatatlannal szembe, hanem egyszerűen, megjegyezve a részt, továbbment azzal, hogy a meg nem fejtett szó vagy szövegrész vagy esetleg valami ahhoz hasonló még úgylát fog bukkanni, és akkor visszatér az olvasathoz. Ez, akár mert valóban előbukkant a meg nem fejtett szövegrész vagy szó, akár mert megszokta a rendetlen írás technikáját, rendszerint sikerrel járt.

Előfordult, hogy a szokott időpont előtt távozott a Levéltárból. Ennek egyik oka az volt, ha valaminek utána akart nézni a szomszédos Akadémiai Könyvtárban őrzött Erdélyi Múzeum-i kéziratárban vagy kézikönyvtárban. Ilyenkor, ha ismerőse volt a közelben, (egyeseke megrökönyödésére) így indokolta korai távozását: megyek a másik kocsmába. Rendszeres időközönként ugyancsak előbb távozott, amikor előre megvásárolt két perccel a tás-

kájában Fülöp Antal Andor festőművészhez ment, hogy „Andorkával”, a pereceket elfogyasztva, felidézze közös emlékeiket. A közelben levő ismerős számára ez volt az indoklás: megyek Andorkához, kirúgni a hámból.

Ugyancsak tanúként, aki mint valamiféle ötödik kerék, közelről követtem az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár munkálatait, néhány szót szeretnék erről is szólni, anélkül hogy a nyelvészet szakterületére kalandoznék. Egy nap, érkezésekor, éppen az előcsarnokban futottunk össze, amikor a ruhatar előtt kivett táskájából egy téglalakú, kartonlemezek közé kötött papírköteget. (Ez volt a Szótörténeti tár munkálataiban híressé vált, a megszerkesztett szócikket tartalmazó, első „tégla”). Megszokott egyszerűségével és közvetlenségével (sohasem volt „vaskalapos”) a kezembe nyomta a köteget, ezzel: ebben a készülő Szótörténeti Tár első szócikkei vannak, légy szíves, nézd át és jegyezd fel észrevételeidet. Jakó Zsiga mondta, hogy adjam neked. Akik közelebből ismernek, tudják, hogy van egy mondásom: az őrmesternek a közkatona köteles engedelmeskedni (az is igaz, hogy hierarchiai értékítéletemben nagyon kevesen érték el az őrmesterei sarzsit). Egy megjegyzésem volt: de én nem vagyok nyelvész. A válasz erre ez volt: ezt én nagyon jól tudom, de azt is, hogy te naponta ugyanazokat a forrásokat olvasod, amelyeknek szövegrészeivel majd a szerkesztményekben találkozol. Céduláidhoz viszont neked is meg kell értened a szöveget, és értelmezned kell a szavakat. Így ért az általam valóban kitüntetésnek érzett megbízás, amelynek következményeként, nem sok hozadékkal ugyan, de az első kötettől kezdve munkatársként szerepelek a Szótörténeti Tár valamennyi kötetében, az első kötetben feltüntetettek közül ma már egyedüli élőként. Így hát közvetlen tanúként szólhatok létrejöttének körülményeiről.

A nagy emberek nem egyedüli, de egyik fokmérője, ezt Kelemen Lajos példáján is tapasztaltuk, hogy haláluk után szép számmal jelentkeznek azok, akik „együtt dolgoztak, támogatták” vagy más módon járultak hozzá alkotó munkájukhoz. Ami azonban Szabó T. Attila életművének egyik kimagasló alkotását, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárát illeti, tanúként nyugodtan állítom, hogy a hatalmas anyag gyűjtése, valamint az első kötet megszerkesztése egyedül és kizárólag az ő műve, akárcsak a szócikkek szerkesztési eljárásának kidolgozása. Élete végéig minden egyes szócikket ő is nézett át. Viszont az első kötetet követően a szerkesztés terén nem hallgatható el a szócikkek szerkesztőinek érdeme, akik professzorok elhunytá után, az általa megszabott úton, kellő tudással és lelkiismeretességgel folytatták a megkezdett munkát. Egyáltalán, szinte egyedülálló az a munkakö-

zösségi szellem, amelyet kialakított, a cédularendezőktől kezdve, a gépelőkön át a lektorokig és a román meg német értelmezőkig, akik, amíg élt, mellette, és halála után is hűséggel folytatták a munkát gyakran a kiadás teljes kilátástalanságának tudatában is.⁸ Ez utóbbinak köszönhető, hogy amikor az 1989-ben bekövetkező hatalomváltás után lehetőség nyílt arra, hogy a budapesti Akadémiai Kiadó adjon ki a következő köteteket, kiadásra kész kéziratköteteket vehetett át.

Szabó T. Attila az anyag gyűjtését egész életében folytatta, még azután is, miután gyéren megjelentek az első kötetek. 1986-ban az általa gyűjtött „nyelvi adatokat” mintegy 4–5 millióra becsülte.⁹ Ez a mintegy 1 millió cédulára rögzített hatalmas mennyiség első látásra a Szótörténeti Tár megalakítását a rendíthetetlen szorgalmának és kitartásának tulajdoníthatja. Valóban ez is közrejátszott a mű elkészültében, de aki némileg is meg tudja közelíteni egy ilyen méretű és minőségű munka, általában az alkotómunka mibenlétét, tisztában van azzal, hogy egymagában a kitartás és szorgalom legfeljebb jó (vagy gyakran unalmas) kompilációkhoz elégséges, de eredeti alkotás alapos szakmai tudás, koncepció és képzelet nélkül nem születik meg. Mindezt felfedezhetjük a Szabó T. Attila-i műben. Aki átnézi a Szótörténeti Tár forrásbázisát, követheti azt a törekvést, hogy a szövegek, illetve íróik provenienciája lehetőleg földrajzilag fedje Erdély valamennyi magyar nyelvű tájegységét. Az, aki a kutatóteremben követhette munkáját, tapasztalhatta, hogy bármennyire belemerült egy-egy érdekesítő vagy öt különösen érdeklő anyag szövegének cédulázásába, mint például a boccaccioi értékű történeteket tartalmazó kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvek lapjaiba, a hozzá nagyon közel álló dési levéltár anyagába vagy a legnagyobb számú magyar misszilis anyagot őrző besztercei levéltárba (például különösen jóleső érzéssel használta a besztercei bírónak azt a levelét, amelyben értesíti a dési elöljárót, hogy fiát Désre küldi a magyar nyelv elsajátítására), ezeknek a szövegeknek a kicédulázásában öt vagy több évet is „ugrott”, hogy időben is fedhesse a teljes vizsgált korszakban a magyar nyelv időbeli változásait. Külön kellene szólnunk a szócikkek tagolásáról, ez azonban a

⁸ A megjelenéshez és kiadáshoz nyújtott támogatás és segítség értékelése nem az én feladatom. Viszont azt is tudnunk kell, hogy az etatista államrendszerben a Szótörténeti Tárhoz hasonló munkák esetében az állami kiadások nagyon konjunkturális jellegűek voltak, és nagymértékben függtek attól, hogy a hatalom mikor tartotta szükségesnek és hasznosnak a „Potemkin-díszletet” a külvilág felé a kirakatba tenni.

⁹ MNy 262.

nyelvészek területe, de külön fejezet szólhatna a több címszónak megfelelő egyetlen cédula „körforgásának” megszervezéséről,¹⁰ valamint a lépésenként kialakított szerkesztési megoldásokról.

A Szótörténeti Tárról szakmailag több illetékes recenzens is megállapította adattár jellegét. A történeti források mellékéről nézve a művet, úgy látjuk, hogy ennél több is: a történelmi múlt páratlan kutatási munkaeszköze. Ezt 1978-ban, a II. kötet ismertetésekor így kíséreltük megfogalmazni: a Szótörténeti Tár „azáltal, hogy javarészt *kiadatlan* történeti források szövegeinek értelmileg pontosan körülhatárolt részleteit nyújtja a szócikkek sorrendjében, eredeti rendeltetése kereteiben, egyúttal a tematikai feltárás segédlete lett, amelyben a szótár címszava tematikai mutatószó is.”¹¹ Ezt az azóta eltelt években levelek, kutatótermi érdeklődések bőségesen bizonyítják. Egy-egy címszó és annak feltüntetett levéltári jelzete nem egy kutatót irányított annak a levéltárnak a vizsgálatához, amelyben azután bőséges anyagot talált kutatása tárgyához. A kutatáshoz külön segítséget nyújt az, hogy a címszó magyar értelmezését annak román és német megfelelője követi. Külön gazdagítja a szótárt és növeli értékét, hogy a magyar szövegekben használt, „magyarrá vált”, gyakran magyar raggal használt latin szavakat is tartalmazza, amelyeket a magyar nyelvbe történő „befogadásuk” következtében sokszor a klasszikus latintól eltérő értelemben használnak. Ezekben az esetekben a kutató a klasszikus latin–magyar szótárakban nem talál megfelelő útbaigazítást. Például ilyenek a magyar törvénykezési eljárásban állandóan használt *protestatio* vagy magyar igeként használt *protestál* szó. A latin–magyar szótárakban a *protestatio* = nyilvános tanúságtétel, tanúsítás, bizonyítás, a *protestor* ige pedig = nyilvánosan bizonyít, tanúságot tesz (Finály). A magyarországi középkori latinság szótárában a két szó viszont így jelenik meg: *protestari* = tanúskodni, tiltakozni, illetve *protestatio* = tiltakozás, visszavonás (Bartal). Ezzel szemben a Szótörténeti Tár azt az értelmezést is feltünteti, amelyet a szavak a peres eljárásokban jelentenek és a leggyakrabban használtak a magyar nyelvű forrásokban. Így: *protestál* = jogfenntartó nyilatkozatot tesz, illetve *protestáció* = jogfenntartó nyilatkozat.

A kutató Szabó T. Attila elérte azt, ami a kutatás eredményeinek legmagasabb értékét jelzi: a mű bekerült a használható tudományos értékek vér-

¹⁰ Uo.

¹¹ Kiss András: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 475–479.

keringésébe, állandóan használják, értékesítik adatait. Sajnos néha úgy, hogy egyesek nem jelzik, honnan merítették őket. Ilyenkor a levéltáros, aki valamiféle partjelzője a levéltári kutatásnak, jelképesen sípjába fűj, és megállapítja, hogy a szöveget használó lesen van, mert soha sem látta annak eredetijét, amit idéz, azt Szabó T. Attila másolta céduláira. Mindez nem csorbitja azonban a Szabó T. Attila-i mű értékét, mert a múlt írásbeliségének kutatói a jelenleg egyre híguló magyar nyelvből kihullott egykor használt szép magyar szavakat keresve, emberöltők elteltével is az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár valamelyik kötete után nyúlnak, hogy jól értelmezhesék azt, amit egykor magyarul vetettek papírra.

Szabó T. Attila the researcher

The paper presents the author's personal memories of a great researcher and linguist, Szabó T. Attila. The author could follow for many decades Szabó T. Attila's work at the Public Archive of Kolozsvár (Cluj – Romania). These were the years when the famous Hungarian linguist gathered data for his researches and its monumental work, the Historical Dictionary of the Hungarian Language Spoken in Transylvania. The paper focuses mainly on the aspects of the linguists's everyday life, it depicts Szabó T. Attila, the common man, as he was one of us.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár
mint rendhagyó történeti lexikográfiai munka

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár (SZT) anyagának összegyűjtőjére és az első kötetek szerkesztőjére, Szabó T. Attila nyelvészprofesszorra emlékezvén a szótár összegyűjtött anyagáról, annak feldolgozásáról, a szerkesztési elvekről, a megjelent és a még megszerkesztésre váró kötetekről szóló tanulmányomat Benkő Loránd szavaival nyitanám: „Az a teljesítmény..., ami előttünk kitarul, nem a méltatók véleménye által lesz azzá, ami, hanem önmagában hordja, objektíven tartalmazza értékeit”. Ugyanis „a Tár jellegében annyira egyedi, előzményeihez annyira nem fogható, formájában és tartalmában annyira minden hasonló műfajú munkát túlhaladó, hogy teljesen külön elbírálást igényel.” (MNY 72 [1976]: 40.) Emiatt annak, aki a Szótörténeti tár bemutatására vállalkozik, egyrészt nagyon nehéz dolga van, hiszen oly sokan és sokfélélt írtak már e monumentális munkáról, hogy talán újat aligha lehetne mondani, másrészt könnyű a dolga, mivel inkább azokra az aspektusokra kell figyelnie, amelyek a hagyományosaknak mondható, eddigi szótárainktól eltérést mutatnak. Jómagam inkább a második utat választottam. Egyfelől azért, mert az eddigi méltatásokat, kritikákat könnyen fel lehet lelni, és nem kívánom szaporítani ezek számát. Másfelől azért, mert szerkesztőként és most már főszerkesztőként éppen azokkal a problémákkal kell megbirkóznom, amelyek az eddigi szótárírás gyakorlatától eltérővé, rendhagyóvá teszik a munkát.

A tanulmányban az adatgyűjtésről, az adatok időbeli és területi behatárolásáról, az adatok feldolgozásáról, illetve a szerkesztési elvekről, az eddigi megjelent kötetek szerkesztőiről, majd a szerkesztőségi tagok előtt álló feladatokról fogok szót ejteni.

Az adatgyűjtés

A SZT adatainak gyűjtéséhez Szabó T. Attila professzor úr már 1925-ben hozzáfogott, habár akkor még nem fogalmazódott meg benne a későbbi szótár terve. „Amióta 1925 ősztől a néhai nagy levéltáros-tanár, Kelemen Lajos famulusaként egy életre szólóan a levéltári kutatás bővületébe estem, lassan-lassan alakulgatott bennem az a terv, hogy a kezemen megforduló levéltári darabok gazdag szótörténeti anyagát ne csak kutatásaim akkori elsődleges célja – a helynévtörténeti anyag gyűjtése – szempontjából aknázzam ki, hanem rójak cédulákra minden olyan másmilyen adalékot is, amely szótörténeti szempontból használhatónak látszik. Már mint kezdő nyelvtörténeti kutató többé-kevésbé világosan láttam, hogy a NySz.-nak a régi magyar irodalmi nyelv köréből gyűjtött hatalmas szókincsanyaga milyen szerencsésen egészült annak idején ki az OklSz.-nak Szamota Istvántól gyűjtött és Zolnai Gyulától egybeszerkesztett, többnyire az irodalmon kívüli nyelvhasználatot tükröző gazdag szótörténeti adalékaival” – vallja Szabó T. Attila (MNY 65 [1969]: 404). Éppen ezért kezdetben, a szótári munkálatok megkezdésekor még egy erdélyi magyar oklevélszótár előkészületeiről és terveiről ír, azonban hamarosan kiderül, hogy a mintegy másfél millió összegyűjtött cédulaanyag jellege más típusú lexikográfiai feldolgozást igényel. Elsősorban azért, mert a gyűjtőmunka során legkevesbé az oklevelek anyagára támaszkodott a professzor úr, illetve azért, mert a gyűjtés során arra törekedett, hogy az adott szavak minél gazdagabb előfordulására keressen példákat. Így az adalékokból nemcsak a szavak hangalaki változatosságát lehet kiolvasni, hanem az egykori mondattani, használatköri, stilisztikai jelenségeket is. Egyszóval „a hajdankori erdélyi nyelvi élet mentől bőkezübb, mentől valósabb tükröztetője kíván lenni” (MNY 65 [1969]: 405) az a szótár, amely éppen a szóanyagának a terjedelmesebb szövegösszefüggésekben való bemutatása által már nem is szótár, hanem tár, a szavak tárháza.

Az adatok jellege

A Tár anyaga eredeti levéltári darabokat és történeti kiadványokat mutat fel. Hivatali és magánéleti iratfajtákból válogatott anyagában a legváltozatosabb korabeli műfajok mind megtalálhatók: birtok- és szolgálat-összeírások (urbáriumok, inventáriumok), végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, vallások jegyzőkönyvi anyagai, csere- és adásvételi iratok, nyugták,

költségjegyzékek, közlevelek, törvényszövegek (CC, AC), fejedelmi rendeletek, egyházi látogatási, törvénykezési, városi tanácsi, széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jogbágykezeslevelek, a különböző céhek számadáskönyvei, levelezése, udvartartási iratok. Nem maradnak el a családi levéltárak anyagai, krónikák, naplók, elmélkedések, misszilisek sem. Így az adatok nemcsak a hivatali nyelvet, hanem Erdély különböző nyelvjárásait beszélő emberek – városi vagy falusi tisztségviselők, bírák, jegyzők, papok, mesteremberek, gazdasztek, kocsmárosok stb. perbe fogott vagy tanúként kihallgatott különböző rangú és rendű emberek – nyelvét villantják fel. E gazdag és változatos adatanyag révén a Tár „Új típusú nyelvtörténeti szótár kíván lenni abban a tekintetben is, hogy a magyar nyelvnek az irodalom alatti írásbeliségből kirajzolódó múltbeli arcait akarja bemutatni az erdélyi városokban és falvakban, az egykori erdélyi társadalom minden rétegében” (B. Gergely). Így például az egyes céhek – asztalos, aranymíves, fazekas, fésűs, kádár, lakatos, mészáros, ötvös, posztócsináló, szabó – jegyzőkönyvei, artikulusai, levelesanyaga, számadáskönyvei mellett nagy számban kerültek be az adatok közé az egyes családok (Balogh, Bánffy, Keresdi és Iktári Bethlen, Béli, Bornemisza, Makfalvi Dósa, Dobolyi Eszterházy–Mikó, Lázár, Jósika, Kemény, Kornis, Pákei, Wass, Wesselényi stb.) levelei, oklevelei, az egyes székek (Aranyosszék, Udvarhelyszék, Háromszék stb.) levéltárában fellelt iratok, a fejedelmek levelezése, az urbáriumok, udvartartási iratok, az egyházközségek jegyzőkönyvei, anyakönyvi bejegyzései, vizitációs jegyzőkönyvek, tanácsi, valamint törvénykezési jegyzőkönyvek, de nem kerültek el a gyűjtő figyelmét a végrendelkezések sem.

A SZT-be bedolgozott és bedolgozandó anyag azonban nemcsak kéziratos emlékeket használ, hanem korabeli nyomtatványokat (például törvényeket, rendeleteket), illetve később, nyomtatásban megjelent emlékiratokat, önéletrészeket, levelezéseket stb. Így kerülnek be a Tár adatai közé például Mikes Kelemen *Törökországi levelei* (Bp., 1958), Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című munkája (kiadta Kazinczy Gábor, Pest, 1863), Bethlen Miklós *Önéletrésze* (I–II., Bp., 1995), Pataki Józsefnek *A csiki vashámor a XVII. század második felében* (Csikszereda, 1971) című monográfiája, Teleki Mihály nyomtatásban megjelent levelezése (szerk. Gergely Samu, I–VIII., Bp., 1905–1926), illetve a Petelei Istváné (*Petelei István irodalmi levelezése*. Sajtó alá rendezte Bisztrai Gyula, Bukarest, 1980), Varga Katalin pere (közézeteszi Kiss András, Bukarest, 1979), valamint Palotay Gertrúd *Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben* című munkája (Kolozsvár, 1947) is, vagy Bornemisza Anna szakácskönyve 1680-ból (közézeteszi dr. Lakó Elemér, Bukarest,

1983) több más jellegű nyomtatvány mellett. A nyomtatványok sorában találjuk meg az egyes kollégiumok évente kiadott értesítőit, a Székely Oklevéltár 1872–1898 között megjelent köteteit, Bogáts Dénes *Háromszéki Oklevél-szójegyzékét* (Kolozsvár, 1943), a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványait, illetve szótártani jellegű munkákat is. A legkorábbi nyomtatott törvényhozással kapcsolatos anyagok között említhetjük az 1671-ben kiadott *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae-t* (Claudiopoli) és az 1677-ben megjelent *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae-t* (Claudiopoli).

A felsorolás távolról sem teljes, azonban már ez is jelzi, milyen gazdag és sokrétű anyaggal dolgozhatnak a szerkesztők, és milyen változatos szókincsű anyaggal ismerkedhet meg az olvasó, kutató, érdeklődő. Az anyag gazdagsága és változatossága megengedi, hogy nemcsak a nyelvtörténészek, nyelvészek, hanem más területek kutatója is, például a néprajztudós, a történész, a természettudományok vagy egzakt tudományok történetével a foglalkozó tudós stb. is meríthessen a Tár anyagából.

Az adatok időbeli és földrajzi behatárolása

Szabó T. Attila az adatok időbeli alsó határaként kezdetben az erdélyi fejedelemség megalakulási évét jelölte meg. „Az 1541. év ugyanis az erdélyi fejedelemség megalakulásának tényével nemcsak Erdély politikai történetében volt jelentős, hanem mások mellett a fejedelmi és általában hivatali írásbeliség anyanyelvűségének térhódításával a magyar nyelvű irattermelés növekedése szempontjából is. Az anyanyelvű írásbeliség 1541 utáni tetemes kiterjedésének tényének figyelembevételével akkor úgy láttam, hogy megokolt a jelzett időpontot gyűjtésem alsó időhatáraként tekintenem” (MNy 65 [1969]: 405). Ám korábbi szövegelemekre bukkanván ezt az alsó határt a 15. század végére tolta ki a professzor úr. Azonban – amint az egyes kötetek végén található statisztikák is mutatják – később olyan névtani anyagok is bekerültek a Tárba, amelyek 14. századi oklevelekből, számadáskönyvekből származnak. Habár ezek az összegyűjtött és a beszerkesztett anyag nagyon kis részét képezik, annál értékesebbek a névtan kutatói számára, mivel olyan közszói eredetű névanyaggal szolgálnak, amelyek több ízben az OklSz.-ban sem találhatók meg.

A gyűjtés felső időhatárát a 19. század végéig terjeszti ki Szabó T. Attila, mivel „az a nagy gazdasági-művelődési és nyomokban nyelvi változásokkal

járó folyamat, amely Erdélyben, ha lassúbb kibontakozással is, mint a magyar nyelvterület más részein, de a XVIII. század végén kezdődött és a következő században megszakítatlanul folytatódott, XIX. századi kavargásában sem maradhat vizsgálódásaim körén kívül. Egyrészt tehát a XVIII. század utóján kezdődő újabb nyelvi fejlődés XIX. században alakulató-végeleződő eredményeinek, másrészt meg a régi alakok szívós továbbélésének, a halódó szókincs utolsó lobbanásának, e században is folyamatos és csökönnyösen jelentkező régies-tájnyelvi hang-, alak- és mondattani sajátosságoknak megfigyelési lehetősége, rögzíthetőségi igénye egyaránt a felső időhatárnak ilyen korunkhoz oly közel eső időpontban való megállapítására ösztökélt és ösztökél továbbra is. Egyébként más szófajta szótárainknak az az egészen érthető eljárás módja, hogy az egyes szavak vizsgálata rendjén nagyon gyakran még saját századunkbeli adatokat is tekintetbe vesznek, ez – a szótörténetés szempontjából eléggé nem helyeselhető – eljárás mindenképpen kötelezi egy szótörténeti tár egybeállítását is arra, hogy időbelileg legalábbis a XIX. század második feléig, a hivatali és magán írásbeliség nyelvének elmechanizálódása, elpapírformájúsodása koráig szolgáltatson a ma és a jövő szótörténetésének, szófajtajának használható nemcsak korai, hanem egészen késői adalékokat is.” (MNy 65 [1969]: 406.)

„A Tárbeli szavak földrajzi megoszlása többnyire elég arányos” – jegyzi meg Kósa Ferenc, az SZT egyik legrégebbi munkatársa. „Ezt mutatják a székely és a mezősegi nyelvjáróterület különböző pontjairól, tájegységeiről való adatok. Viszont jóval kevesebb adat képviseli az északkeleti nyelvjáróterületet, például a Szilágyságot. Ez vagy az ehhez hasonlók – tudjuk – azzal magyarázhatók, hogy a gyűjtő munkáját olykor kénytelen-kelletlen befolyásolta a számára hozzáférhető forrásanyag mennyisége és milyensége.” (NyIrK XX [1976]: 106.) Ugyanakkor tudjuk, hogy a professzor úr inkább – érdeklődési körének megfelelően – a történelmi Erdély területére eső levéltári anyagokat gyűjtötte össze, azonban az anyag, ha kis számban is, de partiumi, illetve szatmári adatokat is tartalmaz.

Az adatok helyesírása

Mivel nyelvtörténetileg egyáltalán nem elhanyagolható valamely régi szöveg helyesírása, Szabó T. Attila gyűjtés közben mindig ügyelt arra, hogy betűhíven cédulázza az eléje táruuló szövegelemeket. Mint tudjuk, nemcsak az egyes korok helyesírása között találhatunk eltéréseket, hanem sokszor a le-

jegyző egyéni helyesírásával is számolnunk kell. Ezt a változatosságot híven tükrözik a Tárba bekerülő adatok. Nyomdatechnikai okok miatt azonban „A változatos grafikai jelekkel rögzített egykorú szövegekből készült cédláimra és onnan a Tár már eddig megszerkesztett címszavainak adalékai közé a tőlem kijegyzett szövegrészek úgy kerültek tehát be, hogy a grafikailag egymástól eltérő betűk jelölésére csak egy jelt alkalmaztam... »Átírás«-om tehát valóban betű szerinti és nem fonetikus” (MNY 65 [1969]: 10). Ugyanígy utasításai szerint a mai napig feltüntetjük az egyes mellékjeleket, a más-salhangzók esetében a ma már egy, azonban a régiségben két-három jelből álló jelcsoportokat, a jelkettőzést még ott is, ahol tollhibának lehetne minősíteni. Az egyes, kirívó tollhibák esetében a nyelvtörténeti irodalomban hagyományosan használt zárójelbe tett felkiáltójelet alkalmazzuk.

Szabó T. Attila külön figyelmet szentelt a rövidített alakoknak is. A szokványos udvariassági szókbán (*kegyelmes, nagyságos, őfelsége* stb.) megőrizte a rövidített alakot, és ezt ma sem oldjuk fel a Tár szerkesztése közben. Azonban a többi esetben a rövidítés nyomán kimaradt betűket zárójelben tüntetjük fel, akárcsak ő maga az általa szerkesztett kötetekben. (Itt kell megjegyeznem, hogy abban az esetben, ha valamely szöveg mégis zárójeles betoldást tartalmaz, azt a zárójel kezdő és záró szára mögé, illetve elé tett kettősponttal jelezzük (:...:) annak érdekében, hogy az olvasó, a kutató pontosan el tudja különíteni a szerkesztők által kiegészített szövegrészeket, betűket a korabeli betoldásoktól.)

A Szótörténeti tár címszavai

A Tár rendhagyó volta címszavaiban mutatkozik meg leginkább. Erről maga az anyag gyűjtője így vall: „A magam különleges esetében pedig, amikor célkitűzésszerűen a tőlem szerkesztendő tárt az erdélyi szókészletnek minél gazdagabb, minél többszínű felvilágosítást nyújtó gyűjteményévé óhajtanám tenni, ebben az esetben nem lehetséges más eljárás, mint hogy a tőszavakon és az összetételeken túl önálló címszóvá emelek minden rendű és rangú származékot, a ritka toldalékúakat éppen úgy, mint az olyanokat, melyek a nyelv egész történeti élete folyamán eleven, termékeny toldalékokkal alakultak. Szándékosan írok »toldalék«-ot és nem »képző«-t, hiszen a Tár elkészült kéziratában máris következetesen az önálló címszó rangjához juttattam például az összes olyan *-ba, -be, -ban, -ben, -int, -képpen, -kor, -lag, -leg, -lan, -len,*

-szor, -szer, -ször meg más ragos szóalakulatokat, amelyek – a közlendő idézetek tanúsága szerint – gyakori, azonos alakban való előfordulásuk miatt határozóvá önállósult szóalakulatoknak tekinthetők, sőt nem egy esetben jó ideje már ilyeneknek is tekintetnek... címszóvá tettem az összes képzővel alakult származékszókat, holott a gyakorlati és az értelmező szótárak – nyilván terjedelmi, azaz gazdaságossági okokból – ebben a tekintetben is csak válogatott címszóanyagra voltak tekintettel. Ekként már a Tár megszerkesztett részében egész sereg olyan származékszót emeltem az önálló címszó szintjére, amely egyetlen magyar szótárban sem jutott el a nagykorúság elismerését jelentő címszóvá minősítésig” (MNy 65 [1969]: 411). Ezért például ha csak az *akadály* származékait tekintjük, ilyen címszavakkal találkozhatunk az első kötetben: *akadálykodik, akadályos, akadályoskodás, akadályoskodhatik, akadályoskodik, akadályoz, akadályozhat, akadályoztat, akadályoztatás, akadályoztathat, akadályoztatik, akadályoztató, akadályoztattatik*. Illetve ugyanilyen alapon találja meg a szótár forgatója a *maga* mellett a *magára* címszót is, vagy a *más* mellett a *másszor*-t, a *másrésről*-t. Ilyenformán a nyelvtörténeti jelenségeket kutatók előtt szinte kitarulnak a lezajlott nyelvi változások, és az egyes címszavak alá besorolt adalékok megkönnyítik a kutatást, nem kell csupán egy-két előfordulásra támaszkodni.

Ugyancsak rendhagyóan a SZT-ban címszói szerepet kapnak azok a szorosabb-lazább szókapcsolatok is, amelyek az egyes szavak összetételekké való összeforrásának történetét is tükrözik, mint például az *egy-test-vér* esetében, ahol nagyon szépen nyomon követhető *testvér* szavunk összetételé merevedése. Ugyancsak címszói szerepet kapnak azok a szókapcsolatok is, amelyek egyetlen fogalmat jelölnek, illetve amelyek Erdély történetiségében fontos fogalmak megnevezésére szolgáltak. Ezért jelenik meg címszóként például az *ágyabéli ruha* 'ágynemű', a *mardzsinán juh* 'transzhumáló legeltetésre tartott juh', vagy a *Mátyás király pohara* 'Mátyás király képmásával díszített pohár'.

Mivel a régiségben sem voltak ritkák az alakváltozatok, több ízben megtörténik, hogy szerkesztés közben kettős címszóval élünk. (L. például a *maradt*, *maradt* vagy a *szőcs*, *szűcs* esetét.) Ekkor az adott jelentések esetében – amennyiben jelentős adalékkal rendelkezünk – A., valamint B. betű alá az egyes alakváltozatokat tartalmazó cédulák anyagát szerkesztjük be. A professzor úr utasításai szerint, amennyiben valamely szónak az erdélyi régiségben egy, a mai köznyelvtől eltérő alakváltozata volt sokkal gyakoribb, vagy csak a ma már nyelvjárásnak minősülő változat volt csak jelen, a

címszó ezt az alakot tükrözi. Ez történt például a *fejér*, *malozsa* címszó esetében is. Ekkor azonban a mai köznyelvi változatot feltüntetjük a betűrendi helyén, és utalunk a felvett címszóra.

Tulajdonnevek nem szerepelnek címszóként, azonban ezek köznevesült származékai igen. Ezért rengeteg településnév *-i* képzős származéka szerepel a Tár címszavai között.

A szócikkek megszerkesztése

Szakítva a NySz.-ban és az OklSz.-ban alkalmazott bokrosítással, Szabó T. Attila professzor úr még az első kötet megjelenése előtt arról értekezett, hogy az egyes címszavakat betűrendes helyük szerint kívánja besorolni a szótárba. Így bárki – különösen az, aki járatlan a szófejtésben – könnyen kikeresheti az őt érdeklő szót vagy szavakat, és szócsaládját/szócsaládjukat is.

Az egyes szócikkek megszerkesztésekor szófaji minősítéssel nem terheljük az olvasót, amennyiben az adott címszó egy szófajú. Ha azonban több szófajú, illetve szófaji értékén kívül másfajta használatban is felbukkan az adatokban, külön római számok alá rendezzük az adalékokat az adott szófaji minősítés feltüntetésével. Például a *szakadatlan* esetében ezért találkozik az olvasó a római I. alatt a *mn* rövidítéssel, illetve a római II. alatt a *hsz* rövidítés mellett három külön jelentéssel. Abban az esetben, amikor az adott szónak csak alkalmilag változik meg a szófaji értéke, a fn-i, hsz-i stb. haszn-ban rövidítést alkalmazunk. (L. a *tábla* címszót.)

Az egyes jelentések elkülönítésekor arra ügyelünk, hogy ne aprózzuk el a jelentéseket, azonban a szótár forgatójának sokszor az az érzése támad, hogy túlságosan is sok jelentést tulajdonítunk az egyes szavaknak. Ez abból adódik, hogy több ízben olyan, csak a kontextusból származó jelentésárnyalatra is próbáljuk felhívni a figyelmet, amelyet a legtöbb szótár nem tart fontosnak kiemelni, azonban például a történeti jelentéstannal foglalkozók számára fontosakká válhatnak. A különböző jelentések megvilágítása érdekében az adott jelentések alatt évről-évre közöljük a szavakat, kisebb-nagyobb szöveggörnyezetbe helyezve. Fontosnak tartjuk a szöveggörnyezetet, és élünk is ezzel, ahol a korabeli adalék megengedi, hiszen így lehetséges nyílik akár a történeti mondattani, akár más tudományos vizsgálatra.

A jelentéseket, értelmezéseket – a magyar szótárhagyománytól eltérően nem latin és német, hanem az erdélyi történetkutatás érdekeit is szem előtt

tartva – három nyelven közöljük: magyarul, románul és németül. A növénynevek esetében azonban a tudományos, latin nevet is meg szoktuk adni, és ekkor el is maradhat a magyar értelmezés, amennyiben a megnevezés a köznyelvi formával egyezik. Így például a *majoránna* esetében a Maiorana hortensis után román és a német megfelelő következik. Az értelmezéseknél nem az ÉrtSz. értelmezéstípusát követjük, hanem tömörségre törekedve, inkább megközelítőleg azonos vagy hasonértelmű szót keresünk. Ahol ez lehetséges, körülírással élünk.

A jelentések megállapításakor megtörténhet, hogy nem áll olyan szövegkörnyezet rendelkezésünkre, amelyből a pontos jelentés kiviláglna, illetve egyetlen segédeszközben, szótárban, szójegyzékben sem található meg, és az adott terület szakemberei sem tudnak segíteni bennünket a pontos értelmezésben, ilyenkor a kikövetkeztetett jelentést kérdőjel előzi meg. Ahol a szövegkörnyezet még abban sem segít, hogy körülbelül körülhatároljuk az adott szó jelentését, csak kérdőjelet teszünk, és elmarad az értelmezés. A szótárírás gyakorlata alapján ezeket a számunkra rejtett jelentésű szavakat ki kellene hagynunk a Tárból. Azonban nem szeretnénk egyetlen, a régiségben használt és az adatokból előkerülő szót sem kihagyni. Hiszen ha a munkaközösség tagjai sem szakemberek, sem szótárak, segédkönyvek segítségével nem is tudják meghatározni az adott szó jelentését, reméljük, hogy a Tárát forgatók között akad majd olyan, aki ismeri e szavak jelentését vagy használati körét. Egyébként a kérdőjellel megjelenő, értelmezés nélküli szavak száma elenyészően kicsi.

Amennyiben bizonyos vidékeken más-más megnevezéssel élnek, vagy az adott szónak vidékenként más-más megnevezése van, ezeket mintegy jegyzet formájában csatoljuk a címszavak végére. Például az erdélyi régiségben nagyon elterjedt *tatarka* címszó után a következő megjegyzés áll: „Az ÉrtSz. szerint a tatarka zöldes virágú, széles levelű, a pohánkával rokon, egykor takarmánynak termesztett növény (*Fagopyrum tataricum*). CzF azonban két jelentést ad: az első szerint a székelyeknél a kölesmuhar (*Panicum miliacium*), a második szerint a hajdina, haricska vagy pohánka is ugyanezt a gabonafélét jelöli.”

Az egyes jelentések alá több ízben szókapcsolatok (Szk.) is bekerülnek. A szókapcsolatok vagy régi vonzatformákra, még összetétellel nem kövült szerkezetekre stb. hívják fel a figyelmet, vagy olyan fogalmakat takarnak, amelyek egy-egy adott korban valamilyen szempontból fontosak, gyakoriak lehettek. Így például a *tábla I/28*. 'királyi/fejedelmi tábla' jelentése alá so-

roltuk a *tábla bírása, a tábla fiai, táblára apellál, táblára hív, erdélyi királyi tábla, erdélyi törvényes tábla, fejedelem táblája, királyi tábla, királyi törvényes tábla, oktavális tábla, ország táblája, törvényes királyi tábla, udvari tábla* szókapcsolatokat. Amint a felsorolásból is kiderül, a szókapcsolatok közé először az adott címszóval kezdődőket soroljuk be betűrendben, majd azokat, amelyek második, illetve harmadik tagja a címszó, és itt is a betűrendet alkalmazzuk. (Itt jegyezném meg, hogy mind a szókapcsolatok, mind a szólások betűrendbe állításakor eltekintünk a határozott névelőtől.)

Az egyes jelentések alá – amennyiben elkerülnek – Sz. jelzés alá szólások, szóláshasonlatok, közmondások vagy ezekhez hasonló értékű kijelentések kerülnek. Több ízben olyan szólás- vagy közmondásszerű kijelentéseket is ide sorolunk, amelyek talán csak egyéni szóhasználatúak, azonban a parömiológával foglalkozók számára értékesek lehetnek. Így került be külön a *tavalyi* címszó esetében a Sz. jelzés alá a következő, 1796-ból származó adalék: „a’ fel kért Levél nem Törvényes, és ha szintén a’ praetendenseknek kezekbe volnais, a’ magok praetendalt Privilegiale Jussoknak meg mutatására tsak annyit használhatnak véllé mint a’ tavallyi Kalendariummal”.

A SZT csak közszoói eredetű tulajdonneveket tartalmaz. Ezeket az adott jelentések alatt közöljük, Szn. (személynév), Hn. (helynév), illetve Án. (állatnév) jelzéssel. Így soroltunk be helyneveket a *szörnyű* címszó ’nagyon nagy, óriási’, személyneveket a *szijgyártó* ’I. mn. szíjkészítő’ jelentése, valamint állatneveket a *kajla* ’kb. lefelé görbülő szarvú’ jelentése alá. Amennyiben valamely tulajdonnév esetében a kialakuláskor tekintetbe vett jelentés nem egyértelmű sem a szerkesztők, sem az adott szakterület kutatói számára, a személyneveket, helyneveket és állatneveket a szócikk végén találja meg a szótárolvasó egy ◊ jel kíséretében. (L. például a *szinte* alá besorolt személyneveket és a *szív* alá besorolt helyneveket.)

Az egyes adalékokat jelzetekkel látjuk el. Szögletes zárójelben először – amennyiben ismeretes – az adalék földrajzi rögzítettségére vonatkozó helynevet vagy vármegyejelzést közöljük, majd a kettőspont után maga a forrásjelzet látható. Ez után – ahol lehetséges – a lejegyző személyére, a vallomástevőre vagy a levél írójára és címzettjére utaló megjegyzést is beszerkesztjük. A [Kv; Szám. 6/XV. 4 ifj. Heltai Gáspár sp kezével] jelzettel egy Kolozsváron készült 6/XV jelzetű számadáskönyv 4. oldalán a nyomdász Heltai Gáspár sáfárpolgár (számadó gondnok) fiától származó bejegyzésre utalunk. A vallomástevő nevének feltüntetése esetében kerek zárójelben a valló életkorát, mellette pedig a társadalmi hovatartozását – jobbágy,

zsellér, nemes, darabont, lófő stb. – vagy foglalkozását – pap, iskolamester, udvarbíró stb. – tüntetjük fel. Például Fodor György (50) ns vall.

A megjelent szócikkek természetesen nem tudják egyformán tükrözni a szerkesztők által a szerkesztés során felhasznált cédulák mennyiségét. Olyan nagyobb címszavak is előfordulnak, amelyekhez a szerkesztő több száz, sőt néha ezernél több cédulát olvas át, s ezeknek csak töredéke kerül beszerkesztésre.

A kötetek végére adatösszesítő táblázat kerül, amely a beszerkesztett adalékok számát tartalmazza címszavakra, utalásokra, jelentésekre, szókapcsolatokra, szólásokra, hang- és alaktani formákra, valamint utalásokra leosztva, illetve az adalékok időbeli, századokra lebontott megoszlása is itt kap helyet.

Az egyes rövidítések jegyzékét a szótár forgatója megtalálja az I. és az V. kötetben, valamint az ezután megszerkesztendő utolsó kötet első oldalain.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkaközössége

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár 1975-ben a Kriterion kiadónál megjelent I. (A–C) kötetét Szabó T. Attila professzor úr egymaga szerkesztette, azonban szerkesztés közben már látta, ahhoz, hogy a szótár mielőbb elkészülhessen, szerkesztői munkaközösséget kell szerveznie. Így tanítványai, munkatársai köréből már a II. kötet szerkesztési munkálataiba bevonta Kósa Ferencet, Nagy Jenőt, Vámszer Mártát, Vigh Károlyt és Zsemlyei Jánost. Ekkor a román értelmezéseket Kelemen Béla, a németet Nagy Jenő készíti. A második kötet (Cs–Elsz) az első megjelenése után 2 évvel (1978-ban) lát napvilágot, azonban a III. kötet sajtó alá rendezésére kétszer annyi ideig kell várakozni. A III. kötet (Elt–Fel) 1982-ben jelenik meg, és az anyag megszerkesztésébe már új munkatársak is bekapcsolódnak: B. Gergely Piroska és Zs. Maksay Mária. A IV. kötet (Fém–Ha) munkálataiban részt vesz – az előzőekben felsoroltak mellett – P. Dombi Erzsébet és Szabó Zsolt is. Az 1984-ben megjelenő kötetet hosszú csend követi, a munkatársak ugyan még a professzor úr 1987-ben bekövetkezett halála után is szorgalmasan dolgoznak a kötetek megszerkesztésén, előkészítésén, azonban majdnem egy évtizednek kell eltelnie – a politikai, ideológiai tiltások miatt – ahhoz, hogy a V. kötet megjelenhessen. A két kötet megjelenése közötti időszakban a munkaközösség megszerkeszti az V., VI. és VII. kötetet is, részben Szabó

T. Attila főszerkesztői utasításai szerint. Halála után a közösséget Vámszer Márta fogja össze, és folytatja a nem kis munkát és erőfeszítést igénylő főszerkesztői feladatot.

A rendszerváltást követően a kötetek kiadásába a bukaresti Kriterion Kiadó mellé a budapesti Akadémiai Kiadó is bekapcsolódik, így látnak napvilágot 1993-ban az V. (He–Jü) és a VI. (K–Ki), 1995-ben pedig a VII. (Kl–Ly) kötetek. Időközben a munkaközösség bővül: az V. kötet munkálataiban már Daly Ágnes, Kürti Miklós, Seres Zsófia és W. Töröki Judit is részt vesz, azonban a közösség nemcsak a professor urat, hanem Vigh Károly szerkesztőt és a román értelmezéseket író Kelemen Bélát is elveszti. Ezután a román értelmezéseket Szász Lőrinc írja. A VI. kötet szerkesztői közössége P. Bodrogi Katalinnal és K. Tichy Magdolnával, a VII. köteté a klasszika-filológiai képzettséggel rendelkező Szabó Györggyel bővül, akinek hasznos tanácsait a mai napig értékesítjük, latin és görög jövevényszavaink értelmezésében adott tanácsait megszívleljük. Azonban a VII. kötet munkálataiba Seres Zsófia személyes okok miatt már nem kapcsolódik be.

A VIII. kötettől (M–Meg) a Kriterion Kiadó helyett a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület vállalja magára az Akadémiai Kiadóval karöltve a kiadást, és az 1996-ban megjelenő kötet szerkesztői közössége M. Kabán Annamáriával és a lektorálást már a kezdetektől végző Kiss Andrással bővült, akik csupán ebben a kötetben vállalnak szerkesztői munkát. A IX. (Megy–Op) kötet szerkesztése közben Szabó Zsolt is távozik a munkaközösségből, és sajnálatos módon meg kell válnia a közösségnek Zs. Maksay Máriától és Nagy Jenőtől. Azonban fiatal munkatársként bekapcsolódik a szerkesztési munkálatokba T. Szabó Csilla. A 2000-ben megjelent X. kötet (Or–P) szerkesztésében már jómagam is részt vettem, a német értelmezések egy részét pedig Dorka-Fábián Beáta végezte. A 2002-ben megjelent XI. kötet (R–Száj) munkálataiban a fent említetteken kívül Kádár Edit is részt vett, azonban rövid együttműködés után bokros teendői másfelé szőlították, így a továbbiakban nem is vállalt szerkesztést, P. Dombi Erzsébet pedig egészségi okokból lépett ki a közösségből. A német értelmezést Dorka-Fábián Beáta mellett Szabó Csilla végezte. Sajnos Vámszer Márta már nem érthette meg a XI. kötetnek a megjelenését, és azon az ünnepségen sem vehetett részt, amelynek keretén belül 2002. december 17-én a Kisebbségért Díj magyar állami kitüntetésben részesült az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkaközössége. A XII. kötet (Szák–Táv) munkálatait kezdetben a legrégebbi szerkesztők közül Kósa Ferenc és Zsemlyei János vállalta maga-

ra, majd Zsemlyei professzor úr hirtelen bekövetkezett halála után a főszerkesztő Kósa Ferenc munkatársa jómagam lettem. Szerencsére újabb fiatal szerkesztők csatlakoztak kis csapatunkhoz: András Zselyke és Zsemlyei Borbála, akik a mai napig is tagjai a közösségnek. A német értelmezéseket Skripecz Sándor végezte. A 2005-ben megjelent XII. kötet után Kósa Ferenc is csak szerkesztőként vesz részt a munkában, a főszerkesztői munkát magam végzem. A szerkesztőbizottság jelenlegi tagjai: András Zselyke, Daly Ágnes, Fazakas Emese, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, T. Szabó Csilla, Zsemlyei Borbála. A román értelmezés továbbra is Szász Lőrinc, a német pedig Volkán Júlia feladata. Az anyagrendezést Incze Jolán, a lektorálást Kiss András végzi.

Terveink szerint a Tár XIII. és XIV. kötete zárja le ezt a hatalmas munkát. Azonban ezzel nem ér véget a Tár szerkesztése. Mivel a professor úr az SZT szerkesztése közben is kitartóan gyűjtött a levéltárakból, illetve mivel előre összeállított címszójegyzék nem áll rendelkezésünkre, és szerkesztés közben kerülnek és kerülhetnek elő olyan értékes adalékok, amelyekben be nem szerkesztett, nyelvtörténetileg és kultúrtörténetileg fontos címszavak találhatók, egy XV. kötetet is tervezünk. Ebbe ezeket az kimaradt címszavakat vennénk be, illetve egy olyan mutató megszerkesztésére vállalkoznánk, amely megkönnyíteni az egyes szókapcsolatok, a különböző alakváltozatok visszakeresését.

Mint láttuk, az SZT gazdag anyagot nyújt több szempontú vizsgálódásra. Az idők folyamán több szakdolgozat is készült a Tár anyagából, az egyik legfigyelemreméltóbb a három évvel ezelőtt született: *A kereszténység szavai a SzT-ban* címet viseli. Többen doktori értekezéseik korpuszát is a Tár anyagából merítették (például T. Szabó Csilla az igeképzőkről, Ferenczi Rita a reflexivitásról írt, illetve Zsemlyei Borbála dolgozata, valamint Fazakas Emese doktori értekezése is inkább az SZT anyagára támaszkodik). Résztanulmányok is keletkeztek a Tár anyagából: Kósa Ferenc helyesírási kérdésekkel foglalkozott és foglalkozik, Zsemlyei János több ízben az egyes szavak szócsaládját mutatta be és dolgozta fel, Dombi Erzsébet érdekes tanulmányt közölt például az állatok esetében használt kék színnévre vonatkozóan, Gergely Piroska pedig az idő és szócsaládjával foglalkozott behatóbban, hogy csak a hazai legismertebb tanulmányokat említsem. És természetesen reméljük, hogy a hatalmas összegűlt anyagot ezután is kiaknáztatlan kincseshányaként használják a kutatók.

Felhasznált irodalom

- BENKŐ Loránd (1976) *A magyar szótörténeti kutatások kiemelkedő eseményéről*. MNy 72: 39–47.
- B. GERGELY Piroska: *Az Erdélyi magyar szótörténeti tár – a magyar nyelv-történeti szótár új típusa*. http://www.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97_szeptember/gergely.html (letöltve: 2006. április 10-én).
- KÓSA Ferenc (1976) *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. NyIrK XX: 105–107.
- SZABÓ T. Atilla (1969): *Egy erdélyi szótörténeti tár szerkesztése közben*. MNy 65: 403–417.

The Historical Dictionary of the Hungarian Language Spoken in Transylvania as a non-traditional dictionary

The aim of this paper is to pay a tribute to the memory of a great linguist, Szabó T. Attila who started editing one of the greatest historical dictionaries: the Historical Dictionary of the Hungarian Language Spoken in Transylvania. This dictionary is apart from every other one – not only because of the amount of documents researched and included in, but also because of its structure. The present paper discusses the documents included in the dictionary, the process of data gathering, the historical period represented, the regional distribution of data and the structure of the dictionary. The paper also presents how the first 11 volumes of the dictionary were compiled, edited, who were and are the editors, editors in chief, and finally it tackles with the last 2 volumes which are to be compiled.

Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű

Az az emberfeletti teljesítmény, amit a Szótörténeti tár anyaggyűjtése és szerkesztése során Szabó T. Attila felmutatott, igazán csak úgy értékelhető, ha behelyezzük óriási méretű nyelvtudományi munkásságának egészébe. A Szótörténeti tár a lexikográfiai munkálatok szinte minden aspektusában jelentékenyen túlhaladja elődeit. Nemzetközi viszonylatban is föltétlen unikumnak számít: ilyen széles spektrumú, számos tudományszakot tápláló és ilyen filológiai apparátusú tudományos szótárt az anyaggyűjtéstől a feldolgozásig egy személy még nem készített.

1. Szabó T. Attila egyedülálló méretű nyelvészeti munkásságában kétségkívül különleges jelentősége van „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ának. Életéről, tudományos tevékenységéről tett önvallomásaiban maga is ezt tekintette főművének, s ahogy haladt előre az idő, egyre inkább erre összpontosította figyelmét, ez kötötte le gondolatvilágát és hallatlan munkakészségét. Ez a műve az – rengeteg más kitűnő teljesítménye közül –, amely a szűkebb szakmai figyelmet is kivételes mértékben keltette fel, számos részletes elemzést és egyúttal osztatlan elismerést kiváltva nemcsak a nyelvészeti, hanem a rokon tudományok művelőiből is. Számszerűségében még jóval nagyobb érdeklődést keltett a Tár megjelenése a szélesebb publicisztika terén, mindenekelőtt első kötete megjelenésekor, de persze minden további kötet esetében is, főként a szerző életében 1986-ig, majd a politikai vonzatoktól is sarkallva 1990-ig. (Könyvészeti összeállításukat 1996-ig I. LŐRINCZI Réka: Erdélyi Múzeum 2001: 105–117.)

Nem kell tehát hozzá nagyobb jóstehetség, hogy mondhassuk: Szabó T. Attila nevét a magyar nyelvtudomány történetében mindenekelőtt a Szótörténeti tár fogja fémjelezni, persze egyéb sokrétű teljesítményeit sem feledve. És bizvást kijelenthető az is, hogy ha egyszer fölmérik Európa vagy netán a világ szótár-

irodalmának történetét, nem hiszem, hogy megfelelően méltó helyet ne kapna benne – nyelvi elszigeteltségünk ellenére – ez a páratlan alkotás.

A Tár nyelvtörténeti és szótártörténeti jelentőségét magam is többszörösen méltattam, és részletesen is taglaltam (l. főként: A magyar nyelvtörténeti kutatások kiemelkedő eseményéről: MNy. 1976: 39–47, Egy erdélyi tudós a magyar nyelvtudomány szolgálatában: MNy. 1997: 385–392). Apróbb szakmai fejtegetésekbe már csak ezért sem kívánok e helyütt belebocsátkozni. Inkább a mű két általánosabb vonatkozására tenném a hangsúlyt: egyrészt előzményének és folyamatos készülésének különleges körülményeire, másrészt a szótárírás történetében elfoglalt kivételes státusára. Előbb azonban közbeiktatásként hadd jelezsek egy Szabó T. Attilára, illetőleg tudományszemléletére és tudománykezelésére vonatkozó különlegességet.

Nincs még egy magyar nyelvész – talán a tőle nagyon tisztelt és szeretett Pais Dezső kivételével –, aki visszaemlékezéseiben csak megközelítően is annyit foglalkozott volna a tudományos kérdések vonatkozásában benne munkáló gondolatvilággal, törekvésekkel, szándékokkal, tervekkel, vívódásokkal, mint ő. Ezt a ritka tudományos hagyatékot, tudósi belső érzelemvilágot, töprengéseket, megoldási módok, okok és okozatok latba vetésének együttesét – nemegyszer önkritikus rezdülésekkel is – nyilván nem azért hagyta ránk, hogy bennük a vizsgált anyaggal vívódásait, azzal vajadásait csak úgy egyszerűen, öncélúan megörökítse, pláne nem azért, hogy velük tudósként hivalkodjék. Világosan mások voltak ennek okai. Egyfelől alighanem azért történt ez így, mert mind szótáríróként, mind egyéb nyelvészeti témákban saját megoldási módjait szinte önmarcangoló jelleggel magában újra és újra latra vetette, s ha kellett, revideálta. Ezáltal másoknak, nyelvésztársainak megerősítő vagy kételkedő kritikai észrevételeit is tudatosan igényelte, szinte kihívta. Mindezt az írásbeliséghez való erős vonzódása révén, nagy íráskészséggel vetette papírra, vagy mondta el egyszer-egyszer az őt kérdezőknek. Másfelől szinte teljes gondolat- és érzelemvilágát – az élet külső dolgait feledve – tudományos feladatai, témái kötötték le. „Nekem a tudomány az életet jelentette. Nekem azon túl nem volt semmi.” (MNy. 1988: 259.) Ahogy az idő előrehaladt, úgy kapott egyre valósabb értelmet ez a visszaemlékezése. Lélektanilag is figyelemre méltó tudós hagyaték kerekedett ki mindebből, mely hozzásegít bennünket Szabó T. Attila emberi és szakmai világának, páratlan egyéniségének teljesebb megértéséhez.

2. Életében általában is, a Tár létrejöttében pedig különösképpen a kolozsvári Állami Levéltár, illetőleg a levéltári kutatómunka egészen különleges szerepet töltött be, amely tény elválaszthatatlan a Szótörténeti tár ügyétől. Szabó T. Attila mint fiatal, 19 éves teológus hallgató kezdett itt gyűjtögetni. A kiváló erdélyi művelődéstörténész, levéltár-igazgató, Kelemen Lajos édesítette bele ebbe a tevékenységbe, akit ő mindvégig mestereként tisztelt és rajongásig szeretett. Kelemen 1936-ban hivatalosan, levéltárosként vette maga mellé, s innen nevezték ki 1940-ben, Észak-Erdély visszatértekor a magyar nyelvészet rendkívüli egyetemi tanárává a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre. 1944 végén rövid időre a levéltár igazgatójának is megtették, voltaképpen kirakatos fájdalomdíjként, miután a visszajövő román impérium a professzorságról lemondatta. Majd visszatérhetett tanári székébe – különféle politikai fogantatású nehézségeket átvészelve – egészen nyugdíjba vonulásáig.

A levéltárban eleinte inkább csak mélyen gyökerező kutatási hajlama és ezzel párosulva a fiatal kisebbségi értelmiségiben felkelt mély transzszilvanizmusa vezette őt a történeti Erdélyre és részben a Partiumra kiterjedő szó- és helynévgyűjtéshez: „a hajtóerő a nyelvnek és a népek a feltétlen szeretete” – mondja ebbéli ösztönző tényezőjéről (MNy. 1988: 262). Hogy aztán hatalmas ívű mű nőhetett ki mindebből, azt a levéltári búvárlat iránt benne hamar kialakult olthatatlan szenvedély, egy életre lenyűgöző ígézet fejlesztette ki. Számára a gyűjtőmunka nem időt rabló fáradozás volt, hanem intellektuális gyönyör, szinte templomi áhítatban eltöltött tevékenység. „Életem java része – emeli ki ide vágó vallomásában – a levéltári elvonultság mozdulatlan, sápadt csendjében telt el... a levéltári kutató a múltba kövült, emlékezett merevült, de a látó szem számára újra zajlóvá pezsdülő élet forgatagába leselkedik bele úgy, hogy körülötte eltűnik a ma, és a múlt kavargó életének izgalmas, kandi szemlélése közben a szereplő személyek ajkán, tollán elámító, veretes nyelvi gazdagságban suttog, beszél, kiált felé a múlt. Hozzá, neki, ha van füle a hallásra.” (VálTan. 1: 15) Átélt-e valaha valaki így a levéltári kutatómunkát, írt-e szebben a nyelvtörténeti gyűjtés örömeiről? Tréfásan, de a valóságot mégis híven tükrözően jegyezte meg később erről a gyűjtésbe való belefeledkezésről: „[egyetemi] előadásaim után rendszerint a levéltárba mentem, és ott pihentem ki az előadás fáradalmait” (MNy. 1988: 266). Szinte humorosan megható, amint megfeszített szótárszerkesztő munkájának dandárja közben, majdnem nyolcvanéves korában arról panaszkodik, hogy nem jut elég ideje a levéltárban kutatni: „nagyon

nagy hibám, hogy sajnos nem tudom csak a szótár szerkesztésére összpontosítani erőimet, mert ugye a levéltár nekem nagyon, nagyon kedves, de most már azért kevesebbet jutok oda. Megtörténik, hogy egy héten csak kétszer megyek el.” (Uo. 264.)

3. Önfeledt örömben folyt levéltári kutatása nem vált öncélúvá. Hamar felismerte, hogy irdatlan mennyiségűvé növekedő gyűjtése monumentális nyelvtörténeti szótárrá fejleszthető. A szótárszerkesztés megkezdésekor, majd folyamán kellett viszont szembesülnie az adatmennyiség egyre növekvő és egyre nyomasztóbb terhével. Amikor az ötvenes évek vége felé először láttam dolgozószobájában a mennyezetig felpakolt dobozok tömegtelen sokaságát, amelyek egész szövegrészeknek a levéltárból kiírt papirlapjait (nevezetében „céduláit”) tartalmazták, ezek számát mintegy százezerre becsülte. A hetvenes évek elejére a szótár első négy kötetében felhasználandó adatlapokat félmillió körül határozta meg, ugyanakkor az egész műre vonatkozóan számukat egymillió körülire tette (SZT 1: 15). A K betű egyedül félmillió adatának megszerkesztésekor már úgy látta, hogy a tőle akkor tervezett tíz kötet adatmennyisége ötmillió körül lesz (MNy. 1988: 262). Számítsuk hozzá mindehhez, hogy most a 12. kötetnél tartunk. Ez a mennyiség fölülmúlja az Akadémiai Nagyszótár úgynevezett régi, 100 év alatt nagyon sokaktól gyűjtött anyagát, amely a diakronia szempontjából különösen fontos 18–19. századi adatokat tartalmazza, s ötmillió cédulára becsülhető (ehhez járul persze az új Nagyszótárban az utóbbi egy-másfél évtizedben gyűjtött, főként a 20. századi nagy szóanyag). És akkor az egybevetésben még nem szoltunk a két mű forrásminőségben és filológiai értékben adott különbségeiről.

Hogy minderre képes volt, azt érdekes kettősség körítette. Labilis idegrendszert hordozott, egy ízben ez szinte válságos egészségi helyzetbe kerítette. Más oldalról viszont erős testalkata, amelyet rendszeres természetjárással, hegyet-völgyet átszelő kirándulásaival még szisztematikusan edzett is, egészségi nehézségein jól átsegítette. Óriási munkabírása ellenére is láttszott, és ennek ön maga megvallotta teljes tudatában volt, hogy szótári vállalkozásának terhei túlnövik erejét, életlehetőségeit. Leendő szótárának már a kezdeti anyagrendezési szakaszában, 1956-ban segítségért kiált (l. Pais-Eml. 46), de még az 1975-ben megjelent 1. kötet anyagának mozgatása, válogatása is jóformán csak – miként nevezte – „családi vállalkozásban” volt kivihető. Mintegy 20 évig, 1966-tól haláláig tartó tényleges szótárszerkesztő, szó-

táíró munkáját – megszakítatlan levéltári gyűjtése mellett – csodálatos aszkézissel végezte: két óra ebéd utáni pihenő kivételével reggel 5-től este 11-ig dolgozott (l. MNy. 1988: 259). Hogy mennyire összekötődött élete a szótár körüli ügyködéssel, annak szomorú jelképe: a tragikus halál a munkatársaival az egyetlen tartott szerkesztői értekezletre mentében érte.

Hála Istennek, az a szeretet és segítőkészség, amely barátai, tanítványai részéről körülvette, szótárának ügye egyre fokozódó támasztékává, majd továbbvívójévé teljesedett ki. Segítőinek sokaságát nincs itt mód külön-külön, név szerint mind kiemelni. De azt hiszem, legfontosabb segítőtársai – akik közül többen már nincsenek az élők sorában – mindnyájunk köszönetét kiérdemlik ez ünnepi alkalomból, Akadémiánk és Társaságuk színe előtt is: Vámszer Márta és Kósa Ferenc főszerkesztők, Nagy Jenő, Zsemlyei János, Gergely Piroska, Kiss András főmunkatársak, és nem utolsósorban a technikai ügyekben végig mellette álló hű feleség, Csáti Éva, valamint ikerestvére, Szabó T. Judit.

Az az emberfeletti teljesítmény, amelyet a Szótörténeti tár anyaggyűjtése és szerkesztése során felmutatott, igazán csak úgy regisztrálható és értékelhető, ha behelyezzük óriási méretű nyelvtudományi munkásságának egészébe. A mondottakhoz tegyük hozzá hat évtizedet átfogó publikációinak mintegy ötezer lapot kitevő hétkötetes gyűjteményét, mely egzakt nyelvtudományi, irodalomtudományi, tudománynépszerűsítő, nyelvművelő munkásságát tartalmazza (*Válogatott cikkek, tanulmányok*. Bukarest, Budapest, 1970–1988). Gondoljunk még a Kalotaszeg helyneveinek testes kötetére (Kolozsvár, 1943). És semmiképpen ne feledkezzünk meg Erdély történeti helynévanyagának kb. egymillió adatot tartalmazó kéziratok gyűjteményéről, mely szerencsére közzetevő gondozót talált Hajdú Mihály személyében: az egy-egy erdélyi megyét tartalmazó posztumusz kiadványsorozat sorrendre jelenik meg napjainkban. Nem volt még egy magyar nyelvész, akinek publikált összteljesítménye mindezt méreteiben megközelíthette volna!

Hogy „közben” mi minden tellett még ki belőle, hadd utaljunk 31 éven át végzett egyetemi tanári tevékenységére, benne is elsősorban a nyelvészet körébe vonzó, jelentékeny eredményességű tanítványnevelő képességére, élőnyelvi-nyelvjárási gyűjtéseire, moldvai nyelvjáráskutató útjaira. Minde nek előtt pedig annak az ő számára valószínűleg legkedvesebb, közéleti múltjában pedig föltétlenül legaktívabb időszakára, az 1940 és 1944 közötti évekre, amikor a maga teljességében bontakozott ki nagy szervező képessége az Erdélyi Tudományos Intézet egyik vezetőjeként, az újra megindított

Erdélyi Múzeum sokat újító, kiváló szerkesztőjeként, a debreceni Magyar Nyelvjárások Csúry Bálint melletti társszerkesztőjeként stb.

4. Mindezek mellett a lélegzetelállító dolgai mellett készült az a szótár, amelynek eddig főként munkálata előzményeire, külső körülményei övezte problematikájára utaltam. Magától értetődően felmerülnek azonban a kész művet magát jellemző, a témában nagyon figyelemre méltó minőségi szempontok is. Ezek hatalmas tárházát persze e vonatkozásban is csak érinteni lehet, részletezni nem.

Nyugodtan ki lehet jelenteni mindenekelőtt, hogy hazai viszonylatban a Szótörténeti tár szinte minden olyan szótárismérvi összetevőben, melyet magára vállalt, jelentékenyen túlhaladja elődeit, nemcsak a szűkebb nyelvtörténeti jellegűeket, de minden másfajta társát is. Nemzetközi viszonylatban is föltétlen unikumnak számít: ilyen széles spektrumú, számos tudományszakot tápláló és ilyen filológiai apparátusú tudományos szótárt az anyaggyűjtéstől a feldolgozásig egy személy még nem készített.

Fontos momentum, hogy a szótár egybeállításának elvi és gyakorlati problematikáját nem a mű elkészülte után fejtegette, nem utólag magyarázta, mint ez több társmű esetében tapasztalható, hanem a szótárszerkesztés hagyományait is latra vetve, a szerkesztésben adódható feladatokat, megoldási módozatokat, szép számú saját ötletű újdonságait előrevetítve, önmagával megvitatva tárja elénk (l. pl.: Az erdélyi magyar oklevél-szótár műhely-kérdései: Pais-Eml. 1956: 69–77); Egy erdélyi szótörténeti tár szerkesztése közben: MNy. 1969: 403–17; Tájékoztató: SzT. 1: 11–8; vö. még Szabó T. Attila vallomása életéről, munkásságáról: MNy. 1988: 258–70 [posztumusz közlemény, kelt 1986-ban]).

Munkája öt évszázad erdélyi művelődéstörténetének enciklopédiája a szavak vallomásának tükrében. Mint pontosan fogalmazza: „A nyelvtudomány érdeklődési körén túl azonban történeti anyagot szándékozik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára, amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket” (SzT. 1: 12). Művében egy nagy kiterjedésű magyar nyelv régió tárul fel: a történeti Erdély, hozzávéve Kelet-Szatmárt (Kővár vidékét), Máramarost, Közép-Szolnokot. Ugyanakkor átfogó magyar nyelvisége mellett ez az a tipikus terület, ahol három, más-más nyelvcsaládba tartozó nyelv ütközik, illetőleg áll kölcsönhatásban egymással. Ezek nyelvi és a mögött levő kulturális helyzetét és interferenciájukat – saját bevallott nyelvi purizmusának teljes ellentétele-

zésével – a legnagyobb objektivitással tárja föl. E bemutatott nyelvi konvergenciához hozzá kell még számítani a sajátos erdélyi latinitás széles spektrumának kibontását, nagyszerű anyagot szolgáltatva a magyarországi latinossággal való összevetéshez és annak kiegészítéséhez.

Eddig nem látott bőségét találjuk a Tárban a szavak, szókapcsolatok, szólások időbelileg és területileg tüzetesen dokumentált halmazában, szövegkörnyezetükkel, grammatikai és szemantikai jegyeik pontos meghatározásával. Az elvileg csak köznévi szintű szóadatok rengeteg helynévi megfelelőt hoznak előtérbe, és fordítva, helynévi adatok sorozatban egészítik ki a köznevek időbeli, területi, alaki és jelentésbeli jellemzőit. Eddigi nyelvtörténeti szógyűjteményeinket messzi felülmúló erénye a Tárnak, hogy az alacsony, köznépi szintű írásbeliséget és mögötte nyilván a népi élőbeszéd tükröződését a munka műfaji, tematikai, stiláris kötöttségeivel jeleníti meg, nagy filológiai hűséggel, ugyanakkor ésszerű grafikai egyszerűsítésekkel.

Szabó T. Attila szótárának a használati segítése, könnyítés, gyakorlatiaság szempontjából is vannak számottevő újításai. A legfontosabb közülük az, hogy szakít a minden magyar előzményét valamilyen fokon jellemző etimológiai alapú címszó- és alcímszókezelés elvével, az úgynevezett szócsaládosítás, címszóbokrosítás megoldásaival. Ezzel a fogásával külön-külön szóegyedként, azaz külön címszóként, szigorú betűrendbe téve közli anyagát, teljesen elválasztva egymástól az azonos alapszó összetételeit, származékait, megszilárdult ragos alakulatait, igeneveit stb. Az egyes szóegyedekre gyakran jellemző nagytömegű adatközlés is rákényszeríti erre, de a lényeges mindebben az, hogy az adatok sokaságában nagyon megkönnyíti az adott lexéma gyors megkeresését és csupán legszorosabb tartozékai (alak, jelentés, időbeliség, területiség stb.) áttekintését.

Szabó T. Attila „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-a lényegében minden olyan igényt kielégít, amely saját műfajtól a ma és a jövő követelményei szerint elvárható. Lényeglátóan találta fején a szöveget, amikor – látva szótára munkálatainak jó előrehaladását – így nyilatkozott: „lehet rosszabb szótárt szerkeszteni, mint az enyém, de nem illik! És nem ajánlatos.” (MNy. 1988: 263.) Ez a fegyelmeztetés – úgy vélem – ma sem teljesen időszerűtlen.

5. A jövőre vonatkozóan két dolgot szeretnék még röviden megemlíteni. A Szótörténeti tárat alkotója nem öncélú vállalkozásként hozta létre, hanem szándéka és reménye szerint olyan alapanyagként, amely további, feldolgozó jellegű kutatások ösztönzője, kihívója kíván lenni. Igaz ugyan, hogy a

szótár eljövendő időtlen idők kutatóihoz szólhat, mégsem árt talán hangsúlyozni, hogy közelesen megjelenendő 13. kötete részben évtizedes múltú kötetek sorára néz vissza, melyek már páratlan értékű, filológiaiag elsődrendű adattömegükkel alapanyagul szolgálhatnak, dús tematikát kínálnak különböző rendű, jellegű feldolgozásoknak. Nem lehet azt állítani, hogy az elsősorban Szabó T. Attila tanítványai köréből kikerülő kutatók különféle résztémákban ne használták volna ki már eddig az eléjük táruló lehetőségeket, hazai nyelvészeink azonban még inkább csak szemelgettek az anyagból. Pedig a Tárból kiáltóan kínálkoznak például – hogy klasszikus (hagyományos) nyelvtudományi témákról ne is szóljak – manapság jobban preferált, „divatosabb” kérdéskörök akár szélesebb távlatú feldolgozási lehetőségei is. Így bőven adódhatna mód mind történeti, mind leíró szempontú témák feldolgozására a pragmatika, a szociolingvisztika, a nyelvek közötti interferencia, a szövegten, a grammatikai vonzatok vizsgálata és hasonlók terén.

Erdélyi kollégáink dicséretes kezdeményein túl azért szólok itt nyomtatékkal a hazai, főként szintetikus vizsgálatok érdekében, nehogy a Tár is – nyelvtudományunk komoly hiányosságaként – abban a sanyarú sorsban részesüljön, ami nem egy hasonlóan felkínálkozó nagy adatgyűjteményünknek kijutott. Elég e vonatkozásban akár csak „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak utóéletére céloznom, egy jeles kivételtől (Imre Samu feldolgozásától) eltekintve.

Bármennyire széles publicisztika kísérté is a Tár készülését, vannak tudománytörténetének, pontosabban külső tényezőktől is befolyásolt sorsának olyan szakaszai, egykori mozzanatai, amelyeknek szereplői vagy tanúi ilyen-olyan okokból rejtve maradtak. Ezek a szinkroniában még felfedhetők, az idők távlatában azonban már nem pótolhatók, elsikkadhatnak vagy éppen elferdülhetnek. Ilyen fehér foltok elsősorban annak az évtizednek az eseményeiben, szereplőiben adódnak, amikor a mű kiadása elakadt, majd más viszonylatban, meghatározó tárgyalások során újrazedődött. Lehetne talán bővebb tájékoztatást kapni azokról a körülményekről is, amelyek a szerző halála után a szerkesztés továbbvitelének elvi és munkaszervezési ügyeiben fölmerültek.

6. Végezetül engedjen meg nekem a tisztelt olvasó egy szubjektív megjegyzést. Szabó T. Attilával közeli földiek vagyunk: ha nem is egy időben, de mindketten egyazon városban, Désen tanultuk meg anyanyelvünket; továbbá egyetemi hallgatóként az ő mesteri egyénisége tett tanítványává, illetőleg

lettem általa nyelvészé; végezetül a későbbiek során szoros, meleg barátság kötött össze bennünket, mely alkalmat adott számomra hősi életküzelme folyamatos szemléletére. Ilyenformán bizvást akár pozitív elfogultság munkálhatna bennem, amikor róla és művéről látszólag túlzó dicsérő jelzőkkel szólok. Ám teljes tudományos meggyőződéssel vallhatom, vállalhatom, amiket itt elmondtam. Elmondtam az alkotó tudósról, akit természetesen nemcsak szótára, hanem egész életműve alapján a mindenkori magyar nyelvtudomány legnagyobb alakjai közé sorolok; és a rendkívüli emberről, akinek emlékét csak a költő szavával tudom magamban méltón felidézni: „fennmarad s nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távozik”.

A unique and unprecedented achievement

The extraordinary achievement performed through collecting and handling such a vast material which has finally been realized in „The Historical Dictionary of the Hungarian Language Spoken in Transylvania” can only be appreciated if placed within the context of Attila T. Szabó’s entire linguistic oeuvre representing a wide spectrum of language studies. Internationally it has also been recorded as a unique and unequalled undertaking never before embarked on single-handed, beginning with the collection up to the processing of an unlimited amount of lexical items.

Országh László

MAGAY TAMÁS

Országh László emlékezete születésének 100. évfordulóján

Országh László életműve nem elsősorban lexikográfusi életmű. Valójában ő mindenekelőtt tanár volt: az angol nyelv és irodalom tanára. Azután irodalomtörténész volt: megírta az amerikai irodalom történetét, Magyarországon elsőként. Azután szótörténész (lexikológus) volt: megírta a magyar nyelv angol eredetű szavainak a történetét. Volt nyelvtanító és nyelvkönyvíró. Ő vezette be Magyarországon – és Európában is az első között – az angol szavak kiejtésének a jelölésére használt nemzetközi fonetikai jeleket (AphI-jelrendszer). De akármilyen „kategóriába” soroljuk is, teljesítménye páratlan volt a magyarországi lexikográfia történetében: 7400 oldal angol/magyar kényelvű és 7400 oldal magyar egynyelvű (értelmező) szótár megalkotása. A világ leghíresebb lexikográfusai között tartják számon. Ő volt – 1984-ben – az EURALEX (az Európai Lexikográfiai Társaság) első jelöltje a tiszteleti tagságra, röviddel halála előtt.

Országh egynyelvű szótárírói munkássága

Az 1945-öt követő években a mai magyar nyelv leíró szótára iránti igény fel erősödött. A feladat egyre sürgetőbbé vált, ám megindulását nagyban megnegyezte a megelőző gyűjtőmunka teljes hiánya. Folyt már vagy egy fél évszázada anyaggyűjtés az akadémiai nagyszótárhoz, de arra építeni nem lehetett. Országhnak kellett az újabb anyaggyűjtést megszerveznie (vö. Balázs 1985). Ráadásul neki kellett kiharcolnia azt is, hogy – a felső vezetés óhajával szemben – ne egy kisebb, egykötetes magyar értelmező szótárt szerkesszenek először, s majd azt bővítsék ki egy későbbi menetben, hanem mindjárt a nagyobb, többkötetes szótárba fogjanak bele. Ha az 50-es évek diktatórikus viszonyaira és szigorára gondolunk, egy ilyen „karakán” állás-

foglalás, a nagyobb és drágább, nagy apparátust mozgató és ráadásul általa kiválasztott számos „deklasszált elemet”, félretett embert, de természetesen nyelvünkhöz nagyszerűen értő, kiváló szakembert – mint például *Balázs János*, *Lengyel Lajos*, *Szabadi Béla* – foglalkoztató munka elkészítéséhez való kitartó ragaszkodás már önmagában több volt, mint hőstett Ország részéről. Hiszen nem valami parciális, mondvacsinált feladatról, hanem az egész ország, sőt a magyarság nyelvének, anyanyelvünknek a magasabb szintre emeléséről volt szó. Ha Ország „csak” ennyit tett volna a magyar nyelvi kultúra felemelése érdekében, már ez önmagában legalábbis Kossuth-díjra érdemlített volna – amit azonban nem kapott meg, posztumusz díjként sem.

Ha „az Ország” szinonimája lett az angol–magyar vagy magyar–angol szótárnak, aminthogy „a szótáron” az emberek korábban kétnyelvű szótárt értettek, az ő egynyelvű értelmező szótári munkássága, *A Magyar nyelv értelmező szótára* hét kötetének a megjelenése után, és nem is valami lassú fejlődés nyomán, hanem szinte varázsütésre „a szótár” szó és fogalom jelentése a nyelvileg igényes, művelt emberek tudatában és szóhasználatában egy új jelentéssel gyarapodott: a kétnyelvű szótár mellett az egynyelvű, értelmező szótár jelentésével.

S ha arra gondolunk, hogy a 19. század nagy, hatkötetes szótára, „a Czuczor–Fogarasi” (1862–1874) után a 20. század legnagyobb szótári alkotása a hétkötetes *Értelmező szótár (ÉrtSz.)* volt (1959–1962), megállapíthatjuk, hogy hazánkban egy évszázadban csupán egy nagyobb szótárra futja erőnkből.

Arra itt nincs terünk, hogy részletesen ismertessük Ország értelmező szótári tevékenységét, csupán címszavakban jellemezhetjük. Az ő feladata volt tehát „kibokszolni” a szükséges anyagi alapot ahhoz, hogy az eredetileg 5 szerkesztővel induló, majd 35-re bővülő szerkesztői gárda munkája zavartalanul folyhassék. Ő dolgozta ki a szerkesztési elveket és utasítást. Ő gyűjtötte össze a szótár címszójegyzékét, és bevezette a címszavak kiejtésének részleges jelölését. Megszervezett egy tökéletes következetességgel működő utalási rendszert. Vállalta a felelősséget az ún. „tabu” szavakért. Egymaga szerkesztette meg, illetőleg ellenőrizte a kézirat háromnegyed részét. Ragaszkodott hozzá, hogy minden jelentést és értelemárnyalatot legalább egy irodalmi idézettel illusztráljon a szótár. S ami különleges lexikográfusi erény: mindvégig örködött a szerkesztői következetességen. Ennek a titka abban volt, hogy sohasem vészett el a részletekben: mindig és minden elvi vagy gyakorlati döntésében az egészben látta maga előtt, az egészben gondolkodott. Nem tekinthető véletlennek, hogy Ország példaképe *Samuel*

Johnson volt, aki 1755-ös szótára előszavában ezt írta: „Még nem veszem bele annyira a szótárírásba, hogy elfelejtsem: a szavak a földnek, a dolgok pedig az égnek a gyermekei.” Valóban. Országh nem „veszett bele” a tudománynak csupán egyetlen ágába, tudjuk, tudományos érdeklődése és tevékenysége milyen rendkívül széles skálán mozgott.

A szerkesztés elvi kérdéseit és történetét egy igen magas színvonalú kiadványban tette közzé (Országh 1962, angolul 1960).

Országh kétnyelvű szótárírói munkássága

Országhról – tréfásan – azt mondták: délelőtt egynyelvű, délután kétnyelvű szótárt szerkesztett. S amikor megkérdezték tőle, melyiket tartja nehezebbnek, az utóbbit tartotta annak. Azzal magyarázta, hogy bár az egynyelvű értelmező szótár szerkesztése nagyobb tudományosságot igényel, mint a kétnyelvűé, a kétnyelvű szótárírás nehézsége abban rejlik, hogy nem csupán két nyelvet kell összevetni és megfeleltetni egymásnak, hanem két különböző kultúrát, s ez, ha oly távol állnak egymástól, mint az angol és a magyar, még csak fokozza a nehézségeket.

Országh *Angol–magyar kéziszótára* (Franklin-Társulat, Budapest, 1948) új fejezetet nyitott a hazai kétnyelvű (angol) szótárírásban, annak minden aspektusában. Ennek a szótárnak és a továbbiaknak az elemzésére nem vállalkozhatunk, itt mindössze arra nyílik mód, hogy felmutassuk azokat a jegyeket, amelyek Országh szótárait jellemezték, és minőségileg elődeinek, például Yollandnak a szótárai elé helyezték (Yolland, Arthur B. *Magyar és angol szótár. Első (angol–magyar) rész*, Franklin-Társulat, Budapest, 1908).

Országh szótárait általában az (volt) jellemző, amit ma úgy mondanánk, hogy *használóbarát* (user-friendly). Már a 40-es években felismerte, hogy a használók szempontjait messzemenően figyelembe kell venni. Ez mindenekelőtt a címszavak kiválasztásában jelentkezett. Országh tudatában volt annak, hogy olyan szótár nem létezik, amelyik *minden* szót tartalmaz (vö. Ruttkay 1977). Tisztában volt azzal, hogy csupán a relatív teljességre törekedhet. Az új idők új szavainak a fölvételét azonban fontosnak tartotta, köztük a háború, béke, technika, politika, közgazdaság stb. új szavait (például *air-conditioning, atomic fission, electronics, income brackets, jeep, jetplane, nylon, plastics, radar, walkie-talkie* stb.) Az eddigiéknél nagyobb teret kívánt adni az *amerikanizmusoknak* is (vö. Magay 1979). Felismerte

azt is, hogy a címszavak felvételében a közszavak és szakszavak *kellő arányának* a címszavak kiválogatásában igen nagy szerepe van.

Egy másik nagy és előremutató felismerése volt, hogy a szótárakat állandóan és rendszeresen *fel kell újítani*, korszerűvé tenni, mintegy naprakész állapotba hozni és abban tartani. Ma, a számítógépes lexikográfia világában ezt az eljárást 'regular updating'-nek nevezi az angol szótárkiadás.

A *jelentésmegkülönböztetés* és *ekvivalensalkotás* (egyenértékes-keresés) a kétnyelvű szótárírás legérzékenyebb pontja, próbaköve. Ország minden szótára esetében ez a munkafolyamat gondos és alapos szemantikai elemzésen alapult. Ekvivalensalkotásában a *funkcionális elv* érvényesült. Ez azt az igényt jelenti, hogy a forrásnyelvből elszigetelt nyelvi egység (lexéma) a célnyelvben ismét mint folyamatos szövegben funkcionáló egység szolgáljon.

Szótáraitra a találó, mind szemantikailag, mind pedig stílusban adekvát egyenértékesek, ekvivalensek a jellemzők, olyan ekvivalensek, amelyek a fordításban való alkalmazhatóság szempontjából rendre megállták a helyüket. Ezt különféle eszközökkel érte el Ország. Néhány ezek közül: fogalomkör-szűkítő irányítószavak (és egyéb metanyelvi elemek); az ekvivalens használati körét kiegészítő tájékoztatás; időbeli, térbeli (például *US* az amerikai nyelvhasználat jelölésére) és stílus rövidítések és jelek; különféle tipográfiai megoldások az ekvivalens és a nem ekvivalens pontos megkülönböztetésére.

Nagy súlyt fektetett Ország az ún. *lefordíthatatlan elemekre*, más néven *kultúráspecifikus szavakra* (culture-bound words), például *caddie*: golfütőket hordó fiú, *shuffle-board*: padlón játszott tologató játék, *baseball*: amerikai labdajáték, *boat train*: Londonból kikötőbe hajóutasokat szállító vonat, kikötőből beérkező hajó utasait beszállító vonat, *mortar-board* ... egyetemi viselethez tartozó négyszögletű kalap, *sporran*: skót felföldiek hason viselt szőrös bőr pénzerszénye stb. Ezeket tipográfiaiilag is megkülönböztette az ekvivalensektől, csúcsos zárójelbe téve őket. A területek, amelyekről a legtöbb lefordíthatatlan elem származik: intézménynevek, állami adminisztráció, jogrend, oktatásügy, népszokások, ételnevek stb. Erre már utaltunk, amikor a kétnyelvű szótárírás alapvető nehézségéről esett szó, hogy tudniillik nem csupán két nyelvet, hanem két kultúrát kell összevetni egy kétnyelvű szótárban, sőt az angol nyelv esetében legalább hármat, hiszen az amerikai kultúra a brittől sok tekintetben élesen elkülönül, s ennek a nyelvben is megvannak a következményei (helyesírás, kiejtés és szókincs/szóhasználat tekintetében). Volt olyan, a kétnyelvű szótárírásban páratlan kísérlete Ország-

nak, hogy a lefordíthatatlan elemeket, többnyire a magyar szótárhasználók előtt vélhetően ismeretlen dolgokat, fogalmakat képes illusztrációkkal tette közérthetővé, nem pedig hosszas körülírásokkal. Ez azonban csak egy szótárban, az 1957-es *Angol-magyar kéziszótárban* (Akadémiai Kiadó) esett meg. Ebben a szótárban látható a fent idézett *mortar-board* vagy a *sporrán*, de látható a *boy scout*-nak (cserkész), a *diamond*-nak (baseballpálya), sőt a *banana*-nak a rajzos képe is, amelyet mint szót ismerhettek a szótárhasználók (=banán), de mint fogalmat, gyümölcsöt aligha.

Ami Országgh szótárait elődeitől lényegesen megkülönböztette, az az *állandósult szókapcsolatok*, szószerkezetek, kollokációk, egyszóval az angol *idiómák* bőséges szerepeltetése, mindjárt az első szótárában (1948), s azután egyre gazdagabban és árnyaltabban a későbbiekben. Szótárainak – mondhatjuk – legnagyobb erénye az, hogy a szójelentések és értelemárnyalatok az állandósult és alkalmi szókapcsolatokban, idiómákban, vagy ahogy a magyar és – ma már – az európai lexikográfiai irodalomban használatosabb: a *frazeológiában* elevenednek meg (Cowie 1998). A frazeológia, az idiomatikus kifejezések mennyisége és mélysége természetesen az adott szótár terjedelmétől függött, de ami már az 1948-as szótárban is világossá vált, Országghot mindenekelőtt az olyan „anglicizmusok” érdekelték, „amelyek értelme szó szerinti lefordítással nem közelíthető meg”, írja a szótár előszavában (V!!!.) Csak néhány példa szótárából: *nail one's colours to the mast, knock into a cocked hat, feel cheap, dress down, by the skin of one's teeth, sit down under an insult* stb. Fő törekvése mindig is az volt, hogy a magyar használók számára nehézséget okozó frazeológiai egységeket helyezze előtérbe.

Már első szótárában külön figyelmet és bő teret szentelt az angol nyelvfejlődés viszonylag új, élő és igen fejlődőképes elemének, az általa „nagy igéknek” nevezett igék (*have, get, set, take* stb.) elöljárókkal alkotott adverbialis kapcsolatainak, azok bőséges szótározásának. A *'phrasal verb'*-ökről van szó, amelyeknek egyre bővül az irodalma (vö. Kennedy 1920, Bolinger 1971, Magay 1977, 1979, Cowie 1993, Jackson 2002). Az angol nyelvnek ezek a szókészleti elemei, mint például a fenti felsorolásban is szereplő *dress down* példázzák legjobban Országghnak azt az elvét és igényét, szótárírói tevékenységében az újszerűséget, hogy a szavakat és azok kapcsolódásait funkcionálisan és kontextuálisan mutassa be. Azt, hogy ezt az igei kapcsolattípust kiemelten kezelte valamennyi angol–magyar szótárában, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tipográfiai eszközökkel is „kiemelte”,

azaz alszócikkekben, egykori angol szótárszerkesztőségi zsargonnal élve „főokaszócikkekben” szótározta ezt a lexikai elemet.

Meg kell még említenünk – pontosabban újra és kissé részletesebben ki kell emelnünk – egy olyan elemét Ország szótárírói gyakorlatának, amelynek a fontosságára ő mutatott rá először az angol/magyar szótárírás történetében, és ez a *kiejtés jelölése*. Az APhI fonemikus kiejtésjelölő rendszerét ő vezette be Magyarországon, nyelvkönyveiben, 1939-ben (vö. Magay 1979: 32). De nemzetközileg is az elsők között volt az APhI-átírás lexikográfiai, illetve tudományos célokra való alkalmazásában (vö. Magay 1977). Ma már tudjuk, az angol kiejtés jelölésének a kérdését és mérvét egy adott szótárban az határozza meg, hogy milyen anyanyelvűek a kérdéses szótár használói. Mivel Ország szótárainak a használói túlnyomórészt magyar anyanyelvűek (voltak), értelemszerűen csak az angol kezdésű (L2-L1) szótárak közölnek kiejtést.

Ország mindvégig tisztában volt azzal, hogy más a „hangszerelés” egy olyan angol–magyar szótárnak, amelynek a használói nem magyar anyanyelvűek, s hogy ilyen szótár (L1-L2) feltétlenül kellene, akkor is, ha igen csekély számú érdeklődő venné meg.

Ám ezt a „luxust” a magyarországi szótárkiadás nem engedhette és ma sem engedheti meg magának. De az igény megvan rá, s ezt is Orzágnak tulajdoníthatjuk, mint annyi mást, amiről szóltunk, s ami bizonyítja Ország László iskolateremtő, jövőbe mutató tevékenységét és szerepét a magyarországi és – bátran mondhatjuk – az európai egy- és kétnyelvű lexikográfia művelésében és történetében.

Irodalom

- BALÁZS János (1985) „Ország László emlékezete.” Magyar Nyelv LXXXI:2, 242–247.
- BOLINGER, Dwight (1971) *The Phrasal Verb in English*. Harvard University Press., Cambridge, Massachusetts.
- COWIE, A. P. (1993) *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs*. Oxford University Press, Oxford
- COWIE, A. P. (1998) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Clarendon Press, Oxford.

- JACKSON, Howard (2002) *Lexicography. An Introduction*. Routledge, London.
- KENNEDY, Arthur G. (1920) *The Modern English Verb-Adverb Combinations*. Stanford U. Publications, Stanford. Vol 1, No.1
- MAGAY Tamás (1977) „A Chapter in the History of English Lexicography in Hungary.” *Hungarian Studies in English* 11:19–27.
- MAGAY Tamás (1979) *A kétnyelvű szótárírás törvényszerűségei. Ország László szótárjai*. Kandidátusi értekezés, MTA, Budapest. Kézirat.
- ORSZÁGH László (1960) „Problems and Principles of the New Dictionary of the Hungarian Language.” *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. X:211–273.
- ORSZÁGH László (1962) „A szótárírás elmélete és gyakorlata a Magyar Nyelv Értelmező Szótárában”. *Nyelvtudományi Értekezések*, 36. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RUTTKAY Kálmán (1977) „Look it up in Ország.” *The New Hungarian Quarterly* 18:128–131.

In commemoration of László Ország

László Ország's oeuvre was not that of a lexicographer. It was he who insisted on being called a philologist, and vigorously refused to be restricted to the status of a 'linguist'. First of all he was a teacher, a teacher of the English language and literature. Then, a literary historian (he wrote a history of the American literature, first in Hungary). Then, a lexicologist taking care of words of English origin in the Hungarian language. Was it an eccentric claim not to rank himself among lexicographers? – no one can tell. But his achievement in terms of figures speaks for itself: 7,400 pages of English and Hungarian bilingual dictionaries and 7,400 pages of a Hungarian monolingual dictionary – an unparalleled achievement superseding all lexicographers in the history of Hungarian lexicography, and one that won him a name among the noted lexicographers of the world.

A Franklin Társulat Igazgatójának

Budapest.

As angol nyelv jelenlegi magyarországi helyzete és jövőbeni kilátásai alapján szükségesnek érzem becses figyelmüket felhívni egy angol és magyar szobrászokról kiadásának alkalomszerű voltára.

A háboru befejezése óta köztudomásúlag hasznokban az angolok és országok és kultúrájuk iránti érdeklődés olyan méreteket értett, amilyenre a száz év előtti évtizedek anglofilija óta példa még nem volt. Ez az angol kultúra és érdeklődés a gazdasági körülmények megengedte anyagi korlátok között az élethez minden vonatkozásban megnyilvánul, a kereskedelemtől a művészetig, a politikától a hádtudományig, stb. Legrendesebben és kázzelfoghat' an azonban a nyelvtanulásban és az angol olvasmányok kultiválásában mutatkozik. Budapeston ma már 60 közsépfokú iskolában tanítanak angolt. Kursusok tuatozjai, a fővárosban és vidéken, magántanulók, egyes országoserte kísérletesnek az angol nyelv elajajátításával és tudásuk bővítésével. Egyre nő az egyetemi angol szakos tanárjelöltek száma. Ha a könyv-és újság- s folyóiratbeszerzés Angliából és Amerikából nyílt volna, a fogyasztás ezen a téren is óriási volna.

As angolul tanuló iskolások és magánemberek igényeit számos nyelvkönyv elégíti ki. Illy ugyan elvben rendelkezésre egy leíró nyelvtan is, a Könyv-Ország-fió/sely a hazai emmi munkók között a leggyasagabb anyaga/, de egyelőre távolról sem elégséges példányszámban. Hiányzik azonban egy megfelelő méretű és megbízhatóan angol szótár.

As egyetlen kis szótár, Yolland Arthur 3 kötetes műve ára, terjedelme és anyagát tekintve gyasag miatt aránylag kevés angolul tanuló kezdő vagy haladó igényeknek felel meg. Bismonyok fogatkozásai miatt egyre korlátozottab használható-ságát válik, ugyhogy a haladottabb igényűek szivesebben fordulnak egy nagy német vagy angol nyelvű magyar-angol szótárhoz.

Én szobrász ^{mint német} szótárban, a forgalomban lévő köztött sajnos nem találunk egyetlen megbízhatóat sem. A legelterjedtebb az Athenaeum kiadásában, Bird Lajos és Willer József műkeresésében megjelent kis szobrászár. Hogy milyen kevés megbízható, mutatja az a tény, hogy az elmúlt 3 évtizedben már 3 ízben lett engedélyezésére az Országos Köszoktatási Tanácshoz benyújtva, de a különböző bírálok minden egyes esetben elvetették súlyos hibái miatt. /E szók írója nem volt bírálója! /

Ezek körülmények figyelembevételével szükségesnek tartom egy új korszerű angol és magyar szobrászár kiadására a Társulatnak az alábbi ajánlatot tenni:

Legyen a készitendő angol-magyar és magyar-angol szobrászár különb az eddig forgalomban honottaknál. Tanuljon elődei irányveiből és hibáiból, az már magában véve is indokoltá tenné létét. Egy ilyen alapon készitendő szótárnál

1./ Előszóban felmerül a terjedelen kérdése. A 603 lapos Bird-Willer szótár ellen egyik legfőbb panasz azó és kifejezésanyagának szegényes volta. Egy korszerű szótárnak legalább 800-kal terjedelmesebbnek kell lennie, tehát körülbelül olyan méretűnek, mint a Szt. István Társulat kiadásában megjelent Bitter-Puhr-féle német szobrászárknak, melyek összesen 1400 oldalasak. Ez egy angol szótár esetében mintegy 35 - 38.000 szót és kifejezést jelentene. Ezek ily módon biztosítható, hogy mind az általános iskolai és a magán nyelvtanuló, mind az érdeklődő, az angol könyvet és újságot olvasó és az angolra fordító megkapja a szükséges segítségét.

2./ Korszerűnek kell lennie. A Yolland-szótár megalkotása óta több évtized telt el, a szobrászáré is legalább egy, melyben a háboru, politka, közgazdaság

és az egyes részlettudományok sok olyan szög termeltek az öcön mindkét oldalán, melyek átmennek az angol nyelv általános szókincsébe, de melyek használatos szó-
rainkban nem szerepelnek. Hasonlóképpen a magyar nyelv is gazdagodott fogalmakkal
és kifejezésekkel, melyekkel nem találkoztunk a magyar-angol szótárakban.

3./ Egy modern angol szótárnak feltétlenül tudomásul kell vennie az
amerikai nyelvhasználat eltéréseit is, ha nem akarja használatosságát erősen kor-
látozni. Vonatkozik ez mind a szókincsről, mind a kifejtésre.

4./ A modern szótárak már nem csupán egyes szavak és fogalmak idegennyelvi
megfelelőit tartalmazzák, hanem ha a tanulónak, olvasónak és fordítónak valóban se-
gítségére akarnak lenni, úgy meg kell kísérelniük egy az egyik nyelv kifejezéseinek,
idiomájának szövegszerű, Állandó szókapcsolatainak, egyrészt a szóbanforgó nyelv
froncszóidáinak idegennyelvi tolmácsolását is, lehetőleg minél gazdagabb arányokban.
Egy jó angol-magyar szótár ezek szerint nem lehet pusztán egy kisrészleg az angolok
szószara köré építve, hanem a magyar szó társfordítása, hanem kell térnie azokra
a speciális nehézségekre is, melyeket egy angolul tanuló magyar nyelv-
tanulónak kell megtennie.

5./ Tizenöt évesen része egy angol szótárnak a kifejtés fejlődése, hazai szó-
tárunkban semmiféle jelölési rendszerrel nem rendelkezik, ahány szerző. A legtöbb kifejtés-
fejlődésben bőven akad inkonzisztencia, párhuzatlanság és tévedés. Egyszerűen lehetséges
megoldás ezek elkerülésére az Association Internationale Phonétique jelölésrendsze-
rét alkalmazni /Daniel Jones/, egyrészt azért, mert ez a legegyszerűbb, pontosabb
és legkönnyebben alkalmazható, másrészt mert a nyugateurópai szótárak és nyelvköny-
vek tulajdonképpen már ezt alkalmazták és nem utolsó sorban azért is, mert a
Franklin Társulat kiadásában eddig megjelent Post-Orange-Spanoni, valamint Kovács
Albert-féle nyelvkönyvekben való alkalmazása és a Köznevelési Tanács által foglaltatása
következtében ez lett a hivatalos angol fonetikai átírási rendszer Magyarországon.

Ez a szókönyv részleg azért, hogy vállalkozni tudna egy megfelelő mértékű, mint-
egy 1200-1300 oldalas angol-magyar és magyar-angol szótár elkészítésére, mivel mind
a fordítás, mind a redikis művelésanyagoknak biztosítékban van. Jelenleg a Magyarországon
az egyetlen egy-angol-esszákos tanár, ki mind az USA-ban, mind Angliában mint állami
East Endjén egy-egy évet töltött. Amerikai oklevéllel /B.A./ rendelkezik. A londoni
egyetem 1940. januárjában meghívta október 1-i hatállyal a londoni magyar tan-
áraknak, a meghívásnak a háború miatt nem tudott eleget tenni. Tízéves egy tanított
angol nyelvű tanulóban, 7 éve tanít angol-esszákos tanárjelölteknek az Etwers Colle-
geben, 4 éve a B.A.-k az Egyetemen mint lektor és magántanár. Nincs fordító, tolmács
és tanárként az angol nyelvvel minden lehető szempontból foglalkozott.

A szerkesztő munkát egymaga kívánja végezni, legfeljebb személyes segítséget
fogad el egy tanárnak. Előben nincs ellene a kollaborációnak /esetleges politikai
szempontból/, de azt olyan részletkérdésnek tartja, mely a mi megjelölésig másodlagos
fontosságú. Természetesen az első /angol-magyar rész/ elkészítésére 1947. július 1-ét
jelöli meg. A második /magyar-angol/ rész elkészítésére kb. még egy évre lesz
szükség.

Időközben volna még tipográfiai részletkérdésekről és hasonló technikai
problémákról szólni.

A honlapra vonatkozólag a kollektív szerződés irányadó. A szerkesztőnek
azonban a munka megkezdésénél feltétlenül szükséges van megfelelő páros és anyag-
ellátás. Ezen felül kért 4-5 magyar szaknyelv beszerzését és rendelkezésre
bocsátását, tekintettel arra, hogy saját könyvtárának nagyobbrészt fele a budai egy-
etem és vidéken megszerzésiült, megvásárolni a műveket nincs módjában, a könyvny-
varközlő pedig hosszabb időre referenció-jellegű csakmunkákat nem vehet ki.

Maradtan kívül tiszteltül

dr. Csorváth László
XI. Magdolnagömböly-utja 11-13.
Etwers Collegium

1. melléklet folytatása

FORRÁSMUNKÁK

A szerkesztő saját gyűjtésén kívül az alábbi forrásmunkákat használta :

- W. LITTLE - H. W. FOWLER - J. COULSON - C. T. ONIONS, The Shorter Oxford English Dictionary on historical principles (Third edition, Oxford)
- H. C. WYLD, The Universal Dictionary of the English Language (London)
- J. E. MANSION, Harrap's Standard French and English Dictionary, Part II. English - French (Revised edition, London)
- B. KLATT - E. KLATT, Muret Sanders enzyklopädisches englisch-deutsches Wörterbuch, Hand und Schulausgabe (16te Auflage, Berlin - Schöneberg)
- DR. YOLLAND ARTHUR B., Magyar és Angol Szótár, I. rész (harmadik kiadás, Budapest)
- WEBSTER'S Collegiate Dictionary (Fifth edition, Springfield, Mass.)
- DANIEL JONES, An English Pronouncing Dictionary (Seventh edition, London)
- H. E. PALMER - J. V. MARTIN - F. G. BLANDFORD, A Dictionary of English Pronunciation with American variants, in phonetic transcription (Cambridge)
- C. O. S. MASON (ed.), ROGET'S International Thesaurus of English Words and Phrases (New York)
- H. W. FOWLER, A Dictionary of Modern English Usage (Oxford)
- E. PARTRIDGE, Usage and Abusage, a guide to good English (London)
- WEBSTER'S Dictionary of Synonyms (Springfield, Mass.)
- A. REUM, A Dictionary of English Style (Leipzig)
- B. L. K. HENDERSON, A Dictionary of English Idioms, Part I. Verbal Idioms (London)
- H. E. PALMER, A Grammar of English Words (London)
- E. PARTRIDGE, A Dictionary of Clichés (third edition, London)
- KUNDT ERNŐ, Anglicizmusok (második kiadás, Budapest)
- SEBESTYÉN ENDRE, Hatezer angol és amerikai szólásforma (Debrecen)
- E. PARTRIDGE, A Dictionary of Slang and Unconventional English (Second edition, London)
- H. W. HORWILL, A Dictionary of Modern American Usage (Second edition, Oxford)
- H. L. MENCKEN, The American Language (Fourth edition, New York)
- IFJ. CSERÉPY ISTVÁN, Angol mérnöki és építészeti szakszótár (Budapest)
- IFJ. DR. SZLADITS KÁROLY - SZEMZŐ BLANCHE, Angol-magyar jogi, kereskedelmi és pénzügyi szakszótár (Budapest)
- SZABÓ DEZSŐ, Angol-magyar közlekedéstechnikai szakszótár (kéziratban)
- H. KLIEN—M. RIDPATH-KLIEN, The English Duden (Leipzig)

Franklin-Társulat

Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda

Telefon: 185-617, 185-618, *187-947.
Postai cím: Főposta, 24. sz. fiókberlet.
Téletrai cím: Franklin, Budapest.

Budapest, 1946. NOV. 6.
IV. Egyetem-szoba 4.

dr. Országh László professor Urnak
B u d a p e s t

Hivatkozással több ízben folytatott szóbeli megbeszélésünkre, ezúton is örömmel vesszük tudomásul, hogy igen tisztelt Professor Ur szives volt vállalni egy Társulatunk kiadásában megjelenését.

Angol-Magyar és Magyar-Angol zsebszótár készítését. A szótár alakjának mintájaképpen a Bitter-Puhr féle szótár alakját és szerkesztését vettük kiinduláspontul, a vonatkozó szerkesztést i. t. Professor Urnak átadtuk. E szerkesztés mintája illetőleg tükrös-írányításként szerepel terjedelmünk számításaink stb. során, pontos betartására kötelezve nem vagyunk. E szerkesztést alapul véve, az Angol-Magyar rész hozzávetőleges terjedelme 40 iv. A kéziratot részletekben vesszük kézhez oly módon, hogy a teljes kéziratot 1947. június 30-ig bezárólag nyomdakész állapotban megkapjuk. Ezen időpont betartását annál is inkább kérnünk kell, mert mindkét fél közös érdeke, hogy a szótár fentnevezett első része 1947 őszén megjelenhessen, a szükséges és bonyolult nyomdai munkálatok pedig nem teszik lehetővé, hogy a nyomdakész kézirat átadásának időpontját elhalasszuk. A Magyar-Angol rész hasonló terjedelmre tervezett kéziratát ugyancsak részletekben vesszük kézhez oly módon, hogy a teljes nyomdakész kézirat 1948. jun. 30-ig Társulatunkhoz beérkezzen.

Társulatunk a maga részéről mindent elkövet a tekintetben, hogy a tervezett szótár első fele 1947 őszén, második fele Magyar-Angol rész / 1948 őszén megjelenhessen. Amennyiben közbejött akadályok miatt a szótár megjelenítése késedelmet szenvedne és Társulatunk a nyomdakész kézirat átadásától számított 12 hónap alatt azt meg nem jelentette, úgy i. t. Professor Ur a mű szerzői és kiadási jogai felől szabadon rendelkezik anélkül, hogy a már felvett előleg visszafizetési köteles lenne.

A szótár tiszteletdíjaként a fűzött bolti ár 10 %-át fizetjük. Amennyiben a mű csak kötet keretében kerülne forgalomba, úgy a kötet példány bolti árából 30 % kerül levonásra és az így nyert összeg szolgál az elszámolás kiindulópontjául. Előlegként 1946. okt. 1. től havi 300.- Ft összeget folyósítunk 10 hónapon át, amely összeg a mű megjelenése után, fél évenként az eladott példányok alapján megejtendő elszámolások kapcsán kerül levonásra. Hasonló feltétellel vonatkozik a Magyar-Angol rész tiszteletdíjára is, illetőleg elszámolásra is.

Az első kiadás előrelátólag 3000 példányban jelenik meg. Jövedelmező vagyunk a teljes kiadás egy részét megjelentetni,

3. melléklet

ELVI SZEMPONTOK

- 1.) Minden olyan ragozott vagy képzett iget, melléknévi, névleges alak (got, farther, then, genit) felveendő külön címszó alatt is. Itt utalás a fő-címszóra:
fled lead flee
- 2.) A vessző (,) a magyar értelmeket, szinonimákat választja el, más funkciója nincs. Éppen ezért a félreértés elkerülésére nem alkalmazom ott a magyar szövegben, hol nyelvtanilag egyébként szükséges volna, tehát hogy -lött, stb.
- 3.) A szókincs megválogatásánál általában kerülöm a ritkaságokat (archaizmus, dialektus, slang, terminus technikus, ritka értelem, absztrusz görög-latin összetételek) mivel ezek az átlagokis-szótár használatánál ritkán fordulnak elő. Helyette lényegesen bővítettem a fontosabb szavaknál az idiosztikus anyagot, az igeék prepozíciós vonzatait, a kollokációkat, azóval azt az anyagot, melyet legóbb szótárunk nem ad a melyek viszont a nem tulerés angol szótárt-használatnak a legóbb nevházósgét jelentik. Itt is azonban elősorban az olyan idiosztizmusokat tüntetem fel, melyek értelme nem állítható össze monaikszerűen a kifejezést alkotó szavak érteléből, hanem ahol értelem-változás állt be. Tehát lose the head kevésbbé fontos szótárannak, mint from hand to mouth.
- 4.) Bár a terminus-technikusokat a szótár terjedelme miatt csak módjával közlöm, megjegyezem, hogy közkeletűvé vált fogalmakat mint kuplung, rádióközvetítés, sündisszóállás melyeket az újabb idők termeltek a melyek sehol még szótárossa nincsenek, felvettem. Általában felveszem az újabb idők, az utolód 10-15 év fontosabb szavait, köztük a háboru, béke, technika, politika, közgazdaság, stb. új szavait. Feltétlenül is addigi szótárainknál nagyobb teret kívánok nyújtani az amerikanizmusoknak is.
- 5.) Nemcsak rövidítésjegyzéket adunk (a,n,vt,adv, stb), hanem jegyzékét a képzőknek és végződédeknek (-ly,-hood,-ing, etc) értelmekkel és kiejtésükkel együtt, hogy a szótár szövegében a képzett alakokat csak ott kelljen feltüntetni, ahol a képzett alak a tőm alapértelmét lényegesen megváltoztatja.
- 6.) Fonetikai jelzésrendszer Daniel Jones-é, azonban némileg egyszerűsítve a lehetőleg mindenütt csak 1 ki-jét-adv meg, variációkat lehetőleg kerülve.
- 7.) Tervem, hogy a következő bevezető illetve záró-függelékeket adom:
Bevezetés (hogyan kell a szótárt használni)
Kiejtési jelek magyarázata
Rövidítések jegyzéke
Képzők jegyzéke

A szótár végén:

Angol betű-rövidítések
Hely- és keresztnév-jegyzék (fonetikus)
Súlyok és mértékek
Rendhagyó igék
Kismutatók (csak végösszeg) a szótárban található címszavakról és idiosztizmusokról

4. melléklet (Ország 1946-ban nyújtotta be a Franklin-Társulatnak.)

utazást megszakít; ~ *on the wheel* keréketör; ~ *away vt/vi*, letör, elmenekül, szakít vmlyen szokással, szétválik; ~ *down vt/vi*, lerombol, -tör(ik), szétszór, összezomlik, könnyekre fakad, elromlik; a *breakdown* üzembetegedés; *breakdown gang* (vasúti) üzembeteg helyrehozó munkás-különítmény; *broken-down* összeomlott, elromlott, hasznavehetetlen; ~ *forth vi*, kitör, -szökell, -lővell; ~ *in vt/vi*, betör, -szakad; ~ *in on sy* vkre ráront/rátör; ~ *into vt/vi*, betör, vmre fakad; ~ *into a run* nekiramodik; ~ *loose vi*, elszabadul, kitör; ~ *off vt/vi*, letör vmt, hirtelen megszakít, abbahagy; ~ *open vt*, feltör; ~ *out vi*, kitör, elszökik, vkn hirtelen vm mutatkozik; ~ *through vt*, áttör, áthatol; ~ *up vt/vi*, darabokra tör, szétzúz, -oszlik, -szór, elerőtlenedik, iskola tanév végén bezár, jég zajlani kezd

break[able] ['breikəbl] *a*, törékeny; ~ *age* [-idʒ] *n*, törés, eltörtött holmi, kártérítés törésért; ~ *er* *n*, kis vizes-hordó hajón, hullámtörés parton, nagy hullám; ~ *s ahead* bajokra van kilátás; ~ *fast* ['brekfəst] 1. *n*, reggeli; 2. *vt*, reggelizik; ~ *neck* ['breiknek] *a*, nyaktörő; ~ *water* *n*, hullámtörő gát

breast [breɪst] 1. *n*, mell, kebel, csőcs, emlő, lélek, lelkiismeret; *make a clean ~ of sg* őszintén bevall, tiszta vizet önt a pohárba; *give the ~ to a child* gyereket megsoptat; 2. *vt*, szembezáll, megküzd vmvel; ~ *band*, ~ *strap* *n*, vonó (ló szügyén); ~ *deep*, ~ *high* *a*, mellig-érő; ~ *drill* *n*, turdancs; ~ *pin* *n*, nyakkendőű; ~ *pocket* *n*, szívazseb; ~ *stroke* *n*, mellűző-tempó; ~ *summer* ['breɪsəmə] *n*, talpgerenda tartó válaszfal alatt; ~ *work* *n*, mellvéd, könyöklő

breath [breθ] *n*, lélekzet, lehellet, fuvalom; *out of ~* lihegve, lélekszakadva, kifulladt; *under one's ~* halálkán, suttogva; *in the same ~* majdnem egyszerre; *be short of ~* levegő után kapkod, zihál; *take sy's ~* *away* elállítja lélekzetét, meglepi; *not a ~ of wind* egy ág sem rezdül; *don't waste your ~* kár a benzinért/szóért
breath[e] [bri:ð] *vt/vi*, léleklizik, lélekzetet vesz, lehel; *don't ~ a word of it!* egy szót se róla (más előtt!); ~ *er* ['bri:ðə*] *n*, lélegzet, kifulladásztó testgyakorlat, pihenő (míg az ember kifújja magát); ~ *ing* ['bri:ðɪŋ] *a/n*, léleklző, léleklzés; ~ *space* szünet, pihenő; ~ *less* ['breθləs] *a*, léleklszakadva, izgatott, lázas; ~ *ta-king* *a*, lélegzet-elállító
bred lásd *breed* 2.

breech [bri:tʃ] 1. *n*, hátsó rész; ~ *es* nadrág, (térd) alatt gombolt térdnadrág; *she wears the ~es* az asszony az úr a háznál; 2. *vt*, nadrágot húz (gyermekre); ~ *block* *n*, puskazávar; ~ *loader* *n*, hátultöltő puská

breed [bri:d] 1. *n*, fajta, költés, nem; 2. *vt/vi* (pt/pp *bred*), tenyészt, nemz, költ, szaporodik, okoz, létrehoz, fejleszt, nevel; ~ *er* *n*, tenyészítő; ~ *ing* *n*, nemzés, tenyésztés, nevelés; *lady of birth* and ~ előkelő származású és modorú hölgy; ~ *season* tenyészidő, párazási időszak

breaks [bri:ks] = *breeches*

breez[e] [bri:z] *n*, szellő, cívakodás, betonba való rostált salak, bögöly, bagócs; ~ *inness* [-inəs] *n*, fesztelenség, lendületesség, élénkség, szelölösség; *breezy* [-i] *a*, szellős, fesztelen, élénk, lendületes

brn-gun ['brɛŋɡən] *n*, könnyű gépfegyver

brer [bra:ə] *n*, (= *brother* US néger tájszólásban), pejtás, testvér

but [bʌt]; **thin** [θɪn]; **then** [ðen]; **bad** [bæd]; [a:] magyar á; [ei] magyar éj; [ə] elmosódott szintelen hangzó; [æ:] magyar ő

most/best of *sg* helyzetet kihasználni, beletörődik vmbe; ~ *fun of sg* kigúnyol vmt; ~ *love to sg* szerelmet vall vknek, udvarol, szeretkezik; ~ *the grade* eléri a színvonalat; ~ *the team* bekerül a (válogatott) csapatba; ~ *a joke of sg* tréfának vesz vmt; ~ *a fool of sg* bolonddá tesz; ~ *friends with sg* összebarátkozik vkvel; ~ *sure/certain* megbizonyosodik, -győződik, -állapít; ~ *war* hadat üzen/visel; ~ *peace* békét köt; ~ *a fortune* meggazdagszik; ~ *money* pénzt keres; ~ *a mistake* hibát ejt, téved; ~ *faces* pofákat vág; ~ *eyes* (at *sy*) kacint, szemez; ~ *a speech* beszédet mond; ~ *one's escape* megszökik, megmenekül; 2 and 2 ~ 4 kettő meg kettő az négy; *it will ~ you or break you* vagy megszoksz vagy megszököl; ~ *known* közzé/közhírré tesz; ~ *the bed* ágyaz; ~ *head* halad; ~ *much of sg* nagyra tart, nagyra van vkvel; ~ *no bones* nem habozik; ~ *water* vizel, hűgyozik; ~ *way* utat enged, előre megy, halad; ~ *one's exit* eltávozik; ~ *good one's words* beváltja szavait; ~ *good* jóvátesz, reményeket beváltja, boldogul; ~ *merry* mulat; ~ *room* helyet ad; *if ~s no sense* nincs semmi értelme; *will you ~ one of our party?* csatlakozol társaságunkhoz? ~ *oneself heard* eléri (bizonyos erőfeszítéssel) hogy megértsek; *what ~s him do it?* mi ösztönzi őt erre? miért csinál így?; ~ *do with sg* a rendelkezésre álló vmvel megelégszik és „kijön” vele; *they made bad weather* (a hajó) viharba került; ~ *after* *vi*, követ, üldöz; ~ *at* *vi*, nekiront, -megy; ~ *away with* *vi*, elvisz, -hurcol, -sikkaszt, -tékozol, -tesz láb alól; ~ *away with oneself* öngyilkos lesz; ~ *for* *vi*, zhova igyekszik, nekitámad,

hasznára van; ~ *of* *vt*, ért, megért, gondol, vmből vmt készít; ~ *off* *vi*, elszalad, -menekül, -illan; ~ *out* *vt*, kivesz, megért, értelmez, kibetűz, okmányt kiállít, állít; *he is not such a fool as people* ~ *out* nem olyan bolond amllyennek tartják; *how do you ~ that out?* milyen alapon állítod ezt? ~ *over* *vt*, átruház; ~ *up* *vt/vi*, kitalál, arcot kikészít, szedést tördel, befejez, kiegészít, útnak indul, jóvátesz, elhatároz, elkészít (orvosságot), összecsomagol, -állít; ~ *up the mind* elhatároz; ~ *up for* *sg* kipótól vmt, behoz; ~ *it up to sy for sg* kárpótól vkt vmért; ~ *up to sy* hízeleg, kárpótól; ~ *up differences* kibékül; *made-up story* kitalált dolog/mese; ~ *up on a competitor* versenytársat utolér; ~ *up the room* szobát kitakarítja/rendbetesz

make|and-break ['meikənd-'breik] *n*, villamos biztosító kapcsoló; ~ *believe* *n*, színelés, alakoskodás, elhitetés; ~ *do* *a*, ideiglenes (megoldás); ~ *fast* *n*, alattság, kikötő-cölöp; ~ *peace* *n*, békéltető; ~ *r* *n*, alkotó, teremtő, gyáros; ~ *shift* *n*, ideiglenes tákolmány, kisegítő megoldás; ~ *up* *n*, összeállítás, elrendezés, arc kikészítés (színházi), oldal-tördeles, póz; ~ *weight* *n*, pótlék, ráadás

making ['meikɪŋ] *n*, csinálás, elkészítés, alak, forma; *it was the ~ of him* ez tette nagygyá; ~ *s* *n*, pl, nyereség, elemek, szükséges kellékek, adottságok, © cigarettasodráshoz szükséges kellékek

mal|address [mælə'dres] *n*, ügytelenség; ~ *adjusted* [-'dʒ-astɪd] *a*, rosszul alkalmazkodó, meghasonlott; ~ *adjustment* [-'dʒastmənt] *n*, összehangtalanság, meghasonlottság, össze nem illés, rossz megoldás; ~ *administration* [mæləd-mɪnɪ'streɪʃn] *n*, rossz kor-

but [bʌt]; thin [θɪn]; then [ðen]; bad [bæd]; [a:] magyar á;
[eɪ] magyar éj; [ə] elmosódott szintelen hangzó; [ə:] magyar őé

5. melléklet folytatása

Beszélgetések Országh Lászlóval 1968-ban

A beszélgetőtárs: MAGAY TAMÁS

1968-ban (január és augusztus között) Országh László kezdeményezésére, saját lakásán, teljesen informális körülmények között hat beszélgetést folytatott Magay Tamás Országh Lászlóval, a tanítvány mesterével¹. Ezeket a beszélgetéseket sajnálatosan hangszalagon nem rögzítették, mert magnetonnal egyikük sem rendelkezett, ami azért is nagy kár, mert Országh rendkívül kellemes, szórakoztató társalgó és kitűnő előadó volt. Magay ráadásul gyorsírní sem tudott, így aztán kézzel jegyezte le mindazt, amit az előre leírt kérdéseire Országh válaszolt. Az immár kissé sárguló lapokon minden szó Országhtól származik, és így ez a beszélgetéssorozat teljesen autentikusnak tekinthető. A beszélgetések publikálására ez idáig nem került sor, bár Országhnak számos, a beszélgetések során elhangzott gondolatát Magay beépítette az ugyancsak nem publikált kandidátusi dolgozatába².

Ebben a riport jellegű dolgozatban tehát Országh László „megszólaltatásával” szeretnénk megemlékezni születésének 100. évfordulója alkalmából a 20. század legjelentősebb magyar lexikográfusáról, akit Európa-, sőt világszerte „jegyeztek”, s akinek neve a „szótárral” szinonim értékű ma is; és nem is csak a kétnyelvű (angol/magyar), hanem az egynyelvű (magyar/magyar) szótárral. Bár itt most róla csak mint kétnyelvű (angol/magyar) szótárról lesz szó, nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy Országh igazán maradandót azzal alkotott, hogy egy nagyszerű, általa összeválogatott szer-

¹ Az 1968-ban lezajlott 6 beszélgetés időpontjai: 1. január 18. és 2. február 22. az 1948-as szótárról. 3. március 14., 4. március 28., 5. június 19. és 6. augusztus 15. az 1953-as Magyar-angol szótárról.

² MAGAY Tamás: *A kétnyelvű szótárírás törvényszerűségei (Országh László szótárai alapján)*. Budapest, 1980 [kiadatlan kandidátusi értekezés, 249 gépelt oldal, megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárban]

kesztői gárda élén (a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében) megalkotta magyar anyanyelvünk rég várt szótárát, *A Magyar nyelv értelmező szótárát* (7 kötetben)³, és eme munkálkodása folytán a magyar emberek tudatában a „szótár” fogalma nemcsak a *kétnyelvű* szótárral volt azonos, mint azelőtt évszázadokon át, hanem szép lassan az *egynyelvű*, értelmező szótár jelentésével is bővült.

S egyben lerójuk tiszteletünket az előtt a tudós előtt, aki hosszú időn át az MTA Szótári Bizottsága elnökeként tartotta kézben a magyar szótárírás ügyét, súlyos szellemi és lelki gondokkal terhelt történelmi időkben. A jelen sorozat is az ő szellemi öröksége jegyében fogant, és jelzi eme szerény, de fontos tudományág, a lexikográfia szükségességét, hasznosságát és életrevalóságát.

Dolgozatunkban csak az első két beszélgetést közöljük, részben helytakarékosági megfontolásból, de azért is, mert ebben lesz szó Országgnak arról a szótáráról (az 1948-as Angol–magyar kézisztótárról), amelynek újszerűségével valósággal berobbant a II. világháború utáni, az angolszász nyelvi kultúra iránt egyre fogékonyabbá váló magyar szellemi életbe. Ország iskolateremtő munkásságával elindított valamit, amin nem fog az idő, ami továbbadható, ami érték, etalon.

A beszélgetések fő témája tehát Ország László *Angol–magyar kézisztótárának* (*A Concise English-Hungarian Dictionary*) (Franklin-Társulat, Budapest, 1948, XI + 791 pp, 2. kiad. 1949) keletkezéstörténete és szerkesztési elvei.

Úgy érzem, nem szerénytelenség azt remélni, hogy a magyar szótárírás történetének mindenképpen, de talán a magyar művelődéstörténetnek is nyithatunk egy fejezetet dolgozatunkkal.

A gyakorlatlan „riporter” (vagyis Magay Tamás) Orzághgal egyetértésben úgy alakította a beszélgetéseket, hogy előre összeállította a kérdéseket, kérdéscsoportokat, amelyeket nem széttördelve, hanem több kérdést összefogva tárt Orzágh elé, aki folyamatosan válaszolt. Természetesen a kérdező közbe-közbekérdezett, ezzel gyakran kiváltva a válaszadó indulatát, aki amúgy is – jó Eötvös-kollégista módjára – mindig mindent kritikával fogadott, és annak hangot is adott.

³ *A magyar nyelv értelmező szótára*. Szerk. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete BÁRCZI Géza és ORSZÁGH László vezetésével. Akadémiai Kiadó, Budapest. Első kötet: 1959, hetedik kötet: 1962.

Első beszélgetés (1968. január 18-án)

*Keletkezéstörténet – a gondolat felvetődésétől
a mű megjelenéséig*

1. *Magay: Hogy is kezdődött? * Angol filológiai pályafutásodban hol helyezkedik el a lexikográfia? * Mikor kezdted lexikográfiai kérdésekkel foglalkozni?*

Mik voltak azok az indítékok, impulzusok, hatások, befolyások, amelyek közrejátszottak abban, hogy elhatározd magad egy angol–magyar szótár összeállítására?

A Yolland utáni kisszótárkorszak sekélyessége is hatással volt-e rád gyűjtőmunkád elindításában?

Középiskolai, majd egyetemi tanárságod alatt érezted-e a hiányát a jó szótárnak?

*Mikor kezdted annak a gondolatával foglalkozni, hogy szótárt szerkessz? Mi indított erre? * Konkrétan: mikor kezdted el? * Hogyan kezdted el? * A terjedelemtől volt-e határozott elképzelésed? * Készítettél-e valamiféle plant?*

A nagy előd, Yolland tudott-e lexikográfiai terveidről és tevékenységedről? (Tudvalevő ugyanis, hogy ugyanaz a kiadó adta ki szótáraitokat.)

Ország: Szótárírói tevékenységem indítékai középiskolai tanári pályafutásomhoz nyúlnak vissza. 1932-től 1943-ig voltam középiskolai tanár. Mindig is problémát jelentett számomra, hogy – különösen haladóbb gyerekeknek – nem tudtam megfelelő szótárt a kezükbe adni. YOLLAND⁴ drága volt, BÍRÓ-WILLER⁵ tetszetős, de megbízhatatlan. A legjobb a WELSH–JOÓ-féle szótár volt, ezt ajánlottam diákjaimnak.⁶ A BÍRÓ–WILLER használatát egyenesen megtiltottam. Egy ízben elvettem az egyik diáktól, és összetéptem, majd megfizettem az árát. Az ez utáni órákban a gyerekek tüntetőleg kitétek a padra a BÍRÓ–WILLEReket, persze megvételre nem került többé sor.

Mindig is érdekelték a szótárak. Iskolában latint, görögöt és németet tanultam. Szüleim megvették a szükséges szótárakat, többnyire használtan.

⁴ YOLLAND Arthur B.: *Magyar és angol szótár*. Első (angol–magyar) rész. Budapest, Franklin-Társulat, 1908.

⁵ BÍRÓ Lajos Pál–WILLER József: *Angol–magyar és magya–angol iskolai és kézi szótár*. Átnézte Dr. FEST Sándor. Budapest, Athenaeum é.n. [1937]

⁶ WELSH T. E.–JOÓ István: *The Practical Dictionary*. Part I English-Hungarian, Debrecen, Méliusz, 1931.

A latin–magyar szótárt magam láttam el élregiszterrel a KELEMEN-féle német–magyar szótár mintájára, amely szintén megvolt otthon.

Az érettségi előtti karácsonyra (1924. dec.) egy kis LAROUSSE-t kaptam szüleimtől, akik francia szakosnak szántak. Miután én az angol nyelv mellett döntöttem, s szüleim beletörődtek abba, hogy angol szakos leszek, „gólya” koromra megkaptam YOLLAND-et. Ekkor kezdtem megszokni a szótárhasználatot, ami egyáltalán nem volt természetes, magától értetődő abban az időben még, ugyanis drágák voltak a szótárak (1925–26-ban volt ez, amikor különben is gazdasági nehézségek voltak).

Közéiskolai tanári pályafutásom során tehát egyre elégedetlenebb lettem a szótárhelyzettel, de ez még távolról sem realizálódott olyanféle gondolatokban, hogy szótárt kellene készíteni. Ez akkor még eszem ágában sem volt. Tapasztalatokat e téren azonban mégis szereztem, ha közvetetten is.

1937 végén a Minisztérium megbízott egy 5 kötetes közéiskolai nyelvkönyvsorozat megírásával (megjelent 1939–44-ig).⁷ Öten voltak szerzők: Szenczi Miklós, Fest Sándor, Ország László, Berg Pál és Kónya Sándor. Az első és második kötetet teljesen egyedül készítettem, a harmadikat 50:50%-ban Berg Pállal⁸ együtt, a negyediket 90%-ban Berg Pál írta, az ötödiket (a nyelvtant) Kónya Sándorral együtt írtuk. – Az első kötet végén

⁷ *Angol nyelvkönyv I–IV. rész (1939–1942). Angol nyelvtan (1944)* Vö. Ország László tudományos publikációi (1929–1972) In: *Angol Filológiai Tanulmányok VIII./Hungarian Studies in English VIII* 89–97. Debrecen, 1974.

⁸ BERG Pál neve többször elhangzik Ország nyilatkozataiban. Az is kiderül, hogy szoros baráti viszony volt köztük, ami onnan ered, hogy egy időben voltak tagjai az Eöt-vös Collegiumnak. Ország Lászlót 1927-ben, Berg Pált 1930-ban vették föl. Minden volt Eöt-vös-kollégista tudja (akik még élünk közülük), hogy együtt élni és tanulni abban a csodálatos intézményben életre szóló szoros kötődést jelentett, bárhova szólította is az élet a kollégistát. A jelen sorok írója is rendkívül közeli kapcsolatban volt Berg Pállal, „Pali bá”-val, aki öt éven át felejtethetetlen tanára és cserkészparancsnoka volt a kaposvári Somssich Pál Gimnáziumban, amelynek nagyszerű német és angol szakos tanára volt. Czigány Lóránt „Fest Sándor öröksége” c. cikkében (*Kortárs*, 2001. szeptember 6.) így emlékezik meg Berg Pálról: „A Fest Sándor által elvetett mag tehát szárbá szökkent, még akkor is, ha tanítványai közül egy időre többen kiszorultak a szellemi életből. A tragikus körülmények között fiatalon elhunyt, tehetséges Berg Pál (1912–1951) a politikai osztracizmus áldozata volt.” Egy sokat ígérő angol filológusi pálya tört ketté, egy rendkívül művelt ember, kiváló tanár és nevelő, és – mindenek fölött – kitűnő „filosz” élete ért véget – hogy milyen körülmények között? – egyelőre titok borítja, de annyi bizonyos, hogy a könyörtelen kommunista terror üldözte halálba ezt a nagyszerű, értékes embert, mindössze 39 évesen.

leckénkénti szószedet volt csak, a második végén azonban már alfabetikus szójegyzék szerepelt. Itt tanultam meg, hogyan kell cédulázni szótár számára. Ekkor határoztam el – mégpedig önhatalmúlag –, hogy a kiejtés jelölésére az APhI jelrendszerét fogom alkalmazni. 1939-ben tehát már olyan szójegyzék jelenik meg Magyarországon, amelyik a ma is modernnek számító, nemzetközileg elfogadott jeleket használja.⁹

1943-ban az egyetemre kerültem¹⁰ beosztott gimnáziumi tanár minőségben, az angol szemináriumba. Tanársegédi, lektori és magántanári funkciókat töltöttem be egy személyben.

1944-ben behívtak katonának. Szótári szempontból ez fontos időszaka élettemnek. Viszonylag könnyű beosztásom volt. Egy vidéki (egyetemi) városban szolgáltam karpaszományos honvéd (később tizedes) minőségben, messze a front mögött, gazdászati tisztesi beosztásban egy ún. anyagi ellátó katonai hivatalban. Napi katonai elfoglaltságom 3–4 óra íróasztali munka volt, s szolgálatom első hat hónapjában az ún. kinnlakás kedvezményét élveztem.

Ebben az időben érlelődött meg bennem a gondolat, hogy szótárt kell csinálni. A háború kimenetele immár biztosnak látszott. Berg Pállal (aki nem volt katoná) mint régi barátommal állandó levelezésben álltam Berg készülő nagy angol–magyar vonatkozású irodalomtörténeti monográfiája kapcsán.¹¹ Személyesen csak két-három ízben tudtunk tárgyalni, amikor alakulatomat a fronthehelyzet változása folytán kb. 5 hétre Budapestre helyezték, 1944 elején. Találkozásaink alkalmával azon tűnődtünk, mi lesz, mi lehet itt majd a háború után. Együtt tervezgettük, mit kellene majd csinálni, milyen könyveket lehetne majd megírni, ha úgy alakulna, hogy Magyarországon az angol nyelv előtérbe kerülne, és netán sokan kezdenék tanulni.¹²

1944 októberében írtam le kiadványtervem, amelynek 3. pontjaként egy angol–magyar és magyar–angol szótár szerkesztése szerepel. Kiadványtervem részletesen: 1. Egy kis társadalomrajz Angliáról. A címe: The

⁹ Európában, de világszerte is az elsők között (ha ugyan nem elsőként) használta Ország az APhI-jeleket, ami már önmagában is nagy áttörést jelentett mind a nyelvkönyv-, mind a szótárirodalomban.

¹⁰ Ti. a budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetemre

¹¹ BERG Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Budapest, 1946. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai XXI. Szerk. TOLNAI Gábor. 248 pp.

¹² 1944–45-ben még nem lehetett előre látni, hogy erre kb. 50 évet kell várni. Tudni kell egyébként, hogy az angol nyelv iskolai oktatását 1924-ben vezették be hazánkban.

Lion and the Unicorn lett volna. 2. Anglia magyar tükörben (a középkortól kezdve). 3. Angol–magyar és magyar–angol szótár. 4. A helyes angolság kézikönyve. 5. Angol irodalomtörténet (250 lapon).

Tervemet 1944. nov. 22-én elmondtam Berg Pálnak, aki azt lelkesen üdvözölte. A szótárral kapcsolatban azt javasolta, legyen különösen gazdag olyan szavakban és jelentésekben, amelyek a háború alatt keletkeztek. (Ez az igénye realizálódott azután később Bergnek angol kiadású értelmező szótárában.)¹³

1944. december közepén alakulatomat Szlovákiába, majd Ausztriába, később Bajorországba vezényelték. (Ezt megelőzően Nagyszombaton voltam. Ott a történelmi helyzetből adódóan inkább némettel kellett foglalkoznom: németet tanítottam magyar katonáknak, továbbá készítettem egy 20 lapos német–magyar és magyar–német híradástechnikai szójegyzéket. Ebben az időben egyetlen anglisztikai tevékenységem egy amerikai irodalomtörténet tematikájának a kidolgozása volt.)

1944. december közepén nyugatra mentem, majd 1945. május 1-jén amerikai fogságba estem alakulatommal együtt. A fogság, amely 1946. március 12-ig tartott, a Fifth Army kellős közepén volt. A Military Government alkalmazott összekötőként, vagyis tolmácként és fordítóként. Tíz hónapon át fordítanom kellett magyarról angolra a legkülönfélébb kéréseket (élelem, ruházat, utazás, kijárási tilalom, közigazgatási kérdések stb.). Ez természetesen nem volt könnyű, mert nem volt szótáram, csak egy kis német–angol és angol–német Langenscheidt. Ennek a végén tíz üres lap volt jegyzetek számára, erre elkezdtem jegyezni az új angol szavakat, s így kezdtem el a rendszeres gyűjtést. A kis szótár lapjai immár beteltek, s a továbbiakat külön cédulákra jegyeztem föl. Ez feltűnt az amerikaiaknak. Hogy tudniillik én állandóan jegyzek valamit, s házkutatást is tartottak nálam, feljegyzéseimet, céduláimat mind elvitték. Később, miután meggyőződtek az anyag és gyűjtője ártalmatlanságáról, visszaadták teljes egészében.

Akkor már özőnlött az olvasnivaló, a „printed matter”, s abból is sokat termeltem ki.

1945. február 10-én feljegyeztem: a háború után elsőnek föltétlenül *szótárt akarok szerkeszteni*, mert az olyan munka, amibe jól el lehet bújni. Ezért is fordítottam oly nagy energiát az anyaggyűjtésre a fogság alatt.

¹³ BERG, Paul C.: *A Dictionary of New Words in English*. Allen and Unwin, London, 1953. 176 pp. (Berg elsőként írt magyar létező idegen nyelven (angolul) értelmező szótárt külföldi (angol) kiadónál.) (L. még a 8. jegyzetet)

A szótár szerkesztésének a gondolata tehát „dolgozott”, érlelődött már bennem, és sarkallt mind több és több gyűjtésre.

1946. március 15-én hazaérkeztem – Kaposváron át – Magyarországra, s egy nappal később Budapestre. Egyenesen az Eötvös Collegiumba mentem, és attól kezdve ott laktam 1947-ig.

*Magay: Mikor kötöttél szerződést a Franklinékkal, milyen feltételek mellett, milyen határidőre stb.? * Kikkel tárgyaltál? Ki vitt be oda? Ők kértek fel, és bíztak meg? – Általában: a Franklin Kiadóval mikor és hogyan kezdődött a kapcsolatod?*

Ország: A Franklin-Társulat hamarosan behívott a távollétem alatt felgyülemlett honoráriumokért, nyelvkönyveimet ugyanis javában nyomták már. 1946. május 18-án Franklinék szóbeli ajánlatot tettek: nem volna-e helyes angol-magyar szótárt szerkeszteni? Közölték velem, hogy nagy igény van ilyen szótárra. A közönség többet akar, mint a Bíró-Willer, és ismernek már tankönyveimből. Tűnődjem ezen, s készítsék egy tervet. „Mekkora legyen?” – kérdeztem. „Kérem, fontos a sürgősség. Ne akkora, mint a Yolland, de ne is olyan kicsi, mint a Bíró-Willer. A legfontosabb tehát a sürgősség: legyen kész 1946 végére.” – mondták ezt 1946. május 18-án! Azt válaszoltam, előbb „próbaúrásokat” kell végezni, mielőtt ajánlatukhoz érdemben hozzá tudnék szólni. Beleegyeztek, és egy hónapot adtak erre.

Hiába ért meg már tehát bennem a szótárírás szükségességének a gondolata, mégis váratlanul és készületlenül ért a felkérés.

Nem tehettem, hogy most erre az egy hónapra minden egyéb munkát félreteszek, meg is kellett élni, s a megélhetés nem volt olyan természetes dolog azokban az inflációs időkben. (Számos kötelezettségem volt: óraadás az Eötvös Collegiumban és a MÁVAG-ban, utazás Debrecenbe egyetemi órák adására, Yolland helyettesítése Budapesten a bölcsészkaron stb.)

Írásbeli válaszomat a Franklin-Társulatnak május 30-án küldtem el (l. az 1. sz. mellékletet). Ebben kifejtettem, hogy egy közepes méretű szótár elkészítéséhez legkevesebb egy év szükséges, amelyhez előkészületként 3 hónap számítandó. Tehát a kéziratot 1947 vége előtt nem tudom leadni. Hozzávetőleges terjedelmi számítást is adtam. Kértem, hogy várható készkiadásaimra előleget folyósítsanak. Kértem papírt, valamint cékuladobozok készítését. Kértem továbbá egy kb. 10 kötetnyi kézikönyvtár összeállításához való anyagi segítséget. Olyan szótárakra gondoltam, mint például Sauva-

geot, Kelemen–Thienemann, Muret–Sanders – amelyek Magyarországon is beszerezhetők.

1946 júniusában kezdtem a hadifogságból származó gyűjtésem kicédulázását, s ugyancsak hozzáfogtam annak a tetemes angol nyelvű folyóirat-anyagnak a kicédulázásához, kitermeléséhez, amit erre a célra a British Counciltől kértem. Csak olyasmit céduláztam ki a folyóiratokból, amit fülem szerint újnak tartottam. Yollandet figyelmen kívül hagytam, egyszerűen azért, mert nem értem rá.

Franklinékkal való egyik tárgyalásom során felvettem, meg lehetne rövidíteni a szerkesztő munkáját, a határidőt előre lehetne hozni, ha bekapcsolódnék a munkába Berg Pál. A kiadó a legmerevebben elzárkózott, aminek gyaníthatóan személyi okai lehetnek. (Róna Éva ugyanis gyűlölte, marta, mocskolta Berget, ahol érte, s elállta az útját, ahol tudta. Engem is meghurcolt!) Berg ezt rossz néven vette, meg is sértődött, és így az ő bevonásából semmi sem lett.

Forrásmunkáim közben bővültek (1. a 2. sz. *mellékletet*): 1946. szept. 3-án megvettem Daniel Jones-t; szept. 4-én Webster's Collegiate-et (150 Ft-ért); okt. 2-án Wyld's Universalt, nov. 9-én a Harrap's English-French kézisztótár megjött külföldről.¹⁴

Végre, 1946. november 6-án megkötöttem a szerződés a Franklin-Társulattal. (1. a 3. sz. *mellékletet*)

Az, hogy idáig eljutottam, 6 hónapba tellett, és nem ment valami könnyen. Ugyanis Yolland és R. Éva a legintenzívebb harcot folytatták ellenem, hogy kifúrjanak, és ne jöjjön létre a szerződés. Ebben a nagy háttérben folyó harcban Yolland Rónát tolta előtérbe, aki már rendelkezett bizonyos szótári múlttal, ő írta ugyanis Yolland szótárának 3. kiadásához a függelék. Ilyen előzmények után szinte magam sem értem, hogy esett mégis rám a választás.

9000 példányra szolt a szerződés. (A régi szerződésekben ennek az adatnak azért volt fontossága, mert e szerint fizettek.)

2. *Magay: Szeretnék most megkérdezni a szerkesztés külső körülményeiről és menetéről. Hol és milyen körülmények között végezted a munkát? * Mi-*

¹⁴ Forrásai közül (1. a 2. sz. *mellékletet*) ez a szótár sajnálatosan kimaradt. Pontos adatai: Harrap's *Shorter French and English Dictionary*, ed. by J. E. Mansion, Part Two English-French, London, George G. Harrap, 1944 (reprinted 1946).

lyen ütemterv szerint? Megszakításokkal vagy egyfolytában? * Közben mi volt a fő elfoglaltságod? * Voltak-e nehézségek, problémák – or was it all plain sailing? * Forrásaidról már beszéltél, de volt-e egy fő forrásmunkád, egy vezérfonal, egy fő ideál? – Yollanden kívül használtál-e más kétnyelvű magyar szótárt? * Volt-e határidő-módosítás közben? * Milyen ritmus alakult ki akkori életedben egyéb elfoglaltságaid közepette? * A kézirat végső megformálása, kialakítása mikor, milyen stádiumban történt? * Cédulákon vagy íveken dolgoztál, illetve hogy adtad le az anyagot a kiadónak? * Tipográfiai elképzeléseid, igényeid – a már említett kiejtési jeleken kívül – voltak-e?

Ország: Most már aztán komolyan, tervszerűen neki kellett fogni a munkának. A tanév első fele akkoriban – a szénhiány miatt – a szeptember–november hónapokat jelentette, majd márciusi újratekintést. Ezt a nagy téli szünetet kellett tehát utolsó csöppjéig kihasználnom. Elhatároztam, hogy lemegyek vidékre, a családhoz, hogy abszolút nyugalomban, zavartalanságban dolgozhassak. 1946. december elején le is költöztem Mihályiba, előzetesen leküldve a dobozokat.

December első felében ábécérendbe raktam céduláimat. Majd kikalkuláltam a betűnkénti százalékos arányokat, hogy támpontom legyen, egy-egy betűbe hány címszót vehetek fel. Ennek alapján kezdtem kijelölni egy-két szótárból olyan anyagot, aminek feltétlenül benne kell lenni a szótárban, tekintet nélkül a meglévő cédulaanyagra. Ezek az „alapszótárak” a kis Harrap és a nagy Muret–Sanders voltak (vö. a 2. sz. mellékletet).

A szerkesztés megindulásakor tervezetet nem készítettem, egyetlen dolog, ami kiindulásként és támpontként szolgált, a már említett százalékarányos betű-összeállítás és ennek alapján egy mennyiségi kalkuláció táblázatos kimutatása volt. Egyébként a május 30-i levélben (l. az 1.sz. mellékletet) lefektetett általános elvek alapján fogtam hozzá a munkához, s ezt menet közben bővítettem egy tömör, de mindenre kiterjedő tervezetté, amit „Elvi szempontok” címen – feltehetően a kiadó kívánságára – írásba is foglaltam (l. a 4. sz. mellékletet).

Egy irkában külön kezdtem vezetni, mennyi a többlet Yollandhez képest. Tettem ezt Franklinék felé annak demonstrálásaképpen, hogy – noha kisebb lesz Yollandnál – mégis újabb és több anyag lesz benne. B-től R-ig fölírtam azt is, milyen forrásokból dolgoztam az egyes betűkön belül. (Külön meg kell jegyeznem, mert elvi kérdést érint, hogy a Concise Oxford-ot nem

használtam. Rájöttem ugyanis menet közben arra, hogy kétnyelvű szótár szerkesztésében az egynyelvű értelmező szótárt csak igen mérsékelten lehet használni.)¹⁵

Tehát 1946 decemberében rendeztem céduláimat, és elkezdtem a *G* betűt fogalmazni. December 21-én már a *go*-nál tartottam. E rendkívül nagy „escape velocity” (kezdő sebesség) nem csökkent, továbbra is gyors tempóban dolgoztam, mindjárt gépbe, napi 10–12 órát. S mindezt petróleumlámpa mellett, mint említettem már: Mihályi községben.

A *G*-t befejeztem dec. 28-án, s 1947. jan. 4-re befejeztem az *F*-et, beleértve a revíziót. Ugyanis egy-egy betű végeztével revideáltam a leírt anyagot. A *D*-t jan. 11-én, a *C*-t 19-én kezdtem el.

Közben intenzív levelezést folytattam Budapesttel és az angol nyelvterülettel számos adat megoldása és ellenőrzése ügyében.

Mintegy „kiegészítő sportként” és persze megélhetési okokból is, regényt fordítottam angolra, mindjárt gépbe ezt is.

A *B*-t elkezdtem február 1-jén, az *A*-t befejeztem február 24-én, és ezzel 30 százaléka a nyers kéziratnak megvolt. „Nyers” azért, mert bár gépbe írtam és revideáltam, de például a kiejtésjelölést (Daniel Jones alapján, 1. a 2. sz. *mellékletet*) a végén írtam be. Természetesen az előszó, a függelék és egyéb járulékos anyag is a végére maradt. A kéziratot íveken nyújtottam be a kiadónak, már csak azért is, hogy a terjedelem kiszámítható és betartható legyen.

1947 márciusában kineveztek Debrecenbe az egyetemi angol tanszék nyilvános rendes tanárává. Kezdődött az utazgatás Debrecen és Budapest között. A tanév folyamán a szótáron természetesen nagyon lassan haladtam.

Az *U* betű szerkesztését kezdtem 1947. dec. 29-én, de ugyanakkor már korigáltam az *A*-t.

A *Z* betű 1948. január végén ment nyomdába.

¹⁵ Azt már Magay Tamás jegyzi meg, Ország jól látta, hogy az ún. „native speaker's dictionary”-t (vagyis az anyanyelv használóinak írt szótárt) amilyen a COD is (Concise Oxford Dictionary), valóban nem célszerű használni kétnyelvű szótár szerkesztésénél. Ország szótárával egy évben (1948-ban) jelent meg A. S. HORNBY új típusú szótára, a *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford, Oxford University Press, amely viszont ideális segítség a kétnyelvű szótárirónak is. Erről azonban Ország még nem tudhatott.

3. *Magay: Hogyan zajlott le a korrektúrázás? * Hány fordulóban? * Rajtad kívül ki vett még részt a korrektúrában?*

Ország: A korrektúra két hasázból és egy tördeltből állt. Ezt teljesen egyedül végeztem. Franklinék azonban jónak látták, ha valaki elolvashatja a korrektúrát, mert általános tapasztalat volt, hogy a szerző idővel nem veszi észre a hibákat. Ők Kónya Sándort ajánlották, aki az utolsó tördelten ment át, és átlagban ívenként 1–2 hibát fedezett fel.

Magay: Meg voltál-e elégedve a kiadó és a nyomda munkájával?

Ország: Általában meg voltam elégedve, különösen, ha figyelembe vesszük a háború utáni feltápáskodás éveinek a nehézségeit. A Franklin-Társulat ebből presztízskiadványt akart csinálni, és ez sikerült is. Pontosan, lelkiismeretesen dolgoztak, és egy tetszetős, igényes, a könyvszeretőket is kielégítő kiadványt hoztak ki. Kellemes formátum, szép, levegős szedés, jó nyomás és festékezés. Minden tekintetben példamutató műnek számít tehát a 48-as kézisztár.

Az APhI-jelek elfogadtatása azonban nem ment minden zökkenő nélkül. Bármennyire ki akart tenni magáért a nyomda, az APhI-jelek bevezetésétől – a háború utáni nehézségeken túlmenően is – vonakodtak. Kértek, tekintsek el az APhI-jelöléstől, írjam át a kiejtést magyar betűjelekkel. Én azonban nem tárgytam. Valóban nehézséget jelentett az idegen kiejtési jelek külföldről való beszerzése a nyomdának. Több helyen próbálkoztak. Végül a londoni Monotype Corporation svájci fiókjához fordultak. Valaki, aki éppen ott tartózkodott, el is hozta egy gyufaskatulyába rejtve; fillérekbe került.

1948. május 20-án adtam le az utolsó tördelt korrektúrát. A nyomás május 25-én fejeződött be.

Megjelent 1948. május 27-én.

Második beszélgetés (1968. február 22-én)

Az 1948-as szótár lexikográfiai elvei és szerkesztéstechnikája

1. *Magay: A munka megkezdése előtt, vagyis a tervezés stádiumában kialakult-e már benned egy fajta szemléleti egység, vagyis különféle kategóriák (például napok, számok, népnevek stb.) egységes kezelése iránti igény?*

Ország: Előtte – nagyon kevésé. „Hallás” vagy „fül” útján szerkesztettem eleinte; menet közben alakítottam ki szempontjaimat. Időm sem volt, és nem is igen lett volna kihez fordulni. Az ún. „elvi szempontok” (1. a 4. sz. *mellékletet*) is menet közben kristályosodtak ki.

Ha nagyon erős nagyító alatt nézzük, a szótár második fele kissé eltér az elsőtől, ez persze mindig és mindenkivel így volt és így lesz. Menet közben, később alakulnak csak ki, csiszolódnak be, idegződnek be bizonyos dolgok, amelyeknek az érvényesítésére visszafelé már többnyire nem jut idő, s így elmarad. Már akkor tudva tudtam, hogy a szótárszerkesztés gyakorlati, rutin munkájában a legnehezebb a „következetesség” (‘consistency’) betartása.

A szemléleti egységet tudatosan nem fogalmaztam meg akkor még, rábíztam magam olyan szótárakra, mint Webster’s Collegiate vagy Harrap, amelyekről feltételeztem, hogy jók, és lehet rájuk támaszkodni.¹⁶ Persze ezek ellenére is követtem el hibákat, következetlenségeket.

2. *Magay: A szótár „arca” hasonlít-e valakire, valamely szótárra? Volt-e valamiféle mintakép?*

Ország: Sem a magyarországi, sem a külföldi szótárak közül nem volt. Senkitől sem kopíroztam, sok helyről néztem össze, s így egy önálló, egyéni munkaként állt össze a szótár, ami újszerű volt a maga idejében. Leginkább Yollandtól tartottam távol magamat, mint említettem már, ki sem nyitottam, időm sem lett volna rá. – Helyesbítenem kell, kinyitottam akkor, amikor címszószámlálásokat végeztem különböző szótárak között.

¹⁶ Itt ismét Magay Tamás jegyzi meg: Ország ebben nem volt teljesen következetes, az imént még elutasítja a Concise Oxford Dictionary-t mint egynyelvű szótárt, Websterre viszont támaszkodik, pedig az is egynyelvű. Igaz, gyakorlatiasabb, mit a COD.

3. *Magay: Tudnád-e röviden jellemezni szótárad címszókészletét?*

Ország: Címszavaimnak összeválogatása lényeges új vonásokkal gyarapította az addigi angol-magyar szótáriródmalmat, fontos újításként hatott, újszerűségének ez volt a legkiemelkedőbb vonása. Igyekeztem friss, élő szavakat szótározni, amelyek a II. világháború előtt és alatt keletkeztek, persze a hasznos régi anyag kiszorítása nélkül. Felvettem a disznó szavakat is, bár ekvivalensekre nem mertem törekedni, körülírást, illetve decens megfelelőket adtam (például *fuck*: közönsül, *cunt*: női nemi szerv stb.). Általában érződött címszóanyagomon a friss gyűjtés, az étlettel való közvetlen kapcsolat. A közönség a szótár szókészletének éppen ezt az up-to-date voltát értékelte roppant pozitívan.

Magay: A címszavak elrendezésével kapcsolatban kérdezem, a bokrosítás eltökélt szándékos volt-e, vagy a terjedelmi megkötésekből eredő tömörítés kényszere?

Ország: A bokrosításban a helynyerés vezérelt, nem szívesen csináltam. Döntenem kellett: minden entry word önálló szócikk legyen-e, aminek folytán sok fattyúsról keletkezik, s így viszonylag kevesebb összetételt vehettek fel, – vagy pedig mindent egy bokorba préseljek bele, s így 10–15 százalékkal több anyagot szótározhatok. Utóbbi mellett döntöttem, mert fő szempontom az volt, hogy kis terjedelemben mennél több anyagot közöljek. A kiadó teljesen rám bízta, nem szólt bele. (I. az 5. sz. mellékletet)

Ezt a nagyfokú bokrosítást ma már megbántam, nem ugrik ki eléggé a címszó, vannak túlságosan hosszú bokrok, és sokszor a szoros ábécérend is felborult. (A kritika szerencsére ezt a hibát nem tette szóvá.)

Ugyancsak a helynyerés eszköze volt a hullámjel (a tilde), de ezt nem én találtam ki, már meglehetősen bevett megoldás volt a lexikográfiában. Bizony sokszor ez is próbára teszi a használó figyelmét, mint például a *sheath* címszó alatt, ahol a parányi tilde mellett egy e betű áll, ami egy egészen más szófajú címszót vezet be, ráadásul más kiejtéssel.

Magay: Úgy látom, a homonimák számmal történő megkülönböztetését mellőzted, tudatos volt-e ez?

Ország: Két okból: 1. helynyerés végett, 2. az olvasók túlnyomó részét ez a történeti szempont nem érdekli, mert lényeges információtöbbletet nem ad. Én ezt a szótárt a felső osztályos középiskolásoknak szántam mindenekelőtt.

Azt azonban elismerem, hogy némi bizonytalanság, következtelenség volt a homonimák kezelésében. Például a *row* két külön szócikket alkot, a *bow*, amelynek ugyancsak különbözik a kiejtése, félkövér arab számmal különböztetik meg, a *lead* esetében félkövér római számot alkalmaztam. Ez a háromféle árnyalati megkülönböztetés nem volt indokolt, nyilván forrásaim vezettek félre.

4. *Magay: A kiejtésjelölésről már beszéltünk. Van-e valami hozzátennivalód?*

Ország: Csak azt húzhatom újból alá, ez a legjelentősebb és legmaradandóbb érdemem – ha szabad magamat így megdicsérni –, mert az APhI-jelölés bevezetése a magyarországi lexikográfiába mindenképpen áttörést jelentett, de nemzetközi viszonylatban is figyelmet keltett.

5. *Magay: A szócikkek felépítéséről szeretném, ha nyilatkoznál, mert ez egy eléggé összetett kérdés.*

Ország: Itt azzal akartam fejleszteni, hogy a *szófajok* tagolására bevezetem az arab számokat a római helyett.

Ahol egy szófajon belül kiejtési különbség volt, mint például a *bow* vagy *recreate* esetében, ott szintén arab számmal tagoltam. (Vö. a homonimákról mondottakat.)

Az igeik *tárgyas és tárgyatlan* jelentését a *vt* és *vi* rövidítésekkel különböztettem meg, illetve ahol lehetett a *vt/vi* megoldást alkalmaztam. Itt jegyzem meg, hogy a magyarországi lexikográfiába én vezettem be a ferde vonalat, a virgulát (/) a vagylagosság kifejezésére, amire szintén a helytakarékosság szempontja szorított rá.

A szófajok stb. feltüntetésével kapcsolatban az a kritika ért, hogy nem magyar rövidítéseket használtam. Főleg a *vt*-t és *vi*-t nehezményezték.

Magay: A jelentésváltozatokat nem tagoltad számokkal, mely meggondolásból? Úgy látom, a rendszer az volt, hogy először lefutnak a szó-ekvivalensek, majd „ömlesztve” a frazeológiák. Ezen belül volt-e valamilyen belső rend?

Ország: A jelentésváltozatokat valóban nem tagoltam számokkal, nem bontottam szét. Ennek két oka volt: 1) a helytakarékosság szempontja, 2) nehéz megállapítani, hol kezdődik az egyik, és hol végződik a másik jelentés. (Ebben Zolnai Bélára hallgattam, aki különösen szkeptikus volt a tagolás lehetőségét illetően. Szerinte nem lehet elválasztani a jelentéseket, annyira bonyolultan függenek össze. Ő a magyar „adó” szót hozta föl példának.)

Az elvem az volt, hogy nagyon régies jelentéseket ne hozzak. Elöl mindig a konkrét, illetve legelőbb, *leggyakoribb jelentés* állt. A *frazeológián* belül nem volt rendszer, még alfabetikus rend sem. Ezt később megbántam, mert – különösen nagyobb szócikkek esetén – nehezíti a keresést. Bár a jó szedés és a viszonylag kis szócikkek jóvoltából eléggé áttekinthetőek lettek a szócikkek.

A frazeológia terén kivételt képeztek az ún. „verb-adverb típusú szókapcsolatok”, ezeket alfabetikus sorrendben és **fetten** közöltem. Ezeknek a felismerése és jelentőségüknek tipográfiai eszközökkel is történő kidomborítása (kiugratása) úgyszintén egyik legjelentősebb és legmaradandóbb érdeme és értéke szótáramnak, főleg az, hogy oly bőséggel szótároztam őket a szótár viszonylag szerény terjedelméhez képest (l. az *5.sz. mellékletet*). Ez a nyelvi szerkezet a 20. századi angol nyelvfejlődés fontos eleme, amit tulajdonképpen a nagy Harrap dolgozott ki először (l. a *2. sz. mellékletet*, Mansion etc.).

A *pontosvesszőnek* tagoló értéke volt, mindig a frazeológiai részben szerepelt következetesen. A jelentések között mindig vessző állt. S hogy a vessző jelentéstagoló szerepét ne csorbítsuk, eltekintettünk a vessző kitételétől olyan magyar szövegek (ekvivalensek) esetében, ahol – mint például *hogy előtt* – ki kellett volna tenni. Ezt néhány kritikusom szóvá is tette.

6. *Magay: Beszéljünk az ekvivalensről. Tudatosan törekedtél-e pontos, stílusosan-hangulatilag is jó, találó és behelyettesíthető megfelelőkre, ekvivalensekre?*

Ország: Fő törekvésem az volt, hogy találó, pontos, stílusosan és hangulatilag is jó, behelyettesíthető egyenértékűeket adjak. Ezért is volt az, hogy tudatosan kerültem Yollandet. Inkább támaszkodtam a saját nyelvérzékemre, vagy Harrap révén franciára, a Webster's Collegiate-re; a célom az volt, hogy saját magam alkossam meg az ekvivalenseket. Féltem attól, hogy Yolland elnyom, szuggesztivitása alá kerülök. Márpedig bármilyen jó is volt – a maga idejében – Yolland szótára, ő mégsem volt magyar anyanyelvű, s

egyébként is a 80–90-es évek magyarságát képviselte. Fogtam a kezét Websternek, Harrapnek, de nem fogtam a kezét Yollandnek. Persze nem dobtam sutba mindenestül, néha felütöttem last resort-ként, különösen olyan szavak esetében, ahol feltételeztem, hogy Yolland születésénél fogva jobb megoldást adhat, mint például hajózási, tengeri dolgokban. A sok „félszegűszó hal”, ami a szótárban úszkál, például Yollandtól ered. Az ő lelkén szárad, ha ilyen nincs. Más egyéb angol jellegű szakterület szavai esetében is megmégéztem Yollandet, például börze, bankügyek, kereskedelmi dolgok stb.

Tehát az *ekvivalensek pontosságát* tekintettem legfőbb szempontomnak, s ez az, amit az élőszóbeli kritika legjobban méltányolt is. Tetszett a külleme, de tetszettek a megoldásai is. Amikor megjelent – és azóta is –, úgy éreztem, kerek egészet csináltam, ami kellett és tetszett a közönségnek.

Magay: Az ekvivalens használati körének és stiláris értékének feltüntetése mennyiben jelentett gondot, nehézséget?

Országh: Természetesen tudtam, hogy kell stiláris tájékoztatást adni, minősíteni kell (a) az archaikus, (b) a szaknyelvi és (c) a 'sub-standard' szavakat. – Tűnődtem, mit csináljak. (a) Eleinte keresztet (†) akartam adni az archaikus szavaknak, de elejtettem. Azzal indokoltam, hogy ha sok keresztet adok, az a kritika érhet: miért tömöm a szótárt archaikus anyaggal. A másik ok: néha magam sem tudtam megállapítani, hogy arch.-e vagy sem. Forrásaim sem adtak túl sok segítséget. (b) A szaknyelvi szóanyagot azért nem minősítettem, mert tulajdonképpen igazi szaknyelvi szót keveset vettem fel, a műszaki szókészlet nemigen van benne képviseltetve. Hogy jelöljem tehát azt a keveset? Nincs értelme. S ez is elvenne sok helyet. (c) Tudtam azonban, hogy a slanget nem lehet jelöletlenül hagyni. A slang-et és a vulgarism-et (vulgarizmust) egy közös jellel jelölte ☉ [karikában egy pont]. A jelölésben nem a stilisztikai, hanem inkább a társadalmi szempontot néztem. A disznó, trágár szavakat és a „low slang”-et jelöltem többnyire. Megint az a megfontolás vezetett, mint az archaikus szavak esetében: nincs módom eldönteni, melyik hova tartozik.¹⁷

¹⁷ Itt ismét Magay Tamás jegyzi meg, Országának igen becsületes volt az álláspontja, ugyanis az évtizedekkel későbbi angol learner's típusú szótárak is sokszor bizonytalanok, eltérnek egymástól (sőt sokszor önmaguktól is) a stiláris minősítésekben: ami az egyik szótárban *infrm* (*informal*), a másikban *slang* vagy fordítva.

Magay: Közben hadd kérdezzem meg, nem tartottad-e szükségesnek minősíteni a magyarban ma már szinte egységesen biz-nek minősített nyelvi réteget, amit az angol szótárak korábban egyöntetűen „colloq.”, ill „coll.”-nak (=colloquial) minősitenek?

Ország: Természetesen tudtam, mit jelent a *coll/colloq.* minősítés, de azt tapasztaltam, sok esetben összefolyik, összeér a slanggal, s én itt Magyarországon biztonsággal nem tudhatom eldönteni, hogy valami meddig *coll.*, és met-től már *slang*, ugyanúgy, mint azt, hogy mi már *archaic* és mi még nem az.

A földrajzi megkülönböztetést (GB és US különválasztását) megtettem, még a kiejtésben is néha (például az *either* esetében). Ez szintén úttörő lépés volt, s még csak nem is elítélő céllal, „megbélyegzőként” jelöltem az US-t, hanem teljesen egyenértékűnek tekintve a brittel, s ezt észre is vették az emberek.

Magay: Az irányítószavak, s általában a metanyelvi közlés, fogalomkör-szűkítő szavak ugyanúgy kerek zárójelben voltak, mint az ekvivalens értékű, de elhagyható elemek. Más szóval: a nem ekvivalens és az ekvivalens elkülönítése miért nem történt meg?

Ország: Nem jöttem rá arra, hogy volna egy másik zárójel is. Ezt a különbségtételt meg lehetett volna oldani más betűtípussal is, de akkor, közvetlenül a háború után ilyen igénnyel nem lehetett volna előállni a nyomda felé. Ezt ebből a szótárból megtanultam, s a későbbiekben már érvényesítettem.

Magay: A lefordíthatatlan elemeket hogyan kezelted?

Ország: Egyszerű körülírást alkalmaztam (vö. például *haggis*: skót nemzeti étel birka belsejéből, *sporrán*: skót felföldiek hason viselt szőrös bőr pénzerszénye, *public school*: (GB) állami/községi nyilvános iskola, előkelő zártkörű középiskola, (US) nyilvános ingyenes községi elemi vagy középiskola stb.) Az akkor még nem jutott eszembe, hogy tipográfiailag is megkülönböztessem az ekvivalenstől, mint későbbi szótárimban a csúcsos zárójel alkalmazásával.

7. *Magay: A frazeológiáról már szóltunk (5.-ben) a szócikkek felépítése kapcsán. Most nézzük meg kissé közelebbről, milyen jellegű szókapcsolatok*

felvételére törekedtél, és ezek szótározásában mi volt a fő szempont, az elgondolás?

Ország: Nemcsak a szó szerint le nem fordítható szókapcsolatok felvételére törekedtem, hanem az *állandósult* szókapcsolatokéra, még ha lefordíthatók is. Sok olyat is felvettem, amelyet szó értékű, megnevező elemeknek gondoltam (például *skilled labour*, *cold sweat*). Az utóbbi különösen jó példa, mert ugyan szó szerint lefordítható, de mégsem mindegy, hogy „hideg verejték” vagy „hideg izzadság”. – Ezek tehát nem olyanok, hogy ne lehetne őket szépen megszerkeszteni, de itt kicsit az angol ajkúakra is gondoltam, tehát az abszolút *állandósult* kapcsolatokra törekedtem; célom az is volt, hogy bemutassam a nyelv életét, kontextusait, például a *suspicion* alatt: *above suspicion* „minden gyanún felül áll” feltétlenül előfordul a mindennapi beszédben. Ezért is mondjuk, hogy a lexikográfia leíró tudomány (tevékenység), mert a nyelvnek azokat az elemeit regisztrálja, amelyek a köznyelvben előfordulnak, függetlenül attól, hogy egy idegen nyelv szempontjából lefordíthatók-e vagy nem. De persze azért elsősorban a le nem fordítható, tehát a magyar használók számára nehézséget nyújtó frazeológiai egységek voltak előtérben, például *escape by the skin of one's teeth* „egy hajszálon menekül”, *sit down under an insult* „sértést zsebrevág/lenyel”, *street walker* „utcai nő, utcalány”, *tower of strength* „oszlop, pillér (átvitt értelemben)”, *the Northern Territory* „Észak ausztrália” [Sic!].

Csinált mondatokat, „tan” mondatokat tulajdonképpen nem is szótároztam.

A helyszűke természetesen itt is szorított; nem vehettem fel annyit, amennyit szerettem volna.

Magay: Mely forrásokra támaszkodtál a frazeológiafelvételben?

Ország: Ebből a célból nem használtam Yollandet, a Shorter Opxford-ot, Wyld-ot, mert ezek főként alkalmi szókapcsolatokat adnak. Használtam viszont a kis Harrapet, valamint Palmer *A Grammar of English Words*-ét.

A frazeológiai anyag egyéni gyűjtését nagyon fontosnak éreztem, főleg ezt csináltam a fogságban.

Magay: A verb-adverb combination szótározásának szükségességét mikor ismerted fel? Azt ugyanis látom a szótárból, hogy teljes rendszerességgel és tudatossággal végezted.

Ország: Még javában középiskolai tanár voltam, amikor már felismertem ennek a fontosságát. Minden fiúnak a 6. gimnázium 2. félévétől kezdve két kis jegyzetfüzetet kellett tartania. Az egyiknek a címe: „English Grammar” volt. Ebbe én diktáltam nyelvtani szabályokat kapásból, amelyek olvasás közben merültek föl. (Akkoriban még nem volt rendszeres angol nyelvtan.) A másikkra azt kellett ráírni, hogy „English Words”. Ebbe főleg szinonimákat kellett beírni, például *big – large – great* stb. Továbbá frazeológiát, anglicizmusokat. Külön lapokat kellett szentelni például a „nagy igéknek”, mint például *have, get, set* stb. és „összetételeiknek”. Akkor még így neveztem. Ide gyűjtötték a nagy igék frazeológiáit. Rájöttem, és a gyerekek is rájöttek, hogy ez milyen fontos. Ezt az igényt tehát a gyakorlat szülte. Ezért „mentem rá” annyira a szótárban is ezekre az igen fontos igei szókapcsolatokra, s hogy fontosságukat, különálló életüket tipográfiai eszközökkel is kidomborítsam, **fitten** szedtettem, és sok példamondatot fűztem hozzájuk (1. az 5. sz. mellékletet).

Sikeremnek titka tehát az is volt, hogy a használó érezte, ez a mű a gyakorlatból született, s nem máshonnan, nem más „kész” anyagból, például szótárból vettem csupán.

8. *Magay: A szakszavakat, illetve közszavak speciális jelentéseit (műszaki, tudományos stb.) kikkel lektoráltattad, kikkel konzultáltál?*

Ország: Ez a leggyengébb pontja, az Achilles-sarka a szótárnak. Nem volt permanens szakemberhálózatom. Ennek okai: igyekeztem minimálisra szorítani a szakszavakat és jelentéseket; elvszerűen is redukáltam felvételüket. Persze mégis sok bekerült. Ilyenkor a közvetítő szótárakat használtam (például a sok hal megoldására Yollandet.) Más forrás, illetve közvetítő szótár: jogi dolgokra a Szladits-féle, a mérnöki szavakra: a Cserépy-féle, közlekedésre a Szabó Dénes-féle (kézirat).

Hibák természetesen így is belecsúsztak. Ezek közül néhány példa:

tungsten „tungszten”, helyesen: wolfram [Sic!]

fibula „sípcsont”, helyesen: szárkapocscsont

suspensory nem „sérvkötő”

manometer „légsűrűségmérő”, helyesen: nyomásmérő

to rack „bőrt lenyúz”, helyesen: kinyújt

justify „tördel”, helyesen: szedést kizár

pharynx „gége”, helyesen: garat
pharyngitis „gégehurut”, helyesen: garathurut, torokgyulladás
nocuous „hasznos”, helyesen: káros, ártalmas stb.

Tehát a szaklektorálás, konzultálás nem volt megszervezve. Így aztán bele-belecsúsztak hibák. Akkor minden egyes hiba felfedezése megrázkód-tatás volt számomra. Ma már tudom, hogy hiba nélkül nincs szótár. Samuel Johnson is, amikor szemére vetettek egy-két hibát, így válaszolt egy reklamá-láló hölgynek, aki magyarázatot várt egy konkrét hibára: „Ignorance, Ma-dam, pure ignorance.”

Szakmai jelölés nincs, ez érthető az előbb mondottakból, s azonkívül az is sok helyet foglalt volna el.

9. *Magay: Végül, melyek voltak azok az új vonások, nóvumok, amelyek annyira modernné és használhatóvá tették a szótáradat, hogy valóban új korszakot nyitott az angol–magyar lexikográfiában (mind elvileg, mind technikailag)?*

Ország: I. Elvi síkon: 1. A magyar ekvivalensek felfrissítése. 2. A terjedele-mhez képest gazdag frazeológia. 3. Az APhI-féle kiejtésjelölés bevezetése. 4. US szavak jelölése. 5. Az egész: kerek mű, nincs benne túlzás, nincs sok slang és US anyag, viszont sok verb-adverb kapcsolat van benne. Nem túlzottan „archaic”-ellenes, van azért benne régi anyag is.

II. Technikai síkon: kis terjedelemben sikerült igen sok tájékoztatást nyújtani, sokat belepréselni egy viszonylag kis könyvecskébe. Ezt csak bi-zonyos short-cut-okkal lehetett megvalósítani, mint például a *tilde* és a *vir-gula*, a *kerek zárójellel való teleszkopálás*, *lapalji stereotip sorok* a kiejtés jelölésével – mindez igen hasznos segítség volt a használóknak.

Továbbá: jó, kellemes *formátum*, szép, levegős *szedés*, jó *nyomás*, *fett* – nem *fett jól* elkülönül. Franklinék ebből presztizskiadást akartak *csinálni*, s ez sikerült is. Jó mintául szolgált az Akadémiai Kiadó későbbi kiadványaihoz.

Az Akadémián belül akkoriban (1949) megalapított Nyelvtudományi In-tézetben nagy érdeklődést keltett a szótár. Akkor merült ugyanis fel, hogy kell csinálni magyar értelmező szótárt. Vizsgálták (Szabó Dénes, Lőrincze Lajos), hogy mit lehetne átvenni a 48-as szótárból. Tetszett a praktikus el-rendezés, *sok anyag kis helyen*.

Interviews with L. Országh in 1968

In 1968 six indepth interviews were conducted between L. Országh and T. Magay, the student interviewing his master. The present paper contains the first two of those interviews (18 January and 22 February, 1968) covering Országh's 'A Concise English-Hungarian Dictionary' which came out in 1948. This dictionary counted as a major breakthrough in Anglo-Hungarian dictionary-writing by offering a novel approach to bilingual lexicography. This dictionary of a born lexicographer triggered the 'trilogy of Országhs', i.e. a series of English/Hungarian dictionaries, unabridged, concise and pocket-size to cater for all layers of dictionary users all through the decades that followed.

Az ÉrtSz. szerkesztésének története*

A kezdetek

Budapesten 1949 elején alakult meg a fiatalabb nemzedéknek számító nyelvészekből egy munkaközösség, amely céljául egy magyar értelmező szótár megalkotását tűzte ki. A munkaközösség a szótár előmunkálataihoz szükséges anyagi eszközöket megszerezte, és az ÉrtSz.-t a hivatalos magyar nyelvtudományi tervmunkák közé is felvétette. A munkaközösség, később szerkesztőség Szabó Dénes intézeti osztályvezetőnek és a Nyelv tudományi Intézet igazgatóságának irányításával széles körű szakmai viták után 1950 májusára kialakította a készítendő szótár munkálatainak ideiglenes tervét. Eszerint rövid időn, egy éven belül megszerkesztendő egy népszerű, rövidre fogott egykötetes kisszótár, amely nyelvünk legfontosabb s legkorszerűbb szóanyagának, mintegy 45 000 címszónak egyszerű jelentésmagyarázatát közli, nagyon kevés frazeológiával, irodalmi idézetek nélkül, képekkel illusztrálva.

Az ábécé első betűiből szótári feldolgozásra kiválasztott címszóanyag ideiglenes megállapítása és a külföldi értelmező szótárak módszereinek beható tanulmányozása után 1950 tavaszán megkezdődött a tulajdonképpeni szótárszerkesztés, az értelmező munka. A négy-, majd hattagú szerkesztőség kísérletképpen az A és B betűvel kezdődő címszóanyagot kezdte kidolgozni. Amikor az év őszére e két betű címszóanyagának ideiglenes, vázlatos szócikkei elkészültek, a szótári munkák irányítását Országh László vette át. Időközben nyilvánvalóvá vált, hogy az eredeti elvek szerint megszerkesztett, szűkszavú és népszerű kisszótár nem adnak elég hű képet nyelv-

* A Nytud.Ért. 36. számában („A szótárirás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában”. Szerk. Országh László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.) jelent meg Országh nagy lélegzetű cikke „A szótár szerkesztésének története” címen, amelyből itt részleteket közlünk.

vüinknek kifejező eszközökben való gazdagságáról, s voltaképpen nem pótolhatná a hiányzó értelmező szótárt. Ezért a szerkesztőség kísérletet tett a korszerű igényeknek megfelelőbb, a tervezettnél bővebb, több oldalú tájékoztatást adó szótári forma kidolgozására.

A már megfelelőbb, igényesebb elvek szerint megszerkesztett 368 szócikket – a C betűvel kezdő címszók anyagát – a szerkesztőség 1951 tavaszán egy 22 lapnyi nyomtatott mutatványfüzetben (az ún. Próba-füzetben) tette közzé. Ennek elkészítésében Ország László vezetésével Balázs János, Kelemen József, Kozma Éva, Martinkó András, F. Mészáros Henrietta és Soltesz Katalin vett részt. A füzetet a szerkesztőség tájékoztatásul és állásfoglalás végett számos személynek és intézménynek megküldötte, tíz kérdésben pedig külön is kérte az olvasóknak a véleményét. A beérkezett nagyszámú hozzászólást és kritikát az Akadémia első osztályának nyelvtudományi bizottságai Pais Dezső akadémikus elnöklete alatt tartott együttes ülésükön 1951 nyarán vitatták meg. Bárczi Géza akadémikus referátuma alapján az Akadémia a címszavak számának növelését, továbbá a jelentések tagolásának szabatosabbá és árnyaltabbá tételét javasolta, és gazdagabb frazeológiai, valamint terjedelmesebb idézetanyag közlését tartotta kívánatosnak.

A szerkesztési elvek kialakítása

Mindenekelőtt szükséges volt a végleges szerkesztési elveknek a legapróbb részletekig való kidolgozása. Erre a szerkesztőségben elsősorban az előző évek tapasztalatainak mérlegelése, értékelése nyomán került sor. Merített a szerkesztőség Bárczi Géza akadémikusnak említett referátumából, 1953-tól kezdve pedig, amikor az Akadémia Elnöksége őt bízta meg az ÉrtSz. munkálatainak akadémiai szintű irányításával, az ő közvetlenül, élőszóban adott tanácsaiból is. Felhasználta a szerkesztőség a mutatványfüzetre beérkezett írásbeli észrevételeknek megvalósítható javaslatait is. A munkatársak sok hazsonnal tanulmányozták az újabb külföldi értelmező szótárak lexikográfiai módszereit és az egyébként nem nagy terjedelmű nemzetközi elméleti, szótártani szakirodalom alkotásait, így egyebek között az angol Murray, Hulbert, Mathews, Robinson, a cseh Ziskal, a finn Sadeniemi, a francia Littré, Paris, Ritter, Bloch, a lengyel Doroszewski, a magyar Tolnai Vilmos, Zolnai Gyula, Fludorovits Jolán, a német Paul, Hallig, Wartburg, Dornseiff, Schirmer, az olasz Migliorini, Devoto, a skandináv Hjelmqvist, Tollenaere, a spanyol Ca-

sares, a szovjet Scserba, Vinogradov, Isztrina, Ozsegov, Obnorszkij és mások könyveit, cikkeit, dolgozatait. Ami ezekben a művekben a mi viszonyaink között hasznosíthatónak látszott, azt a szerkesztőség mind figyelembe vette.

Az említett források alapján, hosszú ideig tartó szerkesztőségi megbeszélések, viták folyamán kristályosodtak ki részleteiben is azok az elvek, amelyek az ÉrtSz. végleges formáját meghatározták.

A segédletek

Az elvi szempontok és gyakorlati lehetőségek beható megtárgyalása és alapos mérlegelése után a szerkesztőség a további munka szabályozására többféle szerkesztőségi utasítást adott ki. Gondoskodni kellett a szótárszerkesztéshez elengedhetetlenül szükséges segédeszközök elkészítéséről is. A szerkesztőség, illetőleg annak egyes tagjai 1950 és 1957 között több, az esetek jó részében igen nagy elmélyedést kívánó s terjedelmes „segédletet” alkottak meg. Ezek voltak a szótári munkának nélkülözhetetlen segédeszközei, egyben azonban az ÉrtSz. szemléleti és módszerbeli egységének biztosítékai is.

Így készültek el egyebek között a szerkesztőség használatában levő cédulaanyag mutatói, mégpedig egy ábécérendes, mintegy 150 000 szavas címszójegyzék a huszadik századi köznyelvi szóanyagról és egy körülbelül 110 000 szót tartalmazó szójegyzék, amelyet huszonhat múlt századi írónk, főleg klasszikusaink műveiből az Akadémiai Nagyszótár céljaira 1898 óta kicédulázott adatok alapján állítottunk össze. Egy szógyűjteményben az 1950-es évek elejének írásbeliségében a mai akadémiai helyesírási szabályok szerint egybeírandó szokat utótagjuk szerint rendeztük. (Az eredeti 82 000 összetételes gyűjteményből jóval később egy lényegesen kisebb, az ÉrtSz. sajtó alá rendezésében nélkülözhetetlen, utótagok szerint elrendezett jegyzéket alakítottunk ki, amely csupán a szócikkeinkben kidolgozott összetételek címszavait tartalmazza.) Hasonlóképpen terjedelmes gyűjtemény készült köznyelvi összetett szavainkból, előtagok szerint rendezve, valamint az azonos képzőjű származékszavakból is. Szerkesztés közben fokozatosan összeállítottuk egyik legfontosabb segédletünket, az ÉrtSz.-ban található, kidolgozott címszavakban és a csupán utalószóként felvett fonetikai alakváltozatoknak és írásváltozatoknak a címszójegyzékét.

Loványi Gyula összegyűjtötte és ábécérendbe szedte ötszáznál több kötet magyar nyelvudományi és rokon szakmabeli folyóiratból és más önálló tu-

dományos műből a bennük szétszórva található, sok száz olyan kisebb-nagyobb cikknek a bibliográfiai adatait, amely nyelvünk egyes szavainak és szólásainak jelentését vagy stilisztikai szerepét magyarázza. 1951–52-ben Kelemen József kidolgozta a szótári értelmezésnek, a jelentések és jelentésárnyalatok megállapításának, a jelentéstagolásnak és a jelentések csoportosításának kérdéseit, az értelmező szöveg kialakításának gyakorlati módszereit tárgyaló szempont- és szabálygyűjteményét. Ferenczy Géza feldolgozta újabb és régibb egy- és kétnyelvű szótárainknak az ikes igék alakjaira vonatkozó adatait, valamint nyelvtani és nyelvhelyességi irodalmunknak ezekre vonatkozó megállapításait. Ennek alapján értékes ábécérendes gyűjteménybe foglalta össze az ikes igéink ragozására vonatkozó tudnivalókat és szabályokat.

A szerkesztés folyamán később is készültek fontos lexikográfiai segédeszközök. Kelemen József felvázolta a fogalomkörök szerinti csoportosítás elveit, szótárunk címszóanyagát pedig e rendszer szerint Nyigri Imre csoportosította. Az 1954-ben kiadott akadémiai helyesírási szabályzat alapján Elekfi Lászlóval és Ferenczy Gézával együtt Újváry Lajos alakította ki az ÉrtSz. gyakorlatát a különírás és az egybeírás kérdésében. Erre a célra az ÉrtSz. anyagából hosszú munkával egy 160 000 összetételt, illetve szókapcsolatot tartalmazó jegyzék készült, amelyet azután az említett munkatársak az Akadémia helyesírási bizottságának szakértőivel minden részletében megtárgyaltak. Újváry Lajos állította össze nagy gonddal a három utolsó szótári munkafolyamatnak (a nyers kézirat megalkotásának, egységesítésének, sajtó alá rendezésének) irányelveit, munkatervét és részletes útmutatóját is. O. Nagy Gábor kidolgozta a két- és többtagú szókapcsolatok szótározásának elvi és gyakorlati kérdéseit, majd Papp László és mások segítségével összegyűjtötte az ÉrtSz. valamennyi értelmezett szókapcsolatát, s ezt a gyűjteményt a szótári besorolás helyének szempontjából rendezte. Elekfi László az ÉrtSz.-ban alkalmazandó kiejtésjelölés kérdéseit tisztázta, s az illetékes akadémiai szervvel való megbeszélés után évek munkájával összeállította a címszavak és ragozott alakjaik kiejtésének jelzéséhez szükséges adatokat.

Új adatgyűjtés

Újabb adatokat kellett gyűjteni, különösen XX. századi íróink műveiből. Az Akadémiai Nagyszótár egyébként gazdag gyűjtéséből átvett XIX. századi klasszikus magyar irodalmi anyag is némely tekintetben hiányos és egyol-

dalú volt. Ezen az ÉrtSz. szerkesztőségének saját erejéből okvetlenül segítenie kellett (pl. Petőfi műveinek már említett nagyszabású, Arany, Kossuth, és az iskolában is állandóan olvastatott néhány szerző legismertebb műveinek tallózó jellegű pótlólagos kicédelésével). Nagy hiányokat kellett legalább részben pótolnunk – már amennyire a rendelkezésre álló idő és az anyagi eszközök korlátozottsága engedte – a XX. századi, tehát az 1900-as évvel lezárult nagyszótári gyűjtésen teljesen kívül eső, azt követő korszakból. Hogy egyfelől irodalmi és stílári értékük, másfelől pedig szellemi állásfoglalásuk alapján mely XX. századi műveket kell elsősorban kicédelni, annak megállapítása – érthető okokból – nem volt könnyű feladat. Nehézséget okozott az is, hogy e századi íróink műveinek többnyire még nincs megbízható kritikai kiadása. Ennek ellenére is változatos és aránylag gazdag szó- és kifejezésanyag gyűlt össze pótlólag a XX. századi magyar irodalomból kb. az ötvenes évek derekáig. Korántsem lehet azonban azt állítani, hogy a szerkesztőségnek munkájához kívánatos méretű adattár állott volna rendelkezésére. Nyelvünk nem egy fontos szavának dokumentálására farrasztó munkával utólag kellett megfelelő adatokat keresnünk.

Ezek a tapasztalatok alakították ki a szerkesztőségben azt a meggyőződést, hogy ha az élő irodalmi és köznyelvet feldolgozó, leíró jellegű értelmező szótár az egyes szavak jelentései és jelentésárnyalatai értelmének meghatározásához, használati körének és stílári értékének megbízható mérlegeléséhez, jellegzetes frazeológiai kapcsolatainak megfelelő feltüntetéséhez s irodalmi előfordulásainak találó, plasztikus idézetekben való bemutatásához elegendő nyersanyaggal kíván rendelkezni, akkor legalább harmincszor annyi, gondos munkával szemelgetett és elegendő terjedelmű szövegösszefüggésbe ágyazott nyelvi adatra volna szüksége, mint ahány címszót a tervbe vett szótár tartalmazni fog. Ezt az eszményi állapotot az ÉrtSz. szerkesztősége meg sem tudta közelíteni.

A szerkesztőség megnövelése

Az ÉrtSz. megszerkesztésének elengedhetetlen feltétele volt az új elvek kidolgozása után egy olyan szerkesztőség megszervezése, amely a megnövekedett feladatokkal meg tud birkózni. A nagyon szerény létszámú szerkesztői gárda kibővítésére 1952 folyamán került sor, miután az ehhez szükséges anyagi feltételeket a főhatóság biztosította. A régi szerkesztőség, amelynek

tagjai 1949 és 1952 között autodidakta módon tanulták meg a szótárszerkesztés technikáját, 1952-ben felkutatta a lexikográfiai munkára alkalmas erőket, rövid tanfolyamokon átadta nekik tapasztalatait, próbamunkákkal, állandó egyéni irányítással és ellenőrzéssel megtanította őket a szótári munkára. A legjobb munkatársak a tanárok, szerkesztők, írók és nyelvészek sorából kerültek ki. A megnagyobbodott szerkesztőség megszervezésekor ügyelni kellett arra, hogy a szerkesztői gárda nyelvi szempontból minél sokrétűbb legyen. Ezért a húsznál több, értelmező munkát végző szerkesztőségi dolgozó között a magyar nyelvterületnek minden fontosabb tájegysége képviselve volt. Helyet kaptak a nők is, akik némely tekintetben más nyelvi anyagot használnak és ismernek, mint a férfiak. Az idősebb, nagyobb tudású és sok kérdésben tájékozottabb munkatársak mellett képviselve volt a fiatalabb nemzedék is, részben lexikográfusok nevelése végett, részben pedig azért is, hogy a nyelvhasználat nemzedéki különbségei kiegyenlítődjenek.

A szerkesztőség végleges tagjainak összeválogatásában mindvégig alapvető elvünk volt, hogy szótári szempontból értékes tájékoztatás adására és felhasználására csak az alkalmas, akinek nyelvtudományi iskolázottsága, széles körű irodalmi műveltsége, jó verbális memóriája van, akinek, bár idegen nyelveket is tud, mégis romlatlan a magyar nyelvérzéke, s akiben megvan a képesség az absztrakt szemléletre, a finom jelentésbeli különbségek kielemezésére és pontos, világos megfogalmazására, s aki filológus lelkiismeretességgel hajlandó az adatoknak utánajárni.

Az 1952-ben megtöbbszöröződött létszámú szerkesztőség munkájának megszervezését, egybehangolását Újváry Lajos szervező szerkesztő vette át és végezte az ÉrtSz. első kötetének megjelenéséig. Ő szervezte meg a szerkesztőség adminisztratív részlegét is, amely – Szígyártó Györgynél (Tóth Sarolta, a szerk.) az élen – a hatalmas cédulaanyag, valamint az egyre növekvő szótári kézirat technikai gondozásának, azaz leírásának, másolásának, egyeztetésének, rendezésének, nyilvántartásának, továbbá a nagyszámú külső munkatársal való kapcsolat fenntartásának sokoldalú és bonyolult munkáját látta el.

A lektorok

A szótári munka eredményességének biztosítására a szerkesztőségi helyiségben dolgozó belső munkatársak gárdája mellett szükség volt olyan külső munkatársak segítségére is, akiktől a szerkesztőség egyben-másban és alkal-

milag kért véleményt. E külső, alkalmi munkatársak lényegében kétféle szótári munka valamelyikében segítettek. Nagyobbik részük valamelyik szaktudomány vagy szakma elismert képviselője volt. Hozzájuk a szerkesztőség azért fordult, hogy az ÉrtSz. valamely szaknyelvi szavának vagy jelentésárnyalatának értelmezésében legyenek segítségére olyan esetekben, amikor a közkeletű szakkönyvek vagy az ismerettárak adatai szótári szempontból nem bizonyultak elegendőnek vagy megfelelőnek. A szaklektorok e gárdájának egy-egy tagját a szerkesztőség vagy akkor vette igénybe, mikor az értelmező szöveg és a hozzá kapcsolódó frazeológiai anyag kidolgozását megkezdte, vagy pedig már az előkészített szócikk nyers kéziratáról kért szakvéleményt.

A szaklektorokon kívül azonban a szerkesztőség más külső munkatársak támogatását is igénybe vette. A külső munkatársaknak ezt a viszonylag kisebb csoportját az ún. általános vagy nyelvi lektorok, valamint az ideológiai lektorok alkották.

Az általános lektoroknak az volt a feladatuk, hogy az ÉrtSz. nyers kéziratát, tehát az egyes címszók kidolgozott szócikkeit elolvassák, és ezekre írásban bíráló, kiegészítő, vagy módosító megjegyzéseket tegyenek. Különösen fontosnak tartotta a szerkesztőség, hogy a lektorok megvizsgálják, nem hiányzik-e a kéziratból a szónak valamely élő jelentése, hogy mérleljék, helyes-e a szócikk jelentésváltozatainak sorrendje, elég világos- és szabatos-e a jelentések körülírása, helyes-e a szócikk jelentésváltozatainak sorrendje, elég világos- és szabatos-e a jelentések körülírása, helyes-e a szó stílusminősítése, s hogy meglevőnek, élőnek, közkeletűnek, eléggé ismertnek tartják-e a szócikkben közölt frazeológiai anyagot és a szócikkek végén felsorolt értelmezetlen származékokat.

Az Akadémia első osztálya az ÉrtSz. szerkesztőségének javaslatára általános lektorok nyelvészeket, írókat és pedagógusokat kért fel. Némelyek közülük (pl. Zolnai Béla, Rubinyi Mózes, Dénes Szilárd) a kezdettől a befejezésig végigkísérték az ÉrtSz. szerkesztését, mások csak később lektoráltak hosszabb-rövidebb ideig több-kevesebb szócikket. Az általános lektorok munkája természetesen nem volt egyforma értékű. Hogy a lektorok hány és mennyire használható megjegyzést tettek, az a szócikk természetétől, másfelől pedig a lektorok egyéni adottságaitól függött. Ahol erre mód volt, mint pl. Putnoky Imre, Bíró Izabella és Hexendorf Edit esetében, a kiemelkedően értékes megjegyzéseket tevő és a szótári szemléletbe és munkába jól betanult lektorokat a szerkesztőség idővel belső munkatársként alkalmazta. Nagyon sok értékes lektori javaslat és megjegyzés érkezett más

külső munkatársaktól is, akiknek a sorában a szerkesztőség első helyen és külön köszönettel Implom József nevét kívánja megemlíteni.

A szótári munka utolsó szakaszában, a nyers kézirat elkészülte után szükségesnek mutatkozott az is, hogy több száz szócikk kéziratát illetékesek a marxista-leninista ideológia szempontjából is megbírálják, és véleményükkel a szerkesztőséget a szócikk végleges megszövegezésének munkájában támogassák. Az ideológiai lektorálásnak a munkáját az Akadémia Elnökségének határozata alapján a II. osztály által létrehozott munkaközösség végezte Erdei László vezetésével. Ugyanilyen jellegű lektorálást hajtott végre az Akadémiai Kiadó felkérésére a szótár III–VII. kötete teljes anyagának kész kéziratán, ill. kefelevonatán Siklós Margit és Werner Györgyné, a III. kötetre vonatkozóan még Nyíró József.

A szerkesztés nehézségei

Az alapvető nehézséget a szótárral szemben támasztott eszményi kívánalmaknak és a megvalósításukhoz rendelkezésre álló tényleges lehetőségeknek összeegyeztetése okozta. A tervezés kezdeti lázas-lelkes éveiben még a szerkesztőségnek egy része is, a későbbi években pedig már inkább csak a közzétett mutatványok alapján javaslataikat megtevő, tanácsokat adó külső hozzászólók, szakmabeliek és laikusok hangoztatták azt a kívánalmat, hogy az ÉrtSz.-nak egy csapásra kellene pótolnia a magyar leíró lexikográfiának egy évszázad alatt érezhetővé vált minden hiányát. Dolgozzon tehát fel a szótár a tervbe vett helyett 70–80 000, esetleg 100 000 címszót, közölje minden szavunk etimológiáját is, adjon sok ezer ábrát, és nagy mennyiségű idézetet is lehetőleg minden szócikkében, adjon cikkeiben még egy teljes magyar közmondásgyűjteményt is, valósítsa meg rokon értelmű szavaink egybevető elemzését is stb. Mivel azonban a szerkesztőség rendelkezésére álló időbeli és személyi keretek, valamint az anyagi eszközök korlátozottak voltak, nem egy szép, de az adott helyzetben többnyire megvalósíthatatlan óhaj teljesítéséről le kellett mondania, ha azt akarta, hogy az ÉrtSz. belátható időn belül és nem túlzott terjedelemben elkészüljön és napvilágot is láthasson. A szerkesztőségben egyre határozottabbá vált az a meggyőződés, hogy nem volna helyes egyetlen szótári műtől várni egy évszázad minden magyar lexikográfiai mulasztásának pótlását. Az ÉrtSz. már jelen formájában is hazánkban addig példa nélkül álló bőségben, változatosságban és

rendszerességben nyújt felvilágosítást a magyar szókészlet elemeiről. A magyar szótárirodalom fejlődésének azonban e mű nem betetőzője, záróköve, hanem inkább előbbrevívője kíván lenni, remélve, hogy a vállalkozás nyomán újabb magyar szótári művek születnek, s fellendülnek a magyar szótáni, jelentéstani és stilisztikai kutatások.

Az ÉrtSz. szerkesztésének úgyszólván minden szakaszában állandó nehézség volt, csak történeti értékű s a múlt század második feléből való értelmező szótáron, egy ma már hatvanéves tájszótáron és három újabb keletű, de az ÉrtSz. célkitűzéseitől és szemléletétől eltérő alkatú nyelvjárási szótáron kívül a szerkesztőknek semmiféle más használható leíró magyar szótár nem állott rendelkezésére. Egyetlen írónk nyelvének sincs rendszeres, átfogó és tudományos értékű szótára, sőt még csak szójegyzéke, konkordanciája sem. Mindeddig nem jelent meg egyetlen szaknyelvi értelmező szótár sem. Az egyes szakterületeknek és tudományágaknak magyar nyelvű ismerettárai, korszerű szaklexikonjai is túlnyomó részben vagy teljesen hiányoztak. Nem álltunk jobban a szótáríró nélkülözhetetlen segédeszközével, a nagyobb terjedelmű általános magyar lexikkal (enciklopédiával) sem. Az ÉrtSz. szerkesztőségének csupán a második világháború előtt vagy alatt megjelent lexikonok álltak rendelkezésére.

Súlyos gondokat okozott a szerkesztőségnek bizonyos nyelvtudományi műveknek mint forrásműveknek a hiánya is. A munkát megnehezítette, hogy az ÉrtSz. szerkesztésének ideje alatt még nem volt egy korszerű, tudományos igényű részletes magyar leíró nyelvtan, sem egy tüzetes és új magyar stilisztika, sem pedig modern magyar szinonimagyűjtemény. Nem volt rendszeres értelmezett és teljességre törekvő szólásmód- és közmondásgyűjteményünk, és nem volt gazdag és korszerű, szómutatóval ellátott magyar irodalmi idézetgyűjteményünk. Ilyen művek hiányában tehát az ÉrtSz. szerkesztőségére hárult sok olyan, nagy erőfeszítést kívánó munka is, amit más népek szerencsebb szótárírói már készen, megoldva, felhasználható állapotban találnak.

E külsőnek mondható nehézségek mellett jelentkeztek az értelmező szótári munka sajátos természetéből eredő belső nehézségek is. Nem volt könnyű feladat a megfelelő értelmező szótári szemléletmódnak és a szótári értelmezések nyelvezetének a kialakítása sem. Ebben a tekintetben a szerkesztőség Magyarországon szinte teljesen új és töretlen utakon járt. Az értelmező szótár a lexikonétól eltérő, nálunk még kevésbé ismert s ezért szokatlan kategóriában való gondolkodásnak a kézikönyve. Nem az enciklopédia ismert fogalommeghatározó eszközeivel dolgozik. Meg kellett találnunk e másfajta szemléletnek, a nyelvi szempontból tekintett jelentéstartalom szótári ábrázo-

lásának a laikus számára is érthető módjait. Szűk szakmai szempontból nézve az ÉrtSz.-nak nem egy értelmezése (főleg a mesterségnyelvi szavaké) talán kifogásolhatónak látszik. A szakember egyes szótári értelmezéseket esetleg nem talál eléggé tudományosnak, másokat pedig éppenséggel szakszerűtlennek, elnagyoltnak, hiányosnak bélyegez. Az ilyen észrevételekre azt felelhetjük, hogy eljárás módunk tudatos és szándékos volt, mivel ez a mű nem szaklexikon, hanem a nyelvi szempontból nézett jelentéstartalomnak olyan, szükségszerűen vázlatos leírása, amely a szigorú tudományosság és a laikus közérthetőség között a középúton haladva keresi a megoldást.

A különleges értelmező szótári módszernek a nehézségei elsősorban néhány száz olyan terjedelmes szócikknek a kidolgozásában mutatkoztak, amelyek nyelvünknek a leggyakoribb, ezért nagyon széles körben használatos, sok és többnyire elmosódott jelentésű szavait (mint az *ad, áll, csak, csinál, egy, jó, jön, megy, szép, tesz, vesz* stb.) értelmezik. Az ÉrtSz. szerkesztése folyamán az efféle szavak szócikkeinek helyes arányban és megfelelő módszerrel való kidolgozása a legtöbb gondot adó feladatok közé tartozott. Nem sokkal volt könnyebb a csupán hangulati, érzelmi állásfoglalást vagy nyelvi viszonyt kifejező több ezer címszó jelentéstartalmának és használati módjának a szótári ábrázolása sem. Az ilyen szavak nem tárgyi jellegűknél fogva enciklopédiába, ismerettárba soha nem is kerülnek. Hasonló nehézségeket okozott a leggyakoribb alapvető fogalmak nevének és jelentéstartalmának egyszerű és világos körülírása. Az efféle szócikkek megszerkesztése, majd ismételt átdolgozása, javíthatása, csiszolása, esetleg kiegészítése – mint hasonló szavakról szóltunkban más nyelvek szótárírói is felpanaszolták – a szótári munkának legfáradtságosabb, leghosszadalmasabb, előre ki nem számítható munkaigényű szakaszai közé tartozott. Bár kétségtelen, hogy a csak nyelvi (azaz nem ismerettári) szóanyag cikkeinek a kidolgozása az ÉrtSz.-nak legnagyobb teljesítményei közé tartozik, a szerkesztőség tudatában van annak, hogy ezek a szócikkek a későbbi kiadásokban még tökéletesíthetők, tovább javíthatók.

A szerkesztés fő munkamenetei

A szerkesztésnek három egymást követő szakaszát különböztethetjük meg. Az első volt a nyers kézirat kidolgozása, a második az egységesítő szerkesztés, a kézirat végleges formába öntése, a harmadik a befejező mozzanat: a sajtó alá rendezés, a nyomdai kézirat elkészítése.

A nyers kézirat elkészítése

Az első munkafolyamatban a szócikkek kidolgozása ábécérendben, tehát mintegy vertikálisan folyt A-tól Zs-ig. Az ún. értelmező munkát végző szerkesztők, főmunkatársak számára a munkálatok irányítója az ideiglenes szótári címszójegyzék alapján alfabetikus rendben egymás után következő 30–50–70 címszót jelölt ki kidolgozásra. A kiosztott címszavak száma változó volt, mert ügyelni kellett arra, hogy a szócsaládok az ábécérenden belül a feldolgozandó anyagban lehetőleg kerek egységet alkossanak.

Annyiban azonban csakhamar kísérletet tettünk a tematikai feldolgozás megvalósítására, hogy egy későbbi időponttól kezdve a sajátos szerkesztési problémákat felvető szófajú szavakat (pl. számos formaszót és indulatszót), majd pedig a csak terjedelmes szócikkben megszerkeszthető és értelmezőiktől különleges rátermettséget kívánó „nagy” címszókat kiemeltük az ábécérendben egymás után következő címszavak sorából, hogy külön dolgozzuk ki őket.

Az értelmező munka során a szerkesztők a számukra kijelölt szócikkeket teljes egészükben kidolgozták. A különféle címszavak jelentésének számbavétele és értelmezése során állandóan nagyon sokféle szempontra, körülményre, szerkesztési szabályra kellett ügyelniük. Kétségtelen, hogy az ÉrtSz. munkálatai és munkafolyamatai közül éppen a nyers kézirat elkészítése, az alapszöveg kidolgozása volt a legnehezebb. Ebben is – út-törő jellegénél fogva – a legtöbb gondot a szavak jelentéseinek szétválasztása és jelentéstartalmuk körülírása, azaz a tulajdonképpeni értelmező munka okozta.

Meg kívánjuk itt említeni (részben egy elterjedt laikus tévhit eloszlatására is), hogy az ÉrtSz. szerkesztése, szócikkeinek kidolgozása nem kollektív formában folyt. Tehát sem a szerkesztőség egésze, sem pedig egy-egy része nem gyűlt össze rendszeres ülésekre, hogy minden szócikket megvitasson, közösen megfogalmazzon, vagy átdolgozzon és végleges formába öntsön.

Az egyenetlenségekhez az is hozzájárult, hogy az alapkéziratot többen készítették, s a különféle munkatársak, bármennyire igyekeztek is követni a mintaszócikkekből és egyéb segédletekből érvényesített elveket, egyéni szemléletmódjuknak megfelelően gyakran eltérő megoldásmódokat választottak. A szerkesztőségben mind határozottabbá vált az a meggyőződés, hogy csupán ábécérendben haladva a szókészletről, a nyelv kifejezőeszközéről mint rendszerről nem is lehet megbízható szótári képet adni. Ezért a

szerkesztők feltétlenül szükségét érezték egy második szerkesztési műveletnek, amely a majdnem hatvanezer szócikkből álló hatalmas kéziratnak belső egységét, rendszerességét megteremti.

Az egységesítés

Ezekből az okokból került sor az ÉrtSz. szerkesztésének második munkame-
netére, a már elkészült nyers kézirat egységesítésére, s ezzel a kézirat szöve-
gének véglegesítésére. Ez a munka, amely minőségi szempontból épp olyan
jelentős volt, mint a nyers kézirat elkészítése, bár ennél kevesebb megterhe-
lést okozott, számos mozzanatból állott. Mindenekelőtt ekkor került sor a
nyers kéziratnak egységes elvek szerinti gyökeres átdolgozására. Szinte újra
fel kellett dolgozni a címszavaknak az ábécérend elejére eső, s az egész
anyagnak mintegy harmadát kitevő részét, amely még 1950 és 1952 között,
tehát a nagyobb igényességet kívánó szerkesztői elvek kidolgozása előtt ké-
szült el első fogalmazásban. A szerkesztőség ekkor dolgozta be a kéziratba
azt a jelentős mennyiségű, zömében XX. századi szerzőktől származó idé-
zetanyagot, amelyet az adatgyűjtő részleg a nyers kézirat feldolgozásának
későbbi szakaszaiban gyűjtött. Ennek az új idézet- és frazeológiai anyagnak
szótárunkban való értékesítése természetesen nemritkán megkívánta a szó-
cikk alapos átalakítását is.

Már az egységesítést megelőzően a szerkesztőség vezetősége elbírálta a
nyers kézirat szócikkeire a nyelvi lektoroktól beérkezett bíráló, kiegészítő
és módosító észrevételeket. A vezetőség megállapította, hogy a lektori meg-
jegyzések közül melyek alkalmasak a felhasználásra, s ugyanakkor revide-
álta az egész nyers kéziratot, felderítette a hibákat és hiányokat. Ennek a
kettős ellenőrzésnek az eredményeképpen a szerkesztőség egy külön rész-
lege a vezetőségtől kapott konkrét esetenkénti írásos utasítások alapján az
egységesítés folyamán áldolgozta, nemritkán teljesen újraalkotta azokat a
szócikkeket, amelyeken változtatni kellett.

Az egységesítésnek fontos része volt a címszóanyag ellenőrzése. Az
1954. évi Helyesírási Szabályzatnak új rendelkezései következtében az 1954
vége előtt kidolgozott címszavak közül több ezer összetételt törölni kellett,
mivel ezeket az új szabályzat szerint külön kell írni. Az ÉrtSz.-nak már is-
mertetett címszóválogatási elvei szerint két szóba írott szókapcsolatok csak
a legritkább esetekben lehetnek önálló szócikkben kidolgozott címszók. Ko-

rábban egybeírt, 1954 vége óta azonban két szóba írandó címszavainkat tehát be kellett építenünk valamelyik összetételi elem szócikkébe.

A legszorosabb értelemben vett egységesítésnek a lényegét azok a műveletek alkották, amelyekben a szerkesztőség az azonos fogalomkörbe, szóképzési típusba, valamint igecsaládba tartozó szavaknak szócikkeit egymással egybevetette. Ennek a műveletnek a során az ugyanabba a fogalomkörbe tartozó szavak (pl. a hét napjai, a hónapok neve, tőszámnevek, világtájak, színnevek, népnevek, növénynevek) szócikkeit összehasonlítottuk egymással és igyekeztünk ezeknek a cikkeknek a tagolásából és értelmezésüknek a módjából kiküszöbölni azokat a nagyobb eltéréseket, amelyek a szócikkeknek a szerkesztési munka különféle szakaszában, valamint más-más munkatárs által való kidolgozásából elkerülhetetlenül adódtak. Ugyanígy jártunk el némely szóképzési kategória szavainak (pl. az *-ás*, *-és*, a *-ság*, *-ség* stb. képzős származékoknak) a szócikkeiben is, amelyek az előbbieknél rendszerint nagyobb mértékben kívánták az egységesítést. Végül nyelvünk fontosabb igéinek szócikkeit egybevetettük ugyanezen igék igekötős összetételeinek szócikkeivel a jelentésbeli párhuzamosságok és eltérések kellő érzékeltetése végett.

A sajtó alá rendezés

A második munkamenetnek, az egységesítő szerkesztésnek eredményes befejezésével azonban a szótár még mindig nem volt nyomtatásra kész állapotban. Még nagyon sok aprólékos munka kellett ahhoz, hogy a szerkesztőség a kéziratot kezéből kiadhassa. Szükség volt egy harmadik szerkesztési munkamenetre, az utolsó, a sajtó alá rendezésre. Ebben a harmadik menetben a szerkesztőség túlnyomó részben nem alkotó, hanem jobbra csak külsőleges, ellenőrző technikai jellegű munkálatokat végzett, hogy a kéziratban maradt sok kisebb egyenetlenséget eltüntesse. Az efféle munkálatokat a kefelevonatokon sokkal kényelmesebben és eredményesebben lehetett volna végezni, amint ezt a múlt században tették a szótárírók, így Littré vagy az oxfordi nagyszótár szerkesztői is. Akkoriban még nem okozott különösebb fennakadást, ha a szedésnek néhány évig ólomban kellett állnia.

A sajtó alá rendezést végző munkatársak a lényegében már lezárt, befejezett szótári kéziratot abécérendben, vertikálisan haladva egységesítették és ellenőrizték. A szerkesztőség átalakult egy fajta futószalagá, amelyen

A-tól Zs-ig minden szócikk végigvándorolt. Minden egyes szerkesztő csupán egyetlen meghatározott szempontból vizsgált át még egyszer minden eleje került szócikket és végezte el rajta a szükséges módosításokat. Így pl. külön szerkesztő ellenőrizte az ÉrtSz.-ban közölt alakváltozatokat azok helye és sorrendje szempontjából, egy másik pedig a szótár egyező alakú szavait (homonimáit) vizsgálta végig. A szerkesztőknek olyan kérdéseket kellett egyöntetűen rendezniük, amelyeket a szerkesztés korábbi szakaszaiban kellő anyag és tapasztalat híján vagy más okokból még nem lehetett véglegesen megoldani.

Sok aprólékos munkával külön felelősök ellenőrizték a szócikkekben zárójelbe foglalt számokkal jelzett utalásokat, egybevetve ezeket a megfelelő szócikkek jelentéseivel. Másoknak azt kellett megállapítaniuk, hogy címszók-e vagy legalább megemlített értelmezetlen címszó jellegű származékok, illetőleg összetételek-e az értelmező szöveg szavai.

A szakfelelősök a képzeletbeli futószalagon ábécérendben végighaladva a szócikkeket abból a szempontból is megvizsgálták, hogy pl. az értelmező szöveg és a frazeológiai anyag fogalmazása megfelel-e a nyelvhelyesség követelményeinek, hogy a kiejtés, a szófaj jelölése, a ragos alakok közlése, a stílusminősítésre és egyéb körülményekre utaló rövidítések, továbbá a csúcsos zárójelbe foglalt szöveg megfogalmazása és elhatárolása, a szócikk végi igeikötők, összetételek, származékok felsorolása, a központosás, a címszavak ábécérendbe sorolása, a nyomdai jelzések és utasítások megadása helyesen, egyöntetűen, a szabályoknak megfelelően történt-e.

A munka megosztása személyek szerint

Az alábbiakban a teljességre való törekvés igénye nélkül megnevezzük az ÉrtSz. szerkesztőségének azokat a tagjait, akik a szótár előkészítésének és kidolgozásának egyes fontosabb munkameneteit a közösség által kialakított elvek alapján hosszabb-rövidebb ideig s többé-kevésbé önállóan végezték. Nem soroljuk fel azonban itt újra azok nevét, akik ebben a fejezetben valamilyen összefüggésben már szerepeltek, sem azokat, akik nagyon rövid ideig működtek a szerkesztőség kötelékében.

Az adatgyűjtés különféle szakaszait Szabó Dénes és Országh László szervezte meg; a gyűjtést magát elsősorban Kelemen József, rajta kívül a gyűjtés kezdetén Berrár Jolán és Lavotha Ödön irányította.

A szótár címszóanyagát Országh László a szerkesztőség más tagjainak közreműködésével állította össze.

A homonimák szétválasztásának elveit – Kelemen József javaslatát és Bárczi Géza állásfoglalását is figyelembe véve – Balázs János dolgozta ki. Az alakváltozatok felsorolásának szempontjait Újváry Lajos és Elekfi László állapította meg.

A címszavak szófájának kérdéseit előbb Bárczi Géza és Tompa József véleményének figyelembevételével, később főleg Bárczi Gézával való megbeszélés alapján Kelemen József rendezte; a megállapított irányelvek végrehajtásáról elsősorban Loványi Gyula gondoskodott.

A címszavak ragos alakjait, Ferenczy Géának az ikes igékre vonatkozó segédlete alapján, Putnoky Imre ellenőrizte.

A címszavak és az egyes szójelentések stiláris minősítését Kovalovszky Miklós és mások közreműködésével Bencédy József határozta meg.

A szócikkek érdemi kidolgozásában, illetőleg végleges formába öntésében hosszabb időn át Balázs János, Berczeli A. Károly, Bíró Izabella, Bíró Sándor, Elekfi László, Ferenczy Géza, Galamb Sándor, Kelemen József, Kónya Sándor, Kovalovszky Miklós, Lengyel Lajos, Loványi Gyula, Martinkó András, O. Nagy Gábor, Putnoky Imre és Szabadi Béla, viszonylag rövidebb ideig id. Antal László, Bálint Imre, Fodor István, Kiss Lajos, ifj. Németh Gyula, Nyigri Imre, Papp László, Ruzsiczky Éva, Soltész Katalin és Szenczi Miklós vett részt. A terjedelmes, ún. „nagy” szócikkeket a formaszók és indulatszók cikkei kivételével – Elekfi László közreműködésével – Balázs János és Lengyel Lajos alkotta meg.

A formaszók, indulatszók és egyéb mondatszók szócikkeinek elvi és gyakorlati kérdéseit Kelemen József oldotta meg. A formaszók szócikkeinek kidolgozásában az egységesítés egész ideje alatt Bíró Izabella volt segítségére. A kötőszók egy részének első kidolgozásában Farkas Vilmos is részt vett. Az indulatszók és egyéb mondatszók egy részének első kidolgozása Ferenczy Géza munkája; e szócikkek egységesítését és véglegesítését Kelemen József egyedül végezte.

A használatkörü kötöttségnek csúcsos zárójelben való jelölését, valamint a szócikkek végén felsorolt értelmetlen származékokat és összetételeket Kónya Sándor ellenőrizte.

Az értelmezések és a példák szövegét nyelvhelyességi szempontból Kovalovszky Miklós nézte át; ő jelölte meg csillaggal a nyelvhelyességi szempontból kifogásolható szavakat és jelentéseket is.

A szótár idézetanyagát Kürti Pál, majd részben Putnoky Imre ellenőrizte és helyenként kiegészítette.

A szerkesztéssel kapcsolatban érdemi munkákat végeztek még: Éber János, Hexendorf Edit, Horváth Mária, Kozma Éva, Molnár József, Prohászka Lajos, Schultheisz Vincéné, Szathmári István és mások.

A IX. fejezet „Lektorok” alfejezetében felsoroltakon kívül nagyobb mennyiségű szócikket lektoráltak még: Áprily Lajos, Fodor István, Gáldi László, Hadrovics László, Jókay Zoltán, Keresztúry Dezső, Örkény István, Prohászka János, Sándor István, Semetkay József és Terestyéni Ferenc.

A formaszók, az indulatszók és egyéb mondatzók, valamint a nyelvtudományi műszók szócikkeiről Bárczi Géza adott lektori véleményt.

A szótár kéziratának végső szerkesztői ellenőrzését előbb az anyag bizonyos részére vonatkozólag Bárczi Géza, legnagyobb részére vonatkozólag Ország László, később – nagyrészt a hasáblevonatokon – Balázs János, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, O. Nagy Gábor és Szőke István végezte.

A szótár nyomdai munkálatainak a szerkesztőségre eső részét (a kézirat szabványosítását, a korrektúrát stb.) Máté Károly irányításával Fodor István, ifj. Németh Gyula, Nyigri Imre és mások végezték.

Reméljük, hogy az itt ismertetett elvek és gyakorlati tudnivalók nemcsak a szótár forgatóinak lesznek majd hasznára, hanem – még tévedéseinkben is – értékes elvi és gyakorlati tanulságokat nyújtanak majd nyelvtudományunknak, elsősorban pedig a jövő magyar lexikográfusoknak. Midőn tehát tízévi munkánk eredményét a magyar művelődés szolgálatára átadjuk, nem mentségül, csak magyarázatul Bessenyeit idézzük, aki 1781-ben egy magyar tudós társaság felállításának érdekében írt Jámbor Szándékában a „szómagyarázó könyvek” (azaz értelmező szótárak) jelentőségét hangsúlyozva ezek szerkesztésének nehézségeiről oly találóan mondja: „Egy tekéletes Magyar Lexicon’ [= magyar értelmező szótár] írására egy ember éppen nem elégséges. Mert hol vagy az, a’ki minden Tudományokban, Kézi Mesterségekben, Hivatalokban, Életnek Nemeiben olyly jártas, és gyakorlott légyen, hogy mindent a’ maga nevéen tudjon nevezni, és minden dologról úgy szöjjön, mint az, a’ki azt a’ Mesterséget leg tekéletesebben érti?”

KONTRA MIKLÓS

A *heló* térhódítása Budapesten

A heló ma Magyarországon gyakran használt köszönési forma, újabb angol kölcsönszavaink egyike. Elterjedését meg lehet rajzolni a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat 1988-as adatfelvételének és e vizsgálat 2005. évi budapesti megismétléséből származó adatoknak az elemzéséből. A helőzés elterjedését különféle köszönések használati gyakoriságára vonatkozó önbevallások elemzésével mutatjuk be. 1988-ban a heló Budapesten az 5. leggyakrabban használt köszönés volt (önbevallás szerint), 2005-ben viszont már a 3. Az elemzés kimutatja, hogy az 1988-as nemi különbség kiegyenlítődött, a helőzés Budapestről terjed(t) vidékre, s vannak adatok arra is, hogy a határon túli magyarok is egyre gyakrabban használják ezt a köszönést. A magyar heló szótárérett, de szótárainkból gyakorlatilag hiányzik.

Országh László szótörténeti s egyben művelődéstörténeti monográfiájában a következőt írta *heló* szavunkról:

A telefonba mondott **halló** nálunk 1881-ben jelent meg, két évvel az első budapesti telefonközpont megnyitása után, minden valószínűség szerint közvetlenül az amerikai angolból (*hallo, hullo*; 881 TESz; 904 Radó 'hallja-e?', nosza, rajta, előre' (telefonnál jelzésül); 909 Varázs). A *halló* szó mindmáig él nyelvünkben, de néhány évtizeddel ezelőtt hasadást szenvedett. Megjelent **helló** alakváltozata, melynek más a szerepe, alkalmazásköre, mint a **halló**-nak. Nem a telefonbeszélgetéssel kapcsolatban használják, hanem figyelmet felhívó kiáltásként távolabb álló személyhez intézve. E *helló* első magánhangzója közelebb áll az angol szó azonos szótagban levő hangzójához, s nem lehetetlen, hogy az angolban üd-

vözlésként élő szó hatása alatt (a hangosfilm, utazók és olvasmányok közvetítésével) terjedt el nálunk, egyelőre még csak szerény mértékben.
(Ország, 1977: 74)

Egy más jellegű, nem tudományos, hanem nyelvemvelő kiadványban bő negyedszázaddal később ezt lehet olvasni a szóról:

heló

A ~ köszönésforma divatja az ifjúsági nyelv újabb fejleménye. Angol hatást tükröz (vö. *halloo*, *hello*), de angol-amerikai eredetjétől eltérően nemcsak köszöntésül, hanem elköszönésül is használatos. Reméljük, hogy nem szorítja ki teljesen a *szervusz*-t és társait, mert ez szegényítené nyelvünket.

(Grétsy és Kemény (szerk.), 2005: 230)

1988-ban a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV) keretében megvizsgáltuk, hogy miképp válaszolnak egy 832 fős országos reprezentatív minta tagjai arra a kérdésre, hogy „A hétköznapi életben szokott-e Ön így köszönni?: *szevasz*; *adjon isten*; *szia*; *jó napot kívánok*; *csao*; *szióka*; *erőt egészséget*; *cső*; *heló*; *kezét csókolom*; *tiszteletem*”. A kérdezetek, akik életkor, nem, iskolázottság és településtípus szerint reprezentálták Magyarországot akkori felnőtt (írástudó) lakosságát, háromféle választ adhattak: (1) gyakran (sok emberrel), (2) ritkán (csak néhányal) és (3) nem. A valamilyen gyakorisággal használt köszönések rangsorában a *heló* ötödik volt, vagyis a *jó napot kívánok*-ot az összes válaszoló 99,6%-a saját bevallása szerint „gyakran (sok emberrel)” vagy „ritkán (csak néhányal)” használta, a *sziát* 82,5%, a *szevasz*-t 75,1%, a *kezét csókolom*-ot 60,4% és a *heló*-t 40,1% használta valamilyen gyakorisággal (Kontra 1993: 245).

2005-ben Budapesten újra lekérdeztük az MNSZV kérdőívét egy 200 fős reprezentatív mintától,¹ így módunk van megállapítani, hogy miként változott Budapesten a *heló* használati gyakorisága 17 év múltán.

A budapesti almintában 1988-ban a *heló* ugyanúgy az ötödik leggyakoribb köszönési forma volt, mint az országos mintában: megelőzte a *jó napot*

¹ Ezt a vizsgálatot TARDOS Róbert, ANGELUSZ Róbert, LIPTÁK Mihály, SZILVESZTER Andrea és VÁRADI Tamás jóvoltából végezhettem el. A kutatást támogatta az Oktatási Minisztérium is az OM17542-1/2005. számú megállapodás alapján.

kívánok, a szia, a szevasz és a kezét csókolom. 2005-ben viszont már a harmadik leggyakoribb (önbevallás szerint valamilyen gyakorisággal használt) köszönés volt: a *jó napot kívánok* (99,5%) és a *szia* (79,5%) után következett, 64,5%-kal. A vizsgált 11 (illetve 12²) valamilyen gyakorisággal használt köszönés sorrendi változásait mutatja az 1. táblázat.

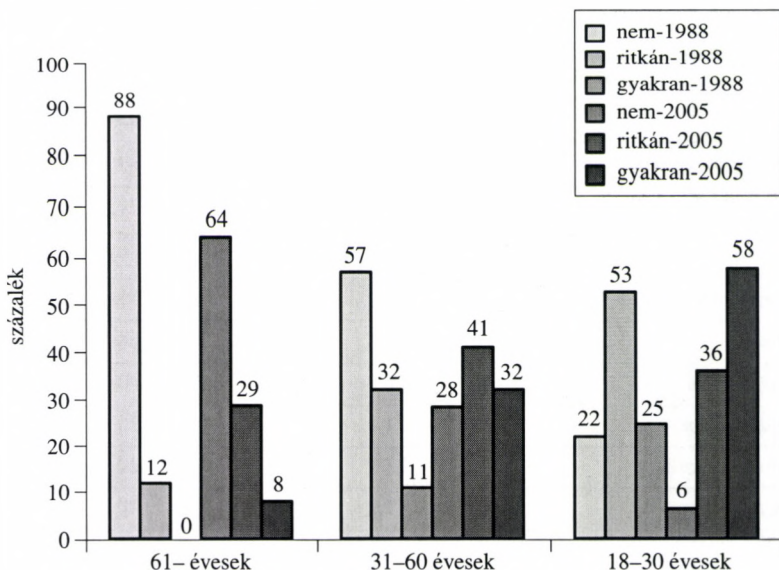
1. táblázat A valamilyen gyakorisággal használt köszönések rangsora Budapesten 1988-ban ($N = 163$) és 2005-ben ($N = 200$), önbevallás

	1988-ban	2005-ben
<i>jó napot kívánok</i>	100%	99,5%
<i>szia</i>	79,8	79,5
<i>szevasz</i>	63,8	59,5
<i>kezét csókolom</i>	58,9	53
<i>heló</i>	41,7	64,5
<i>tiszteletem</i>	28,2	40
<i>adjon isten</i>	24	20
<i>erőt, egészséget</i>	23,9	20
<i>szióka</i>	17,2	20
<i>csao</i>	5,5	34
<i>cső</i>	5,5	16
<i>csóközön</i>	–	4

A nemek szerinti elemzés azt mutatja, hogy a *heló* elterjedésében a nőknek jelentős szerepe volt: 1988-ban a nők 70%-a nem használta (szemben a férfiak 43%-ával), de 2005-ben a nem használók között a nemi különbség már csupán 6% volt (férfiak: 32%, nők: 38%). Tehát 1988-ban a férfiak jártak elől a *helózás*ban, de 2005-re a nemi különbség kiegyenlítődött, a nők felzárkóztak a férfiakhoz.

² A 2005. évi vizsgálatban rákérdeztünk a *csóközön*-re is.

Az életkor3 szerinti összehasonlítás³ azt mutatja, hogy 1988-ban az idősebbek (61 évesek vagy idősebbek) 88%-a nem használta a *helót*, s a fiataloknak (18–30 éveseknek) csak 25%-a használta gyakran, de 17 évvel később az időseknek csak 64%-a nem használta, s a fiataloknak már 58%-a gyakran használta az angol eredetű köszönést, amint ezt az 1. ábra mutatja:

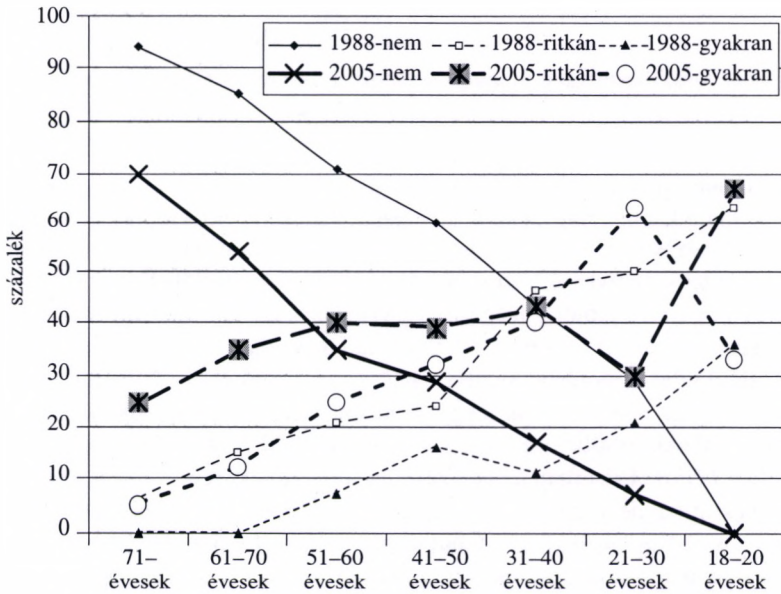

1. ábra. A *heló* használati gyakorisága Budapesten életkor3 szerint 1988-ban ($N = 163$) és 2005-ben ($N = 200$), önbevallás

1988-as országos adataink azt mutatták, hogy a *heló* magyarországi elterjedésében/elterjesztésében az akkori 18–20 éveseknek volt kiemelkedő szerepük (KONTRA 2003: 198, 5.21. ábra). A budapesti adatok életkor7 szerinti bontása szintén az akkori legfiatalabbaknak (az 1970 körül születettek) a változást vezető szerepét mutatják (2. ábra). Az 1988-as és a 2005-ös ada-

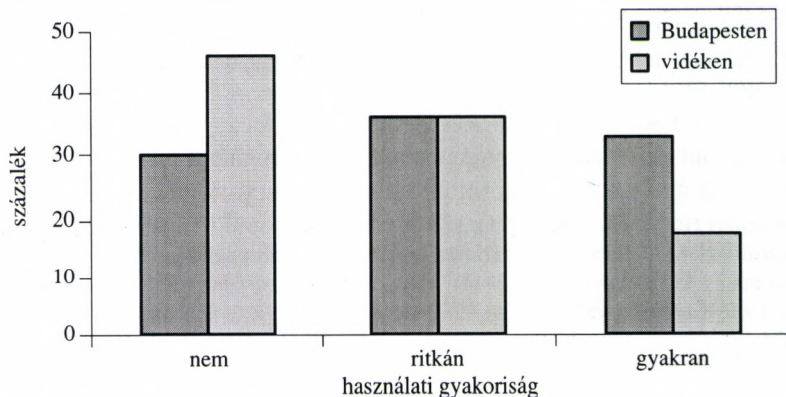
³ Az életkor3 szerinti összehasonlítás azt jelenti, hogy az adatközlőket 3 életkori csoportra bontottuk: 18–30 évesekre, 31–60 évesekre és 61 évesekre vagy idősebbekre. Az életkor7 szerinti összehasonlításban 7 csoportra bontottuk az adatközlőket: 18–20 évesek, 21–30 évesek, 31–40 évesek stb.

tok jól mutatják a *heló* terjedését: a köszönésünket nem használók aránya 17 év alatt bő 20%-kal csökkent, a gyakran használók aránya pedig az 1988-as átlag 11%-ról 2005-re átlag 28,5%-ra nőtt. A 2. ábrán csodálkozást kelthet az, hogy 2005-ben az életkor csökkenésével a gyakran *helózók* egyre nagyobb százalékos arányt mutatnak, de ez a mintázat megtörik a 21–30 évesek és a 18–20 évesek között. E visszaesés magyarázatát azonban nem a változás (terjedés) megtorpanásában találhatjuk, sokkal inkább a kis elemszámokban: a 2005-ös mintában a legfiatalabb kohorszba összesen 6-an tartoztak (s 1988-ban is csak 8-an), a 21–30 évesek csoportjába viszont 30-an (s 1988-ban is 24-en).

2. ábra. A *heló* használati gyakorisága Budapesten életkor7 szerint 1988-ban ($N = 163$) és 2005-ben ($N = 200$), önbevallás

Az „őshonos” és a bevándorló budapestiek közötti statisztikailag jelentős különbség megmutatja, hogy honnan terjedt el a *heló* Magyarországon. 2005-ben a gyerekkorukban Budapesten élőknek 30%-a, de a vidéken élőknek 46%-a nem használta a *helót*, s a Pesten gyerekeskedő fővárosiak 33%-a, de a vidéken gyerekeskedő fővárosiak csak 18%-a köszönt gyakran *helóval*.

3. ábra. A *heló* használati gyakorisága Budapesten 2005-ben a „Gyerekkorában hol élt?” kérdés válaszai szerint, $N = 194$, önbevallás, khi-négyzet [$f = 2$] = 6,215, $p < 0,05$

A különbség a khi-négyzet-próba szerint $p < 0,05$ szinten szignifikáns. Ki mondhatjuk tehát, hogy a *heló* Budapestről terjed(t) vidékre, lásd a 3. ábrát.

A *helózás* nemcsak Magyarországon terjed viharosan, hanem a környező országok magyarjai között is. Jó egy évtizeddel ezelőtt H. Varga (1996: 225) 111 székelyföldi középiskolást vizsgálva azt találta, hogy a *szia* és a *szevasz* dominál (közel 60%-os használattal) s a *heló* 25%-os gyakoriságú. A zoboraljai Kolonban Sándor által végzett kérdőíves felmérés szerint 1995-ben az alapiskolások leggyakrabban a *sziával* köszöntek szüleiknek, testvéreiknek, iskolatársaiknak stb. (Sándor 2000: 104–105), a *heló* (ejtve: *héló* ~ *hëlló*) elsősorban az iskolások és a fiatalok körében volt kedvelt köszönésforma, de a szerző megfigyelései szerint „már a középkorúak is egyre gyakrabban használják” (Sándor 2000: 107). Bauko (2002) egy révkomáromi alapiskola 100 diákját vizsgálta kérdőívvel, s egyebek mellett megállapította, hogy az iskolatársak gyakran köszönnek egymásnak *heló*-val, s „a legjobban tetsző köszönések listáján” a *heló* még a *sziát* is megelőzi, nem beszélve a *cső*, *csá*, *jó napot*, *csókolom* és *szevasz* köszönésekről.

A Magyar értelmező kéziszótár 1. kiadásában (1972) nincs *heló* szócikk. A 2. kiadásban (2003) már van: a szót bizalmas üdvözlő és búcsúzó köszönésként szótárzták.

Az ezredfordulón megjelent VARGA–LÁZÁR-féle Magyar–angol kéziszótárban nincs *heló* címszó, de természetesen a párjában, az Angol–magyar

kéziszótárban van hello 1. halló [telefon felvételekor], 2. szervusz [köszönés találkozáskor], 3. hé! [figyelemfelhívás, meglepetés].

Az Országh László halála (1984) után megjelent, nevét is viselő magyar–angol szótárakban (lásd az Irodalomban) nincs *heló* címszó, s az angol–magyar szótárak *hello* cikkében sincs nyoma a magyar *helónak*.

Végül a Magyar Nemzeti Szövegtár (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>) 2007 márciusában épp 187 millió szavas korpuszában a következőket mutatta: a magyarországi és a határon túli korpuszban a *heló* és alakváltozatai, valamint származékai millió szavanként néhányszor fordultak elő. A *heló* és származékai összesen 100-nál kevesebbszer fordultak elő a korpuszban, a *szevasz* és származékai 640-szer, s a *szia* és származékai 7572-szer. A *heló* lényeges írásváltozatai azonban a szó nagyobb elterjedtségére mutatnak: a *hello* és származékai 1143-szor, a *helló* és származékai pedig 745-ször fordultak elő.⁴

Úgy gondolom, kimondhatjuk: a *heló* „szótárérett”⁵ magyar köszönésforma lett.

Irodalom

BAUKO János. (2002) Köszönés- és megszólításformák a révkomáromi Eötös Utcai Alapiskolában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/3: 143–153.

GRÉTSY László és Kemény Gábor (szerk.) (2005) *Nyelvművelő Kéziszótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

H. VARGA Gyula (1996) Hasonlóság és különbözőség a székelyföldi és az itthoni magyar fiatalok nyelvhasználatában. In: GADÁNYI KÁROLY, BOKOR JÓZSEF ÉS GUTTMANN MIKLÓS (szerk.), *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*, 224–227. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely

JUHÁSZ József és mások (1972) *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KONTRA Miklós (1993) Kik köszönnek ma Magyarországon *heló*-val? In: VADON LEHEL (szerk.) *Emlékkönyv Országh László tiszteletére*, 243–251. Eger

⁴ Ezekért az adatokért SASS BÁLINTnak tartozom köszönettel.

⁵ A szótárérettség kritériumait legújabbban LANSTYÁK (2006: 61–69) tárgyalja.

- KONTRA Miklós (2003) A független változók hatásainak összegzése. In: KONTRA MIKLÓS (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*, 169–228. Osiris Kiadó, Budapest
- LANSZTYÁK István (2006) A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. In: *Nyelvből nyelvbe: Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*, 57–104. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- LÁZÁR A. Péter–VARGA György (2000) *Angol–magyar kéziszótár*. Aquila Könyvkiadó, Budapest
- MAGAY Tamás–ORSZÁGH László.(1992) *Magyar–angol kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ORSZÁGH László (1977) *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ORSZÁGH László–FUTÁSZ Dezső–KÖVECSES Zoltán (1998) *Magyar–angol nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ORSZÁGH László–MAGAY Tamás (1998) *Angol–magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.) (2003) *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SÁNDOR Anna.(2000). *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- VARGA György–LÁZÁR A. Péter.(2000) *Magyar–angol kéziszótár*. Aquila Könyvkiadó, Budapest

The spread of *heló* (< English *hello*) in Budapest

Borrowed from English, heló is one of the most frequently used Hungarian greetings today. The Hungarian National Sociolinguistic Survey conducted in 1988 with a country-wide random representative sample (N=832) and its re-study conducted in Budapest in 2005 (N=200) show how heló spread in the last two decades. Analyses of self-reported use of frequency data by age, sex and residence show that heló is the third most frequently used Hungarian greeting formula today, it spread from Budapest to the provinces, and is also used by more and more Hungarians in Hungary's neighboring countries.

A jövő idő kifejezése a magyarban

Kálmán Béla dolgozatai óta (vö. Kiss Antal, Béla Kálmán Bibliographie, 1993: 3.1.104/108/109/110/118/126) keveset foglalkoznak a jövő idő kifejezéseivel a magyarban: pl. az 1998-ban megjelent Új magyar nyelvtan mindössze egyetlen – morfológiai jellegű – megjegyzést tesz a jövő időről. Jelen dolgozat az (el)ismertebb lehetőségek (-and/-end, FOG, praesens pro futuro) újraértékelését követően két további, a MAJD kliti(ci)zálódásával kialakult, illetve kialakulófélben lévő jövő idejű alakot ismertet.

1. Hogy a jövő kognitív, illetve ontológiai kategóriája hogyan jut kifejezésre a magyarban, ritkán foglalkoztatja manapság a kutatókat. Jellemző, hogy az *Új Magyar Nyelvtan* csupán az alaktan igeragozásról szóló alfejezetében említi a jövő időt – egyetlen mondat erejéig. (É. Kis–Kiefer–Siptár 1998:210). Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy az uráli nyelvekben (s természetesen sok más nyelvben is) a jövő idő morfológiai jelölése – ha egyáltalán fellelhető – szinte kivétel nélkül másodlagos fejlemény, azaz a jövő idő a magyarban nem (illetve a magyarban sem) morfológiai kategória.

2. Ez nem mindig volt így. A 12. század végétől származó Halotti Beszéd óta írásbeli nyoma is található egy morfológiailag jelölt jövő időnek, melyet a történeti nyelvészek két momentán és inceptív képző halmozódásából (=amod-/=emed- ő) -and/-end alakká történt, fonetikailag redukált újraértelmezéseként magyaráznak. E paradigma kifejlődése a magyar irodalminak mondható változatában nem kis mértékben annak is köszönhető, hogy a latin – egészen 1844-ig Magyarország hivatalos nyelve – nemcsak rendelkezik egy morfológiai jövő-paradigmával, hanem e paradigma részben formailag is megegyezik a későlatinban az ún. második parafrasztikus szerkezetével (a gerundivus, illetve a jövő idő passzív, *sum* alakkal képzett

igenevével, mint *amandus sum* stb.). Ezen alakot már a Kr. u. 3. században megtaláljuk jövő idei értelemmel Tertullianusnál: *spero utique et aliud esse inveniundum* 'és bizvást remélem, valami más feltalálva leend' (vö. Fleischman 1982:39)

Közhiedelem, hogy ezen alak hőskorát a reformkorban élte, azonban az MTA Nyelvtudományi Intézet Magyar Történeti Szövegtára tanúsága szerint (ennek használatáért az Intézetnek itt is hálás köszönetet mondok), soha nem örvendett nagy népszerűségnek. Pl. a *látand-* jövő idejű töből képzett alakok száma mindössze 60, a *mondand-* töből 16, a *kérend-* töből pedig csak 11 képzett példa található. Furcsa módon a leggyakoribbnak épp a *le-end-* tö tűnik (91 példa), ahol szemantikailag teljes az átfedés a *lesz* alakilag 'jelen' idős paradigmájával: bizonyára a forma/funkció összehangolása igen csábító volt a reformkoriak számára. Ha már a formát említettük, fontos megfigyelni, hogy mind az *-and/-end-* képzésű jövőnek, mind a magyar nyelv egyetlen jövő jelentésű igéjének, a *lesz* igének személyjelei megegyeznek az ún. jelen idő személyjeleivel. Azaz a nyelvtörténet sok ezredéves távlatában tisztavirág-életűnek számító, a jövő időt morfológiailag jelölő alakokban nem következ(het)ett be olyan fuzionális fejlődés, mint amely pl. a múlt idejű vagy feltételes módbeli paradigmában fellelhető (*szerették, szeretnök, szeresd* stb.).

E gyökértelenségre további bizonyítékot találunk a korai, külföldiek számára készült „tankönyvekben”, melyek szerzői a felvilágosodás szellemében szívesen hirdették a magyar nyelv minden célnak tökéletesen megfelelő voltát, tundiillik azt, hogy még a legfinomabb árnyalatok kifejezése tekintetében is mind a klasszikus, mind a modern nyelvekkel könnyűszerrel felveszi a versenyt. Noha a külföldi tanulóknak szánt paradigmáikban Farkas János (akinek a munkássága szinte egyidejű Révai burjánzó *-and/-end* jellel ellátott táblázatainak megjelenésével [Révai 1806:582–619]), valamint Wékey Zsigmond is ismerteti az *-and/-end*, 'jövő' jelentéssel bíró alakokat, érdekes megfigyelni, hogy mindketten csak a magas illeszkedésű alakokat látják el „helyes” glosszával:

Kérendek *d(ass) ich bitten werde*, ismerendek *if I shall know*

A párhuzamos mély magánhangzójú alakoknak már ugyanazt a glosszát adják, mint a FOG-gal képzett „jövő kijelentő” alakoknak:

írandok *ich werd(e) schreiben*, fogok írni *ich werde schreiben*
várandok: *I shall wait*, várni fogok: *I shall wait*
(Farkas 1805: 96, 80, 88; Wékey 1852: 40, 37, 34)

Tehát a 19. században még ezen alakok leglelkesebb proponensei sem tudták azokat következetesen, „helyesen” megalkotni. Nem csoda tehát, ha nehezen vertek gyökeret a beszélt nyelvben, és a 19. század végére még a magyar nyelv igényesebb irodalmi (írott) változatából is kiszorultak. Ezen alakokat ma már talán csak humoros célból szokták feltámasztani. (TNy III/1992:168, Grétsy-Kovalovszky 1980:1107.)

Nyomot hagyott azonban a nyelvtanban a kifejezetten produktív *-andó/-endő* ‘jövő/beálló/idejű’ igenévben (ezt helyesebb lenne modális participiumnak nevezni), melynek szemantikája jellegzetes módon ingadozik az idő és a deontikus modalitás kifejezése között (*kelendő áru, itt fizetendő, éhgyomorra veendő be*). Egyes esetekben bekövetkezett a teljes lexikalizáció (*állandó, maradandó, jövendő*).

3. A mai nyelvben a jövő idő leginkább a *praesens pro futuro* alkalmazásában jut kifejezésre, azaz a jelen idő, gyakran – bár nem szükségszerűen – valamely, a jövő időre vonatkozó adverbiummal megtoldva fejezi ki a kronológiailag jövőben történő esemény időpontját. (*Rómába küldenek, holnap indulok.*) Ez az angolban és számos más nyelvben is megtalálható (*I am leaving for Rome, I leave tomorrow*, illetve az ellipszissel egyre gyakoribb: *See you on Sunday* az *I’ll see you on Sunday* helyett; a franciában *Je te vois demain*). Az olyan, gyakorlatilag csak két igeidővel rendelkező nyelvben, mint a magyar, talán mégis pontosabb lenne MÚLT és NEM MÚLT időről beszélni, hiszen a MÚLT időnek van a legtisztább szemantikai tere, míg a „JELEN”-nek mondott idő nem csupán a jelen idő kifejezésére használatos, hanem pl. általánosan elfogadott igazság, köz- vagy szólásmondás, valamint a jövő idő kifejezésére is.

4. A FOG jövő írásbeli használata a 14. század óta adatolt. Kialakulását tanulságos a határozott névelőével együtt vizsgálni, hiszen mindkettő – s nagyjából párhuzamosan – a magyar nyelv magyar alpanyagokból kifejlesztett európaizálódását tükrözi. Ezt a narratívát talán meglepő módon megismétlődni látjuk a szerkezet purista értelmezésének történetében (ennek

hasznos összefoglalása: Szepesy 1986:136–143). Korábban ez a mai nyelv-érzék számára világos és egyértelmű segédigés szerkezet is ingadozott ige-idős és modális jelentés között, ami nyilvánvaló abból is, hogy pl. az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* lexikográfusai a FOG segédige címszót összesen öt jelentésre bontják. A szerkezet azonban csak részben állítható párhuzamba a több nyelvben megtalálható ún. GO-jövős szerkezettel – melyek a múltban éppoly stigmatizálásnak vagy legalábbis marginalizálódásnak voltak kitéve, mint a magyar FOG jövő –, mivel (pl.) ennek az inceptív-inchoatív eredete csak részben egyeztethető a GO-jövő térbeli eredetével (a ‘jövő mint mozgó ego’). Másrészt a FOG segédige múlt idejű alakjai ma már nem állnak a köznyelv rendelkezésére, pl. az angol *I was going to sing* egészen más szerkezettel fordítandó magyarra (*Úgy volt, hogy énekelek; Éppen énekeltem volna* stb.), mint jelen/jövő idejű alaki párja, *I am going to sing*.

A FOG jövőt általában a határozottabb vagy bizonyosabb jövő kifejezésének tartják: ‘a fog-os jövő (...) arra utal, hogy a cselekvés **bizonyosan** bekövetkezik’ (Szepesy 1986:141, kiemelés az eredetiben – PS). A ‘régii’ akadémiai nyelvtan szerint ‘a fog segédigés jövő idejű alakokat nem nagyon sűrűn használjuk’ (Tompa 1961. I:496), egy új, elsősorban a magyar mint idegen nyelv tanárai számára készült tankönyv szerint pedig ‘A grammatikai jövő idő használata (a fog-os alak) egyrészt a jövőre vonatkozó időhatározók használata, másrészt a pusztán ige helyett az igekötős ige gyakorivá válása miatt kezd kiszorulni a nyelvből. (Hegedűs 2005:249). A FOG-jövő fölött a vészharangot legalább 1903 óta kongatják, ugyanakkor egyes nyelvészek (Bánhidi Zoltán, Ruzsiczky Éva) a legutóbbi időkben is igen lelkesen kiállnak mellette (minderről: Kálmán 1972, aki csupán a *nyelvészek vélekedéseit* szedi csokorba). A kérdés csak – tudtommal eddig nem végzett – kutatások alapján dönthető el.

5/a Tulajdonképpen a jövő idő kifejezésére a magyarban új formák vannak kialakulóban, amiből természetesen még nem következik, hogy a régebbi formák elavultak volna, vagy akár elavulófélben lennének. Ezekről a tankönyvek, leíró nyelvtanok és a szakirodalom kevés szót ejtenek – ha egyáltalán szót ejtenek: a kérdést összefoglaló Kálmán 1972 pl. ilyeneket nem is említ. A MAJD határozót nemegyszer sorolják (akár első helyen is) a *praesens pro futuro* „megerősítői” közé (pl. „Future tense is frequently expressed by the adverb *majd* combined with the present tense of the verb”: Bánhidi–Jókay–Szabó(-Tarján) 1965:296). Azonban inkább arról van szó, hogy a

MAJD javában halad a grammatizálódás felé, és bizonyos fokig, bizonyos körülmények között kivált az időhatározók csoportjából. Ma már kétféle szerepet is játszik sajátos színezetű jövő idők kifejezésében a magyarban.

5/b A preverbális majd

A MAJD e szerepe kapcsolatban áll a MAJD két múltbeli eseményt szekvenciába, sorrendbe állító „azután” kötőszószzerű szerepével, mely inkább az írott nyelvre, a magyar magasabb regiszterekre jellemző: *Evelt, majd ivott.* (Az és kötőszó pusztán összeköti s nem okvetlenül állítja sorrendbe az eseményeket: vö. *Evelt és ivott.*) A MAJD-dal ellátott nem múlt idős alak azt a jelentést eredményezi, hogy az esemény ‘a „most” után, a kijelentés ideje után’ történik, illetve fog történni, azaz a MAJD után következő igealak sorrendbe van állítva a kijelentés időpontjával: *Majd meglátjuk.* Ez a preverbális MAJD azt implikálja, hogy az esemény NEM MOST, HANEM KÉSŐBB, EZUTÁN történik, az pedig szinte már a jelentésébe tartozó momentum, hogy „NEM MOST (HANEM E „MOST” UTÁN)”. A jelentés negatív komponensét talán jobban érzékelteti az angollal való összevetés: pl. a házaló vételre felajánlott árúja udvariasabb visszautasításakor mondott *Not today, thank you* magyarra kb. így fordítható: *Talán majd holnap.* Vagy: a *Majd ha fagy* angol idiómával visszaadva kb. így fest: *Not in a month of Sundays.* Szepesy szerint itt a MAJD modális (valószínűtlenség) funkciójáról van szó, bár ezt nem kell feltétlenül elfogadni ahhoz, hogy megfigyelésében a jövő kategóriájának a temporalitás és a modalitás közötti ingadozást lássunk. Szepesy azt is észreveszi, hogy a preverbális MAJD szabadon kombinálható a FOG jövővel, legalábbis a beszélt nyelvben: *Majd meg fogjuk beszélni* (Szepesy 1986:142), hiszen a biztosság-intencionalitás nem mond ellent annak, hogy az akció csak később következik be. Ezt a MAJD-ot kialakulóban lévő proklitikumnak nevezhetnénk.

5/c A posztverbális majd

A proklitikummá váló MAJD pozicionális ellenlábását azonban valamivel határozottabban nevezhetnénk enklitikumnak. Ez a MAJD ugyanis közvetlenül az ige után helyezkedik el, körülbelül olyan jövő jelentéssel, hogy „az

igében jelzett akció a maga rendjén, várhatóan zavarmentesen, tkp. mindjárt bekövetkezik, be fog következni” (angolul erre én az *in due course* kifejezést használom). Az efféle grammatizálódást kliti(ci)zálódásnak nevezzük, mégpedig a következő, a nyelvtan minden szintjét felölelő érvek alapján:

(a) HANGTAN: A hangsúly hiánya. Itt jegyzendő meg, hogy a *Strukturális magyar nyelvtan 2., Fonológia* kötete ezt az elhangsúlytalanodást a MAJD (valamint több határozószó) esetében esetleg névmási (indexikális) jellegének tulajdonítja (Kiefer 1994: 449), a névmások pedig a közismerten a grammatizálódás gyakori alanyai (vö. Hopper–Traugott 1993: 16, 44–45, 166, 178, 186–87, 195–98, 217–18).

(b) ALAKTAN: Alaki rövidülés, illetve stabilizálódás a MAJD alakban (ebben az értelemben nem rendelkezik pl. MAJDAN variánssal).

(c) MONDATTAN: Az ige után szünet(tartás) lehetetlen, ill. ennek a velejárója: az igealak és a MAJD közé egyéb nyelvi anyag közbeiktatása – talán az egyetlen *is* kivételével – nem lehetséges.

(d) JELENTÉSTAN: Jelentésbeli stabilizálódás, kb. a jelzett értelemben: „az igében jelzett akció a maga rendjén, várhatóan zavarmentesen, tkp. mindjárt bekövetkezik, be fog következni”.

Érdemes felhívni a figyelmet a feltételes múlttal való párhuzamra: ebben is a temporalitás és a modalitás egymást részben fedő területéről van szó, „a *mentem volna*” pedig „morfológiai szó.” (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998: 210). Azaz, itt a VOLNA: enklitikum.

A posztverbális MAJD enklitikummá válását bizonyítandó, megvizsgáltam 1500 MAJD-ot tartalmazó példamondatot az MTA Nyelvtudományi Intézet említett Szövegtárából. Ezeknek kb. 4–5%-a tartalmaz szerintem enklitikumnak minősíthető posztverbális MAJD-ot. (A mondatok nem mindig teljeseek; az átírás nem következetes; a sorrendnek semmi fontosság nem tulajdonítandó: számozás a forrás alapján):

127 szágüldozván, tengerbe futítja Majd a vizit [sc. vizét], melyet költsön vett

- 225 Elsiet majd lelkem kirendelt helyére
 226 s barátságos tanács tesz' majd jó szomszédokká bennünket
 245 Mint katrag majd rajtam, ha meg-látja, hogy én
 304 kiált majd egész nap torka szakadtábann
 329 Sírnak, óhajtoznak majd el-enyészésén
 398 Ha miattam ordít majd Afrika' partja
 411 Semminek sem tartja majd nagy palotáit
 531 csak a halál írja Enyhíti majd, midőn szerelmesed sírja
 573 mit mondanak majd Leány
 579 De mit tsinál majd az öreg vak hegedüs
 660 lássuk majd mit fog-választani (!)
 673 fogadom, másra akad majd személyében
 684 öszve zúzza majd bosszúságában Neptunusnak
 751 tsókolgassanak majd, egy olyan konyha-szolgálot
 866 ő körölte töltök majd egy kis Időt!
 880 így hó szín kezetek közt ázik majd több tsókkal
 915 Ahol a' Múzsákkal foghatok majd kezét.
 958 külföldrül sem jön majd Sz. György napkor több Particulis
 1065 'S akkor megköszönik majd szorgalmatosságodat
 1150 És végzek majd holnap
 1207 vén banyák is vannak: búvok majd azokba
 1259 Itt hagy 's vissza se tér majd gyönyörű korom
 1315 megrostálom majd én ezeket
 1342 Megörül majd azon, hogy az urfi ma kijön
 1347 szeretném mégis tudni, mit mondanak majd a mi kisasszonyaink, ha
 meghallják
 1413 az ablakból nézem majd a' nagy világnak habzásait
 1427 jól megajándékoz majd az is, úgy véltem
 1492 minden megvidul majd s új színbe öltözik
 1499 Még dolgot ad majd azt a szájából kivenni, hogy

Megnéztem továbbá a posztverbális MAJD használatát négy regényben:
 Jókai Mór *A köszívű ember fiai* (1869), *És mégis mozog a föld* (1872), Molnár
 Ferenc *A Pál-utcai fiúk* (1907), valamint Szerb Antal *Utas és holdvilág* (1937).

1869: talán megmondhatja majd neki utolsó leheletével

1869: hozzád jönnek majd könyörögni

1869: hozzád mint nagy, hatalmas úrhoz folyamodni jönnek majd
1869: hogyan kell majd neked is vonaglani
(1869: lesz azután a pap után még majd több üres szék is (!))
(1869: mi kilóg ebből majd utoljára (!))

1872: ez pártodat fogja majd az én kedvemért
1872: a sorsjegyek átváltásával ráér majd – azután
1872: aztán mivel védelmezi majd magát a medve ellen
1872: vivátozzák majd meg a földesurat (!)
1872: műved, melyet mint irodalmi remeket hirdetnek majd előre
1872: ő lesz majd a bíró (!)
1872: ön akkor lesz majd szívbeteg (!)
1872: ez kigyógyítja majd
1872: fizethet majd az év végén
1872: búcsút járjanak majd hozzá (!)
1872: talán még az országgyűlésen is lehet majd számítani a szavazatára
1872: addig különben sem igen jövünk majd össze
1872: nem mer majd a lapjára a jövő félévben előfizetni
1872: ide festem majd e képre saját arcomat is közéték
1872: Isten hazasegíti majd bátyádat: engemet is elsegít valahová
(1872: őket valószínűleg ki fogják mármost majd csapni az iskolából (!))

1937: És most még azt is mondod majd nyilván, hogy szép kis barátaim
vannak
1937: De mit csinál majd Erzsi?
1937: Nem magamtól megyek; visznek majd
1937: Fogadj majd egy kisiút, hogy felvezessen
1937: énhozzám is eljön majd a doktor...de attól még messze vagyunk,
hidd
1937: Az elején látni lehet majd, felelte Szepetneki
1937: És azután következik majd Pest megdolgozása, folytatta Erzsi.
1937: Olyan híradet költi majd, hogy nem mehetsz végig az utcán
1937: Kint kell majd maradnod külföldön
1937: Például módot talál majd arra, hogy kényszerítsen, hogy kivegyem a
pénzem
1937: Kéri, hogy jöjjenek majd érte (!)
1937: és most jön majd az utolsó felvonás, happy enddel.

1937: micsoda görögnek vagy örménynek ad majd el
1937: a világ legtermészetesebb módján prefektuálni akarja majd az üzletet
1937: és csak azután írok majd Évának
(1937: Nézze meg majd, ha meggyógyult (!))

E példatárat sem könnyű értelmezni, de szerintem mindenesetre érzékelteti az enklitikumnak a temporalis-modalis halmazokból történő lassú kiválasztási folyamatát Jókainál, valamint a következetes, szerintem már a mai magyar nyelvre jellemző enklitikum-használatot Szerbnél. Elgondolkoztató, illetve további kutatást érdemel az a tény, hogy Molnár regényéből egyetlen enklitikus MAJD sem adatolható.

* * * * *

A MAJD táguló szerepkörére Országh Lászlóval és Magay Tamással való, életre szóló élménynek számító együttműködésem folytán ébredtem rá, a magyar–angol kétnyelvű szótárak egyik legnehezebb részterületével – a grammatikai szócskák megfeleltetésével – foglalkozván. E szöveg magyar nyelvű, az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2006. április 6-án felolvasott, átdolgozott változatát nagy tisztelettel ajánlom Országh László emlékének.

Irodalom

- BÁNHIDI, Zoltán–JÓKAY, Zoltán–SZABÓ, Dénes, in collaboration with Jenő Tarján (1965) *Learn Hungarian*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- FARKAS, Johann (umgearbeitet von Joseph v. Márton) (1805) *Ungarische Grammatik, wodurch der Deutsche die ungarische Sprache richtig erlernen kann*. Sechste Auflage. Joseph Gerold, Wien.
- Fleischman, Suzanne (1982) *The Future in Thought and Language. Diachronic evidence from Romance*. Cambridge University Press, Cambridge
- GRÉTSY László, KOVALOVSKY Miklós (főszerk.) (1980) *Nyelvművelő kézikönyv. Első kötet A–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS Rita (2005) *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Kiadó, Budapest.

- HOPPER, Paul J.–Closs TRAUOGOTT, Elizabeth (1993) *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics Cambridge University Press., Cambridge.
- KÁLMÁN, Béla (1972) 'L'expression du future en hongrois' in: Jean Gergely–Jean-Luc Moreau–Jean Perrot–József Erdődi (éd.): *Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixante-quinzième anniversaire*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER Ferenc (szerk.) (1994) *Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. KISS Katalin–KIEFER Ferenc–SIPTÁR Péter (1998) *Új Magyar Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- RÉVAI [Miklós] (1806) *Elaboratio Grammatica Hvmgarica*. Mathias Trattner. Pest.
- SZEPESY Gyula (1986) *Nyelvi babonák*. Gondolat, Budapest.
- BENKŐ Loránd (főszerk.) (1992) *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WÉKEY, Sigismund (1852) *A Grammar of the Hungarian Language, with Appropriate Exercises, a Copious Vocabulary, and Specimens of Hungarian Poetry*. Trelawney Saunders and John Wile., London and New York.

The future in Hungarian

Recent work has not addressed how the ontological or cognitive category of future is mapped onto Hungarian grammar: for example, É. Kiss et al. Új magyar nyelvtan (1998) devotes only one sentence to the topic and that only to the morphological status of the FOG-future. The present paper reviews this and other recognised ways of expressing the future in Hungarian, and concludes by arguing for the recognition of two further ways, based on the cliticization of the element MAJD.

TÓTH SAROLTA*

Ahogy a hétkötetes Értelmező szótár készült...

Amikor 1954 januárjában beléptem az Akadémiai Kiadó dolgozóinak sorába, még nem tudtam, milyen munka vár rám. A hét kötetre tervezett Értelmező Szótár szerkesztőségébe kerültem mint technikai munkatárs, összekötő kapocsként a Szótár és a Kiadó között. A szerkesztői munka már teljes erővel, jó egy éve folyt, amikor én jelentkeztem. A szerkesztőség a Váci utca 12. félemeletén volt elhelyezve, a Nyelvtudományi Intézet a ház magasabb emeletén. Ez a munka ugyanis a Nyelvtudományi Intézet tudományos kiadványaként az Akadémiai Kiadó teljes támogatásával készült. Országgh László volt a szellemi vezetője. Az ő tekintélyt parancsoló ajánlására vette fel a Kiadó szerződéses dolgozóként mindazokat az írókat, újságírókat, tanárokat, nyelveket tudó, művelt értelmiségi embereket, akiknek segítségével létre akarta hozni ezt az egyedülálló, nagy munkát. Ő irányította a munkát, meghatározta nagy tudásával a szerkesztési elveket. Óriási tisztelet övezte személyét. Nem barátkozott különösképpen senkivel, de mindenki látta nagy emberismeretét, jóakarátát, szeretetét a bajban lévők iránt. Irányítása mellett a Nyelvtudományi Intézet munkatársaival együtt nagy tudással, igyekezettel, alázattal, hangyaszorgalommal dolgozott mindenki, meg akarván hálálni, hogy ilyen nagy tudományos munkában vehetnek részt. Mindnyájan, akik ott éltünk, „hajótörötteknek” voltunk mondhatók, pályánkról a történelmi események eltérítettek, megfosztottak a folytatásától. Boldogan kapaszkodtunk a tudománynak ebbe a mentőhajójába, hogy fönntarthassuk magunkat és családunkat. Én magam is négyévi tanári pályám, egy válással végződő házasság után, két kislánnyal egyedül maradván megélhetésünkért harcoltam. Ezért voltunk mindnyájan boldogok eb-

* Szígyártóné Tóth Sarolta egyike a még élő tanúknak, aki „technikai munkatársként” rendkívül fontos feladatokat látott el *A magyar nyelv értelmező szótára* szerkesztőségében.

ben a közösségben, ahol mindig megértő, szeretetteljes hangulat uralkodott. Igazi, önzetlen barátságok alakultak ki közöttünk.

Technikai vezetőnk, Újváry Lajos melegszívű, jó ember volt. Vele találkoztam először, amikor beléptem a Váci utca 12. félemeleti nagy szerkesztőségi termébe. Ez egy hatalmas, üveglakos, utcára néző, nagy, hideg hodály volt, sok-sok íróasztallal, más hosszú asztalokkal, sok könyvek fölé hajló emberrel. Ekkor már túl voltak a Címszójegyzék kialakításán, és folyt a címszavak kidolgozása. Ehhez a munkához kapták meg az MTA-ban, évtizedek alatt összegyűjtött irodalmi idézetanyagot. Ennek a segítségével kellett kinek-kinek szétbontva, elemezve, értelmezve felírni egy-egy címszó különféle jelentését levelezőlap nagyságú lapokra. Ez az idézeteket tartalmazó cédulaanyag nagy katalógusszekrényekben szoros ábécérendben volt tárolva. A „szoros ábécérend” munkánk során az egyik legfontosabb elv volt („Gyorsan-gyorsan, szorosba!”). Az ábécérend gyors kialakítására volt egy segédeszközünk: egy rekeszekre osztott fatábla, ezekbe a fachokba dobáltuk be betűrend szerint a cédulákat, így tudtuk gyorsan rendbe rakni az anyagot.

Már az én otlétemkor csináltatott az Akadémiai Kiadó egy nagy fenyőfa állványzatot a készülő új cédulaanyagoknak. Ebbe sok kihúzható ládát lehetett becsúsztatni, és onnan kivenni. Ezekbe gyűjtöttük az újonnan megírt, levelezőlap nagyságú lapokat, természetesen szoros ábécérendben... Ezeknek gondozása, számozása, ellenőrzése volt az én feladatom. Ezek a ládák, ha tele voltak papírral, egyáltalán nem voltak könnyűek, ezeket emelgettük, rakosgattuk munkatársaimmal együtt. Nagyon primitív körülmények között dolgoztunk. Egy vaskályha fűtötte a helyiséget, azt is az egyik munkatársunk kezelte.

A Váci u. 12.-ből 1955-ben az Oktatási Minisztériumba, a Szalay utcába költöztünk. Először a főbejárattól balra, a félemelet utcai, körülbelül nyolc szobájába, majd hamarosan át kellett költöznünk a félemelet jobbra eső utcai szobáiba. Ez lett a végső helyünk! A Nyelvtudományi Intézet dolgozói az épület ötödik emeletén kaptak helyet. Az egyik nagy szobánkba állították fel az állványzatot a fiókokkal, egy másikba az idézetekkel teli szekrényeket. Emlékszem, milyen nagy munkával jártak ezek a költözködések.

Ma, a számítógépek korában mennyire másképpen mennek a szótárkészítés dolgai!

Emlékezetem szerint 1956 tavaszán megbetegedett, és hamarosan meghalt főnökünk, Újváry Lajos. Az utána következő időkben Tordainé Dreher

Edit kolléganőmmel mi képviseltük a szerkesztőséget a Kiadónál. Elmentünk a közgyűlésekre, ünnepélyekre, kivonulásokra. Feladatunk volt az anyagbeszerzés, jelenléti ívek, elszámolások, ebédjegyek stb. dolga. A Kiadó vezetősége nem szerette különösképpen a szerkesztőségünket, de bízott abban, hogy az ott dolgozó, régi vágású, művelt emberekkel sikerül rövid időn belül létrehozni a hirdetett nagy művet.

1956 őszén a történelem megállította a munkát: jöttek az 1956-os forradalom eseményei! Én éppen akkor komoly lumbágóval otthon fekédttem, járásképtelen voltam. Édesapánk is nagybeteg volt. Csak november végén mentem be megnézni, hogy mi van munkatársaimmal. A rádióból hallgattam a szomorú híreket. Elborzadtam a pusztulás, gyász, menekülések, levél hírére. Néhányan az ismerősök közül is elhagyták az országot. Búsultunk nemzetünk sorsán, de amikor újra összejöttünk, megindult teljes erővel a munka. A sok értelmezett szócikket szorgalmas, kiváló gépíróink letisztázták, ott sorakoztak beszámozva a ládákban. Ekkor kezdődött a szakmai és speciális lektorálásoknak az ideje. Vittük-hoztuk az anyagot a lektorálásokból, újragépeztettük, besoroztuk. A Kiadó a Nyomdával együtt sürgetni kezdte az anyag leadását, a szedés megindulására várva. Kezdték türelmetlenül hajszolni a munkát. Küldtük a Nyomdába ládákban az anyagot, ott Monotype-gépeken szedték ki, és flekkeken küldték vissza, lehúzva a kiszedett munkát. Ekkor a szerkesztőség korrektúrázásra állt össze. Ment a javítás, sokszor két-három fordulóban, oda-vissza. Nagy türelemmel csinálta a Nyomda is ezt a fáradságos kézi munkát, egy-egy hibát, betűt kézzel kiemelve a szedésből. Végül 1959-es dátummal megjelent az I. kötet, A–D-ig! Utána gyors iramban, 1960-as évszámmal a II. és III. kötet, a IV–V. kötet 1961-es évszámmal, a VI. és VII. kötet 1962-es évszámmal. Kötetenként 7400 példányban nyomták ki! Csak a tudományos dolgozók kaptak belőle tiszteletpéldányt. Nekem sem jutott, több munkatársammal együtt. Azóta is sajnálom, hogy nem vettem meg. Mostanában volt újra a kezemben.

Tehát 1962 nyarára kész lett a nagy mű. Semmi különös ünnepélyes bemutatása nem volt. Fájó szívvel búcsúztunk el egymástól. A Nyelvtudományi Intézetben már tervezték a kétkötetes Kéziszótár szerkesztését. A régi tagokból oda átmentek néhányan. Én ebbe a körbe nem kerültem be. Átmentem az Akadémiai Kiadóba, felelős szerkesztőként az MTA I. osztályának kiadványai gondozására.

Az irodalmi szerkesztőségben 25 éven át dolgoztam a Jókai Összkiadás kritikai és népszerű kötetein, valamint az Ortutay Gyula szerkesztette Népi

kultúra – népi társadalom 12 kötetén, népmesegyűjtéseken, néprajzi és más irodalmi műveken. Majd pályám végével visszakanyarodtam a kezdetekhez: megcsináltam Ruzsiczky Évával a Szinonima szótárt, Grétsy Lászlóval a Nyelvművelő kézikönyvet, Kiss Lajossal a Földrajzi nevek szótárát. Boldog voltam, hogy ezekkel az értékes művekkel fejeztem be az Akadémiai Kiadóban töltött 35 éveimet.

Minden munkatársamat, szerzőmet szerettem, tiszteltem, és hálás voltam a jó Istennek, hogy értékes munkát végezhettem velük. Ma már kevesen vagyunk életben, sokaknak el kellett hagyniuk a földi életet. Magam is éppen betöltöttem a 90. éveimet. A jó Isten áldja meg mindazokat, akikkel együtt dolgozhattam hosszú életem során!

II. TANULMÁNYOK

A magyar matematikai szótárak a 20. században

A napjainkban zajló tudományos és technikai fejlődés, az egyre nagyobb fokú információáramlás hatására az utóbbi évtizedben megváltozott a szótár fogalma. Egyre nagyobb igény mutatkozik a különböző szakterületeken az igényes szakszótárak iránt. Ez a jelenség az oktatás területén is megmutatkozik, ahol a tananyag megértését és hosszú távú tárolását is segíthetik a szótárak. Dolgozatom első részében áttekintem a magyar matematikai szaknyelv kialakulásának és fejlődésének legfontosabb állomásait, majd az utóbbi évtizedben lezajlott változásokat a matematikában és a matematika közép- illetve felsőfokú oktatásában. Vizsgálatomat a magyar nyelvű értelmező, illetve a két- vagy többnyelvű matematikai szótárakra irányítom. Munkámnak aktualitást ad az MTA Szótári Munkabizottságának célkitűzése a magyar szakszótáriródalom bibliográfiájának elkészítésére.

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának Szótári Munkabizottsága 2000-ben alakult újjá. A bizottság ekkor célul tűzte ki a magyar szótáriródalom bibliográfiájának elkészítését. E munka első gyümölcseként 2004-ben került kiadásra a Magay Tamás által szerkesztett *A magyar szótáriródalom bibliográfiája* című kötet, amely Sági István 1922-ben megjelent szótári bibliográfiája folytatásaként, az 1922-től napjainkig tartó időszakot öleli fel. Ebben a gyűjteményben az általános, köznyelvi szótárak kaptak helyet, s mint ahogyan a szerkesztő írja a könyv előszavában: „A szakszótárak, részben nagy számuk, részben gyökeresen eltérő „műfajuk” okán külön kötetbe kívánkoznak, külön gyűjtést igényelnek, s ennek elvégzését egy második lépésben tervezzük megvalósítani” (Magay 2004: 14). Dolgozatommal

a munka ezen részéhez szeretnék hozzájárulni a napjainkig megjelent magyar matematikai szótárak bibliográfiába rendezésével. Magyar bibliográfiájához hasonlóan az 1922-ig tartó időszakot feldolgozottak tekintem, mivel a Sági-féle bibliográfia eddig az időpontig a szakszótárak adatait is tartalmazza (Sági 1922), és figyelmemet a következő bő 80 évre fordítom.

A magyar matematikai szótárak bibliográfiai adatainak összegyűjtésén túl munkámnak részét képezi a közhasználatban lévő szótárak formai és tartalmi szempontok szerinti elemzése. Ezek a vizsgálatok kapcsolódnak a Fóris által kezdett és napjainkban is folytatott kutatásokhoz, amelyeknek az a célja, hogy a lexikográfia napjainkban zajló paradigmaváltásának folyamatában tisztázzák a szótárakkal kapcsolatban felvetődő kérdéseket (Fóris 2005, 2006a, b).

Az *Előzmények* című fejezetben áttekintem a magyar matematikai szaknyelv fejlődésének főbb állomásait Keresztesi (1935), Sebestyén (1999) és Kovalovszky (1955) írásai alapján. A *20. századi matematikai szótárak* fejezet az összegyűjtött szótárak formai és tartalmi szempontú ismertetését tartalmazza. Általános ismertetést adok az egyes szótárakról példákkal illusztrálva, rámutatok arra, hogy mely elemek hiányosak, hibásak, illetve mely tartalmi jegyek példa értékűek a vizsgált szótárakban, és elkülönítem a tartalmilag és formailag is kiváló műveket a gyenge minőségű vagy éppen hibás munkáktól. Végül összefoglalom vizsgálatom eredményeit. Az irodalomjegyzék után a forrásokban megadom a magyar egynyelvű, majd a két- és többnyelvű matematikai szótárak és enciklopédiák, illetve a matematikai bibliográfiák adatait. A szótárak adatolásánál igyekeztem a Magay (2004) által megadott szempontokat figyelembe venni, és követtem Magay módszerét abban, hogy a bibliográfiai adatok rögzítéséhez minden szótárat kézbe vettem, nem másodlagos forrásból dolgoztam.

Előzmények

Sági István 1922-ben megjelent bibliográfiájában a „mennyiségtani műnyelv” cím alatt két matematikai szótár kapott helyet: az 1834-ben megjelent *Mathematika műszótár* és *A pesti nagy-gymnasiumban használatra elfogadott elemi tiszta mennyiségtani műszók sorozata* (1850). Ezenkívül *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete* címmel látott napvilágot Szinnyei József bibliográfiája (Szinnyei 1878), valamint

1930-ban Budapesten jelent meg a Gáspár Ilona által összeállított *A magyar matematikai irodalom bibliográfiája* című munka, amely az 1901–1925-ig terjedő időszakot dolgozza fel (Gáspár 1930). E bibliográfiát áttanulmányozva azonban nem sok segítséget kapunk a szótárak összeállításához, mert a kiadványok nem típus, hanem témakör szerint kerültek egy-egy különálló fejezetbe. Így csupán a cím és a szerző ismeretében nem állapítható meg, hogy mely kiadvány tartalmaz szószeretet, avagy melyik önmaga szótár. Ahhoz pedig túl régi és túl nagy a felsorolt bibliográfia, hogy minden tért kézbé véve ezt ellenőrizhettem volna.

A Sági (1922) által említett, 1850-ben kiadott szótárhoz képest óriási kihagyással, 84 évvel később jelent meg Korányi Szevér (1934) összeállításában a *Természettani és mennyiség-tani műszótár szóelemző magyarázatokkal*, 1935-ben pedig az addigi adatokat és a matematika szaknyelvet feldolgozó értékes mű, a Keresztesi Mária által írott *A magyar matematikai műnyelv története* című írás került kiadásra, amely tartalmaz egy részletes szótárat is (Keresztesi 1935). Emiatt került be a mű a szótárak bibliográfiai felsorolásába. Kovalovszky Miklós (1955) *A tudományos nyelvünk alakulása* című írásában kifejti, hogy „a matematika a közé a néhány ritka tudomány közé tartozik, amelynek a műnyelve történetileg is fel van dolgozva” (Kovalovszky 1955: 292). Ezt a megállapítását Keresztesi (1935) írására alapozza, bár megjegyzi, hogy az nem nyelvészeti szempontú, de a tanulmányában ő is ezen mű alapján foglalja össze a matematikai szaknyelv történetét. 1935 óta viszont nem jelent meg összefoglaló munka a matematika szaknyelvről és a matematikai szótárak bibliográfiájáról. 1999-ben a *Műszaki Szemlében* találhatunk Sebestyén Júlia tollából egy rövid áttekintést a magyar matematikai szaknyelvet megteremtő egyes személyek tevékenységéről (Sebestyén 1999). Az ő munkájuk szolgált e fejezet alapjául.

A magyar matematikai szaknyelv megteremtése az 1577-ben megjelent *Debreceni Aritmetika* című számtankönyv kiadásával kezdődik, amelynek szerzője ismeretlen. A szerző a magyar műszavak összegyűjtésével és megalkotásával komoly nyelvművelő munkát végzett. Valószínűsíthető, hogy a magyar műszavak már jórészt léteztek, erre találunk utalást a *Debreceni Aritmetikában*. A könyv első része még nagyobb arányban tartalmaz latin kifejezéseket, de később egyre gyakrabban előkerülnek a magyar terminusok (Hárs 1938). A következő kifejezések itt szerepelnek először: *geometria, aritmetika, számlálás, számlálni, hozzá kell addálnod, osztás, el osztandó, plus, minus* stb. (Keresztesi 1935).

1591-ben jelenik meg a *Kolozsvári Arithmetica*. A szerző itt is ismeretlen, de valószínűsíthető, hogy ifj. Heltai Gáspár dolgozta át a *Debreceni Aritmetikát*. Ezeknek a könyveknek a nyelvezete nehézkes, nehezen érthető, mert a regulák versekbe vannak foglalva, így csak azok számára érthető, akik már eleve ismerték a szabályokat (Sebestyén 1999).

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Calepinus szótárának a magyar nyelvet is besorozó 1585-i kiadását. Ebben igen sok matematikai műszó található, mint például: *bizonyítandó summa, meg zamlalhatóo, sokaság, számosság, zaporítani* stb. (Keresztesi 1935).

A következő nagy lépés Apáczai Csere János *Magyar Encyclopædia* (1653) című műve, amelyben két fejezetet is a matematikának szánt. A negyedik rész „A dolgoknak megszámlálásáról”, az ötödik rész pedig „A mennyiségek megméréséről” szól. A szakszavak nagy részét saját maga alkotta. Ezen szakszavakból nagyon sok fennmaradt, még ma is használatos. Például: *egyenlőség, egynemű, hasonlóság, sík, görbe* stb. „Apáczai Csere János igyekszik minden egyes latin műszót csak egy-egy magyar szóval kifejezni. Bár ez nem mindig sikerül, az elért eredmények különös elismerésre méltók, mivel abban az időben a tudományos fogalmak magyar tolmácsolására általában körülírások kellettek. (...) Az új szavak alkotásán kívül már meglévő szavakat új értelemben használt. Ebben azonban nem következetes, fölcseréli a jelentéseket, ami gyakran kétértelműséget idéz elő” (Keresztesi 1935: 15–16).

Menyőii Tolvaj Ferenc 1674-ben Debrecenben jelentette meg *Arithmetica* című könyvét, amelyet 1727-ben Pozsonyban és 1729-ben Lőcsén újra kiadtak. A mű nem nevezhető forradalminak, mert bár sok magyar kifejezést bemutat, mégis a latin megfelelőt használja. Tartalmilag is szegényes, mert csak a négy alapműveletet tárgyalja, a törtekről nem ejt szót (Keresztesi 1935).

A 17. század másik jelentős alakja Onadi János, aki 1693-ban Kassán jelentette meg művét. A szabályokat versekbe szedve mondja ki, így gyakran feláldozza a pontosságot, érthetőséget a rím kedvéért. Onadi is csak ritkán említ magyar kifejezéseket, a latin terminusokat biztosabbnak érzi (Keresztesi 1935).

Maróthi György 1743-ban adatta ki *Arithmetica vagy számvetésnek mestersege* című művét. Maróthi felhasználta a korábbi aritmetikákat, s élesen bírálta is őket. Könyve jelentős ugrás, hiszen magyar műszavakkal ismerteti a számtan alapjait, és világos magyarázatokkal szolgál. „Nyelve világos és szabatos, nagyon sok ma is használt műszót köszönhetünk neki. Előszavában beszámol nyelvújító elveiről és módszeréről. A latin műszók magyarítását szükségesnek

tartja. (...) Jellemző Maróthira, hogy mértéket tart a latin szavak megmagyarosításában. (...) Épen ezért szóalkotásaiban nincs erőltetés, mesterkedés: méltán él még ma is műszavainak nagy része” (Keresztesi 1935: 19).

Csider Pál 1751-ben jelentette meg *Magyar Arithmétikáját*. Ez egy rövid compendium, amelyben a már ismert kifejezések és fogalmak kerülnek elő, újakat nem találunk (i.m.).

Hertl Ignác jezsuita paptanár 1758-ban kiadott *Aritmetikája* is igen elterjedt volt (Sebestyén 1999).

Molnár János apát szintén a 18. századi matematikai szókincs művelői közé számítható. *Fisikának eleji* című műve 1777-ben jelent meg, és nagyon sok matematikai műszó található benne. Ő volt a fizika szaknyelvének első magyarítója, és ezzel együtt fáradozott a tudományok nyelvének magyarosításáért (Keresztesi 1935).

„A matematikai műnyelvünk megalkotásában, melyet már Apáczai Cse-re és Maróthi megkíséreltek, Dugonics Andrásnak van a legtöbb érdeme. *Tudákosságának* (1784) két kötetében a „Betövetést” (algebra) és „Földmérést” (geometria) adja elő tiszta magyarsággal éppen abban az időben, mikor még általában a tudomány és közoktatás nyelve latin volt” (Keresztesi 1935: 21). Határozottan fellépett József császár németesítési törekvései ellen. A *Tudákosság* két könyvében az algebra és a geometria sok szakkifejezését magyarította. Részletesen írt nyelvújítási törekvéseiről, de mivel mindent túlzottan magyarítani akart, olyan szavakat is alkotott, amelyek még őt magát sem élték túl (i. m.).

Dugonicsal egy időben tevékenykedett Bartzafalvi Szabó Dávid. „Bartzafalvi Szabó kezdi meg a nyelvújításnak azt az erőszakos módját, mely a nyelv szellemét teljesen mellőzte. Szóalkotásaiban legtöbbször az analógia vezette. (...) Matematikai műszavai azonban nem szerencsés alkotásúak. Annyira erőltetettek és idegenek, hogy rajta kívül nem is használta senki” (i. m.: 23).

Sárváry Pál ugyancsak sokat harcolt a magyar oktatási nyelv bevezetéséért. A Debreceni Kollégium tanára volt, s tevékenységének középpontjában a magyar matematikai szaknyelv megteremtése állt (Sebestyén 1999). 1797-től magyarul oktatta a matematikát, bár korára jellemzően ő is keverte a latin és a magyar kifejezéseket. Tanításai csak jegyzetekben maradtak fent, könyvben nem kerültek kiadásra (Keresztesi 1935).

Bolyai Farkasnak, a Marosvásárhelyi Református Kollégium tanárának életműve is hozzájárult a matematikai szaknyelv kialakításához. Műveiben a szükséges szakszó és jelölés hiányában új szakszót és szimbólumot alko-

tott. Fő műve, a *Tentamen* (Kísérlet) 1832-ben latin nyelven jelent meg. 1850-ben kiadott egy német nyelvű írást, de összes többi műve magyar nyelven jelent meg. Könyveiben az általa alkotott szakszavak felsoroláskor mindig feltüntette a fogalom latin megnevezését is. Művei nyelvtörténeti szempontból is jelentősek, mert az anyanyelvű oktatás ügyét szolgálták. Bolyai tanítási módszerei és elvei ma is időszerűek (Sebestyén 1999).

Az első matematikai szótár megjelenése a Magyar Tudós Társaság (az Akadémia elődje) nevéhez fűződik. Ők adták ki 1834-ben *Mathematikai Műszótár* címmel az első magyar nyelvű matematikai szakszótárt. Az „Előbeszéd”-ben, amelyet Döbrentei Gábor, mk. titoknok írt, világosan kifejtésre kerül, hogy a szótárban található műszókat nem hagyta helyben a Társaság, de felkér minden magyar tudóst, hogy a szavakkal, amelyekkel nem ért egyet, forduljon levélben a titoknokhoz, valamint a még nem magyarul bekerült fogalmakra is szívesen veszi a társaság a magyar nyelvű javaslatokat. Ezt a kiadványt tehát a Magyar Tudós Társaság is egy, a szaknyelv kialakítását célul kitűző folyamat első lépésének tekintette, felkérve minden szakembert a szótár fejlesztésének elősegítésére.

1850-ben még egy lexikográfiai kiadvány látott napvilágot: *A pesti nagy-gymnasiumban használatra elfogadott elemi tiszta mennyiségtani műszók sorozata* (in: Sági 1922). Ez a mű azonban nem elérhető.

A következő matematikai szótár megjelenésére majd egy évszázadot kellett várni, de a 20. század első felében így is csak két mű került kiadásra. Az egyik Korányi Szevér (1934): *Természettani és mennyiségtani műszótár szóelemző magyarázatokkal* című műve. Az Előszóban ez olvasható: „Mivel igen sok esetben az egyes szakkifejezések magyar nyelvre való lefordítása, éppen a magyar szavaknak a közhasználatban már megszokott és kiforrott jelentése miatt, nem adja vissza hűen és teljesen az illető műszavak eszmei tartalmát, sokszor kívánatosnak látszott tömör és rövid utalással megjelölni e szavak értelmét; különösen akkor törekedtem erre, amikor kevésbé megszokott és nehezebben értelmezhető fogalmakról volt szó” (Korányi 1934: 2).

Az ebben az időben megjelent másik szótár Keresztesi Mária *A magyar matematikai műnyelv története* című művében található. A könyv első részében a szerző feldolgozza a matematikai szaknyelv történetét az 1930-as évekig (a fentebbi áttekintést éppen erre a feldolgozásra alapoztam), a második rész pedig egy igen részletes szótárt tartalmaz. „Munkánk második része az összesen feldolgozott kb. 120 könyv és 100 értekezés alapján készült szótár. Ebben minden matematikai műszavunk (már amennyire a tel-

jesség és pontosság ilyen dologban relative elérhető és szükséges) első alkalmozója ill. megalkotója megtalálható, a szó előfordulásának lehetőleg legelső helyével együtt. Némelykor célszerűnek látszott későbbi előfordulási helyeket is megemlíteni. Félreértés elkerülése végett és tanulságos összehasonlítások kedvéért a szavak legtöbbször ott áll latin vagy modern nyelvű megfelelője, vagy mind a kettő. Szótárunk azt is megmutatja, hogy némely műszó milyen jelentésbeli változásokon ment át, esetleg téves értelmezésekkel kapcsolódva össze” (Keresztesi 1935: 5).

A 20. század második felében már 18 egynyelvű és 8 két- vagy többnyelvű matematikai szótárat adtak ki. Ezek szerkezete különböző sajátosságokat hordoz: találhatunk köztük betűrendes és tematikus szótárat is, de terjedelmük szerint is széles skálán mozognak.

A 20. századi matematikai szótárak

A matematikai szótárak összegyűjtése során a 20. század első felében – mint már említettem – mindössze két matematikai szótárat találtam Korányi Szevér (1934) és Keresztesi Mária (1935) szerkesztésében. Ezek kiadása után óriási űr mutatkozik egészen 1968-ig, amikor Fried Ervin *Matematikai kisenciklopédiája* látott napvilágot (Fried et al. 1968). A Fried-féle enciklopédiával kezdődően 18 egynyelvű matematikai szótár került kiadásra egészen napjainkig. Nyitott kérdés, hogy a köztes időben miért nem jelentek meg matematikai szótárak. Az általam elért szakirodalom nem nyújt kellő magyarázatot erre a problémára.

Mielőtt megkezdénénk a matematikai szótárak érdemi áttekintését, megjegyzem, hogy munkám során nehézséget okozott a szótár jellegű művek sokféle lehetséges elnevezése (szótár, lexikon, enciklopédia, fogalomtár stb.), és hogy a cím alapján nem mindig állapítható meg világosan, hogy szótár jellegű műről van-e szó – vagyis szótár, szótár jellegű mű, illetve összefoglaló kézikönyv között cím alapján nehéz különbséget tenni. Fóris (2002) munkája alapján a tartalmi és a formai jegyek együttes mérlegelésével soroltam be a vitatható munkákat a szótárak közé. Dolgozatomban minden olyan kiadvány helyet kapott, amelynek a címében szerepelt utalás arra, hogy szótár jellegű művel van dolgunk. Ezek között több olyan is van, amelyek tematikus szótárak, azaz összefoglalják az adott tudományterület egy részterületének alapfogalmait, tételeit, rendszereit, módszereit. Ilyen típusú

művek azonban szép számmal akadnak az olyan szakkiadványok között is, amelyeknek a címe nem utal a szótári típusú tartalomra. Ilyen pl. Reiman István *Matematika* című műve (Reiman 1992), vagy Bronstejn *Matematikai kézikönyve* (Bronstejn 1987). Ezeknek a bemutatására és besorolására nem vállalkozhattam, hiszen túlzottna a célkitűzésen minden egyes matematikai kiadványt kézbe venni, és ellenőrizni a tartalmát és a szerkezetét.

A következőkben áttekintést adok a 20. század második felében kiadott egy- és többnyelvű matematikai szótárakról formai és tartalmi szempontból. A szótárak tanulmányozása során a terminushasználatot és a megfogalmazások érthetőségét is vizsgáltam.

Egynyelvű szótárak és szótár jellegű művek

(1) *Matematikai kisenciklopédia (Fried et al. 1968)*

A kisenciklopédia keménykötésű, A/5-ös méretű, vastkos könyv, amely kb. 4000 címszót tartalmaz. Tematikus szótár, amelyben az egyes fejezetek logikai sorrendben követik egymást. A mű a következő fejezeteket tartalmazza: Algebra, Számelmélet, Geometria, Analízis, Halmazelmélet, Valószínűségszámítás, Matematikai logika. Minden fejezetet rövid tudománytörténeti összefoglalás zár le. A kötet lexikonszerű használatát részletes név- és tárgymutató teszi lehetővé.

A címszavakat olvasva világos, hogy a mű a középszintű és a felsőfokú oktatásban tanulók hasznos segédanyaga, de bátran forgathatja mindenki, aki a matematikát saját tudományterületén belül segédtudományként használja. Megfogalmazásai pontosak, részletesek és érthetőek, sok helyen példával alátámasztottak.

(2) *Matematikai kislexikon (Kósa et al. 1972)*

A *Matematikai kislexikon* keménykötésű, A/5-ös alakú kiadvány, közel 3000 címszóval. Szerkesztői felismerték a matematikai módszerek gyors terjedését a különböző tudományágakban, ezáltal a matematika gyakorlati felhasználásának erősödését és a matematikaoktatás jelentőségének fokozódását. Céljuk egy olyan lexikon létrehozása volt, amely a matematikát különböző szinten

művelők igényeit tartja szem előtt. A lexikont haszonnal forgathatják a középiskolás diákok, tanárok, egyetemi hallgatók és matematikaoktatók, mérnökök, közgazdászok, a különböző természettudományok művelői és mindazok, akik érdeklődnek a matematika iránt. A Matematikai kislexikon az első olyan mű, amelyik alfabetikusan rendezett címszavak alatt tartalmazza a legfontosabb matematikai fogalmak, definíciók, tételek és módszerek magyarázatát. A középiskolai tananyag minden lényeges fogalmát feldolgozza, de kitér a matematika egyes speciális területein is mindazokra a fogalmakra, amelyek vagy elméleti jelentőségűek, vagy gyakorlati alkalmazási lehetőségeik miatt fontosak. Nem tartalmazza viszont a lexikon a matematika határterületeinek fogalmait. A leírások egzaktak, és ahol lehetséges, ott szemléletesek is.

(3) *Matematikai kislexikon (Maurer et al. 1983)*

A mű kis alakú, kemény kötésű kézikönyv, amely 2200 fogalmat 1818 címszó alatt tárgyal. A szerzők előszavával kezdődik, majd a fontosabb jelölések, rövidítések és a görög ábécé következik. Ezután kezdődik a szótári rész, ahol a matematikai terminusokat betűrend szerint csoportosították. A könyv a címszavak román–magyar és angol–magyar jegyzékével zárul. A mű makrostruktúrája egyszerű. A szócikkek betűrendben sorakoznak, de külön érdekességük, hogy a címszó után zárójelben megtalálható a román és angol nyelvű megfelelő, vagyis egyfajta háromnyelvű(sített) értelmező szótár.

Szóhasználatát tekintve régies terminusokat is találunk a szótárban, mint pl. *elsődleges fogalom az alapfogalom helyett*.

A célközönség a matematika alapjaiban már járatos felhasználó, vagyis a szerzők felsőfokú matematikát tanulóknak szánják a műüket, hiszen olyan matematikai fogalmak is elemei a szótárnak, mint például *korrelációs hányados, parabolikus differenciálegyenlet vagy improprius integrál*.

(4) *Matematikatörténeti ABC.*

Adatok, tények, érdekességek a matematika középfokú tanításához és tanulásához (Sain 1987)

A *Matematikatörténeti ABC* puhafedeles, A/5-ös nagyságú könyv, amely betűrendben tartalmazza címszavait. A könyv célkitűzése más, mint a hagyomá-

nyos matematikai lexikonoké. Kiegészítő anyagot kínál a középfokú matematika tanításához, de a szakkörökben is hasznos lehet, illetve a tanárok érdeklődésére is számot tarthat. A műben helyet kapott kiemelkedő matematikusok életének és munkásságának ismertetése, egy-egy matematikai fogalomnak vagy tételnek a története, valamint olvashatók összefoglalások például az arabok matematikájáról vagy a geometria történetéről. A mű a felhasznált és ajánlott irodalom felsorolása után egy nagyon hasznos táblázattal zárul, amely sorra veszi Kr.e. 3000-tól a 20. század elejéig a fontosabb történelmi eseményeket, illetve az adott kor irodalmi, képzőművészeti, zenei, filozófiai, tudományos, technikai és matematikai eredményeit és alkotóikat.

(5) *Matematikai zseblexikon* (Denkinger et al. 1992)

A matematikai zseblexikon ugyancsak kis alakú, de puha kötésű könyv, színes előlappal. A címlapot a szerkesztő előszava követi, amelyből világossá válik, hogy a mű középiskolásoknak, illetve főiskolai, egyetemi hallgatóknak szánt segédlet. A zseblexikon nem tartalmazza a matematika határterületeihez tartozó fogalmakat. A szócikkek megfogalmazása során fő szempont volt a matematikai korrektség és a rövidség, és ezt a célt a szerzők maximálisan teljesítették. A szócikkek viszonylag rövidek, de minden alapinformációt tartalmaznak. Hiányoznak azonban az ábrák és a példák, amelyek a közérthetőséget segíthetnék.

Ami a szótár makrostruktúráját illeti, szinte megegyezik az előbb tárgyalt művel. A címszavak betűrend szerint csoportosítottak, szedésük félkövér, az utalások pedig dőlten szedettek.

(6) *Matematika (Nagy Mézes 1996)*

A Kossuth Könyvkiadó által 1996-ban megjelentetett szótár betűrendes elrendezésben tárgyalja a matematikai terminusokat. A szótár egy 1994-ben Oxfordban kiadott mű fordítása, ami azonban szerencsére nem befolyásolja a helyes magyar szakkifejezések használatát. A szócikkek tömörek, sok helyen példával és ábrával illusztráltak. Az érettségi előtt álló diákokat célozza meg a könyv, amely tartalmazza az alapfogalmakat és néhány kiegészítést is

a középiskolai tananyaghoz. Tartalmaz azonban néhány olyan terminust, amelyek az angol nyelvű eredeti verzióra utalnak, ilyen pl. a *yard* vagy az *uncia*. Néhány olyan címszóval is találkozhatunk, amelyek a középiskolás diák számára ismertek, ilyen az *óra*, a *méter* vagy a *tizedesvessző*. A *perc* címszó alatt csak az időmérésben használatos jelentést találjuk, a „szögperc” jelentést nem említi a könyv, pedig ez a jelentés is része a matematikának. Találunk néhány fizikai fogalmat is, mint pl. a *sebesség* vagy *sűrűség*.

(7) *Matematikai képlet- és fogalomtár*
(Szabóné Zavaczkai–Zavaczkai 1996)

A Tóth Könyvkiadó által 1996-ban kiadott fogalomtár az általános iskolásoknak készült. Tematikus szótár, amely két nagy részre bomlik: a *számhalmazok* és a *geometriai fogalmak* részekre. A szócikkek megfogalmazásai világosak, könnyen érthetőek. Sok ábra és példa is segíti a megértést. Külön összefoglaló rész foglalkozik a mértékegységekkel és azok átváltásával. A geometriai transzformációk tulajdonságai táblázatos formában is rendelkezésre állnak, ez a forma nagyban hozzájárul a könnyebb megértéshez. A könyv végén tárgymutató és tartalomjegyzék is segíti az eligazodást. Negatívumként lehet említeni, hogy a fejezetek, alfejezetek nincsenek számozva, ami megnehezíti a pontos tájékozódást. Nem tartalmazza a könyv a statisztika és a valószínűségszámítás alapfogalmait, amelyek ma már egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az általános iskolai oktatásban is. Ennek oka a 10 évvel ezelőtti kiadás, hiszen akkor még nem volt ekkora jelentősége ezeknek a témaköröknek.

(8) *Középiskolai matematikai lexikon*
(Dezső et al. 1997)

A lexikon alfabetikus elrendezésben tárgyalja a középiskolai matematika tananyagot. A címszavak részletesen kidolgozottak. A kötelező tananyagot vastag, függőleges vonal jelöli, míg az apró betűs részek csak kiegészítésül szolgálnak. Nagyon sok kidolgozott feladat és példa gazdagítja a lexikont. A fontosabb tételek bizonyításai is megtalálhatóak a könyvben. Ahol csak lehetséges, ott ábra és magyarázat segíti a megértést. A könyv végén megta-

lálhatjuk a címszavak témakörök szerinti, rendszerezett összefoglalását, ami egy adott téma áttekintéséhez nagy segítséget nyújthat. A tárgymutatót a jelmagyarázat és az irodalomjegyzék követi. A mű nem tartalmazza sem a statisztika, sem a valószínűségszámítás témakörét. Némely címszó túlmutat a középiskolai tananyagot (ezeket a könyv dőlt szedéssel jelöli), ilyen pl. a *mátrix, determináns, sorozatok konvergenciája*.

(9) *Matematikai és fizikai fogalomtár*
(Balázs et al. 1997)

A *Matematikai és fizikai fogalomtár* újrahasznosított papírból készült, puha fedeles, viszonylag olcsó kiadvány. Szerkesztése során felhasználták a VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1971-ben kiadott *Kis Enciklopédiájának* 17. kiadását. A könyv előszavából kiderül, hogy a szerzők egy haszonnal forgatható, kis táskában is elférő kiadványt kívántak létrehozni, amely könnyebben kezelhető, mint egy hatalmas lexikon. A matematika rész 100 oldalon kerül tárgyalásra tematikus elrendezésben. Fejezetei a következők: 1. A matematika történetéből, 2. Számok és egyenletek, 3. Függvények, 4. Statisztikus módszerek, 5. Algebra és lineáris optimalizáció, 6. Automaták és kibernetika. Mint az a fejezetek címeiből is kiderül, a könyv nem dolgozza fel a teljes középiskolai tananyagot, bár vannak hasznos címszavak, amelyek segítséget nyújthatnak a középiskolai tananyag elsajátításában. A legtöbb címszó azonban a felsőfokú matematikát tanuló, tanító, használó olvasót célozza meg. A szócikkek egzaktak, és ahol lehet, szemléltető ábra és kidolgozott példa is kíséri a magyarázatot. Érdemes megemlíteni, hogy a könyv egy egész oldalon keresztül foglalkozik a logarléc használatával, amelyet „az egyik legjobban elterjedt számolási segédeszköz”-ként definiál (Balázs et al. 1997: 20). Ez az állítás azonban már a fogalomtár kiadásakor sem állta meg a helyét, ma már a zsebszámológép áll rendelkezésre a számolási feladatok elvégzéséhez. Ha utánanézzünk, mit ír a fogalomtár a zsebszámológépekről, igencsak érdekes gondolatokat találunk. *Mechanikus és elektromechanikus asztali számológépek*, illetve *Elektronikus asztali és zsebszámítógépek* címszó alatt találunk információkat. „A fejlődés mai csúcsa, hogy ezen«kalkulátorok»még nem programozható változatban, de hordozható zsebszámítógép méretben is megjelentek. Ezzel a logarléc, az elektromechanikus és egyszerű elektronikus számítógépek kora véget ért.

Alkalmazásuk hamarosan megszűnik” (i. m. 23). Ebből a kis idézetből is látszik, hogy az 1971-ben kiadott német nyelvű Fogalomtárat – ha valóban az alapján dolgoztak, és nem egy magyar nyelvű szótár régebbi kiadásának újrahasonosításáról van szó – nem egyeztették össze napjaink eredményeivel, bár a két megjelenés között majd 30 év eltelt (vö. Fóris 2004). Hiányzik a tárgymutató, amely a tematikus szótárak elengedhetetlen kiegészítője.

(10) Kicsoda, micsoda a matematikában.

Fontos tudnivalók A-tól Z-ig (Békei 1998)

A Diák-kiskönyvtár sorozatban megjelent füzet elsősorban a középiskolai matematika tananyagot dolgozza fel lexikon formájában, alfabetikus elrendezésben, bár a differenciálszámítás, integrálszámítás, komplex számok témaköreit is érinti. A legfontosabb alapfogalmak, definíciók, tételek szerepelnek a könyvben. Megemlíti néhány matematikus életrajzi adatait is, de csak nagyon röviden. Hiányosságnak tekinthető, hogy minden szócikk hossza egy vagy két mondat, a tömör megfogalmazás nem minden esetben világos egy középiskolás diák számára. Hiányoznak a példák, magyarázatok, kifejtő leírások.

(11) Matematika. 222 színes oldal, 2351 tárgyszó

(Reinhardt–Soeder 1999)¹

Az SH atlasz sorozatban a matematika tudományterületét feldolgozó munka kemény fedeles, színes, rengeteg ábrát és példát tartalmazó kiadvány. 2351 címszót tartalmaz tematikus elrendezésben. Tartalomjegyzékkel kezdődik, majd a jelölések, rövidítések felsorolása következik. A szótárreszt megelőzi a matematika részterületeinek bemutatása, amelyhez egy áttekinthető szemléltető ábra is tartozik. A könyv szerkezetét jellemzi, hogy a bal oldalon ábrák, kidolgozott feladatok, diagramok kaptak helyet, míg a jobb oldal a szótári rész. Nagyon alapos munka, minden szócikk kidolgozása nagy precizitással és részletességgel történt. Magyarázatai világosak, példái, ábrái szemléletesek. A címszavakat áttekinthető megállapítható, hogy a

¹ Zárójelben a konzultált mű évszámát tüntettem fel.

felsőfokú matematikát művelők forgathatják haszonnal a könyvet, de természetesen a középiskolai oktatás kiegészítője is lehet. Meglepően pontosak a matematikai terminusok attól függetlenül, hogy a mű az eredeti német verzió fordítása. A könyv végén tárgymutató segíti az eligazodást.

(12) *Gazdaságmatematikai és statisztikai szakszótár*
(Lengyel–Szakács 2000)

A Gazdaságmatematikai és statisztikai szakszótár a közgazdasági főiskolák hallgatói számára készült, de természetesen tágabb körben is hasznosítható. A könyv fő célkitűzése a hallgatók középiskolai hiányosságainak pótlása, illetve az ott „elnagyolt” definíciók pontosítása. A szócikkek megfogalmazása korrekt és érthető. A definíciókon túl találhatunk még néhány fontosabb tételt és típusfeladatok megoldási módszereit is. Hasznos, hogy az előszóban felsorolja a szerző azt a négy főiskolai jegyzetet, amelyek alapjául szolgálták a szótár anyagának. Felhívja a figyelmet arra is, hogy az említett jegyzetek jelölés- és fogalomrendszerükben eltérnek az egyetemi tananyagban használatostól, a félreértéseket elkerülni pedig csak a fogalmak és jelölések pontos tisztázásával lehet. Ezt a feladatot felvállalta és messzemenően teljesíti is a szótár.

(13) *Matematikai értelmező szótár*
(automatika, számítástechnika, kibernetika)
(Gerencsér 2000)

A *Matematikai értelmező szótár*at kézbe véve feltűnő hasonlóságot találhatunk a *Matematikai és fizikai fogalomtár* matematika részével (Balázs et al. 1997). Mind az ábrák, mind a szövegek szinte szó szerinti másolatai a fogalomtárnak. A különbség csak a tördelésben mutatkozik: míg a fogalomtár kéthasábos és kisebb betűmérettel szedett, addig a szótár egyhasábos és nagyobb betűvel íródott. Így a fogalomtár 95 oldala a szótárban 180 oldalra fért ki. A szótár a matematikai rész után tartalmaz egy 25 oldalas számítástechnikai részt is, majd a függelékkel zárul, amelyben képletek, szabályok és néhány mintafeladat kap helyet. A könyv végén a tárgymutató segít az el-

igazodásban. Az oldalak megoszlásából is látszik, hogy a szótár 90%-át egy már kiadott mű teszi ki, bár a szerző eltekint attól, hogy az eredeti művet megemlítse.²

(14) Matematika (érettségire, felvételire)
(Ambrus 2001)

A Nagy Mézes Rita által szerkesztett és Ambrus András által írt kiadvány megszólalásig hasonlít az 1996-ban kiadott Diákenciklopédiák sorozat ugyanilyen című könyvére (Nagy Mézes 1996). Ambrus András ott fordítóként jelenik meg, hiszen az eredeti mű egy angol kiadvány. Jelen munka az 1996-os kiadvány leheletnyit átdolgozott kiadása, bár a könyv meg sem említi az előző forrást. Mind az ábrák, mind pedig a meghatározások szó szerint megegyeznek, néhol egy-egy címszóval többet, néhol kevesebbet találhatunk.

(15) Kémia és matematika kisenciklopédia (2001)

A kisenciklopédia Matematika fejezete szó szerinti átvétele az 1997-ben kiadott *Matematikai és Fizikai Fogalomtár*nak (Balázs et al. 1997). A könyv érdekessége, hogy a Kémia fejezettel kezdődik, amelynek a fejezetszáma 9, a matematika fejezetszáma így 10 lett. Az első oldalon a kiadó gondolatai olvashatóak, miszerint minden jogot fenntart magának a kiadással és a reprodukálással kapcsolatban. Megtudhatjuk a fedélterv készítőjének és a felelős kiadónak a nevét, de a szerzőkről, szerkesztőkről nincs szó. A könyv negatívuma még, hogy nincsenek benne sem oldalszámok, sem tárgymutató, amely persze az oldalszám hiányában felesleges is volna.

² Főris (2004) tanulmányában részletesen tárgyalja a szótárkiadás jogi kérdéseit és elmentmondásait, ennek során rámutat a „hamis szótárak”-kal és a gyenge minőségű szótárakkal kapcsolatos kérdésekre, és felhívja a figyelmet a jelenleg hatályos 1999. évi LXXVI. törvényre a szerzői jogról, és annak 2001. évi LXXVII. módosítására.

(16) *Matematika lexikon. Matematikatanároknak, szülőknak, matematikát tanulóknak*
(Varga 2001)

A könyv megastruktúráját vizsgálva bőséges információt kaphatunk a szerzőről és a lexikon keletkezéséről. Az előszó útmutatást ad a lexikon használatához. A könyv végén matematikai jelek ismertetése, illetve a görög ábécé táblázatszerű felsorolása következik, majd értékes ajánlott irodalomjegyzék matematikatanároknak. A lexikon végén tartalomjegyzék gondoskodik a könnyebb keresésről. A szerző a matematikai szakkifejezéseket 412 címszó alatt foglalja össze, azonban egy-egy címszó több helyen alcímszóként is előfordul, egyik helyen tömörebben, másik helyen részletesebben kifejtve, bár erre utalást a tartalomjegyzékben nem találunk. Nemcsak terminusok, hanem előtagok is önálló címszavakként fordulnak elő, mint például a *deka-* és a *milli-*.

A lexikon makrostruktúráját vizsgálva megállapítható, hogy a címszavak betűrend szerint csoportosítottak, viszont az alcímszavak téma szerint kerültek besorolásra.

A szócikk a következő információkat tartalmazza: A szócikkek elején a címszó jelentésének egyszerű kifejtését találhatjuk, majd amennyiben ezt a címszó indokolja, két-háromféle definíció is adott, természetesen a matematikában egyre magasabban képzett olvasó számára.

Bármennyire is komoly témákat érint, a lexikon külleme mégis képes-könyv jellegű, ami a matematika iránt ellenérzéssel viseltetőknek is kellemes olvasmánnyá varázsolja a művet. Rengeteg ábrát, diagramot, rajzot tartalmaz. Szürke háttérű téglalapokban gyakran találhatunk példákat, illetve egyszerű magyarázatokat, bár ez nem egységes, hiszen sok helyen a példák normál háttérrel, kiemelés nélkül kerültek a szövegbe. Ötletes, hogy a könyvet végigkíséri a „Matemacska” kedves figurája, amely különböző ruhákba bújtatva érzékelteti a matematika játékosságát, ezzel vidámságot kölcsönözve a komoly matematikai ismereteknek (bővebben lásd Czékman 2006a).

(17) Matematika képes szótár. Több mint 500 világos definíció, több mint 300 rajz és diagram, több mint 100 kidolgozott példa (Large 2003)

A matematika képes szótár nagyon impozáns kiadvány, ráadásul egy CD-ROM is tartozéka, amelyen témakörök szerint csoportosítva gyakorló feladatok találhatóak megoldási útmutatóval.

A könyv közepes nagyságú, puha kötésű, színes címlappal. Már a címlappal is hirdeti, hogy értékes weblapokra találunk benne hivatkozásokat. Csak az első oldalon válik világossá, hogy a mű egy angol szótár fordítása. Formátumát tekintve tematikus szótár, négy nagy témakör köré csoportosulnak a címszavak: *Számok; Formák, tér és mértékek; Algebra és Adatkezelés.* A következő dupla oldal tartalmazza az internet elérhetőségeket, és ezeknek az interaktív oldalnak a használati útmutatóját. Ezek után kezdődik a *Számok* témakör. A négy kidolgozott témakör után néhány pénzügyi kifejezés is összegyűjtésre került. A könyv a tárgymutatóval zárul, amely a matematikai szimbólumok felsorolását és az alfabetikusan sorrendbe szedett címszavakat tartalmazza. A könyv nem egyszerű vékony papírból készült, hanem vastag és fényes lapokból áll. Szinte minden lap más színű, az ábrák is színesek. Külsőleg igazán megnyerő, bár talán már egy kicsit túlzás is a sok szín.

A fő probléma e szótárral kapcsolatban az, hogy a fordító valószínűleg nem volt matematikus, hiszen sok olyan terminussal találkoztam, amelyeket a matematika szaknyelvében másképp nevezünk. Ilyen például már a címek között az *adatkezelés*, az alcímszavak közül pedig az *adatok, átlagok, szélesség mérése, adatok feltüntetése, valószínűség*; egy matematikát belülről ismerő olvasó azonnal látja, hogy az *adat, átlag* terminusok a statisztika témakörébe tartoznak, a *szélesség mérése* olyan kifejezés, amelyet ebben az összefüggésében nem használunk. Ezek helyett a *szórás* és a *terjedelem* mint statisztikai terminusok kerülnek elő. Az *adatok feltüntetése* ugyancsak a statisztika témakörébe tartozik, azonban a fejezet nem is csak az adatok feltüntetéséről, hanem elsősorban az elemzésükről szól. A *valószínűségszámítás* viszont egy másik nagy témaköre a matematikának. Feltételezem, hogy az angolszász országokban ezt a két témakört a matematika egyetlen nagy gyűjtőfogalom alatt tárgyalja, ez az *adatkezelés*. Fontos viszont egy ilyen típusú szótár fordításánál, hogy figyelembe vegyünk a magyar matema-

tikai fogalomrendszert és a magyar nyelvű terminológiát, és ezek szerint szerkesszük újra a már kész szótárat (bővebben lásd Czékman 2006b).

Összegzésként megállapítható, hogy az elemzett szótárak, enciklopédiák és egyéb szótár jellegű művek minőségi szempontból színes skálán mozognak. Legtöbbjüknek van valamilyen hiányossága: strukturális, szaknyelvi vagy éppen normatív hiány.

Problémát okoz az angol nyelvből fordított anyagoknál a magyar terminusok pontatlan használata. Érdekes, hogy ez a gond a német nyelvből fordított szótárak esetében nem mutatkozik.

Két esetben talákoztunk azzal, hogy egy meglévő kiadványt ugyanaz a kiadó még egyszer más néven újra kiadott. Mindkét mű alapja egy-egy idegen nyelvű szótár, amelynek fordításaként jelentek meg az első kiadások, majd ezeket pár évvel később újra kiadták.

Az alábbi táblázatban összefoglaltuk az egy nyelvű matematikai szótárak főbb jellemzőit, ennek alapján az igényeknek megfelelően könnyen eldönthető, hogy kinek melyik a megfelelő kiadvány.

1. táblázat Egy nyelvű matematikai szótárak és szótár jellegű művek

	Terjedelem (Zs: zseb, Ki: kicsi, Ké: kézi, N: nagy)	Formátum (T: tematikus A: alfabetikus)	Célközönség (A: általános iskola K: középiskola F: felsőoktatás)	Megjegyzés
1. Fried et al. 1968	Ké	T	K, F	Kiváló minőségű munka, megfogalmazásai egzaktak, példákat hoz.
2. Kósa et al. 1972	Ké	A	K, F	Alapos, pontos munka, szócikkei érthetőek, szakszóhasználata példaértékű.
3. Maurer et al. 1983	Ké	A	F	Hiánypótló, alapos munka. Szócikkei részletesek és pontosak.
4. Sain 1987	Ké	A	K	Kiegészítő információk a matematika tanításához. Inkább szakköri munkára javasolt.

1. táblázat folytatás

	Terjedelem (Zs: zseb, Ki: kicsi, Ké: kézi, N: nagy)	Formátum (T: tematikus A: alfabetikus)	Célközöntség (Á: általános iskola K: középiskola F: felsőoktatás)	Megjegyzés
5. Denkinger et al. 1992	Zs	A	K, F	Rövid, lényegretörő szócikkek, az alapismereteket tartalmazza, de hiányoznak a példák, részletes leírások.
6. Nagy Mézes 1996	Zs	A	K	Viszonylag kevés szócikket tartalmaz. Némely címszó létezik ugyan a magyar nyelvben, de matematikai terminusként nem használatos, ez az angolból való fordítás következménye. Néhány helyen hiányosak a szócikkek.
7. Szabóné Zavaczki–Zavaczki 1996	Ki	T	Á	Az általános iskolás diák hasznos segítője lehet a könyv. Alapismereteket tartalmaz. Szócikkei pontosak, érthetőek. A megértést sok helyen példák segítik. Nem tartalmazza a statisztika és a valószínűség-számítás alapfogalmait.
8. Dezső et al. 1997	Ké	A	K	Kiválóan használható munka az érettségi-re készülés során. Alaposan kidolgozott szócikkei és példái segítik a megértést. A könyv végén a címszavak témakörök szerinti összefoglalása különösen segíti az átláthatóságot.
9. Balázs et al. 1997	Ké	T	F	Jól használható mű a felsőfokú matematika tanulása során, bár terjedelmét tekintve elmarad a nagyobb lélegzetű művek címszószerinti megfogalmazásai egzakttak: példák, ábrák segítik a megértést. Hiányzik az alfabetikus tárgymutató. Némely információ elavult.

1. táblázat folytatás

	Terjedelem (Zs: zseb, Ki: kicsi, Ké: kézi, N: nagy)	Formátum (T: tematikus A: alfabetikus)	Célközönség (Á: általános iskola K: középiskola F: felsőoktatás)	Megjegyzés
10. Békei 1988	Zs	A	K	Az alapismereteket csak nagy vonalakban érintő könyvecske. Meghatározásai nem részletesek, túl rövidék.
11. Reinhardt– Soeder 1999	Ké	T	K, F	A könyv egy német matematikai szótár kiváló minőségű magyarra fordítása. Mind a címszavak megválasztása és a szócikkek megfogalmazása, mind pedig az ábrák, példák felvezetése alapos és nagy szakértelmet bizonyító munkára utal.
12. Lengyel– Szakács 2000	Ki	A	F	Speciális szótár, a közgazdaságtani egyetemeken, főiskolák hallgatóinak hasznos segédanyag lehet.
13. Gerencsér 2000	Ké	T	F	Tartalmilag megegyezik Balázs et al. 1997-gyel.
14. Ambrus 2001	Zs	A	K	Tartalmilag megegyezik Nagy Mézes 1996-tal.
15. 2001	Zs	T	K	Tartalmilag megegyezik Balázs et al. 1997-gyel
16. Varga 2001	Ké	A	Á, K	Középiskolások hasznos segítője lehet. Megfogalmazásai pontosak, egzaktak. Tartalmazza a középiskolai anyagot, kivéve az újonnan bevezetett témaköröket.
17. Large 2003	Ké	T	Á, K	Az angol nyelvű eredeti mű erősen hat a magyar megfogalmazásokra. A példái egyszerűek, a szócikkek nem minden esetben részletesek. Némely terminus magyar megfelelője nem felel meg a magyar matematikai szaknyelv normáinak.

Amint a táblázat mutatja, mind a terjedelem, mind pedig a formátum, illetve a célközönség szempontjából sokszínűséget mutatnak a kiadványok. Látható, hogy általános iskolások részére csupán három kiadvány készült, amelyek közül az egyik (Large 2003) nem felel meg a szaknyelvi normáknak. A második kiadvány (Szabóné Zavaczki–Zavaczki 1996) nagy segítség lehet, bár nem minden esetben, mivel az újonnan bevezetett témaköröket (statisztika, valószínűségszámítás) nem tartalmazza. Varga Tamás (2001) lexikonja minden szempontból ideális választás, hiszen szócikkei világosak, nagyon sok kidolgozott példa mutat rá megoldási módszerekre. Megtalálhatóak benne a középiskolában használatos fogalmak, amelyek a jó képességű általános iskolás diák érdeklődésére is számot tartanak. Magyarázatai olyan világosak, hogy akár otthoni ismeretszerzés közben is könnyedén elsajátítható néhány középiskolai fogalom. Ez a szótár már tartalmazza a statisztika két alapfogalmát: a *módszert* és a *mediánt*. A valószínűség fogalmával és e témakör terminusaival is megismerkedhetünk.

A középiskolai oktatásban több, a felsorolásban szereplő szótár is segítséget szolgálhat. Vannak köztük olyan szótárak, amelyek már túlmutatnak a középiskolai anyagon, illetve viszonylag magas szinten tárgyalják azt. Ilyenek Fried et al. (1968), Kósa et al. (1972) és Reinhardt–Soeder (1999) szótárjai, amelyek mind tartalmilag, mind terminológiaiilag magas színvonalúak, szócikkeik részletesek és túlmutatnak a középiskolás anyagon. Varga (2001) és Dezső et al. (1997) lexikonjai igazán jó minőségű, pontos, részletes szócikkeket tartalmazó kiadványok, amelyek csak a középiskolás tananyagot tartalmazzák. Denkinger et al. (1992), Nagy Mézes (1996), Békei (1988) szótárainak szócikkei már rövidek, nem részletesek, ami egy matematikai szótár esetében nem szerencsés. A Large (2003)-féle szótár minőségileg kívánnivalót hagy maga után. Nem tárgyal elég ismeretet, megfogalmazásai nem pontosak, terminusai nem megfelelőek.

A felsőoktatás számára is több lehetőség közül lehet választani. A szócikkek számát és hosszúságát illetően mindenképpen az élen helyezkednek el Fried et al. (1968), Kósa et al. (1972), Maurer et al. (1983) és Reinhardt–Soeder (1999) munkái. A Denkinger et al. (1992)-féle *Matematikai Zseblexikon* már nem olyan részletes mű, mint az előzőek, de megfogalmazásai pontosak. Balázs et al. (1997) *Matematikai és Fizikai Fogalomtárának* címszószáma jóval kisebb, mint az előzőekben tárgyalt művéké. A Lengyel–Szakács (2000)-féle *Gazdaságmatematikai és statisztikai szótár* spe-

ciális célközönség számára készült. A szócikkek viszonylag rövidek, példák és ábrák csak csekély számban találhatóak.

Összességében megállapítható, hogy magyar egynyelvű matematikai szótárak viszonylag nagy számban állnak rendelkezésre. Sajnos néhány sílány minőségű, hamis szótár is piacra került, sőt olyanok is, amelyek korábban kiadott szótárak jogsíltalan másolatai.

Kétnyelvű és többnyelvű szótárak

(18) *Matematika. Ötnyelvű szótár: angol, német, francia, orosz, magyar kötet (Eisenreich et al. 1984)*

Ez a szógyűjtemény egy négynyelvű (angol, orosz, német, francia) matematikai szótár (Eisenreich et al. 1983) magyar nyelvű kiegészítı köteté. Két fı részbıl áll: a négynyelvű szóanyag sorrendjét követı, betű- és számjellel ellátott magyar szóanyagból, és egy magyar ábécérendbe sorolt szójegyzékbıl. A szótár egy nagyon részletes útmutatót tartalmaz, amelynek alapján a terminusok gyorsan és minden nehézség nélkül kikereshetıek a négy nyelv bármelyikén. A szótár szakkifejezéseket tartalmaz, és nincsenek benne nyelvtani, illetve lexikográfiai jelölések. A feldolgozott témakörök: A matematika alapjai, Algebra, Topológia, Analitika, Valószínőségszámítás és matematikai statisztika, Optimalizálás, Játékelmélet, Geometria, Matematikai segédeszközök, Automaták elmélete. A szótár szerkezete és a feldolgozott témakörök azt mutatják, hogy a célközönsége a felsıbb matematikával foglalkozó olyan réteg, amely a matematika elsajátítását, kutatását, oktatását idegen nyelven végzi.

(19) *Angol–magyar, magyar–angol matematikai kifejezés- és szöveggyűjtemény (Ménés 1979)*

(20) *Orosz–magyar, magyar–orosz matematikai kifejezés- és szöveggyűjtemény (Ménés 1980)*

*(21) Német–magyar, magyar–német matematikai
kifejezés- és szöveggyűjtemény (Kornya 1994)*

*(22) Eszperantó nyelvű matematikai
szó- és szöveggyűjtemény (Szabó 1993)*

A fenti négy egyetemi jegyzet a Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadásában került közkézre, így szerkezetük, témaköreik megegyeznek. Egyetemi hallgatók és szakemberek számára készültek azzal a céllal, hogy a szaknyelvi alapszókincset elsajátíttassák és a fordítási feladatokhoz segítséget nyújtsanak. A szó- és kifejezésgyűjtemények alapja az egyetemi oktatás témaköreiből válogatott szemelvények szókincse a szövegek által képviselt szakterületek alapszókincsével bővítve. A kétnyelvű szöszedet után a görög ábécé táblázata, majd a matematikai szimbólumok és formulák jelentése következik. A társalgási tanácsadó című fejezet általános és szaknyelvi kifejezések megfelelőit tartalmazza. A Szemelvények című fejezet idegen nyelvű, majd magyar nyelvű szemelvényeket tartalmaz, a szövegeket egyetemi jegyzetektől választották ki. Ezt követi egy rövid nyelvtani összefoglaló, majd a könyv az irodalomjegyzékkel és a tartalomjegyzékkel zárul.

*(23) Olasz–magyar, magyar–olasz matematikai kyszótár
(Pelles 1997)*

A kyszótár a magyar–olasz két tanítási nyelvű gimnáziumokban a matematikát olasz nyelven tanuló diákoknak készült, de az olasz egyetemeken tanuló magyar hallgatók is haszonnal forgathatják. A szóanyag a magyar és az olasz középiskolai matematika-tankönyvekből került összegyűjtésre, de a leggyakoribb felsőbb matematikai szakkifejezések is helyet kaptak a szótárban. Érdekes, hogy a szimbólumok, jelölések az olasz–magyar és a magyar–olasz rész között kaptak helyet, nem pedig a szótár elején vagy végén. A kyszótár hiánypótló műként bukkan fel az olasz két tanítási nyelvű gimnáziumok matematikaoktatásában.

(24) *Ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótár*
(Holovács 1998)

Az ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótár egy induló szakszótár-sorozat első darabja. A szótár elsősorban magyar anyanyelvű diákok számára kíván segítséget nyújtani, akik Ukrajna egyetemein és főiskoláin tanulnak. A szótár alfabetikus elrendezésű, és körülbelül 10 000 címszót és szókapcsolatot tartalmaz a felsőfokú matematika témaköreiből.

(25) *Matematikasztótár 5–8. Román általános iskola*
(Farkas 1998)

Az általános iskolások számára készült alfabetikus szótár összefoglalja az általános iskolai tananyag szókincsét. A szótár szerkezete egyszerű, minden fogalom könnyen megtalálható benne. A szótár szóanyaga a jelenleg is használatos tankönyvek alapján készült. Hiányosságnak tartom, hogy a szimbólumok, jelölések felsorolása és jelentése kimaradt a szótárból.

(26) *Magyar–német, német–magyar Matematika európai diákszótár* (Fekete 2003)

A Matematika szakszótár betűrendes elrendezésű és csaknem 6000 címszót tartalmaz. A szótár célközönsége a középiskolai kétnyelvű oktatásban részt vevő diákok és az egyetemi hallgatók. Haszonnal forgathatják a matematika és a német nyelv tanárai is minden iskolatípusban. Terminológiai szótár, amely a német és a magyar fogalmakat felelteti meg egymásnak. A szótár végén a számnevek, sorszámnevek, törtek és a négy alapművelet német megfelelőit találjuk. Hiányzik azonban a szimbólumok és jelölések felsorolása, így például 32 *logaritmust* tartalmazó szócikket találtunk, de nincs benne az $\log_a b$ kiolvasásának módja. Ugyanez a probléma áll fenn a *hatvány* terminus esetén. Számtalan szócikkben szerepel az a^n kifejezés, de kiolvasása nincs a szótárban. Ezek nélkül pedig nem lehet a matematikát idegen nyelven sem oktatni, sem hallgatni.

E tanulmány elkészítése után kaptam hírt a Balassi Bálint Intézet könyvtárából négy kétnyelvű szótárról, amelyeket a bibliográfiába beillesztettem, de elemzésükre már nem volt módom (Havas et al. 1983, Arnhold–Spirin 1999, Arnhold–Gülmar 1999, Arnhold 1996).

A két- és többnyelvű matematikai szótárakat áttekintve összegzőként megállapítható, hogy viszonylag sok mű került kiadásra. Az angol, német, orosz, ukrán, orosz, eszperantó, román, olasz, francia szótárak a kéttannyelvű gimnáziumokat, illetve a felsőoktatásban idegen nyelven matematikát tanuló hallgatókat, oktatókat célozzák meg.

Összefoglalás

A dolgozatban rámutattam arra, hogy a magyar matematikai terminusok kialakulása hosszú folyamat volt, sőt a tudomány és a technika fejlődésének robbanásszerű felgyorsulása folytán még ma is tart. Látható, hogy az 1577-es Debreceni Aritmetika által elindított terminusalkotás egészen a 20. század közepéig viszonylag lassú folyamat volt. Az 1970-es évektől indult be a matematikai értelmező szótárak kiadása, amelyek a terminológiai problémákat hivatottak tisztázni. A függelékben található bibliográfiából kitűnik, hogy az utóbbi években komoly magyar matematikai szótári munka nem jelent meg Varga Tamásén kívül, de keletkezését nézve már az ő munkája is majdnem 10 éves. A középiskolás tananyag azóta bővült, változott. Az érettségi rendszere is átalakult. Hiányzik egy minden szempontból modern, a mai igényeknek megfelelően szerkesztett, a terminológiai összefüggésekre rámutató matematikai szótár. Ma már a számítástechnika elterjedésével, a világháló mindenki számára nyitottá válásával ez a probléma könnyen orvosolható lenne. Elektronikus adatbázisok váltak mindenki számára elérhetővé, közkedvelté váltak az elektronikus hordozókon megjelenő szótárak. Sajnos CD-ROM-on matematikai szótár még nem jelent meg, pedig a mai általános- és középiskolás nemzedék érdeklődési körét figyelembe véve biztos vagyok abban, hogy az elektronikusan elérhető matematikai szótár nagyobb figyelemre tarthatna számot, mint a hagyományos könyv formájában megjelent társa. Fontosnak tartom a CD-ROM előnyeként megemlíteni, hogy könnyebben kezelhető, könnyebb benne keresni, és az árát tekintve is kedvezőbben hozzá lehetne jutni.

Összegzésül elmondható, hogy a matematikai szaknyelv rögzös utat járt be mai formájának kialakulásáig, és ha figyelembe vesszük a ma elérhető matematika szótárak minőségi mutatóit, rá kell döbbernünk, hogy még mindig nagy munka áll előttünk.

A szerző köszönetét fejezi ki Fóris Ágotának a dolgozat anyagának összeállításához nyújtott hasznos tanácsaiért.

Irodalom

- BRONSTEJN, J. N.–SZEMENGYAJEV, K. A. (1987) *Matematikai zsebkönyv. Mérnökök és mérnökhallgatók számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- CORINO, Elisa–MARELLO, Carla–ONESTI, Cristina (eds.) (2006) *Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia, Torino, 6–9 settembre 2006. Proceedings. XII EURALEX International Congress*. Edizioni dell’Orso, Alessandria.
- CZÉKMÁN Orsolya (2006a) VARGA Tamás (2001) Matematika lexikon matematikatanároknak, szülőknek, matematikát tanulóknak. Recenzió. *Iskolakultúra*. XVI, 6, 133–136.
- CZÉKMÁN Orsolya (2006b) *A matematika képes szótára*. Elhangzott: a „Magyar mint veszélyeztetett nyelv” című konferencián: BDF, Szombathely, 2006. november 9–10.
- FÓRIS Ágota (2002) *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra-könyvek 14. Iskolakultúra, Pécs.
- FÓRIS Ágota (2004) A szótárkiadás gazdasági és jogi vonatkozásainak néhány kérdése. *Fordítástudomány* 1, 54–68.
- FÓRIS Ágota (2005) *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- FÓRIS Ágota (2006a) *Hitelesség, pontosság, aktualitás: a szaklexika szótári rögzítésének néhány kérdése*. In: Magay (szerk.): 35–55.
- FÓRIS Ágota (2006b) *Lexicographical Definition of Terms in Hungarian Dictionaries*. In: Corino et al. (eds.): 766–772.
- HÁRS János (1938) *A Debreceni Aritmetika. A legrégebb magyar matematikai munka teljes szövege, magyarázata, kritikája*. Közlemények a Debre-

- ceni Tudományegyetem matematikai szemináriumából. XIV. füzet. Kisfaludy László nyomdája, Sárospatak.
- KERESZTESI Mária (1935) *A magyar matematikai műnyelv története*. Harmathy Nyomdavidálat, Debrecen.
- KORÁNYI Szevér (szerk.) (1934) *Természettani és mennyiségtani műszótár szóelemző magyarázatokkal*. Rónai Frigyes Könyvnyomdája, Kőszeg.
- KOVALOVSKY Miklós (1955) *Tudományos nyelvünk alakulása*. In: Pais (szerk.): 227–312.
- MAGAY Tamás (2004) *A magyar szótáriródalom bibliográfiája*. (Lexikográfiai füzetek 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAGAY Tamás (szerk.) (2006) *Szótárak és használók*. (Lexikográfiai füzetek 2.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAIS Dezső (szerk.) (1955) *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- REIMAN István (1992) *Matematika*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- SÁGI István (szerk.) (1922): *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 18. Budapest.
- SEBESTYÉN Júlia (1999) Szemelvények a magyar matematikai szaknyelvet megteremtő egyes személyiségek tevékenységéből. *Műszaki Szemle* 5–6. 32–36.

Források

Szótárak és egyéb szótár jellegű művek

Egynyelvű művek

- AMBRUS András (szerk.) (2001) *Matematika (érettségire, felvételire)*. Kosuth, Budapest.
- APÁCZAI CSERE János (1977): *Magyar encyclopaedia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A pesti nagy-gymnasiumban használatra elfogadott elemi tiszta mennyiségtani műszók sorozata*. (1850) Pest.
- BALÁZS Jánosné (1997) *Matematikai és fizikai fogalomtár*. Inter M. D., Budapest.

- BÉKEI Lászlóné (1998) *Kicsoda, micsoda a matematikában. Fontos tudnivalók A-tól Z-ig*. Diák-kiskönyvtár sorozat 8., Diáktéka Kiadó, Budapest.
- DENKINGER Géza–OLÁH Judit (szerk.) (1992) *Matematikai zseblexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEZSŐ Ágnes–ÉDES Zoltán–SÁRKÁNY Péter (1997) *Középiskolai matematikai lexikon*. Corvina, Budapest.
- FRIED Ervin et al. (1968) *Matematikai kisenciklopédia*. Gondolat, Budapest.
- GERENCSÉR Ferenc (szerk.) (2000) *Matematikai értelmező szótár:(matematika, számítástechnika, kibernetika)*. Inter M. D, Budapest.
- KERESZTESI Mária (1935) *A magyar matematikai műnyelv története. Die Geschichte der ungarischen Fachsprache in der Mathematik*. Közlemények a Debreceni Tudományegyetem matematikai szemináriumából. XI. füzet. Debrecen.
- Kémiai és matematikai kisenciklopédia*. (2001) Black & White, Nyíregyháza.
- KORÁNYI Szevér (1934) *Természettani és mennyiségtani műszótár szóelemző magyarázatokkal*. Rónai F., Kőszeg.
- KÓSA András et al. (1972) *Matematikai kislexikon*. Műszaki KvK., Budapest.
- LARGE, Tori (2003): *Matematika képes szótár. Több mint 500 világos definíció, több mint 300 rajz és diagram, több mint 100 kidolgozott példa*. Novum Kiadó, Szeged.
- LENGYEL Imre – SZAKÁCS Attila (2000): *Gazdaságmatematikai és statisztikai szakszótár*. EKTf Liceum K., Eger.
- Mathematikai műszótár* (1834) Magyar Tudós Társaság, Buda, M. Kir. Egyet.
- MAURER I. Gyula–ORBÁN Béla et al. (1983) *Matematikai kislexikon*. Kriterion, Bukarest.
- NAGY MÉZES Rita (szerk.) (1996) *Matematika*. Hutchinson Diákenciklopédiák sorozat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- REINHARDT, Fritz–SOEDER, Heinrich–FALK, Gerd (1999) *Matematika, dtv-Atlas zur Mathematik*. Springer, Budapest.
- SAIN Márton (1987) *Matematikatörténeti ABC. Adatok, tények, érdekességek a matematika középfokú tanításához és tanulásához*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZABÓNÉ ZAVACZKI Andrea–ZAVACZKI Gabriella (szerk.) (1996) *Matematikai képlet- és fogalomtár: általános iskolások számára*. Tóth Könyvkereskedés, Debrecen.

VARGA Tamás (2001) *Matematika lexikon. Matematikatanároknak, szülőknek, matematikát tanulóknak*. Műszaki Könyvkiadó, SHL Hungary Kft., Budapest.

Két és többnyelvű művek

- ARNHOLD Gabriella (1996) *Magyar–angol matematikaszótár*. Kodolányi János Intézet, Budapest.
- ARNHOLD Gabriella–Ablimit GÜLNAR (1999) *Magyar–kínai matematikaszótár*. Magyar Nyelvi Intézet, Budapest.
- ARNHOLD Gabriella–Igor SPIRIN (1999) *Magyar–oroszm matematikaszótár*. Magyar Nyelvi Intézet, Budapest.
- EISENREICH, Günter–SUBE, Ralf (1984) *Mathematik: Englisch, Deutsch, Französisch, Russisch: mit etwa 35000 Wortstellen*. Verl. Technik, Berlin.
- FARKAS József–VERES, Emiliana (1998) *Matematikaszótár*. Ed. „Etnikum”, Budapest.
- FEKETE János (2003) *Matematika: Magyar–német, német–magyar: európai diáksztár*. Spirit(us), Budapest.
- HAVAS Ágnes et al. (1983) *Magyar–afgán (deri) szótár*. Nemzetközi Előkészítő Intézet, Budapest.
- HOLOVÁCS József (1998) *Ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótár*. Glossarium Ukrainikum sorozat. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, Nyíregyháza.
- KORNYA László (1994) *Német–magyar, magyar–német matematikai kifejezés- és szöveggyűjtemény*. KLTE TTK, Budapest.
- MÉNES Andrásné (1979) *Angol–magyar, magyar–angol matematikai kifejezés- és szöveggyűjtemény*. KLTE TTK, Budapest.
- MÉNES Andrásné (1980) *Orosz–magyar, magyar–oroszm matematikai kifejezés- és szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- PELLES Tamás – SZÖRÉNYI Ildikó (1997) *Olasz–magyar, magyar–olaszm matematikai kissztár. Piccolo dizionario di matematica italiano-ungherese, ungherese-italiano* Pelles Tamás, Pécs.
- SZABÓ József (1993) *Eszperantó nyelvű matematikai szó- és szöveggyűjtemény*. KLTE, Debrecen.

Matematikai bibliográfiák

SZINNYEI József (1878) *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete*. Athenaeum, Budapest.

GÁSPÁR Ilona (szerk.) (1930) *A magyar matematikai irodalom bibliográfiája 1901–1925. Bibliographie der ungarischen mathematischen Literatur 1901–1925*. A magyar tudományos irodalom bibliográfiája sorozat IV. kötete. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 86 pp.

Ungarische Wörterbücher der Mathematik in der 20. Jahrhundert

Der Wörterbuchbegriff veränderte sich in den vergangenen Jahren. Der Grund dafür sind die wissenschaftliche und technische Entwicklung und der sich verschnellernde Informationsfluss der letzten Jahren. Auf den verschiedenen Fachgebieten zeigt sich ein immer höherer Anspruch auf die Fachwörterbücher. Diese Erscheinung kommt auch auf dem Gebiet des Unterrichts vor, wo die Wörterbücher sowohl das Verstehen als auch die lang anhaltende Speicherung des Unterrichtsstoffes erleichtern können. In der ersten Hälfte meiner Arbeit beschäftigte ich mich mit der Entstehung und mit der Entwicklung der ungarischen mathematischen Fachsprache. In der zweiten Hälfte untersuche ich die Veränderungen im Unterricht und in der Wissenschaft. Ich untersuche die ein-, zwei- und mehrsprachigen Wörterbücher der Mathematik. Die Zielsetzung der Wörterbuchkommission der Wissenschaftlichen Akademie Ungarns für die Herstellung der Bibliographie der ungarischen Wörterbuchliteratur aktualisiert unsere Forschungen.

MURÁTH JUDIT

Szakszótárak előkészítő munkálatai: lexikológiai-terminológiai vizsgálatok

A tanulmány célja a lexikográfus számtalan feladata közül egy olyan, a gyakorlati munkát megelőző vizsgálat felvázolása, amely elősegíti az aktuális, korrekt információkat tartalmazó, a szakmai és a nyelvi eligazodást támogató, könnyen kezelhető szakszótárak készítését. Jelen vizsgálatok középpontjában a szakszókincs áll: kiválasztásának szempontjai, a szakszókincs és a tartalmi pontosság kérdése. Érintőlegesen sor kerül a tartalmi pontosság és a különböző szakterületek problematikájára is, majd egy olyan esettanulmány bemutatása következik, amely a pénzügy területéről veszi példáit. Két gazdasági szakszótárt vizsgálva a kvázi-szinonimia és a gazdasági rendszerek felépítésének különbözőségén keresztül mutat rá a szakszótárak hosszú előkészítő munkálatainak szükségességére, végül a meta-szaklexikográfia számára jelentkező tanulságok levonása következik.

1. Bevezetés

A 20. században tapasztalható szakmai differenciálódás világszerte új szakmai közösségeket hozott létre, melyek megteremtették saját szaknyelvüket és ezen belül speciális szókincsüket. Ez a világméretű, külső okokra visszavezethető nyelvváltozás ráirányította a figyelmet a szaknyelvek kutatásának fontosságára. A szakfordító- és tolmácsolás, valamint a szakmai idegen nyelv oktatásának bevezetése a felsőoktatásban elengedhetetlenné tette az idevágó nyelvészeti kutatásokat, a szaknyelvek kontrasztív vizsgálatát, amelyen belül kitüntetett szerep jutott a szaklexika vizsgálatának. A szakmai közösségek is komoly erőfeszítéseket tettek a zavartalan szakmai kommunikáció megteremtése érdekében – a nyelvközösségen belül és nemzetközi szinten is. A nemzeti és nemzetközi terminológiai munkabizottságok,

szabványügyi testületek, a terminológiatan megteremtése mind erről tanúskodik. A közép-kelet-európai régióban – így Magyarországon – még két, további drámai esemény: az 1989-es rendszerváltozás, majd a 2004-ben bekövetkezett európai uniós tagság is kikényszerítette az intenzív lexikográfiai és terminológiai munkát, és reflektorfénybe állította a két- és többnyelvű szakszótárakat. Hiszen a nemzetközi szakmai kommunikációra készülõ egyetemi, fõiskolai hallgatónak éppúgy szüksége van segédeszközökre tanulmányai során, mint a gyakorlatban tevékenykedõ szakembereknek. A sikeres nemzetközi szakmai kommunikáció záloga többek között a naprakész szaktudás, a kommunikációs készség, az adott idegen nyelv ismerete, beleértve a szakmai szókincs ismeretét. Az idegen nyelvi szakszókincs elsajátítása életprogram, amelyben a szakszótár megbízható társ lehet. A szakszótár nélkülözhetetlen segítõtársa a szakfordítónak (és a szakfordító hallgatónak is), hiszen nincs az a tapasztalt fordító, aki szakszövegek fordítása során a teljes idegen nyelvi szakszókincs birtokában lenne, következésképpen nem igényelne szótári támogatást.

Magyarországon is felismerték a keresletet és 1989 után addig nem látott mértékû szakszótárkiadásra került sor. A szótárszerkesztõk különösen a gazdaságban tevékenykedõket tekintették célközönségnek, hiszen a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés megváltoztatta a fogalmi rendszert, egyúttal a szaknyelvi terminológiát is. Ezzel egyidejûleg megjelentek a külföldi befektetõk Magyarországon, és sok multinacionális cég alapított leányvállalatot. Külföldiek és magyarok immár egy vállalaton belül, együtt tevékenykedtek. A fordítás és tolmácsolás ugrásszerû növekedésével megnõtt az igény a fordítói szakszótárak iránt is. Egy 1999-ben végzett felmérés szerint 1989 és 1999 között csupán német–magyar viszonylatban 27 különbözõ gazdasági szakszótárt adtak ki Magyarországon (Muráth 2002:195). A természettudományok, az informatika, a diplomácia és egyéb diszciplínák területén is jelentkezett az új, korszerû szókincset feldolgozó szótárak iránti igény (Fõris 1999, Kis 2002). Mivel ezek a munkák egyéni kezdeményezések voltak, az 1989 óta eltelt idõszak szakszótárírási gyakorlatáról átfogó kép csupán egy teljes körû felmérést követõen adható.

A szaklexikográfiai tevékenység – a korábbi idõszakokhoz hasonlóan – elsõsorban a szakszótárak közvetlen elõállítására, azaz elsõsorban gyakorlati munkára korlátozódott, jõllehet nagy szükség lett volna egy-egy konkrét, a szótárszerkesztést megelőzõ kutatásra is. Gyakran hangzik el a szakszótárakkal szemben az a kritika, hogy a keresett szó nincs a szótárban, vagy ha benne

van, nem helytálló az idegen nyelvi ekvivalens, tehát félrevezető az információ. Abban a felmérésben is kimutathatók a fenti észrevételek, amely két éven keresztül (1999, 2000) 194 közgazdász- és közgazdász-szakfordító hallgató szótárhasználati szokásait vizsgálta (Muráth 2002:43.), noha nem ezek voltak a megkérdezettek kizárólagos megjegyzései. A megkérdezettek kifogásolták egyebek között a szócikkek összetételét, a bennük lévő információ szegénységét, ugyanakkor némelyik szótár bonyolultságát, nem felhasználóbarát szerkezetét is. A kifogások nagy része megalapozott volt, és azok elkerülhetőek lettek volna, ha a gyakorlati munkát többoldalú meta-szaklexikográfiai tevékenység előzte volna meg. Fontos információt szolgáltatnak maguk a szótárhasználati vizsgálatok, amelyeknek Magyarországon még nincs hagyománya (vö azonban: Gáborján 1983, Gyárfás 1995, Muráth 2002:43.). Nem kevésbé kívánatos az adott szakma reprezentánsainak aktív közreműködése annak megállapítására, hogy a szakterület szókincséből mi kerüljön feldolgozásra. Az egyes szakterületek képviselőinek szakmai kompetenciája nélkül nem képzelhető el a fogalmak meghatározása és a fogalmi rendszerek felállítás sem. A szakmai kutatásokat pedig szerencsésen egészítik ki különféle nyelvészeti kutatási módszerek, a lexikológiai vizsgálatok, a korpuszelemzések, amelyeket azután már követhet a szótár koncepciójának kidolgozása és az operatív munka.

Az alábbiakban a szakszótárak előkészítő munkálatainak jelentőségére néhány lexikológiai-terminológiai probléma kiragadásával kívánjuk felhívni a figyelmet. A vizsgálatok fókuszában a gazdaság nyelve áll, így a levont következtetések is e szakterület nyelvére érvényesek.

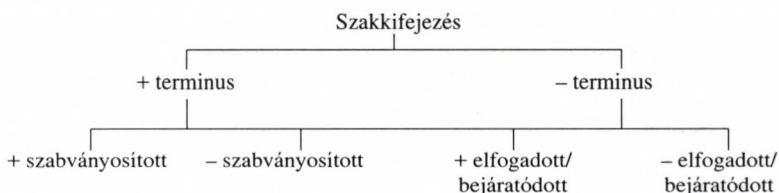
2. A szakszókincs kiválasztásának szempontjai

Ha a szótár szerkesztője tudja, hogy kiknek és milyen célból készül a szótár, megkerülhetetlen a lemmaszelekció kérdése. A döntést hosszabb ideig tartó kutatások és megfontolások előzik meg. Milyen kritériumok alapján történjen a lemmaszelekció? A kérdés megválaszolásában segítséget nyújthatnak Baldinger, Heller, illetve Reinhardt a szakmai szókincset modellező ábrái (vö. Drozd–Seibicke 1973:102). Ihle Schmidt a gazdaság nyelvét a gazdaság területei alapján 32 alterületre osztja fel (vö. Muráth 2002: 88). Hoffmann nagy hatású modelljében a szaknyelvek horizontális és vertikális tagolására hívja fel a figyelmet (Hoffmann 1984:58). Beszélhetünk földrajzi vagy regionális változatokról (vö. Dragaschnig–H. Pogány–Muráth–Zser-

din 1998; Muráth 2002:158). E modellek maguk kínálják a lexikográfus számára vizsgálati szempontokat. További, megfontolásra érdemes felvetés a szakszókincs és a tartalmi pontosság kérdése.

2.1. Szakszókincs és tartalmi pontosság

A szakszavak csoportosítására számos kísérlet irányult, és különböző nézeteket regisztráltak arra nézve, hogy voltaképpen mi tartozik egy-egy szakma, szakterület, tudomány szókészletéhez. Az egyik extrém felfogás szerint a szakszövegekben előforduló valamennyi lexikai egység (tehát a névelőtől a kötőszavakig minden előforduló szó) része a szakszókincsnek. Egy másik extrém vélemény szerint csupán a szorosabban vett szakterminológia tekinthető szakszókincsnek, egy harmadik vélemény e kettő között foglal állást. Ha ez utóbbi álláspontot fogadjuk el, akkor ebből az következik, hogy a szakszókincs tartalmi pontosságát tekintve nem homogén. De miről is van szó? A tartalmi pontosság kérdését Wiegand már 1979-ben felvetette és modellálta, majd modelljét Felber és Schaefer (1999:1733) továbbfejlesztették.

Szakszókincs és tartalmi pontosság: Felber–Schaefer 1999:1733 alapján.

„**A + terminus** azt jelenti, hogy az adott fogalmat egy szakterületen, szakon belül egzakt definíció írja le. A fogalom szorosan hozzá van rendelve a megnevezéséhez és a szakterület vagy szak fogalmi rendszerében megvan a helye. A **+ szabványosított** azt jelenti, hogy a megfelelő terminust egy arra hivatott intézet vagy országon belül: nemzeti szabványosítás pl. MSZ = Magyar Szabvány, DIN = Deutsches Institut für Normung; vagy nemzetközi szinten standardizálta: pl. ISO = International Organization for Standardization. A **+ elfogadott** (bejártódott) azt jelenti, hogy a megfelelő fogalmat kielégítően definiálták és megnevezése széles körben elfogadott.” (Felber–Schaefer 1999:1733. fordítás tőlem: M. J.). A **- elfogadott** (még nem bejártódott). Az

ábrán látható negyedik kategória azokat a szakkifejezéseket jelöli, amelyek nem definiáltak és nem általánosan elfogadottak, tehát egyelőre még csak szűk körben ismertek, mégis szakkifejezésként lehet azokat is számon tartani.

Felber és Schaefer elméletében a tartalmi pontosság kritériumát a definíció megléte, illetve hiánya jelenti. Mi következik az ábrából? A szakkifejezés tágabb fogalom, mint a terminus. Ugyanakkor a terminus a szakkifejezés prototípusa. További figyelemreméltó és a szótárszerkesztés szempontjából döntő megállapításuk, hogy a szakszókincs egyede nem a **szakszó**, hanem a **szakkifejezés**. A lexikográfiában általában az a nézet uralkodik, hogy a lemma ne lépje át a szóhatárt, se fölfelé, se pedig lefelé. Ez az elv azonban még az általános lexikográfiában sem mindig tartható be, mint ahogy erre Hessky is utal (Hessky 1996:9), és ahogy ezt az utóbbi időben megjelent szótárak is példázzák. Még kevésbé fogadható el a szakszótárak esetében, mivel meggyőződésem szerint a szaklexikográfusnak – a terminológushoz hasonlóan – az onomasziológiai elv alapján kell eljárnia, vagyis nem szabad a szóalakból kiindulnia, csakis a fogalomból. Márpedig a fogalmat igen gyakran nem egyetlen szó fejezi ki, hanem egy kifejezés, esetenként egy frazéma. Például: *kockázati tőke*, *rejtett munkanélküliség*, *a munkanélküliség természetes rátája*. Még bonyolultabb a helyzet, ha kétnyelvű szótárt szerkesztünk, hiszen az azonos fogalmat az adott két nyelvben különböző szóalak fejezheti ki:

<i>Sparpaket</i>	<i>takarékossági csomag</i>
<i>Sockelarbeitslosigkeit</i>	<i>a munkanélküliség természetes rátája</i>
<i>Stichprobenverfahren</i>	<i>véletlenszerű mintavétel</i>

Ha tehát a lemma csupán egy szót tartalmazhat, a magyar–német, illetve a német–magyar szótár makrostruktúrája különbözni fog egymástól.

2.2. Tartalmi pontosság és szakterületek

Meg kell jegyeznünk, hogy a tartalmi pontosság, vagyis az, hogy egy-egy szakterület szókincse milyen mértékben tartalmaz terminusokat, netán szabványosított terminusokat, a szakterületi hovatartozástól is függ. Szabványokat legfőképpen a műszaki tudományok és a természettudományok területén alkalmaznak, míg a társadalomtudományokra ez nem jellemző: ezen a területen a definiált terminusok mellett nagy számban találhatók nem terminusként számon tartott, de a szakmában általánosan elfogadott szakkifejezések, és nem ritka a nem definiált, széles körben még nem használt

szakkifejezések alkalmazása sem. A társadalomtudományok szókészlete tehát rendkívül dinamikus. A helyzet illusztrálására az alábbiakban két szakterületről álljon itt néhány példa. Az egyik a statisztika, a másik a pénzügy.

2.2.1. Statisztika

Az alábbi példák egy olyan statisztikai kisszótárból (Bösel–Muráth–Rédey 1997) származnak, amely az alkalmazott statisztika alapvető terminusait tartalmazza német–magyar és magyar–német relációban. A szótár nem régi szótárak alapján, hanem kétnyelvű korpusz: német és magyar nyelvű statisztika-tankönyvek egybevető vizsgálata nyomán készült (Bösel 1992, 1994, Hajdu et al. 1994). További forrást a DIN-szabványok jelentettek. A szótárkészítés elvei a következőképpen foglalhatók össze: *a)* Nem a megnevezések hasonlósága játszott szerepet az ekvivalensek kiválasztásánál, hanem egy-egy fogalom megnevezéseit keresték meg a szótár szerkesztői a németben és a magyarban, és azokat feleltették meg egymásnak. *b)* Mivel a fogalomból indultak ki, így a szótári lemma alapja nem a szó, hanem a szakkifejezés. *c)* Valamennyi kifejezés egyben terminus is. *d)* Jó részük szabványosított terminus (DIN-szabványok). *e)* A szótár alapvetően deskriptív szemléletet tükröz, noha a két nyelv viszonylatában eddig még nem kodifikált terminusok egymásnak megfeleltetése preskriptívnek minősíthető. *f)* Az egyszerű kezelhetőség szempontjait figyelembe véve a terminusok közlése betűrendben történik.

<i>Funktion</i>	<i>függvény</i>
<i>Ableitungsfunktion</i>	<i>derivált függvény</i>
<i>Stichprobenumfang</i>	<i>mintaelemszám</i>
<i>einfache Zufallstichprobe</i>	<i>egyszerű véletlen mintavétel</i>
<i>diskrete Zufallsvariable</i>	<i>diszkrét valószínűségi változó</i>
<i>Eigenschaft der minimalen Abweichungsquadrate</i>	<i>négyzetes minimum tulajdonság</i>
<i>Standardabweichung</i>	
<i>innerhalb einer Gruppe</i>	<i>belső szórás</i>
<i>Verflechtungsbilanz</i>	<i>ágazati kapcsolatok mérlege</i>

E néhány példából is látható, hogy egy-egy fogalmat gyakran csupán egy-egy hosszabb kifejezés képes visszaadni, valamint a kifejezések a szó

szintjén gyakran nem mutatnak azonosságot. Már e néhány példa is jól illusztrálja, hogy a megfeleltetés csakis a két statisztikus: Martin Bösel és Rédey Katalin szakértői támogatásával jöhetett létre.

2.2.2. Pénzügy

Míg a statisztikai szókészlet számbavételekor a szótárban feltüntetett szakkifejezések mind terminusok voltak, egy részük pedig szabványosított terminus, nem mondható el ugyanez a gazdaság szókincséről. Természetesen e területen is vannak terminusok, a szakmai szókincs nagy részét azonban az 'elfogadott', tehát a még nem terminusként számon tartott szakkifejezések képezik. Ezek alkotják egy készülő szakszótár törzsanyagát. A jelenség összefügg egyfelől a társadalomtudományok nyelvének természetével: a szókincs rendkívül dinamikus és a tartalmi pontosságot tekintve nem homogén, másfelől térségünkben speciálisan a 15 éve bekövetkezett rendszerváltozással, amely a gazdaság szerkezetének változását hozta magával.

A következőkben lássunk egy példát a gazdaság területéről német–magyar viszonylatban, lássuk, milyen kutatások és megfontolások vezetnek el az ekvivalensek megtalálásához és a korrekt szótári információhoz. A példa egy szótári esettanulmányon keresztül érzékelteti a problémát. Nem a kritika a célja a következő fejtegetéseknek, hanem az, hogy lássuk, bizonyos lépések kihagyása a szótárak előkészületei során óhatatlanul hibás megoldáshoz vezet. A hiba súlyos következményekkel jár mind egy esetleges fordítás, mind a szakmai kommunikáció folyamatában.

3. A szakszókincs szemasiológiai megközelítése

A következő példa a pénzügy, tehát a gazdaság terminológiailag viszonylag stabil, jól körülhatárolható területéről származik. Kutatásunk tárgyát alapfogalmak képezik. A kiindulópont pedig – terjedelmét és megbízhatóságát tekintve – a két legnagyobb, legjobb és leggyakrabban forgatott német–magyar gazdasági szakszótár: a 17 500 címszót tartalmazó Tefner: *Német–magyar közgazdasági szótár* (1997) valamint a Hamblock–Wessels–Futász: *Német–magyar üzleti nagyszótár* (1996).

3.1. Kvázi-szinonímia a magyar nyelvben

pénzügyi politika – pénzügypolitika – pénzpolitika – monetáris politika

Gyakran még közzgazdászhallgatók is zavarba jönnek, ha olyan alapfogalmakat kell meghatározniuk és egymástól elhatárolniuk, mint pl. *pénzügyi politika*, *pénzpolitika*, *monetáris politika* és *valutapolitika*. A fentieket a köznyelvben ugyanis gyakran szinonimaként használják, és sajnos ugyancsak gyakran a gazdasági szakszótárak is ekképp kodifikálják őket. Pillant-sunk be a fent említett német–magyar szótárakba (Tefner 1997, Hamblock–Wessels–Futász 1996, vö. még Muráth 2002:106):

1. táblázat

	Tefner	Hamblock–Wessels–Futász
Finanzpolitik	——	pénzügyi politika pénzügypolitika pénzpolitika
Geldpolitik	pénzügypolitika monetáris politika	pénzpolitika pénzügyi/monetáris politika
Monetäre Politik	monetáris politika pénzügypolitika	——
Währungspolitik	valutapolitika	valutapolitika pénzpolitika

A Hamblock–Wessels–Futász a szótárhasználattal kapcsolatban utal a jelentésbeli különbségekre is: „A címszónak egymástól határozottan eltérő jelentésű magyar megfelelőit pontosvessző (;) választja el. A hasonló jelentésű magyar megfelelőket vessző (,) választja el egymástól. A teljesen azonos, szabadon felcserélhető, tetszés szerint választható megfelelők jelölése a törtjel (/).”

Lássunk egy német szöveget: A Harvard Manager-ben megjelent egy tanulmány, amely a németországi vállalatok helyzetét taglalja az euróra átállás kapcsán. Ha abból indulunk ki, hogy a német *Finanzpolitik* és *Geldpolitik* szinonimák – ahogy ez az 1. táblázat alapján joggal feltételezhető –, akkor a Lindemann et al. (1998:9) tanulmányában olvasható következő gondolat: „Engere Kooperation in der Wirtschafts-, Finanz- **und** Geldpolitik” nehezen értelmezhető. Nem okoz különös nehézséget utánajárni a problémának. Lás-

suk először a német terminusokat. Az 1994-ben kiadott nyolckötetes Gabler lexikon 13. javított kiadása definiálja ezeket az alapfogalmakat. További forrás a *Kleines Lexikon der Wirtschaft* (1991) és az *EU-ABC* (Ettl 1996). A különböző, pénzzel kapcsolatos politikák tehát: a *Finanzpolitik* az állam gazdaságpolitikájának része, míg a *Geldpolitik* a jegybank politikája. A *Monetäre Politik* tágabb fogalom, „Geld und Kreditpolitik” (2. táblázat).

2. táblázat

	Definition
Finanzpolitik	Öffentliche F.: ist neben der Geldpolitik (→ monetäre Politik) und den Ge- und Verboten vielfältiger Art ein Instrument der Wirtschaftspolitik. Sie verfolgt das Ziel, Struktur und Höhe des Sozialprodukts einer Volkswirtschaft mit Hilfe öffentlicher Einnahmen, öffentlicher Ausgaben sowie der öffentlichen Haushalte zu beeinflussen; sie dient aber auch anderen Politikbereichen, sofern dort öffentliche Mittel eingesetzt werden. (...) ist Ordnungs- und Prozeßpolitik. <i>Gabler 1994:1149</i>
Geldpolitik	Der Teil der Notenbankpolitik, die auf den Geldmarkt ausgerichtet ist. Die Geldpolitik umfaßt vor allem folgende Bereiche und Instrumente: <ul style="list-style-type: none"> – Diskont- und Lombardpolitik (...), – Mindestreservepolitik (...), – Offenmarktpolitik (...). <i>EU-ABC 1996:134</i> (siehe auch monetäre Politik)
Monetäre Politik	Träger der m. P. ist überwiegend die Zentralbank (Deutsche Bundesbank) (<i>Gabler (Gabler 1994:2309)</i>) Die m. P. (Geld- und Kreditpolitik) stellt auf die Gesamtheit aller Maßnahmen ab, die aufgrund der geldtheoretischen Erkenntnisse zur Verwirklichung der gesamtwirtschaftlichen Ziele ergriffen werden, insb. Maßnahmen der Zentralbanken, die darauf gerichtet sind, die Versorgung der Wirtschaft mit Geld und Kredit zu bestimmten Bedingungen zu lenken. (<i>Gabler 1994:2305</i>)

A magyarban forrásként a *Hatályos jogszabályokat* vontuk be a vizsgálatba, valamint Losonczy–Magyar 1996-ban megjelent, közgazdász hallgatóknak írt *Pénzügyek a gazdaságban* című tankönyvét. A magyar terminusokat a következőképpen határozzák meg: lásd 3. táblázat.

A német és a magyar definíciókat egymás mellé téve meg kell állapítanunk, hogy az 1. táblázatban bemutatott, a Tefner- és a Hamblock–Wessels–Futász szótárakban kínált ekvivalensek csak fenntartással fogadhatók el és csak részben igazak. Világosan kell látnunk egyfelől, hogy a magyar gazda-

3. táblázat

	Definíció, magyarázat
Pénzügyi politika	A pénzügyi politika felépítése: – monetáris politika – költségvetési politika – devizapolitika (<i>Losonczy/Magyar 1996:59</i>)
Pénzpolitika	I. monetáris politika
Monetáris politika	pénz- és hitelpolitika (<i>HJ 1991 LX. 1998:1, I. Fejezet: 3§</i>) AZ MNB FELADATAI <i>Monetáris politika</i> 5. § (1) Az MNB a hitelintézetek 8. §-ban foglalt eszközökkel történő jegybanki irányítása révén befolyásolja a pénz- és hitelkínálatot, valamint a pénz- és hitelkeresletet. (<i>HJ 1991 LX. 1998:1, II. Fejezet</i>) <i>Monetáris politika eszközei</i> 8. § Az MNB monetáris politikáját refinanszírozással, a hitelintézetek kötelező jegybanki és likviditási tartalékának szabályozásával, árfolyamok és kamatok befolyásolásával vagy meghatározásával, nyíltpiaci műveletekkel és más jegybanki eszközökkel valósítja meg. <i>HJ 1991 LX. 1998:1, II. Fejezet</i>

ságpolitikában a *pénzügyi politika* a *pénzpolitikánál* tágabb fogalom, hiszen az a *pénzpolitika* hiperonómája, tehát nem lehetnek szinonimák. Mérlegelnünk kell másfelől azt is, hogy ha a német *Finanzpolitik* a magyar *pénzügyi politika* ekvivalense, akkor semmiképp sem lehet egyidejűleg a *pénzpolitika* ekvivalense is. Az eddigi vizsgálatok eredménye a német–magyar ekvivalencia tekintetében viszonylag egyszerű, és a szótárakban felfedezett tévedések a definíciók összehasonlítása alapján elkerülhetők lettek volna.

3.2. A gazdaságelméletben mutatkozó különbségek

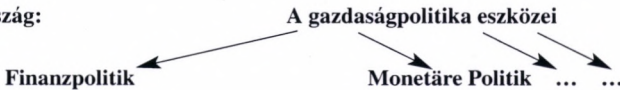
Vizsgáljuk meg az esettanulmány során felmerült második kérdést. Nézzük most csupán a német *Finanzpolitik* és a magyar *pénzügyi politika* ekvivalenciáját. Ez esetben már sokkal nehezebb dolga van a szótár szerkesztőjének:

Német Finanzpolitik	Magyar pénzügyi politika
-------------------------------	------------------------------------

Ha újra megnézzük a definíciókat, akkor megállapíthatjuk, hogy a német és a magyar terminus között csak részleges ekvivalencia állapítható meg, és ez a német és a magyar gazdaságelméletben mutatkozó különbségekre is visszavezethető.

A *Finanzpolitik* és a *monetäre Politik* a német stabilizációs gazdaságpolitika eszközei. Más-más intézmény feladatkörébe tartoznak, más-más funkciójuk van, ugyanakkor a hierarchia azonos szintjén, egymás mellett helyezkednek el:

Németország:

az állami gazdaságpolitika eszköze

Eredendően a német központi bank, a Bundesbank tevékenységi körébe tartozott, mely az államtól függetlenül működő intézmény. 1999. január 1-jével a pénz- és devizapolitika átkerült az Európai Központi Bankok Rendszerének hatáskörébe.

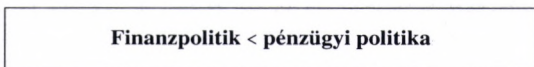
Magyarország

A magyar gazdaságban a pénzzel kapcsolatos politikák szerkezete a német mintától eltérő felépítést mutat, angolszász hatásra a következőképpen alakult ki: a pénzügyi politika a fő fogalom, amelynek alkotóelemei a monetáris, a költségvetési és a devizapolitika (l. még Schepp, megjelenés alatt).

A pénzügyi politika felépítése (Losonczi–Magyar 1996:58)

A fentiek alapján a következő rész-ekvivalencia állapítható meg:

A megoldás: A magyar *pénzügyi politikának* nincs megfelelője a németben, hiszen az a magyarban fő fogalom (mint az angol *Financial Policies*). Noha a német *Finanz* önmagában és szóösszetételekben gyakran fordítható *pénzügy*, *pénzügyiként* (*Finanzen – pénzügyek*, *Finanzmärkte – pénzügyi piacok*), a *Finanzpolitik* magyar megfelelője *költségvetési* vagy *fiskális politika* (l. még Schepp, uo.).

4. Tanulságok

Az elmondottakból a következő tanulságok vonhatók le:

1. Az internet és a számítógéppel hozzáférhető segédeszközök térnyerése mellett még sokáig szükség lesz nyomtatott szakszótárakra.
2. A szakszótárak akkor töltik be szerepüket, ha megbízható információkat közölnek.
3. Ennek érdekében szerkesztésüket hosszú elemző munka kell hogy megelőzze.
4. Szakmai háttér nélkül, csupán a megnevezések, tehát a felszín hasonlóságára alapozva nem szabad ekvivalenseket megállapítani. A terminológián onomasziológiai elvét alkalmazva a fogalmi rendszerből kell kiindulni. A szakmai háttérrel minden esetben fel kell kutatni. Példánknál maradván: először a két gazdasági rendszert kell tisztán látni. Azok szerkezetének összehasonlítása magától értetődően a megfontolások alapját kell hogy képezze.
5. Ezt követően lehet az ekvivalenciát vagy a non-ekvivalenciát megállapítani, és mindkettőt fel kell tüntetni a szótárban. Ehhez meg kell találni a megfelelő és egyértelmű jelölést.
6. A szótárkészítés során a különböző tudományok: műszaki és természettudományok, valamint a társadalomtudományok sajátosságait figyelembe véve kell eljárni.
7. A társadalomtudományok szakszókincse nem egyenlő a szakterminológiával, ezért a szaklexika feldolgozásakor be kell vonni a vizsgálatba a terminológián kívül eső, de egy-egy tudományágra jellemző további szakkifejezéseket is.
8. A szaklexika feldolgozása alapvetően deskriptív legyen, azonban a terminusnak nem minősíthető szakkifejezések esetében pontosan a szakszótár feladata az adott kifejezés minősítése és a használat szabályozása, hiszen

ezekkel a kifejezésekkel a terminológiát feldolgozó testületek nem foglalkoznak, azok egyedül a szakszótárakban kerülnek feldolgozásra.

9. A könnyen kezelhetőség szempontjainak a szakszótárban jól megfelelni az ábécérend, ezért annak alkalmazása továbbra is ajánlott. Az ily módon széttöredezett fogalmi rendszer jól megválasztott utalási struktúrával helyreállítható.
10. A szakszótárak előkészítését támogató kutatómunka akkor igazán eredményes, ha a már bevált nyelvészeti, szaklexikográfiai elemzéseken túlmenően a terminológián módszereit is alkalmazza a vizsgálatok során.
11. És végül: ha az imént felvázoltakat el tudjuk fogadni és figyelembe vesszük a szakszótárak készítése során, olyan szakszótárak készülhetnek, amelyeket mind az adott szakma képviselői, mind pedig laikusok, egyetemi hallgatók, szaknyelvet tanulók és szakfordítók haszonnal forgathatnának.

Irodalom

Szótárak

- BÖSELT, M.–MURÁTH, J.–RÉDEY, K. (1997) *Statistikai kisszótár*. Magyar–német, német–magyar: Statisztikai Hivatal, Budapest.
- DRAGASCHNIG, E.–H. POGÁNY, I.–MURÁTH, J.–ZSERDIN, M. (1998) *Wirtschaft und Sozialpolitik – aktuell I–II.*: PTE – KFU. Pécs/Graz.
- ETTL, G. (1996) *EU-ABC. Lexikon für Wirtschaft, Recht, Steuern, Finanzen, Institutionen.*
- GABLER Lexikon-Redaktion (1991) *Kleines Lexikon Wirtschaft*. Dr. Th. Gabler, Wiesbaden:
- Gabler Wirtschafts-Lexikon* (1994) 13., vollst. überarb. Aufl. Wiesbaden: Dr. Th. Gabler, Wiesbaden.
- Gabler Wirtschaftslexikon* (1997): 14., vollst. überarb. u. erweiterte Aufl. Wiesbaden: Dr. Th. Gabler, Wiesbaden.
- HAMBLOCK, D.–Wessels, D.–Futász D. (1996): *Német–magyar üzleti nagyszótár*. BUDAPEST: TUDEX., BUDAPEST.
- TEFNER, Z. (1997) *Német–magyar közgazdasági szótár*. Aula, Budapest.

5.2 Egyéb irodalom

- BÖSELT, Martin (1992) *Statistik.*: Oldenburg, München/Wien. (1994): *Statistik-Übungsbuch*. Aufgaben, Hinweise und Lösung. München/Wien: Oldenburg, München/Wien.
- DROZD, L.–SEIBICKE, W. (1973) *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache*. Brandstetter, Wiesbaden.
- FELBER, H.–SCHAEDER, B. (1999) Typologie der Fachwörterbücher. In: Hoffmann et al. (eds.), 1725–1743.
- FÓRIS, Á. (1999) Olasz–magyar, magyar–olasz műszaki szótár szerkesztésének szükségessége. In: Balaskó, M.–Kohn, J. (eds.) *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. A VIII. MANYE előadásainak gyűjteményes kötet.: BDTF Alk. Nyelvészeti Tanszék, Szombathely, 153–158.
- GÁBORJÁN, L-né (o. J.): *A kétnyelvű szótárakkal szemben támasztott igények és az ezzel kapcsolatos problémák.*: ITK.
- GYÁFRÁS, E. (1995) Lexikalische Fehler im Lemmabestand des ungarisch-deutschen Wörterbuchs von Előd Halász und im Lösungsschlüssel der Übersetzung der Aufnahmeprüfung. In: Bernáth, Cs. (ed.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie deutsch-ungarisch I*. [Acta Germanica 5]: JATE, Szeged, 91–100.
- HAJDU, P./HERMAN, S./PINTÉR, J./RAPPAI, G./RÉDEY, K. (1994): *Statisztika I.-II.* Pécs: JPTE.
- HESSKY, R. (ed.) (1996): *Lexikographie zwischen Theorie und Praxis: das deutsch-ungarische Wörterbuchprojekt*. Tübingen: Niemeyer. [=Lexicographica. Series maior 71].
- HOFFMANN, L. (1984) *Kommunikationsmittel Fachsprache*. Eine Einführung. 2., überarb. Aufl. Berlin: Akademie.
- HOFFMANN, L.–KALVERKÄMPER, H.–WIEGAND, H. E. (eds.) (1998/1999) Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 14. *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft* = Languages for special purposes. Bd. 14.1. und 14.2. de Gruyter, Berlin/New York.
- Hatályos jogszabályok gyűjteménye* (1998): 1991. évi LX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról. MHK. Budapest:.
- KIS, Á.–KIS, B. (2002) *Angol–magyar informatikai fordítói szótár*. Szak., Bicske.

- LINDEMANN, V.–PARADIES, J.–SCHUMACHER, Th. (1998) Herausforderung – Euro-Umstellung – Aufgaben und Stolpersteine bei der operativen Umsetzung. In: *Harvard Manager: Theorie und Praxis der Wirtschaftsinformatik*. Hüthing, Juni 1998: 7–24.
- LOSONCZI, Cs.–MAGYAR, G. (1996) *Pénzügyek a gazdaságban*. Juvent, Budapest.
- MURÁTH, J. (2002 [2003]): *Zweisprachige Fachlexikographie*. [Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft 5.] Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- MURÁTH, J. (2005) A magyarországi szaklexikográfia rövid története 1944-től napjainkig. In: Dobos, Cs./Kis, Á./Lengyel, Zs./Székely, G./Tóth, Sz. (eds.) (2005): „*Mindent fordítunk és mindenki fordít*” Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben. Köszöntőkönyv Klaudy Kingának.: Szak, Bicske, 113–119.
- MURÁTH, J. (2006) Szakszótárak előkészítő munkálatai – esettanulmány. Elhangzott 2004-ben az MTA Nyelvtudományi Intézetében tartott workshop-on. In: Muráth, J.: *Szakfordítás és segédeszközök*. PTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. 104–110.
- MURÁTH, J. (2006) Szakszótárak előkészítő munkálatai. Nem publikált habilitációs tudományos előadás. PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- SCHPEP, Z. (megj. alatt) Die Wechselwirkung zwischen Terminologie und Fachwissen. In: Muráth, J./Oláh-Hubai, Á. (eds.): *Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting*. Praesens, Wien.
- WIEGAND, H-E. (1979) Kommunikationskonflikte und Fachsprachengebrauch. In: Mentrup, W. (ed): *Fachsprachen und Gemeinsprache*. Jahrbuch 1978 des Instituts für deutsche Sprache. Düsseldorf, 25–58.

Vorbereitende Arbeiten für Fachwörterbücher lexikologisch-termnologische Untersuchungen

Fachlexikographie wird in Ungarn in erster Linie als praktische Tätigkeit betrachtet. Obwohl der Bedarf an Fachwörterbüchern seit der Wende im Jahre 1989 sprunghaft gewachsen ist, hinkt die Theorie der Praxis hinterher. Das Ziel der Studie ist, zur Entwicklung der Meta-Fachlexikographie in Ungarn einen Beitrag zu leisten. Im Mittelpunkt der Analyse steht der Fach-

wortschatz: der Grad der Terminologisierung des Fachwortschatzes, Naturwissenschaften, Gesellschaftswissenschaften und inhaltliche Exaktheit des Fachwortschatzes. In einem Fallbeispiel wird gezeigt, dass das semasiologische Herangehen an die Fachlexik beim Verfassen von Fachwörterbüchern zu fehlerhaften Lösungen führen kann. In der Studie wird die Ansicht vertreten, dass gut brauchbare und benutzerfreundliche Wörterbücher erst konzipiert werden können, wenn der praktischen Arbeit sowohl fachliche als auch fachsprachliche u.a. lexikologisch-terminologische Untersuchungen vorangehen. Zum Schluss werden aus den Analysen die Konsequenzen für die Praxis gezogen.

PAJZS JÚLIA

A jövő szótára és a magyar számítógépes lexikográfia

A modern lexikográfia egyik legjelentősebb egyénisége, Sue Atkins néhány tanulmánya és annak továbbgondolása alapján ismertetem, hogyan képzelhető el a jövő szótára. Atkins javaslata egy multifunkciós számítógépes szótári adatbázis, amely maximálisan figyelembe veszi a legkülönbözőbb várható felhasználói igényeket. Az elképzelés ismertetését követően röviden összefoglalom a mai magyar számítógépes lexikográfia legfőbb erőnyeit és hiányosságait, bemutatok néhány számítógépes szótárt, és ezek alapján érintem, hogyan csatlakozhat a magyar lexikográfia a nemzetközi kutatások fő irányához.

Sue Atkins több egymást követő konferencián ismertette elképzeléseit a jövő szótáráról (Atkins 1996) és a korszerű lexikográfia módszereiről (Atkins 1992, Atkins 2002). Bár az általa megálmodott jövőbeni szótárt a javaslat óta eltelt tíz évben még nem valósították meg, a nálunk lényegesen jobb anyagi és személyi feltételekkel rendelkező angol és egyéb közismertebb idegen nyelvű szótárak kiadói sem, főbb gondolatait érdemesnek tartom megismertetni a magyar szakmai közönséggel, mivel – ahogy tanulmányom második feléből remélhetőleg világossá válik – a megvalósítás alapfeltételei a magyar számítógépes lexikográfiában is adottak.

A jövő szótára

Atkins a jövő szótárát elsődlegesen számítógépes adatbázisként képzei el. Eszerint a szótári adatbázis nem csupán egy nyomtatott szótár korszerű, jól lekérdezhető formában, hanem annál jóval több, minőségileg eltérő produktum. Az adatbázisban a felhasználó maga dönthetné el, hogy milyen nyelv-

ven kíván kommunikálni a szótárral, csupán idegen nyelvű ekvivalenseket szeretne látni, vagy az esetek egy részében valamilyen egynyelvű értelmezést is. Azt sem tartja lehetetlennek, hogy az értelmezés stílusát, nehézségi fokát, tartalmát és annak milyenségét (pl. szótári vagy enciklopédikus), valamint egyéb jellemzőit a felhasználó a lekérdezés közben a maga kedvére választhassa meg. Szintén izlés szerint válogathatna hozzá példamondatokat vagy egyéb tetszőleges elemeket (etimológia, használati vagy szakmai minősítés stb.). Az igazán „futurista” tervezet szerint még akár a tartalom szerinti keresésre is lehetőség nyílhatna – például az általa ismertetett FrameNet elmélet kereteit használva. Nézzük meg kicsit részletesebben, hogyan tartja mindezt megvalósíthatónak.

Az 1996-os Göteborgban rendezett EURALEX kongresszus plenáris előadójaként ismertette először ezt az ötletét (Atkins 1996). Azóta klasszikussá vált művének első részében az akkor legkorszerűbb szótárírás legfőbb eredményeit és hiányosságait tárja fel. Néhány kulcsmondat a bevezetésből: „Of course, our dictionaries of the present do look a little different from their predecessor, and do behave a little better (it is becoming rare now to find dictionaries with hermetically sealed nuggets of information coded up to defy interpretation by all but the dogged few), they may even come to you on a CD-ROM rather than in book form, but underneath these superficial modernizations lurks the same old dictionary. Some of the more innovative may introduce a few new types of information (corpus frequencies are the flavour of the month), but when it comes to setting out the meanings of words, giving them definitions or equivalents in another language, including examples, idioms, pronunciations, usage notes, cross-references and the score or so of other information, tradition rules supreme. Most dictionaries are sublimely unaffected by the highly relevant work currently being done by linguists, especially in lexical semantics. The dictionary of the present is at heart little different from the dictionary of the past. Will the dictionary of the future simply blip its little electronic way off into the sunset dazzling its readers with the speed which dishes up the same old facts on a technicolor screen? It is up to us to take up the real challenge of the computer age, by asking not how it can help us to produce old-style dictionaries better, but how it can help us to create something new: to look at the needs of dictionary users of every language, and every walk of life, users as diverse as people themselves, and give them the kind of information they need for whatever they are using the dictionary for, and *not* simply the popular

selection of facts that will pack semi-legibly inside book covers.” (Atkins 2002: 1–2).¹

A provokatív felvezetés után egy francia–angol példán (Oxford–Hachette 1994) keresztül mutatja be egy korszerű szótár erőseit és hibáit. Az általa kiemelt főbb erények:

- az egyes jelentések ekvivalensei számos kiegészítő információ segítségével világosan elkülöníthetők,
- bőséges grammatikai információ segíti az idegen nyelvű felhasználót a megfelelő alakok előállításában,
- a legjellemzőbb szókapcsolatokat (kollokációkat) korpuszbeli példákkal világítja meg,
- kiegészítő grammatikai és szóhasználati eligazítások, minősítések,
- pragmatikai információk,
- up-to-date szóanyag.

Külön felhívja rá a figyelmet, hogy az új szótárak maximálisan törekszenek a felhasználók kényeztetésére, az információt lehetőleg nem kódolt formában, hanem közérthetően közlik, jól áttekinthetőek és olvashatóak, örömet okozni szeretnének. És végül, de nem utolsósorban: „today’s dictionaries are

¹ Természetesen a mai szótárak egy kicsit másképp néznek ki, mint elődeik, és valamivel használhatóbbak (egyre ritkábban találunk olyan szótárakat, amelyek hermetikusan elzárt információkincseket tartalmaznak olyan kódolt formában, amit csak néhány nagyon kitaró ember tud értelmezni), CD-változattal is kiegészülhetnek, de mindeme felszíni változások mélyén ugyanaz a hagyományos szótár található. A találékonyabbak esetleg új típusú információval is kiegészítik őket (a korpuszbeli gyakoriság a hónap csemegeje), de ami a lényegre vonatkozik: a jelentések elhatárolása és értelmezése, avagy az idegen nyelvű megfelelők megadása, példamondatok, idiómák, kiejtés, használati minősítések és kereszthivatkozások feltüntetése és még sok egyéb információ a hagyomány függvénye. A legtöbb szótár teljesen figyelmen kívül hagyja a nyelvészet legújabb eredményeit, különös tekintettel a lexikális szemantika eredményeire. A ma szótára a lelke mélyén alig különbözik a múltbeliektől.

Vajon a jövő szótára egyszerűen csak átvillogja elektronikus önmagát a naplementébe, sebességével elkápráztatva az olvasót, miközben ugyanazt az elavult információt varázsolja fel a színes képernyőre? A mi feladatunk vállalni a számítógépes korszak kihívását, és nem csupán azt kutatni, hogyan tudjuk a régi típusú szótárakat jobban csinálni a számítógép segítségével, hanem azt, hogyan tud a számítógép abban segíteni, hogy valami teljesen újat hozzunk létre: megvizsgálni, melyek az egyes nyelvek legkülönfélébb életmódú szótárhasználóinak főbb igényei, és azt az információt megadni minden egyes használónak, amelyre szüksége van, nem pusztán alig-alig olvasható tények egy szokványos válogatását adni könyvborítóba kötve.

excellent value for money. Few other books contain so much information per square centimeter, or entertain the discerning reader so well.” (Atkins 2002: 2)².

Részletesebben világít rá a tipikus hibákra. A közérthetőségre törekvésből fakadóan az új szótárak gyakran redundánsak, esetenként szószátyárok. Bőségük és korszerűségük ellenére sem tudnak minden új szót vagy jelentést felvenni. Az alakulóban lévő új szókapcsolatokkal sem tudnak lépést tartani, nem mindig szerencsés a felvett szókapcsolatok elhelyezése/megtalálhatósága (vagy túl redundáns, vagy nehezen megtalálható). Ha nem akarnak bonyolult formalizmust alkalmazni a változó elemkészlettel rendelkező szókapcsolatok leírására, vagy ki kell hagyniuk néhány jellemző variánst, vagy túl terjengősen kell ismertetni a különféle lehetőségeket.

Kétnyelvű lexikográfiában az egyik legnehezebb feladat a megfelelő ekvivalensek megadása, és annak a szövegkörnyezetnek a minél pontosabb meghatározása, amelyben az adott ekvivalens választandó. Ha nem elég finom és jól definiált a jelentésárnyalatokra bontás, a felhasználó gyakran választhat rosszul, ha pedig túl finom, akkor elveszhet a részletekben. Gyakori eset, hogy a felhasználónak az ekvivalensen kívül további információra is szüksége volna a keresett szóval vagy ekvivalenssel kapcsolatban, sokszor enciklopédikus jellegűekre is. Ilyenkor rendszerint más egynyelvű szótárt vagy lexikont is használnia kell a feladat megoldásához.

Hiányolja az általános szótárakban a teaurusz jellegű információt, noha a számítógépes változatokban lehetséges volna kombinálni az ábécében való kereshetőséget a fogalomköri vagy szinonimikus keresésekkel. A gépi változatban technikailag viszonylag könnyen elhelyezhetők lennének egy adatbázisban a jelentések különböző nyelvű ekvivalensei is. (De persze a technikai megvalósíthatóságon kívül ez számos lexikográfiai problémát vetne fel, hiszen az esetek jelentős részében az ekvivalencia korántsem tranzitív, azaz távolról sem biztos például, hogy ha egy magyar szó angol és francia megfelelőit megadjuk, az angol és francia szavak kölcsönösen egymás ekvivalensei lesznek.)

A fenti áttekintés után ismerteti a jövő szótáráról alkotott elképzelésének leglényegesebb összetevőit.

² A mai szótárak nagyon jól megérik az árukat. Kevés olyan könyv van, amely annyi információt tartalmaz négyzetcentiméterenként, és ugyanakkor olyan jól szórakoztatja a jó ítéloképességű olvasót.

A kész szótárral kapcsolatos főbb követelmények

Tekintettel kell lenni a különféle anyanyelvű felhasználók igényeire. Ugyanaz az adatbázis különböző mezőiben tartalmazhatja az összes kiegészítő információt mindkét nyelven; azt azonban a felhasználó dönti el, melyik változatot szeretné olvasni, nem kell mindegyiket megjelenítenie. A számítógépen nincs szükség olyan tömörítő megoldásokra, amelyeket a nyomtatott szótárakban megszoktunk, így kiküszöbölhető a rövidítések, kódok használata. A korpuszalapú példamondatok felkínálásában rugalmasan kezelhetőnek kell lennie az on-line változatnak. Szükség esetén az idegen nyelvű megfelelő kivül az értelmezésnek bármelyik nyelven előhívhatónak kell lennie, és minél szélesebb körben lehetőséget kell adni a tezauszus jellegű keresésre.

A szótárkészítés új lehetőségei

Nem kell ábécérend szerint készülnie a szócikkeknek, egy-egy szócikkíró kiválaszthat bizonyos fogalomkörbe tartozó szavakat, amelyeken egyidejűleg dolgozik. A dán szótár írói például maguk választották ki egy előre megadott címszójegyzékből, hogy mely címszavakon szeretnének dolgozni, a központi számítógépes nyilvántartásból igyekeztek mielőbb „lefoglalni” a számukra valamilyen okból érdekesnek tűnő szavakat.³ Természetesen – kivételes esetektől eltekintve – rendszerint az a célszerű, ha egy lexikográfus dolgozza ki egy-egy szó különféle jelentéseit.

Mivel a gépi változatban nincs terjedelmi kötöttség, az információk bármelyike expliciten megadható; nincs szükség rövidítésre, kódolásra. Többféle képpen is megjeleníthető ugyanaz az információ, például ábrák is könnyen beiktathatók. A hatalmas korpuszokhoz való hozzáférés pontosabbá teheti a lexikográfus munkáját. Az egyik ilyen, a közelmúltban fejlesztett eszköz a Sketchengine (sketchengine.co.uk/auth/, Kilgariff 2002), amely jóval túlmutat a korábban megszokott konkordanciaprogramokon. Több nagyméretű, szófajlag előzetesen elemzett korpuszról kérdezhetünk le adatokat. A felhasználó által kiválasztott feltételek szerint megkérdezhetjük például, hogy egy bizonyos szó bizonyos szintaktikai funkciókban hol fordult elő a kivá-

³ Erről a helyszínen történt bemutató során a lexikográfus szóban tájékoztatta a bemutató résztvevőit.

lasztott korpuszokban. Lexikográfiai szempontból talán leghasznosabb az a funkciója, amikor az ún. 'saliency' szerint kereshetünk összetartozó szavakat, szókapcsolatokat. A 'saliency' közérthetően így fordítható le: azok a szavak, amelyek gyakrabban fordulnak elő egymás közelében, mint ahogy egymástól független gyakoriságuk alapján várható lenne. Ennek segítségével a szócikkíróknak azonnal feltűnhet egy gyakoribb kollokáció és/vagy kialakulóban lévő idióma. De sokat segíthet abban is, hogy a szócikkírás legelső fázisában áttekinthesse a lexikográfus, milyen jelentésekkel kell egyáltalán számolnia. Ha még azelőtt áttekinti a sokféleképpen rendezhető korpuszadatokat, mielőtt a többi hasonló szótárt megnézné, könnyebben elkerülheti, hogy csupán a régi szótárak értelmezéseiből építse fel a szócikket, esetenként rég elavult jelentéseket konzerválva, miközben előfordulhat, hogy egy-egy friss vagy csak addig nem szótározott alakulatot figyelmen kívül hagy. A kapott adatokat áttekinthetjük gyakoriság és szintaktikai funkció szerint, minden adatnak lekérdezhethetjük a konkordancialistáját, és természetesen megtekinthetjük a kiválasztott példamondatokat nagyobb szöveggörnyezetben is. A sketchengine 30 napos tesztelésre ingyen használható, folyamatos, szótárszerkesztésre való használata díjhoz kötött. Nemrégiben elkészült a Magyar Nemzeti Szövegtár igéihez egy ehhez a programhoz hasonló tesztváltozat (Sas 2006).

Az újonnan készülő szótári adatbázisokban a korábbiaknál jobban figyelembe vehető a felhasználók várható igénye. Egyebek között annak sincs technikai akadálya, hogy a hagyományos szótári definíció mellett egy külön mezőben enciklopédikus jellegű információt is elhelyezzünk, hiszen a felhasználó sokszor maga sem biztos benne, valójában szótárra vagy lexikonra van-e szüksége az adott probléma megoldásához: egyszerűen tudni szeretné, mit is jelent egy szó. Fóris (2006) amellett érvel, hogy az általános szótárak részben vállalják át az enciklopédiák vagy lexikonok szerepét, amivel hagyományos lexikográfus körökben sokan nem értenek egyet. Ez a dilemma úgy oldható fel, hogy a számítógépes adatbázis az egyik mezőben a hagyományos szótári értelmezést tartalmazza, míg – bizonyos szavak/jelentések esetén, ahol ez indokolt – egy másik mező, amelyet a felhasználó opcionálisan nyithat meg, tartalmazhatná az enciklopédikus jellegű információt. A szótárírás mindennapi gyakorlatában újra és újra felmerül az enciklopédikus vs. szótári jellegű definíció problémája, amelyet *A magyar nyelv nagyszótárának* közelmúltban megjelent kötetében is észlelhetünk. Bár a szótár egyértelműen a nem enciklopédikus definíciók használata mellett döntött, bizonyos szavak esetén a szerkesztők láthatólag szükségét érezték az enciklopédikus (vagy az

adott esetben már-már szakácskönyvszerű) értelmezésnek: **angyalbögyörő** 'főtt burgonya, liszt és só keverékéből készített, kisujj nagyságúra sodort, forró vízben kifőzött tészta, melyet zsiradékban megforgatva, cukrozott mákkal v. zsemlemorzzával meghintve fogyasztanak; krumplinudli'. Korrek megoldás volna erre a problémára, ha a szótár adatbázis változatában az értelmezésben csupán például a *krumplinudli*, vagy esetleg az ÉKsz. alapján a *burgonyametélt* vagy *burgonyából készült tészta* szerepelne, de egy újabb mezőből leihívható lenne a részletesebb, enciklopédikus jellegű értelmezés. Hasonlóan jól megoldható lenne így a Fóris által kifogásolt **áram** szó jelentéseinek több célra is megfelelő párhuzamos definiálása.

A jelenlegi számítógépes adathordozón megjelenő szótárak rendszerint nem használják ki kellőképpen ezeket a lehetőségeket, általában csupán meglévő papírszótárak lekérdezhető változatai.

Atkins elképzelése szerint olyan, minőségileg új szótári adatbázisokat kellene készíteni, amelyek bizonyos értelemben virtuális szótárnak tekinthetők. Egyik közös jellemzőjük az azonos elméleti háttér lehetne: Atkins a FrameNet elméletet tartja megfelelőnek ([//framenet.icsi.berkeley.edu/~framenet/](http://framenet.icsi.berkeley.edu/~framenet/)), (Fillmore–Atkins 1998). A Charles Fillmore által megalapozott elmélet a szavak jelentését egy formális keretrendszerre vezeti vissza. Ezt Atkins a *CRAWL* 'mászik, mászás' szó példáján illusztrálja. Az igei jelentés főbb összetevői például: *MOVER* 'mozgó', *AREA* 'terület', *PATH* 'útvonallal', *SOURCE* 'forrás', *GOAL* 'cél'. A nagybetűkkel jelzett keretek kiválasztása általában a gyakori igék vagy nominalizált szavak közül történt, az általuk jelölt keret reprezentáns elemei. Minden jelentést ilyen keretek kombinációjával jellemeznék.

Bár a FrameNet lexikográfus körökben azóta igen elismertté vált, több különböző nyelvű projektum alapjául szolgált (pl. Fontenelle 2000), ez természetesen korántsem tekinthető az egyetlen kiválasztandó közös formalizált szemantikai rendszernek. Amennyiben az elsődleges cél az, hogy biztosítsuk a tartalmi keresés lehetőségét, számos más, esetleg kevésbé alaposan kidolgozott rendszer használatával is elérhetjük a kívánt célt. Az utóbbi években számítógépes nyelvész körökben szintén népszerűvé vált a WordNet rendszer (Felbaum 1998). A rendszer hierarchiába rendezve próbálja minél egzaktabban leírni a szavak jelentéseit. Néhány jellemző kategóriaelnevezés: *állat*, *esemény*, *alak*. Minden kategóriából fastruktúráként ágaznak le az alkategóriák. Az egyes szavak jelentése esetenként több fölérendelt kategóriával jellemezhető. Például a *mozgás* szituációtípusa *dinamikus*, *situációs komponense fizikai* és *helyhez kapcsolódó*.

Ebben a rendszerben évről évre több nyelv egységes kódolása történik meg, témánk szempontjából különösen kiemelendő, hogy néhány éve folyamatban van a magyar EuroWordNet projektum is.

Egy- és többnyelvű szótárak egyidejű fejlesztése

Valóban forradalmi újítást az jelenthetne a lexikográfiában, ha az egy- és két- (vagy több)nyelvű szótárakat nem csupán utólag próbálnánk közös adatbázisba összeépíteni, hanem ezek a szótárak folyamatosan, egymásra való tekintettel, hatékonyan együttműködő projektekben volnának elkészíthetők. A kétnyelvű lexikográfusok mindig is támaszkodtak főként a kiinduló nyelvek egynyelvű értelmező szótáira, de véleményem szerint ez a támogatás többirányú is lehetne. Elképzelhetőnek tartom például, hogy új egynyelvű szótárak megírásakor a lehető legnagyobb mértékben használjuk az adott nyelvből készült kétnyelvű szótárakat is. Hiszen például egy-egy szó jelentésekre való bontásakor esetenként támpontot jelenthet az is, milyen idegen nyelvekben van több – egymással nem szinonim – ekvivalense az adott szónak. Ezt az angol *promise* szó magyar szempontú elemzésével szeretném jobban megvilágítani:

A *promise* főbb jelentései (Ország–Magay 1998) 1. ígéret 2. remény, kilátás II. A. 1. megígér vmit, odaígér B. ígér(get) 2. ígérkezik. Ezzel szemben a mai angol beszélt nyelvet is jól tükröző irodalomban nagyon gyakori a szóban forgó ige olyan használata, amit magyarul leginkább az *esküszöm*, *bizony Isten*, *bizti* szavakkal lehetne visszaadni. Ha megnézünk néhány egynyelvű, nyelvtanulóknak szánt angol szótárt, azokban sem találunk igazán explicit utalást erre a fajta jelentésre. Például az igei jelentések a COBUILD 1995-ben: if you promise that you will do something, you say to someone that you will definitely do it. 2. If you promise someone something, you tell them that you will definitely give it to them or make sure that they have it.⁴ Szinte szó szerint ugyanezeket találjuk az OALD 2000-ben: 1. to tell sb that you will definitely do or not do sth, or that sth will definitely happen 2. to make sth seem likely to happen, to

⁴ 1. Ha megígéred, hogy valamit tenni fogsz, akkor azt mondd valakinek, hogy biztosan azt fogod tenni. 2. Ha valakinek megígérsz valamit, akkor azt állítod, hogy biztosan odaadsz neki valamit, vagy biztosítod, hogy az övé legyen.

show signs of sth.⁵ Még az anyanyelvűeknek szánt COED 2003-ban is csak ezeket a definíciókat találjuk: 1 an assurance that one will do something or that something will happen 2 potential excellence verb 1 make a promise 2 give good grounds for expecting 3 firmly intend.⁶ Ami valamennyi meghatározásban közös, az az, hogy jövőbeli eseményre vonatkozó ígéretről szól. Ezzel szemben a tényleges használatban gyakran fordul elő olyan jelentésekben, amikor egy már megtörtént esemény bekövetkeztét erősíti meg a beszélgető partner, valami olyan szituációban, amikor magyarul ilyesfajta párbeszéd zajlana:

- Tényleg, biztosan így történt?
- Igen, esküszöm.

Ezek azok a helyzetek,⁷ amikor a felületes magyar fordításokat olvasva, hallgatva felkapja fejét az olvasó, ha ezt a választ találja: „– Igen, ígérem”, hiszen magyarul nem ígérhetünk múltban megtörtént eseményekkel kapcsolatosan semmit. (Természetesen csak akkor tud segíteni az angol egy-nyelvű szótárak szerzőinek egy magyar kétnyelvű szótár, ha az ekvivalensek között megjelenik az *esküszöm* vagy a *biztos*, *bizti* is.)

Kísérlet a „jövő szótárának” megvalósítására: egy jó elektronikus szótár

A Le Grand Robert–Collins Électronique (2003) Atkins elég sok ötletét megvalósítja. A felhasználó választhatja ki, hogy angolul vagy franciául kíván-e kommunikálni a szótárral. Bár a kétnyelvű szótár nem tartalmaz egy-

⁵ Valakinek azt mondani, hogy biztosan meg fogsz vagy nem fogsz (meg)tenni valamit, vagy hogy valami biztosan meg fog történni 2. Valaminek a megtörténtét valószínűvé tenni, jelét adja valaminek

⁶ fn 1. biztosíték, hogy valaki valamit csinálni fog, vagy valami meg fog történni 2. valószínű sikeresség ige 1. ígéretet ad 2. megteremti az elvárhatóság feltételeit 3. határozottan szándékozik

⁷ Leginkább angolból fordított szappanoperákban hallottam gyakran ilyen jelentésben az *ígérem* szót, sajnos nem jegyeztem fel. A British National Corpusban a sketcheing segítségével találtam néhány olyan példamondatot, amiből jól látszik, hogy az 'esküszöm' jobb fordítás lenne, mint az 'ígérem', bár ezek nem múlt idejű eseményekre vonatkoznak, inkább folyamatos jelenre: *I 'm not trying to hurt you, I promise you... I 'm not expecting anything, I promise you... I am a student of the university and I promise to observe the same...*

I 'm not fooling, I promise... And she loves him, I promise you... I promise you 've got absolutely nothing to lose.

nyelvű értelmezéseket, számos szónál ún. kulturális információként részletes enciklopédikus eligazítást is kaphatunk. Ezek főként az adott ország kultúrájának és intézményrendszerének sajátosságait mutatják be. Külön tekinthetünk át olyan információcsokrokat, amelyek rendszerint inkább nyelvkönyvekben voltak korábban megtalálhatók: például hogyan fejezzük ki a bocsánatkérést, hogyan írjunk levelet. A közmondásokat is áttekinthetjük egy külön csoportosításban. De ami talán nyelvtanulók számára a legnagyobb érték, ami nyomtatott szótárban elképzelhetetlen volna: minden szó összes ragozott alakját bemutatja, ha rákattintunk erre a lehetőségre. Az elektronikus szótáraknál már megszokott módon a szavak közül a nehezebbek kiejtését is meghallgathatjuk. Bár a tartalom szerinti teaurusz jellegű keresésre nem ad lehetőséget, a bőségesen alkalmazott kereszthivatkozások rendszerével megkönnyíti a hasonló témakörbe tartozó szavak áttekintését. Valóban joggal állíthatja a kiadó az ajánlásban: új dimenzió nyílik a szótárkiadásban. Mindenesetre messze több, mint egy nyomtatott szótár egyszerű számítógépen való publikálása.

A magyar számítógépes lexikográfia

A korábbi összefoglalóm (Pajzs 1991) óta eltelt csaknem 20 évben a magyar számítógépes lexikográfia rendkívül sok irányban fejlődött, ezen a helyen csupán egy egészen vázlatos áttekintésre van lehetőségem a jelenlegi helyzetkép legfontosabb elemeiről.

Hagyományos, számítógépen készülő szótárak

A ma készülő vagy felújított szótárak mindegyike számítógépen készül. A korszerű XML (Extended Markup Language) technológia örvendetesen terjed, már a szótárkészítés közben is egyre többen használják. E technológia lényege, hogy nem pusztán szövegszerkesztőként használja a számítógépet, hanem egy sajátos adatbázis-formátumban íródik a szótár. A szócikkek készítése közben nem pusztán azt jelöljük, milyen tipográfiai megjelenése legyen az egyes elemeknek, hanem expliciten megadjuk, mikor milyen elem következik a szócikkben. Ennek a megoldásnak számos előnye van: egyrészt a végső nyomtatási formátumot elég közvetlenül a kiadás előtt eldönteni.

A munka közben folyamatosan biztosítható, hogy kizárólag a megfelelő helyre kerüljenek be a szócikk egyes elemei. Az előre meghatározott elemkészletet (pl. minősítés, rövidítések) felsorolt elemekből választhatjuk ki, így csökken az elírások lehetősége. A javítások/egységesítések sokkal következetesebben végezhetőek, munka közben számos különféle listát készíthetünk a legváltozatosabb kérdésekről (pl. egy szócikkíró összes szócikke, egy forrásból származó idézeteket tartalmazó szócikkek jegyzéke, bizonyos minősítésű szavak stb.). A közelmúltban megjelent Nagyszótárban mindezeket a lehetőségeket folyamatosan kihasználtuk, így még közvetlenül a megjelenés előtt is számos egységesítésre, módosításra nyílt lehetőségünk (Pajzs–Mártonfi 2006).

Még azok a szótárak is átkerülnek XML formátumba, legkésőbb a munka befejezésekor vagy közvetlenül a befejezés előtt, amelyeket szerzőik – elsősorban anyagi megfontolásból – nem XML-ben készítettek eredetileg. A MorphoLogic Kft. számos szótár utólagos XML konverzióját végzi folyamatosan, amelyek azután elektronikus kiadványaik alapját képezik, de a szerzőknek is hatékony segítséget nyújtanak az egységesítéshez.

A megfelelő anyagi háttérrel rendelkező Akadémiai Kiadó évek óta XML-ben készíti új vagy átdolgozás alatt lévő szótárait. A szerkesztők lassanként megtanulják, milyen sokféleképpen használhatják már a szerkesztés során az ebben a formátumban kezelt szótári adatbázisukat.

Újdonság még a magyar lexikográfiában a számítógépes korpuszok használata. A magyar nyelv nagyszótára már újraindulásától (1985) erre épít, a projektum első feladata az erre a célra szánt Magyar Történelmi Szövegtár építése, elemzése és lekérdezhetővé tétele volt, amely az érdeklődő kutatók számára on-line hozzáférhető (www.nytud.hu/hhc). Kismértékben használt korpuszt az Értelmező kéziszótár átdolgozott kiadása is: a Magyar Nemzeti Szövegtár (www.corpus.hu/mnsz) alapján gyakorisági mutatóval látták el a címszavakat. Az egyik új szólástár (Forgács 2003) is friss újságnyelvi korpuszokra épül: főként a Magyar Hírlap CD-n hozzáférhető adataira. A kétnyelvű szótárak közül a Grimm kiadó magyar–francia szótára (Perrot 2003) használta a Nagyszótár forrásanyagainak legfrissebb részleteit, és egyéb, számítógépen hozzáférhető, főként újságnyelvi mai szöveget. Ilyeneket használt egyebek közt a Lázár–Varga-féle (2000) Magyar–angol kéziszótár is. Remélhető, hogy a közeljövőben készülő új egy- és többnyelvű szótári munkálatok mind eredményesebben veszik igénybe az egyre nagyobb méretű és egyre jobban elemzett korpuszokat.

Nyelvtechnológiai felhasználásra készülő szótári adatbázisok

Számos nemzetközi és magyar korszerű nyelvtechnológiai projektum folyt az elmúlt 10–15 évben (és folyik jelenleg is), általában az MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai Osztálya, a MorphoLogic Kft. és a Szege-di Tudományegyetem Informatikai Tanszéke, esetenként a Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem több tanszékének a részvételével. 2003 óta a Szegeden évenként megrendezett Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencián számolnak be a kutatók legfrissebb eredményeikről. Valamennyi nyelvtechnológiai munkálat (gépi fordítás, automatikus beszédfelismerés, tartalomelemzés stb.) speciális, számítógép számára értelmezhető formájú szótári adatbázisok létrehozását teszi szükségessé. A felhasználásra szánt szemantikai lexikonok összeállításához általában az ún. ontológiák használatosak. Az ontológia olyan fogalmak rendszere, amelyek relevánsak az ismeretek és a folyamatok kategóriába rendezéséhez. A tipizált szemantikus rendszerek (ontológiák) explicit és számítógéppel feldolgozható reprezentációt adnak a szavak jelentéséről. Főbb jellemzőik:

- a lexikális jelentést szimbolikusán és diszkrétén (összetevőkre bontva) ábrázolják,
- a komplex fogalmakat szimbolikus elemek kombinációjával írják le,
- nyelvfüggetlenek (legalábbis elvben),
- nyelvtechnológiai munkálatok alapjául szolgálnak.

2007-ben fejeződik be több magyar ontológiai projektum is. A magyar Egységes Ontológia célja (Varasdi et al. 2006) a közös elméleti alapok megteremtése, míg a Magyar WordNetben a gyakorlati alkalmazás kerül előtérbe. Ennek keretében a magyar igék, főnevek és melléknevek több tízezer jelentésének kódolását végzik el, a lehető legnagyobb mértékben támaszkodva az angol WordNet eredményeire (Miháltz 2005). Az adatbázis az egyes jelentések fölé-, alá- és mellérendelt kategóriáin kívül gyakran tartalmazza az ÉKsz. értelmezéseit is. A *hegedű* szót jellemző kategóriák: *entitás, fizikai objektum, mesterséges tárgy, hangszer, vonós, húros*. Ez a gépi felhasználásra szánt szótár – véleményem szerint – a későbbiekben újonnan készülő vagy átdolgozandó hagyományos szótárak szerkesztésekor is rendkívül hasznos lehet, többek között az egységes értelmezési stílus kialakításában, az egy-egy fogalomkörbe tartozó szavak és jelentések hasonló kezelésében. Egy hiányzó jó magyar teaurusz előállításához is segítséget nyújthat.

A WordNettel párhuzamosan a magyar–angol/angol–magyar gépi fordítási projektumhoz készül egy szótári adatbázis (Vincze et al 2006), (Orosz 2006), amely a fordítóprogram számára érhető formában tartalmazza az egyes jelentések főbb szemantikai jegyeit. A szemantikai kategóriák elnevezései angol terminusok, például: *animate* 'élő', *human* 'akaratlagos cselekvő', *bodypart* 'testrész', *mass* 'anyagnév'.

Hagyományos szótárak számítógépes változatai

Végül, de nem utolsósorban, meg kell említeni a nyomtatásban megjelent szótárak számítógépes adathordozón publikált változatait. Mivel az on-line szótárakról Szöllősy (2006) részletesebben írt, itt csak néhány, CD-n publikált szótár családról ejtek szót, egészen röviden.

Nagyon örvendetes, hogy az Akadémiai Kiadó az utóbbi években publikált nagyszótárait rendre CD-n is publikálja. A Folio Views programra alapozott saját fejlesztésű lekérdező felület kezdő felhasználók számára is könnyen kezelhető. Amint az gépi szótártól elvárható, nem csupán a címszavak között kereshetünk, hanem a szócikkek belsejében is. Hátránya, hogy a találatok száma korlátozott, és nincs mód arra, hogy az előre meghatározott 100-as találatmaximumnál többet kérjünk. A keresőpanel megváltoztatásával használhatjuk az ún. összetett keresést, amely lehetőséget biztosít a szókezdet alapján való keresésre is. Mivel azonban – sajnálatos módon – címszófelismerő programot nem illesztettek a rendszerhez, az egyszerre lehet túl sok és túl kevés. (Például az *apa* szó egyszerű keresése esetén csak ennek toldalékolatlan előfordulásait kapjuk meg, az *apa* vagy *apá* kezdetű szavak keresése esetén az *apad*, *apály* stb. adatait is megkapjuk eredményül.) Nemcsak a szavak kezdetét, hanem végződését is kereshetjük, így például összetételek utótagja szerint is gyűjthetjük a szavakat. Szavak belsejében előforduló karaktersorozatokat is megtalálhatunk. Kereshetünk bizonyos minősítésű szavakat is, így például kiírathatjuk az első 100 orvosi vagy tudományos műszót. Az összetett keresés nyújt lehetőséget szavak együttes előfordulásainak megtalálására (*anya* és *gyermek*), vagy éppen a szöveggörnyezet egy részének kizárására (*anya*, aminek a közelében nem fordul elő a *gyermek*). Kifejezetten elhibázott azonban az ún. hasonló szavak kereshetősége: valamilyen nagyon rosszul értelmezett gyakorisági adat alapján tippel a program (ha bárhol a szócikk szövegében, akár az értelmezésben vagy példában megegyező szavakat talál, már hasonló-

nak tartja őket). Előny viszont, hogy az összes általunk beszerzett CD-jükben egyidejűleg tudunk keresni, ezzel a funkcióval valamelyest közelíthetünk az Atkins által megálmodott jövő szótárához, hiszen kombinálhatjuk a két- és egynyelvű szótárban való keresést.

Évtizedek óta a legismertebb magyar számítógépes szótárkiadó a Morpho-Logic (Prószéky 2005). Szótáraiknak legkiemelkedőbb vonása, hogy a toldalékkolt magyar szavakat is helyesen felismerik, így különösen jól használhatók magyar folyó szövegek szótárzására. Ha számítógépes szövegszerkesztőben kezeljük szövegünket, folyamatosan „figyelhet” a háttérben a MobiMouse, és ha bármelyik szón otthagyjuk az egeret, tippeket ad, mik lehetnek az idegen nyelvű megfelelői vagy a magyar szinonimái. A szövegkörnyezetre való érzékenysége különösen fordításkor teszi hatékonyá: nem csupán az egyedi szó alapján tippel, hanem figyelembe veszi a szó közvetlen közelében előforduló többi szót, és ennek alapján lecsökkenti a többértelműségeket, ezáltal jelentősen megkönnyítve a felhasználó dolgát. A MobiMouse Plusz már a hagyományos, szótárszerű keresés lehetőségét is biztosítja. Évről évre bővül az általuk publikált szótárak száma (www.morphologic.hu).

Megemlítendő még az ARCANUM kiadó néhány régi szótárt tartalmazó kiadványa (Magyar értelmező szótár, Czuczor–Fogarasi). Legfőbb előnyük, hogy ezeket a régi szótárakat egy új felhasználó réteg és generáció számára hozzáférhetővé teszik. A két fentebb említett kiadónál jobban kidolgozták a szótár főbb szerkezeti elemeiben való kereshetőséget. Előnyük az Akadémiai Kiadó számítógépes szótáraival szemben, hogy a találatok számát nem korlátozzák. A toldalékkolt szavak intelligens keresését azonban – akárcsak az Akadémiai Kiadó – ők sem oldották meg. A szótárkiadáson kívül az ARCANUM tevékenysége még azért is említést érdemel, mert számos teljes szerzői életművet vagy több évnyi sajtóanyagot tartalmazó gyűjteményük kiváló forrásként, korpuszként használható a legkülönbélebb szótári munkálatok számára. Előnyük még az elérhető ár, hátrányuk viszont a szövegek rögzítésének filológiai pontatlansága.

Összefoglalás

Hogyan is képzelhető el a fentiek alapján a jövő szótára? Elsődleges formája a számítógépes adatbázis, amelynek bizonyos mezői néhány évenként igény esetén kinyomtathatók. Így például kiadható belőle egynyelvű értel-

mező szótár, idiómaszótár, bármely két nyelv szótára stb. A teljes adatbázis azonban – folyamatosan karbantartva és bővítve – tartalmazhat több egymással összehangolt különféle szótári adatbázist. Egyebek között biztosítható, hogy világosan megadjuk az egynyelvű szótár egyes jelentéseinek megfelelő idegen nyelvű ekvivalenseket. Ha az egynyelvű szótári adatbázist bőségesen elláttuk különféle stílusból és korszakból származó korpuszbeli példamondatokkal, a kétnyelvű adatbázisok készítői bőséges példaanyagból válogathatnak. Elég rugalmas szoftverrel az is megoldható, hogy nyelvismeret vagy tudásvágy alapján dönthessen a felhasználó, milyen ismeretekre milyen mélységben van szüksége. Míg remélhető, hogy továbbra is lesznek klasszikus „filosz” szótárhasználók, akik élvezettel böngészik órákig mind a nyomtatott, mind a számítógépes szótárakat, fel kell készülnünk egy olyan egyre szélesedő fogyasztói körre, amely nyomtatott szótárt valószínűleg soha nem fog kezébe venni, esetleg még a számítógépet sem böngészgeti szívesen, de mondjuk autózás közben hangosan meg akarja tudni az autójukban lévő sokfunkciós számítógép/telefon/GPS szerkesztőtől, hogy: *mit jelent az, hogy makadám?* És ha éppen nagyon ráér, az eredete is érdekelheti. Jó lenne, ha olyan adatbázisokat terveznénk és készítenénk, amelyek nem csupán az elkötelezett filoszokat, hanem a felszínebb érdeklődőket is a lehető legkönnyebben látnák el hiteles információval, természetesen nem felszínesen, hanem igényesen.

Mint fentebbi, nagyon vázlatos ismertetéséből kitűnik, a magyar számítógépes lexikográfiában minden elem adott egy igen magas színvonalú integrált rendszer létrehozásához. Az újonnan publikált szótárak és a jobb minőségű régiek is egyre inkább adatbázis-formátumba kerültek/kerülnek. Az egy-egy kiadónál készülők egységes formátumban adottak. A technikai egységesítésen kívül természetesen óriási szakértő lexikográfiai munkát igényelne a különféle adatbázisok jelentés szintű összehangolása. Hosszú távon azonban ez a befektetés feltétlenül megtérülhetne, hiszen a folyamatos, egységes karbantartás biztosíthatóvá válna. A folyamatban lévő Magyar EuroWordNet projektum abban a tekintetben is reménykeltő lehet, hogy az adatbázis tartalmi keresési lehetősége is kifejleszthető.

Fontos kiemelni még egyszer, hogy egy magyar sajátosságra, a korrekt automatikus szövegszövelemzésre és -előállításra már régen elkészültek a jó minőségű szoftverek, sőt már több párhuzamos fejlesztés is hozzáférhető. Feltétlenül kívánatos lenne egy olyan on-line magyar szótár elérhetővé tétele, amely képes előállítani a fontosabb toldalékolt alakokat. (Ez egye

nagyobb számú idegen nyelvű magyar tanuló számára lenne különösen célszerű, bár még az anyanyelvű beszélők is gyakran elbizonytalanodnak.)

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen integrált adatbázis létrehozásához nem pusztán kivételesen jó pénzügyi és szakmai háttér szükségeltetik, hanem az egyes kiadók közötti versengés együttműködésre való felcserélése is (ami talán a legirrealisabb az egész futurista ábrándban). De úgy gondolom, már az is nagy előrelépés volna, ha egy-egy kiadó a saját szótáraiból hasonló vállalkozással próbálkozna.

Irodalom

Felhasznált szótárak

- A magyar nyelv nagyszótára*, I–II. 2006, Főszerk: ITTÉZS N., MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Angol–magyar nagyszótár*, 1998, Főszerk: ORSZÁGH L.–MAGAY T. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Collins COBUILD English Dictionary*, 1995, Főszerk: SINCLAIR, J. Harper Collins Publishers, London.
- Compact Oxford English Dictionary (COED)*, 2003, Főszerk: SOANES, C. OUP, Oxford.
- Le Grand Robert-Collins Électronique*, 2003, Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Magyar–angol kéziszótár*, 2000, Szerk: VARGA GY.–LÁZÁR A. P. Aquila, Budapest.
- Magyar értelmező kéziszótár*, 2003, Főszerk: PUSZTAI F. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar–francia kéziszótár*, 2003, Főszerk: PERROT, J. Grimm Kiadó, Szeged.
- Magyar szólások és közmondások szótára*, 2003, Főszerk: FORGÁCS T. Tinta Kiadó, Budapest.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD)*, 2000, Főszerk: WEHMEIER, S. OUP, Oxford.
- Oxford-Hachette French-English Dictionary*, 1994, CORREARD M-H GRUNDY V., Oxford-Hachette, Oxford.

Egyéb irodalom

- ATKINS, B. T. S. (1992) Tools for Computer Aided Lexicography: The HECTOR project *Proceedings of the 2th International Conference in Computational Lexicography and Text Research COMPLEX 92*. KIEFER, F.–KISS, G.–PAJZS, J. eds. HAS Research Institute for Linguistics, Budapest, 1–59.
- ATKINS, B. T. S. (1996) Bilingual Dictionaries: Past, Present and Future *EURALEX '96 Proceedings*, Gellerstam et al., (eds.), Göteborg University, Göteborg: 515–546.
- ATKINS B. T. S. (2002) Then and Now: Competence and performace in 35 Years of Lexicography *EURALEX 2002 Proceedings* Braasch A.& Povlsen C. (eds) Center for Sprogteknologi, Copenhagen, 1–28.
- FELBAUM, C. (1998) (ed.) WordNet: An Electronic Lexical Database MIT Press Cambridge, Massachusetts.
- FILLMORE, C. J. & ATKINS, B. T. S. (1998) FrameNet and Lexicographic Relevance: *Proceedings of the First International Conference on Language Resources and Evaluation*, Granada, 417–423.
- FONTENELLE, T.: (2000) A Bilingual Lexical Database for Frame Semantics *International Journal of Lexicography* 13:4 232–248.
- FÓRIS Á. (2006) Hitelesség, pontosság, aktualitás *Szótárak és használóik Lexikográfiai füzetek* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 35–56.
- GREFENSTETTE, G. (1996) Approximate Linguistics. *Proceedings of the 4th International Conference in Computational Lexicography and Text Research COMPLEX 96*. KIEFER, F.–KISS, G.–PAJZS, J. eds. HAS Research Institute for Linguistics, Budapest 83–96.
- KILGARIFF, A. (2002) Sketching words *Lexicography and Natural Language Processing A Festschrift in Honour of B. T. S Atkins*. CORRÉARD, M-H. (ed), EURALEX, 125–137.
- MIHÁLTZ M. (2005) Magyar EuroWordNet projekt: bemutatás és helyzetjelentés. *III. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2005. 68–78.
- OROSZ K. (2006) Főnevek szemantikai jegyei és kódolásuk a MetaMorpho projektben *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 157–167.
- PAJZS J. (1991) *Számítógép és lexikográfia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

- PAJZS J.–MÁRTONFI A. (2006) A magyar nyelv nagyszótárának számítógépes vonatkozásai. *A magyar nyelv nagyszótára I.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 20–22.
- PRÓSZÉKY G. (2005) Az elektronikus papírszótártól az „igazi” elektronikus szótárak felé. In: Főris Ágota; Pálfy Miklós (szerk.) *A lexicográfia Magyarországon (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXV)*, 81–87. Tinta, Budapest.
- SAS B. (2006) Igei vonzatkeretek az MNSZ tagmondataiban *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 15–21.
- SZÖLLŐSY É. (2006) Az MTA SZTAKI és a Szegedi Tudományegyetem online angol–magyar–angol szótárai: erények, hibák, fejlesztési lehetőségek. *Szótárak és használóik Lexikográfia füzetek. 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 165–179.
- VARASDI K.–GYARMATHY ZS.–SIMONYI A.–SZEREDI D. (2006) Az általános ontológia egy új modellje. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 73–84.
- VINCZE V.–LUCZA M.–CSENDES D.–KISS Gabriella (2006) Szótározási dilemmák a MetaMorpho magyar–angol fordítóprogram névszói adatbázisának építésében *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 180–189.

The dictionary of the future and the computational lexicography in Hungary

Based on some papers of Sue Atkins, who is one of the most distinguished personality of current international lexicography, her ideas on the „dictionary of the future” are outlined. She imagines a multifunctional lexicographic database, which takes into consideration the various future users of the dictionary, as much as possible. After the brief outline of her ideas a review of the major projects in the field of Hungarian computational lexicography is given. Propositions are included about the possibility of following the contemporary international trends.

TAMÁS DÓRA

A Magyarországon megjelent egynyelvű, kétnyelvű és többnyelvű nyomtatott gazdasági szótárakról

Jelen tanulmány célja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Munkabizottsága részére összegyűjtse és – a lehetőségekhez mérten – rendszerezze a hazai kiadású nyomtatott gazdasági szótárakat, s ezzel körképet nyújtson az 1980-as évek végétől napjainkig e szakterület szótárkiadásáról. A leírás nem a teljesség igényével készült, a későbbiekben kiegészítésre szorul.

A szótárak kulcsszerepet játszanak a ma kiemelkedően fontos szerepet betöltő gazdasági kommunikáció minden szintjén, ezért szükség van az adatok közzétételére azoknak a nyelvi-infrastrukturális forrásmunkáknak (szótáraknak, adatbázisoknak) az elérhetőségéről és használhatóságáról, melyek a gazdasági szaknyelv rendkívül széles és szerteágazó területén képesek betölteni ezt a funkciót.

Bevezető

A lexikográfia területén, mint a legtöbb tudományág területén, paradigmaváltás folyik. Magyarországon a lexikográfia paradigmaváltásának a kezdeti periódusával nagyjából egybeesik egy másik nagy befolyású esemény, amely fordulópontot jelentett a gazdasági szakszótárírásban, ez pedig az 1989-es rendszerváltás, amikor nemcsak megszűntek az állami monopóliumok és megjelentek a piaci igények, hanem a szakszókincsben is jelentős változások zajlottak. Az ezt követő években többségükben terminológiai szótárak jelennek meg, amelyek gyakran szűk szakmai szókincset dolgoznak fel (Fóris 2004). A naprakészség mai információs társadalmunkban állandó fontosságúvá vált, hiszen az új fogalmak megjelenése a különböző szakterületeken rendkívül felgyorsult, illetve ezek a fogalmak hamarabb is

épülnek be a köznyelvbe, ezért szükség van a szakszótárak folyamatos frissítésére (Fóris 2001, 2006).

Ez alatt az időszak alatt a szótárhasználók igényei is megváltoztak, ahogyan ez például egy, a közgazdászhallgatók igényeiről készített felmérés első adatai alapján nyilvánvalóvá válik (Muráth 2006). Muráth három éven át kérdőíves felméréssel vizsgálta a német szaknyelvet, illetve szakfordítást tanuló hallgatók szótárhasználati szokásait. Az adatokból kiderül, hogy a megkérdezettek többsége a szaknyelvi szövegek feldolgozása, illetve fordítása közben a kétnyelvű szótárakat részesíti előnyben, ezeket tartja legfontosabb segédeszközének, míg az egynyelvű szótárak számukra csak kontrollfunkciót látnak el. Általános elvárásként jelenik meg, hogy a szakszótárak tartalmazzanak több címszót, tükrözzék az aktuális szókinccset, jelöljék a regionális eltéréseket, valamint a szűkebb szakterületet, a stílusréteget, a használat gyakoriságát, és azt is, ha egy terminus elavult. Kívánságként szerepel továbbá a keresztutalások és egyéb összefüggések feltüntetése, a világos felépítés (a tematikus csoportosítástól idegenkednek). A szócikkkel szemben elvárják a szakmailag elfogadott ekvivalens megadását, a szómagyarazatot, valamint a kontextus, a szinonima, az antonima és a kollokációk jelölését. Adatok hiányában kérdéses, hogy a szótárhasználati kultúra mennyire vált tudatosná napjainkban, azonban az nem kérdőjelezhető meg, hogy a szótárak piacán ugyanúgy a felhasználói igényeknek kell megfelelni, mint bármely más piacon.

Jelen tanulmány célja, hogy összegyűjtse és – a lehetőségekhez mérten – rendszerezze a hazai kiadású nyomtatott gazdasági szótárakat és szótár jelleget kiadványokat, s ezzel körképet nyújtson az 1980-as évek végétől napjainkig e szakterület szótárkiadásáról, segítséget nyújtva ezzel a szótárhasználóknak, köztük kiemelten a fordítóknak. A leírás nem a teljesség igényével készült, a későbbiekben kiegészítésre szorul.

A gazdasági szaknyelvről

A magyar gazdasági szaknyelv kialakulása a nyelvújítás időszakára nyúlik vissza. Az előzményekről részletes összefoglalót írt Fábíán Pál *A gazdasági élet nyelvéről* címmel (Fábíán 1955). Ahogyan azt Fábíán kiemeli, a magyar nyelv történetében fontos szerepet tölt be a nyelvújítás időszaka (1772–1867 v. 1872), amikor nagy hangsúlyt kapott a helyes magyar szak-

szavak megalkotása, és olyan elveket dolgoztak ki, amelyek alapvetően ma is érvényesek. A nyelvújítók számára a tudományos nyelv megújítása után a gazdasági élet és az ipar nyelve vált fontossá. Ez tudatos döntés eredménye volt, hiszen a szabadságharc időszaka előtt az önálló magyar ipar létrejötte megkívánta, hogy a nagybirtokok kezdődő gépesítése során számos új eljárást alkalmazzanak, és a lehető legtöbb munkás számára lehetővé tegyék a nagy számban külföldről behozott gépek használatának elsajátítását. Fábrián megjegyzi (i. m.), hogy a gazdasági élet szakszavait a nyelvújítás során ugyanazokkal a szóalkotási módokkal hozták létre, mint az irodalmi élet szavait, a gazdasági szaknyelv területén azonban csak később, jóval 1848-at követően jelennek meg nagyobb számban egységes terminológiát teremtő szakszótárak. Bár mind az irodalmi nyelvre, mind a szaknyelvekre jellemző több alakváltozat együttes létezése, a gazdasági nyelvben jóval tovább húzódik a szinonimák harca, amely még az 1950-es években és napjainkban is érezteti hatását.

A gazdasági szótárak részletesebb elemzéséhez először rögzítenünk kell néhány alapfogalmat. Érdemes körülhatárolni, hogy mit értünk a *szaknyelv*, a *gazdaság* és ezzel összefüggésben a *gazdasági szaknyelv* fogalmán.

Kiss Jenő a szaknyelveket a társadalmi nyelvvaltozattípusokhoz sorolja, és így jellemzi: „logikailag és nyelvileg rendezett, definiált, kodifikált, s közérdekű a terminológiája” (Kiss 1995: 75). Több szerző is egyetért abban, hogy a szaknyelv valamely szakmai beszélőközösség speciális tevékenységi köréhez kötődik, a csoport ennek segítségével képes kielégíteni kommunikációs szükségleteit (Cortelazzo 1994, Kurtán 2003, Heltai 2004).

Mai társadalmunkban már olyan fogalmak játszanak kulcsfontosságú szerepet, mint az információ, a kommunikáció, a globalizáció és a gazdasági növekedés. Ahogyan Ablonczyné (2000) is említi, a globalizáció révén egyre szélesebb gazdasági együttműködés jön létre a különböző országok között. Az európai integrációs törekvések, azaz a mai Európai Unió kiindulási alapja is gazdasági érdekszövetség. Ez természetesen megkívánja a magas szintű szakmai kommunikációt a szakemberektől és a nyelvi közvetítőktől egyaránt. A gazdaságtudomány viszonylag fiatal tudományának számít: „a mai modern gazdasági tudományok alapjai még a XVIII. századra nyúlnak vissza, amikor a régi kereskedői terminológiát felváltja a gazdaságpolitika szókincse” (i.m.: 44, ford. T. D.).

A *gazdaság* és a *gazdasági szaknyelv* fogalmának pontos meghatározása nagy kihívást jelent, hiszen, ahogyan Lengyel is írja, a „gazdasági szó-

veg igen tág fogalom” (Lengyel 2006: 25), „a gazdasági szövegek ugyanolyan szerteágazóak, mint a gazdasági élet – a pénzügyi szféra, a termelő és szolgáltató szféra, az állami szféra és még a magánszféra is része” (i. m.: 29). Széles körben vizsgált – valószínűleg a korpusz könnyebb hozzáférhetősége miatt – a gazdasági szaknyelv az újságnyelvben (vö. pl. Ablonczyné 2006).

Ha megpróbálunk az értelmező szótárak definícióira támaszkodni, akkor olyan meghatározásokat találunk *gazdaság* címszó alatt, mint pl. „gazdasági élet v. rendszer” (ÉKsz 2003: 436). Ha élünk az internet nyújtotta lehetőségekkel, akkor a Wikipédia szabad lexikon *gazdasági rendszer* címszava alatt a következőket találjuk: „A gazdaság vagy gazdasági rendszer a *javak és szolgáltatások előállításának, szétosztásának és fogyasztásának* mechanizmusát jelenti egy adott *társadalomban*. A gazdasági rendszer *emberekből, intézményekből* és ezek *kapcsolataiból* tevődik össze” (<http://hu.wikipedia.org>). Ebből következik, hogy a *gazdasági szaknyelv* olyan nemfogalom, amelyen belül sokféle felosztás létezik, olyan osztályozás is például, amely a gazdasági diszciplínákat 37 különböző ágazatra osztja (Ablonczyné 2000).

Érdemes még néhány szót ejtenünk a szaknyelvekről és ezen belül a gazdasági szakszövegek jellemzőiről. A legtöbb elemzés megegyezik abban, hogy a szaknyelv három területen, a szókészletben, a szöveg szerkesztésmódjában és a stílusban mutat eltéréseket a köznyelvhez képest. Tehát a lexika sajátos használata nem az egyetlen különbség a szaknyelvi és a köznyelvi szövegek között, de a legtöbb nehézség ezen a területen jelentkezik (Ablonczyné 2000, Scarpa 2001, 2002). Emiatt jelentős a szakszótárak minőségének és aktualitásának kérdése.

A gazdasági terminusok területén is előfordulnak olyan rendszerbeli és fogalmi eltérések, amelyeket érdemes a szótárakban jelölni. Ilyen például a „VAT (Value Added Tax)”, azaz a *hozzáadottérték-adó* esete, amiről Lengyel a következőket írja: „előkerülnek új kifejezések, mint például a hozzáadottértékadó, ami meglepheti a fordítót: nem minden VAT/TVA/IVA/Mehrwertsteuer ÁFA, de minden ÁFA VAT” (Lengyel 2006: 27). Ezek a különbségek az országok jogi-gazdasági kontextusának különbségeiből fakadnak.

A nyomtatott gazdasági szakszótárakról¹

A *szótár* szót tanulmányunkban Fóris definíciója alapján használjuk, vagyis „olyan egy-, két- vagy többnyelvű adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egy szóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján” (Fóris 2002: 21). Fóris a lexikográfiában lezajlott paradigmaváltást tanulmányozva – éppen a szakszótári kutatásaiból kiindulva – jutott arra a következtetésre, hogy a *szótár* szó magyarul egy szűkebb és egy tágabb jelentést is hordoz. Tehát a továbbiakban szótáron nemcsak azokat a hagyományos értelemben vett nyomtatott szótárakat értjük, amelyek alfabetikusan rendezik a címszavakat, és ismertetik értelmi magyarázatukat, vagy megadják idegen nyelvi megfelelőjüket (általános értelmező és kétnyelvű szótárak), hanem egyéb szótár jellegű műveket is. Ennek gyakorlati haszna az, hogy így a különböző felhasználói csoportoknak készült szakszótárakat, terminológiai szótárakat, lexikonokat, enciklopédiákat együttesen vizsgálhatjuk (amelyek megkülönböztetése címük alapján amúgy sem egyértelmű); ezért lexikográfiai vizsgálódásunkba a hagyományos értelemben vett szótárakon kívül bevonunk egyéb szótár jellegű műveket is, úgymint lexikonokat, enciklopédiákat stb. Hartmann és James (1998) *Dictionary of Lexicography* című szótárunkban szintén a lexikográfia körébe sorolnak az általános szótárakon túl számos más típusú művet, így az enciklopédikus szótárakat ('encyclopedic dictionaries') és az enciklopédiákat is.

A szakszótáraktól érdemes továbbá elkülönítenünk a terminológiai szótárakat, amelyek elsősorban egy konkrét szakterület szókincsére koncentrálnak és gyakorlati szakemberek valós igényeinek kívánnak megfelelni. Éppen ezért szűken vett fogalmi kontextusukban tartalmazzák általában a szabványosított terminusokat. Ezzel ellentétben a szakszótárak nagyobb szakterületet ölelnek fel és jóval több információval szolgálnak, amivel segítik a szaknyelvet elsajátítani kívánókat is (Hartmann–James 1998).

A szótárak csoportosítására rendkívül sokféle mód kínálkozik, pl. terjedelem, nyelvek száma, funkció (aktív vagy passzív), formátum (betűrendes

¹ Sági István szótári bibliográfiájában a szakszótárak között szerepel a gazdasági és a kereskedelmi szótárak felsorolása. A gazdasági szótárak közül 4-et, a kereskedelmi szótárak közül 11-et találunk a listában (Sági 1922: 28–29).

vagy tematikus), szakterület (általános vagy szakszótár), hordozó (nyomtatott vagy elektronikus) és az információ speciális biztosítása (pl. képes szótár, hangos szótár) alapján (Fóris 2001).

Valamennyi összegyűjtött gazdasági szakszótár részletes elemzésére e tanulmány keretei túl szűknek bizonyulnának, ezért célszerűnek láttuk egy átfogóbb ismertetést adni, amelynek keretein belül a szótárban szereplő nyelvek számán túl a fő csoportosítási szempont a szótárak szerkesztési és információátadási módja. Ebből a szempontból kiválóan jellemezhetőek a kétnyelvű szótárak esetében a nagyobb kiadók sorozatai.

A vizsgált szótárak felépítéséről

Egynyelvű szótárak

Az egynyelvű szótárak a címszó különböző jelentéseit sorolják fel, valamint jelölhetik a különféle nyelvi rétegekhez tartozást, a stílusértéket, és egyéb példákkal szolgálhatnak a nyelvhasználat megismeréséhez (Fóris 2006). Az idegen nyelvű kommunikációban a szótárfelhasználók szempontjából elsősorban kiegészítő funkciót látnak el, mivel a fogalmi rendszerek közti különbségek általában nem férnek bele a kétnyelvű szótárak anyagába, hiszen „a nyelvek száma meghatározza a szótár szerkezetét, lehetővé teszi, illetve korlátozza a különböző információk közlését” (Fóris 2002: 25). „A szavak jelentéstartama más lehet az egyes beszélői csoportok között, ami a tárolt vagy továbbított információ torzulásához vezethet” (Fóris 2004). Igaz lehet ez még egy nyelvközösségen belül is, éppen ennek megakadályozására jöttek létre az értelmező szótárak és enciklopédiák a 17–18. században (i. m.).

Szószedet jellegű kiadványokról ebben az esetben nincs sok értelme beszélni, hacsak nem soroljuk ide a Tinta Könyvkiadó gondozásában 2002-ben megjelent *Közgazdasági helyesírási szótárát* (Bárányiné–Mihalik 2002). A kötet maga egy index, terminusok felsorolása, egyetlen információt szolgáltat: helyesírásit. A szószedet jellegű kiadványokon azokat a szótárakat értjük, amelyek a) kizárólag a címszavak felsorolását tartalmazzák, b) a címszavak ekvivalensén kívül minimális információt szolgáltatnak a címszóról.

A Külkereskedelmi Főiskola oktatói vettek részt az 1983-ban megjelent *Külgazdasági értelmező szótár* (Mester–Szabóné Streit 1983) összeállításá-

ban, amelynek szóanyaga – ahogyan ezt az előszóból megtudhatjuk – ugyanazon szerzőpáros egy korábbi, 1974-es *Külgazdasági kifejezésgyűjtemény és fogalm meghatározások* című jegyzetének átdolgozott és bővített kiadása (Mester–Szabóné Streit 1974)². A főiskola oktatási anyagaira támaszkodva abcérendben tárgyalja a szerkesztők szerint leggyakoribb 1100 szakkifejezést. Mára szóállománya – a korábban említett okok miatt – elavult. A címszavakat vastag betűvel emeli ki, valóban tankönyvre emlékeztető definíciókkal határozza meg a különböző fogalmakat. Találunk benne csillaggal jelölt keresztutalásokat.

A Kossuth Kiadó *Közgazdasági kislexikona* (Varsádi 1987)³ először 1977-ben látott napvilágot, és nagy létszámú csapat munkájának eredménye (a kötet huszonhét szócikkirő nevét sorolja fel). Az 1987-es kiadás szerint címszóállományát igyekeztek kibővíteni, hogy követni tudják a gyors fejlődést. Ez utóbbi kiadás még tartalmaz olyan, ma már elavult terminusokat, mint pl. a *szövetkezeti politika*. A szócikkek részletesen kidolgozottak, a címszavakat vastagon szedték, a szerzők igyekeztek a fogalmakat a szótárban fellelhető címszavakkal magyarázni, amelyekre nyíl és dőlt betűszedés utal.

Az 1990-ben közreadott *Gazdálkodási és jogi fogalmak párhuzamos magyarázata* (Takács 1990) előszavában a szerző utal arra, hogy a felgyorsult változások következtében szinte napról napra módosult az eredetileg vállalt feladat, mivel a munka még a reform idején kezdődött, de csak a rendszer-váltást követően fejeződött be. Ezért a szerző úgy döntött, hogy a gyűjtemény a világ kereskedelmi rendjéhez próbál igazodni és nem a közép-európai viszonyokhoz. A szótár 1476 számozott címszót tartalmaz, a magyar címszó mellett segítségképpen szerepel az angol megfelelő zárójelben.

2005-ben jelent meg a Napvilág kiadónál a *Közgazdasági és társadalomtudományi kisenciklopédia* (Brémond–Gélédan 2005), amely a *Dictionnaire des Sciences Economiques et Sociales* átdolgozása (Brémond–Gélédan 2002), ahogyan ezt a kötetből megtudhatjuk⁴, és amelyet a magyar szerzők kiegészítettek hazánkat különösen érintő kérdésekkel (pl. a közép- és kelet-európai országok áttérése a tervgazdaságról a piacgazdaságra, valamint az Európai Unió témaköre). Az enciklopédia a szerzők véleménye szerint szótár és enciklopédia keveréke, vagyis enciklopédikus szótár, mivel az

² Az előzmény nem volt fellelhető, ezért nincsen róla pontos bibliográfiai adat.

³ Hivatkozás a fellelt kiadásokra, egyéb adatok a bibliográfiában.

⁴ Az előzmény nem volt fellelhető, ezért nincsen róla pontos bibliográfiai adat.

összesen 135 szócikket a szótárakhoz hasonlóan fogalmazták meg, de az enciklopédiákra jellemzően közlik (1. és 2. ábra), azaz a szócikkeket tematikus rendben, egy-egy átfogó téma részeként adják közre, valamint a definíciók részletesen kidolgozottak.

A kötet a közgazdaságtan és a társadalomtudományok középfokú és felsőfokú oktatása során szerzett tapasztalatokra épül, valószínűleg ennek köszönheti tankönyvekre emlékeztető alaposságát és közérthetőségét. A mű elején tartalomjegyzék segíti az eligazodást, amelyből azonnal észrevehetjük, hogy az átfogó jellegű nagy szócikkek ábécérendben szerepelnek benne. A szócikkek igen részletesek, több alcímszó tartozik hozzájuk, és az előbb említett tematikus jellegnek megfelelően egy-egy szócikken belül az alcímszavak szócsalados elrendezéséről beszélhetünk. A szócsalados elrendezésben szereplő alcímszavak azonban kikereshetőek a tárgymutató segítségével is. A terminusok megértését logikai ábrák is támogatják (pl. csoportosítások).

Kétnyelvű szótárak

A kétnyelvű szótárak feladata, hogy megfeleltessék egymásnak a két nyelv szókészletét, ezért nevezik őket gyakran leegyszerűsítve „fordító szótáraknak”. A megfeleltetést segíthetik többek közt a szócikkek besorolásai, a stílusminősítésre vonatkozó adatok és a példamondatok, amelyek a nyelvi normáról értékes adatokat szolgáltatnak a felhasználóknak.

Először tekintsük át a nagyobb, szótárkiadással foglalkozó „műhelyek”, azaz a különböző kiadók, egyetemi tanszékek és képzési központok sorozatainak részeként megjelent szótártípusokat.

A) Szójegyzék jellegű kétnyelvű kiadványok

Bonyolítói szószedet (KOTK)

Az 1990-es évek elején jelent meg a Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft. kiadásában angol (Fanta 1991), német (Kozáry 1992), olasz (Józan 1991), francia (Schverer 1991), orosz (Koller 1991) és spanyol (Győry 1991) nyelven a körülbelül 100 oldalas, kis méretű, mintegy 1000 címszót

■ Adó

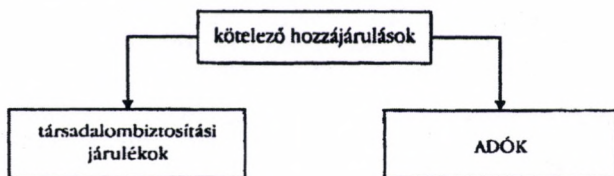
Az adóbevallás fejtőrője, az adóelőleg fájdalmas levonása; így találkoznak leggyakrabban az emberek az adórendszerrel. A személyi jövedelemadó azonban az adórendszernek egyáltalán nem a legfontosabb része. A cukrot vásárló gyerekek is adózik, a vásárláskor kifizeti az áfát; a nyereséget elérő vállalat befizeti a nyereségadót, a dohányos vagy az autótulajdonos jól tudja, hogy az állam számít rá a költségvetési hiányok fedezésében.

MI AZ ADÓ?

■ Nem szabad összekeverni az adót és a kötelező hozzájárulást

Az adó a közigazgatás javára teljesített kötelező hozzájárulás, amely nem közvetlen ellentételezésre, hanem a közösség ingyen nyújtott szolgáltatásaira jogosít fel.

- ▲ Az adó mellett vannak más kötelező hozzájárulások, a társadalombiztosítási járulékok. A kötelező hozzájárulások azon befizetések összességét jelentik, amelyeket az adózók – magánszemélyek és gazdálkodó egységek – az állam, az önkormányzatok, a társadalombiztosítási igazgatóságok javára teljesítenek; mint nevük mutatja, kötelező jellegűek.

Az illetéket régebben az azt beszedő közösség által nyújtott szolgáltatás költségének függvényében számították ki. Ez a megkülönböztetés azonban elhalványult, a köznyelvben az adó és az illeték jelentése összemosódott.

1. ábra. Közgazdasági és társadalomtudományi kisenciklopédia, 2005

Néhány kötelező befizetés nehezen osztályozható. Idetartozik az általános társadalombiztosítási és az államadósság törlesztéséhez való hozzájárulás. Az általános társadalombiztosítási hozzájárulás a társadalombiztosítási rendszereket finanszírozza.

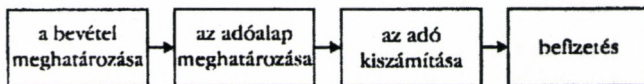
■ Az adórendszer

Az adórendszer az adózást megszabó törvények és szabályok összessége.

Minden adórendszer három lényeges kérdést vet fel:

1. Melyek azok a pénzek, amelyek az állam közbeiktatásával jobban használhatók fel, mint egyéni felhasználással? Milyen mértékű adóteher kívánatos?
2. Ktől vonandó el az adó és hogyan: közvetlen vagy közvetett adókkal, vagy adóval vagy jövedelemadóval stb.?
3. Hogyan oszthatók el racionálisan az elvont erőforrások?

■ Az adózás szakaszai

Nézzünk egy középvezetőt, aki havi 7000 euró fizetést kap, bérlőjétől havi 360 euró lakbért vesz fel, és 540 euró osztalékban részesül évente! Ezen összegek alkotják együttes bevételét.

Az adóalap megállapításához meg kell határozni, hogy mi tekintendő adókötelesnek; például bizonyos összeg levonható a bevételből költségként. Figyelembe lehet venni a családi helyzetet is. Végül az adóalap meghatározása után az adót az adókulcsok alkalmazásával kell kiszámítani, melyek a magasabb jövedelmek esetében általában magasabbak.

Az adó összegének megállapítása után következik az adó befizetése, amelynek elkerülhetetlenségét az adóhivatal fizetési meghagyása teszi meg.

2. ábra. Közgazdasági és társadalomtudományi kisenciklopédia, 2005

tartalmazó *Bonyolítói szószedet* sorozat, amely a gazdaság egy igen szűk területének szókincsét öleli fel. A kötetet a külkereskedelmi bonyolításban dolgozó szakemberek gyakorlati használatára szánták a szerzők. A kiadvány ma is hasznos terminusokat tartalmaz, ezért azt mondhatjuk, hogy sikerült az előszóban megjelölt célt elérni, és a szűk szakmán belül a lehető legtöbb terminust közlésre összegyűjteni, bár ahogyan a többi, ez a szótár is folyamatos frissítésre és kiegészítésre szorul. Ahogyan az elnevezésük is jelzi, szógyűjteményekről van szó, ahol a szócikkek többlet-információként legfeljebb a főnevek nyelvtani nemét jelölik, esetleg egy-két szinonimát, rövidítést, illetve szóösszetételt tüntetnek fel. A szószedet külső és belső tipográfiai megjelenítése egyszerű, a szócikkek betűmérete jól olvasható, a címszavak alfabetikus sorrendben találhatóak meg. Az angol nyelvű kiadvány magában foglal egy rövidítésgyűjteményt is.

Közgazdasági szótárak (AULA Kiadó)

Az 1990-es derekától kezdve publikálták magyar és angol (Kovácsné Császi 1996, 1997), német (Tefner 1994, 1998), orosz (Petuhova 1994, 1997), francia (Hegedűs 1995, 1997), spanyol (Agócs 1995, 1997) és olasz (Juhász 1996, 1997)⁵ nyelvpárokban a kb. 15 000 címszót tartalmazó kétkötetes *Közgazdasági szótár* sorozatot. A szótársorozat minden tagja ugyanarra a magyar nyelvű korpuszra épít, a közgazdaságtudomány 21 ágazatából, többek között a makro- és mikroökonómia, a bank- és tőzsdegyakorlat, a külkereskedelem, a marketing, a környezetvédelem, az üzemgazdaságtan stb. témaköreiből. A kiadványok külső megjelenése egységes, csak színeikben térnek el egymástól, ezzel is jelezve a sorozathoz tartozást és a nyelvek közötti különbséget. A színes, kemény kötésű borítóról kiderül, hogy a szótár kiadója a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi oktató- és kutatóközpontja, ami rögtön bizalmat kelthet a szótár vásárlójában. Megastruktúrájukat tekintve egységesek: a szerkesztő előszava, szótári rész, rövidítések és a felhasznált irodalom. A címszavak betűrendben szerepelnek, a betűváltás új oldalon található, a fejlécben feltüntetett címszavak

⁵ A Magyarországon megjelent olasz szótárakról részletesebben vesd össze Fábian (1990), Fóris (2001), Sciacovelli (2001), az olasz gazdasági szótárakról pedig részletes elemzést közöl Tamás (2007).

megkönnyítik a keresést. A szótár a szöszedetekre jellemző formai jegyeket mutat, és az előszóból kiderül, hogy a szerzők véleménye szerint a szótárhaználókat meg kell hogy előzze a megfelelő szakmai ismeretek megszerzése, így „tudatosan nem használ magyarázatokat” a fogalmak tisztázására. Igaz, ez az indoklás az eltérő gazdasági rendszerekből adódó fogalmi különbségek miatt nem minden esetben állja meg a helyét. A főnevek neme csak elvétve szerepel, a többes szám pedig csak akkor, ha a címszónak ez a megszokott használata, viszont számos szóösszetétellel találkozhatunk.

Szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez
(Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola)

Oktatási segédletként jelentek meg a szombathelyi főiskola kiadásában az EuvocS (EU-Vocabularium Savariense) terminológiai szótársorozat kötetei a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1998. évre szóló főiskolai kísérleti pályázati programjának keretében. A sorozat célja az volt, hogy az Európai Unió dokumentumainak felhasználásával a csatlakozást megelőzően hiánypótló segédeszköz álljon rendelkezésre az oktatásban. A szótárak magyar és angol (Barabás 1998), francia (Csűry–Csűry 1998), német (Pusztay 1998), olasz (Sciacovelli 1998), finn (Pusztay 1998), észt (Pusztay 1999) és portugál (Babos 2004) nyelvpárosításban jelentek meg. Mivel a szótárak az AGENDA 2000 Országvélemény szóanyagára épülnek, a sajátos szövegkörnyezet következtében a címszavak jelentése gyakran leszűkített, ezért a szerzők szögletes zárójelben feltüntették az értelmező, pontosító jelentéseket is. A kötetek három részből állnak: idegen nyelvi–magyar szójegyzék, magyar–idegen nyelvi szójegyzék, szöveggyűjtemény (válogatás az Országvélemény adott nyelvű változatából).

Tematikus szó- és kifejezésgyűjtemény
(AULA Kiadó)

A szócikkek felépítésében hasonló az ezredfordulót követő első években magyar és olasz (Juhász 2002), francia (Hegedűs 2003), angol (Erdei–Fekete–Homolya 2004), német (Bajkó–Tefner 2004), spanyol (Agócs–de la Torre

2004) és orosz (Petuhova 2005) nyelven publikált *Tematikus szó- és kifejezésgyűjtemény* sorozat, amelynek címében már a szószedet jellegnek megfelelő *szó- és kifejezésgyűjtemény* elnevezés szerepel. Ahogyan az előszavukban olvashatjuk, e kötetek a gazdasági nyelvvizsgára készülők számára kívánnak segítséget nyújtani. A szószedetek egy háromkötetes sorozat részei, a másik két kötet is a gazdasági szaknyelvi vizsgára készülést támogatja egy feladatgyűjtemény és hallás utáni tesztek formájában. A szerkesztők a három rész együttes alkalmazását javasolják. A címszavakat a legfontosabb témakörök szerint bokrosítva csoportosították, hogy ezzel is megkönnyítsék a felkészülést a szakmai nyelvvizsgára (pl. európai integráció, globalizáció, piacgazdasági modellek, munkaerőpiac, adórendszerek), de a kötet végén találunk egy összesített szószedetet is.

Pénzügyi szótár
(Akadémiai Kiadó)

Az Akadémiai szakszótár sorozatának részét képezi az *Angol–magyar pénzügyi szótár CD-vel, magyar–angol mutatóval* (Nagy–Varga 2005), amely felöleli a pénzügy, bank, tőzsde, számvitel, auditing, biztosítás és adózás területét. Bár szerkezetét tekintve információkban gazdagabb az egyszerű szószedeteknél, nem sorolható a hagyományos felépítésű szótárak közé sem. A kötet elején szereplő tájékoztatás szerint a szerzők célja az egyszerű kezelhetőség, a gyors és pontos tájékoztatás. Ennek megfelelően kerülték a bokrosítást és a betűrend mellett maradtak, a többlet-információk pedig az éppen szükséges mennyiségben szerepelnek: az első rész, azaz az angol–magyar szótár a szófajokat csak homonimák esetén jelöli, a megfelelő ekvivalens mellett megjegyzések zárójelben csak értelemponosító céllal szerepelnek, de értékes információt jelentenek még a használati körre vonatkozó rövidítések és az egyéb címszóra utalások. A második rész, azaz a magyar–angol mutató már alapvetően címszó–ekvivalens felépítésű, csak a jelentésre vonatkozóan találunk benne kiegészítéseket.

Nem képezi sorozat részét, azonban említésre méltó ritkaság a kétnyelvű szótárak közül a magyar és szlovák nyelvpárosításban fellelt szószedet jellegű közgazdasági szótár (Csipka 1998).

B) Hagyományos szerkezetű kétnyelvű szótárak

Külkereskedelmi szótár (Közgazdasági és Jogi Tankönyvkiadó)

A Közgazdasági és Jogi Tankönyvkiadó az 1960-as évektől publikálta a magyar és angol (Véges 1974), illetve magyar és francia (Szirmai 1962) nyelvű külkereskedelmi szótárakat (még a 90-es években is találunk újabb kiadásokat). Ezek a hagyományos szótárstruktúrát mutatják, ennek következtében jóval több információt tartalmaznak, mint a szószedet jellegű kiadványok. A szótári struktúráról részletesen olvashatunk a kötetek előszavában. Megtudhatjuk és meg is győződhetünk arról, hogy a címszavakban jelölik a főnevek nemét, valamint ha egy címszónak több jelentése van, akkor azokat külön sorszámmal jelölve sorolják fel a címszó alatt. A szócikkben a jelentést közvetlenül követik a hozzá tartozó kifejezések: a címszó melléknévi jelzős szerkezetei ábécésorrendben, a címszó vonzatos fordulatai, majd az egyéb főnévvel képzett összetételek viszonzyszóval vagy anélkül, a főnevek nemének jelölésével, majd a címszó igés kapcsolatai a főnévi igenév alfabetikus sorrendje szerint, végül a ragozott igealakos kifejezések. Egyes címszavak alatt (pl. áru) számos kifejezés is előfordulhat, ezért külön csoportosították a jelzős és a határozós kapcsolatokat, az igés szerkezeteket és szóösszetételeket. Ezekre a kötetekre jellemző, hogy számos rövidítésgyűjteményt, illetve egyéb adatot is tartalmaznak (pl. a külkereskedelem legfontosabb rövidítéseit, az országok és népek neveit, mértékegységeket), ahogy a kiadó más kötetei is. Bár nem tartozik az említett sorozathoz az *Olasz–magyar, magyar–olasz gazdasági zsebszótár* (Hidasi 1993), ezt is megemlítjük: szócikkei szószedet jellegűek, azonban szintén tartalmaz információkat a fogalmi rendszerek közötti különbségekről, felsorolja az intézmények és minisztériumok elnevezéseit, valamint tartalmaz mérleg- és eredménykimutatást.

Közgazdasági, külkereskedelmi szótár, kereskedelmi, pénzügyi és bankszótár (Magyar Fordító Vállalat, 1993 után Magyar Fordító és Szolgáltató Bt., majd Adecom)

Az 1990-es évek végéig találunk számos szótárat, amely ehhez a „műhelyhez” kötődik, pl. a közgazdasági szakszótárak magyar és francia (Gál 1990),

magyar és német (Kovács 1991) nyelven, majd megjelenik magyar és angol, illetve német nyelven a külkereskedelmi szótár (Véges 1993, Kovács 1993). 1998-tól már az Adecom név és a Mentor sorozat alatt találkozunk ugyanazon szerkesztők és lektorok nevével, pl. magyar–angol külkereskedelmi szótár (Véges 1998). Az első kiadványok nagyon hasonlítanak a Közgazdasági és Jogi Tankönyvkiadó szótáraihoz, amelyhez hasonlóan hagyományos a felépítésük, de ez a pénzügyi és bankszótárakra, illetve a Mentor sorozatra már nem jellemző. A címszóállomány 6000 és 30 000 között mozog, kevesebb szócikket rögzítenek olyan kelet-európai országok nyelveinek szótárai, mint a cseh (Kovács 1991) és a lengyel (Siposkawecka 1992) közgazdasági szótár.

Üzleti nagyszótár (Tudex Kiadó)

Az 1990-es évektől többször átdolgozták és bővítették a kétkötetes magyar és angol (Hamblock–Wessels–Futász 2000), magyar és német (Hamblock–Wessels–Futász 1996) kétnyelvű üzleti nagyszótárakat. A szótárak a német *Wörterbuch Wirtschaftsentenglisch* felhasználásával készültek, a 6. hazai kiadás már CD-mellékletet is tartalmaz. A hagyományos szótárfelépítésre jellemzően alfabetikus rendben követik egymást a címszavak. A megjegyzésekben a szótár használatához a szerkesztők részletesen feltüntetik a választott elrendezést (pl. a szócikkben a címszót milyen sorrendben követik származékai, a jelzős szerkezetek és a jelentésbeli különbségek feltüntetésének módját és egyéb jelöléseket, a piktogramok jelentését, a szakterületekre vonatkozó rövidítéseket).

Gazdasági szótár (Grimm Kiadó)

A Grimm Kiadó 2004–2005-ben megjelent magyar és angol (Bajnóczy–Haavisto 2004), német (Bernáth–Gyárfás 2004), valamint francia (Pálfy–Pálfy–Mészáros 2005)⁶ szótárainak szócikkei is a klasszikus felépítést mutatják, sőt, a könyvet kinyitva a belső borítón részletes, kétoldalas szemléltető magyarázatot találunk a felépítésükről. A címszavak kék színnel vasta-

⁶ A szerkesztésről bővebben vö. Pálfy 2006.

gon szedettek, jelölik a névelőt, a szófajt és a főnevek nyelvtani nemét, a szócikkek egyéb kiegészítő nyelvtani adatokat is tartalmaznak (pl. többes szám). A betűszavakat kibontják, jelölik nemcsak a szakterületi besorolást (pl. bank, bizt, számv, tőzsde), hanem a földrajzi, illetve regionális besorolást (pl. USA, GB), a jelentéseket sorszámozzák, zárójelben szerepel jelentéspontosító adat, találunk benne példát és annak fordítását (az autentikus példamondatokat külön csillaggal jelölik). Sőt, még azt is megtudhatjuk, hogy mi tartozik az EU szókincséhez (összesen kb. 120 szócikket találunk, amelyek az írott szövegekben és a médiában leggyakrabban előfordulnak, illetve az EU intézményi rendszerére vagy működésére vonatkoznak). Tartalom szempontjából a gazdaság különböző területeinek alapszókincsét tartalmazták. Ahogyan az előszóból kiderül, a kiadó felhasználóbarát szótárak megalkotására törekedett, amelyek az ekvivalenseken kívül nagyon sok egyéb információt is közvetítenek, és ezáltal is elősegítik a szaknyelv gyakorlati alkalmazását. Külön figyelmesség, hogy a szótár legvégén még jegyzetelésre is biztosítottak oldalakat.

C) Részletes meghatározást, leírást adó kétnyelvű szótárak

A modern közgazdaságtan ismerettára (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában megjelent *A modern közgazdaságtan ismerettára* (Pearce 1993) olyan kétnyelvű szótár, amelyben az angol címszót nemcsak a magyar megfelelő, hanem magyarázat is követi. A magyarázatok keresztutalásokat is tartalmaznak a könnyebb érthetőség kedvéért.

Német közgazdasági kifejezések értelmező szótára (Magyar Fordító Vállalat)

Az előzőhöz hasonló felépítésű a *Német közgazdasági kifejezések értelmező szótára* (Kovács 1993), amely az ipar, a kereskedelem, a tőzsde és a bankélet szókincsét kívánja bemutatni. Az értelmező szótári részben a német címszó után magyar nyelvű ekvivalenst és magyarázatot találunk. A kötet végén külön magyar és külön német nyelvű szójegyzék segíti a visszakeresést.

Ez a német–magyar nyelvpárosításban készült szótár (Dragaschnig–Pogány–Muráth–Zserdin 1998) a grazi egyetem (Karl-Franzens Universität) és a pécsi egyetem (Janus Pannonius Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar) oktatói együttműködésének köszönheti létrejöttét. A címszavakat betűrendben közli, feltünteti a német szócikkekben a főnevek nemét, többes számát, jelzi a ritkán használatos szavakat, és a regionális variánsokra is felhívja a figyelmet. A címszavak és nyelvi megfelelőjük vízszintes sötét sávban láthatóak. Tartalmaz további ekvivalenseket, a definíción túl kontextust és szinonimákat is ismertet.

Végül érdekességként említem meg az olyan, nagyon szűk szókincset tartalmazó, a mindennapi gyakorlatban jól használható értelmező szótárakat, mint pl. az angol és magyar nyelvű *Sales és marketing szakszótár* (Laczkó–Zsom 2004), illetve a szintén angol nyelvű fogalomtár az adózás területéről (Vadász–Ragula 2004) és az *Angol–magyar bank- és tőzsdeszótár* (Nagy–Trutz 1993).

Többnyelvű szótárak

A többnyelvű nyomtatott szótárak legtöbbször csak egy szűk szakterületet képesek felölelni, és mivel az ilyen típusú szótárakban az információközlésre szolgáló hely rendkívül korlátozott, az ekvivalenseken kívül általában más információt már nem is tartalmaznak (Fóris 2006).

A fentiek miatt a nyomtatott többnyelvű szótárak esetében nem beszélhetünk hagyományos szótári struktúráról, hanem leginkább csak egyszerű szöveget jellegű kiadványokról. (Ennek ellenére létezik többnyelvű értelmező szótár és lexikon is.)

A többnyelvű szótárakon belül kétféle struktúrával találkoztam: az egyik a vezérnyelv alapú, a másik a mátrix rendszerű.

A vezérnyelv alapú szótárak alapvetően két részből állnak. A szótár első részében a kiválasztott nyelv alapján rendezik sorba a címszavakat, és a második részben a többi nyelvről a visszakeresésre szolgáló szójegyzékek alfabetikus elrendezése alapján lehet eligazodni.

A mátrix rendszerű szótárakban nincs vezérnyelv. A szavakat táblázat formájában ismertetik. Az összes létező címszó a szótár nyelveinek mind-

egyikén előfordul a táblázat első oszlopában is, azaz az első oszlopban a nyelvek keverednek egymással. A táblázat további oszlopaiban azonban nem keverednek, szigorú egymásutániségben követik egymást (az oszlop tetején jelölik, hogy melyik nyelvről van szó).

Az előbbi típusleírás illik a többnyelvű szótárak többségére (Albisi Bakcsy 1990, Sulyok-Pap 1990, Kovács 1992, Sulyok-Pap 1994, Csiszér et al. 1999), míg a második típushoz az Akkord Kiadó Talentum sorozata tartozik (Schäfer 2000).

A) Többnyelvű szójegyzékek

Ötnyelvű menedzserszótár (Novorg kiadó)

Az *Ötnyelvű menedzserszótár* (Albisi Bakcsy 1990) 7273 számozott magyar nyelvű szócikket sorol fel betűrendben. A szótár Albisi Bakcsy József 1944-ben megjelent magyar–német–francia–olasz–angol *Kereskedelmi szótára* felhasználásával készült, azonban az 1991-ben kiadott szótárban nem találunk erre vonatkozóan bővebb információt, a szótárból hiányzik az előszó, a bevezető, és a végén sem találunk a tájékozódást vagy a szótárhasználatot segítő írást. A szócikken belül a magyar nyelvű címszó vastagon szedett, a német, a francia, az olasz és az angol ekvivalensek kötőjellel elválasztva követik egymást. Szinonimákat, hononim és poliszém alakokat csak elvétve tartalmaz a szótár. A szójegyzékekben az idegen nyelvű ekvivalensek megkeresését segíti a címszavak számozása. A szótár második részében az idegen nyelvű szólistákban a címszavak mellett a bizonytalanságok elkerülése érdekében megtaláljuk a szavak névelőjét (pl. az olasz nyelv esetében), a nyelvtani nem jelölését, esetleg szinonima vagy ellentétpár könnyíti meg a visszakeresést (például: *accumulamento (m), il cumulo 6297*). 1993-ban jelent meg szintén a Novorg kiadó gondozásában a *Magyar–orosz, orosz–magyar üzleti szótár* (Tatár 1993), amelynek célja az *Ötnyelvű menedzserszótár* kiegészítése a hatodik nyelvvel.

Ötnyelvű üzleti szótár (Scolar kiadó)

Szintén a szószedetek jellemzőit mutatja az *Ötnyelvű üzleti szótár* (Csiszér et al. 1999), amely magyar vezérnyelvhez rendelve angol, orosz, kínai és héber megfelelőket sorakoztat fel, amelyek a szótári részt követő szólistákban visszakereshetők.

Menedzsment 2000 német–angol–francia–magyar négy nyelvű szótár (Magyar Fordító Vállalat)

A Magyar Fordító Vállalat 1992-ben publikálta *Menedzsment 2000 német–angol–francia–magyar négy nyelvű szótárát* (Kovács 1992). A szótárban a szójegyzék jelleg dominál, bár elvétve előfordul benne definíció. A címszavak elrendezése alfabetikus és egy-egy betűn belül számozott. A vezérnyelv itt nem a magyar, hanem a német, amelyet a visszakeresést lehetővé tevő angol, francia és magyar szójegyzék követ. A függelék hasznos információkat tartalmaz: találunk benne idegen nyelvű mérleg- és eredménykimutatást.

Gazdasági szakkifejezések 11 nyelven (Akkord könyvkiadó)

A 2000-ben publikált *Gazdasági szakkifejezések 11 nyelven* német, angol, francia, olasz, spanyol, portugál, holland, svéd, lengyel, cseh, magyar nyelven több mint 20 000 kulcsszót tartalmaz, és mátrix rendszerben rögzíti a címszavakat. Ahogyan ezt említettük, ennek az elrendezésnek a lényege, hogy nélkülözi a vezérnyelvet, és kétoldalas táblázat formájában teszi lehetővé a tájékozódást. Az első oszlopban szereplő címszó nyelvét zárójelben jelzi, és ezen a nyelven már nem ismerteti többször az adott szó megfelelőjét. Az összes nyelven minden szó szerepel egyszer az első oszlopban címszóként, ezért lehetséges, hogy pl. az „economy (E)” címszót a szótárban a portugál „ecrã (P)”, azaz „képernyő” követi. Az ekvivalensen kívül a szótár jelöli a főnevek nyelvtani nemét. A szótár a Talentum sorozat része, amely ugyanebben a formában feldolgozza más szakmák szókincsét is.

B) Többnyelvű értelmező szakszótárak

Ötnyelvű pénzügyi értelmező szótár (Novotrade kiadó)

Az *Ötnyelvű pénzügyi értelmező szótár* (Sulyok-Pap 1990) öt nyelve a magyar, az angol, a francia, a német és az olasz, mivel ezeket a nyelveket ítélték a szerzők Magyarország gazdasági életében domináns nyelveknek. A kötet hiánypótló kívánt lenni: rövid magyar nyelvű ismertetést tartalmaz a legfontosabbnak ítélt pénzügyi terminusokról, és közli azok idegen nyelvű megfelelőit is. Azért szerepelnek benne magyarázatok, hogy eloszlassák a bizonytalanságokat az egyes kategóriák vagy nemzetközi intézetek idegen nyelvű megjelölésében. A szótár 550 címszót tartalmaz, amelyek a szerzők szerint lefedik az általuk legfontosabbnak tartott pénzügyi, elsősorban banktechnikai és tőzsdei, illetve jogi szókincset. A szócikkállomány két részből áll (3. és 4. ábra): az első rész az *értelmező szótár* rész, és ezt követi a *szótár* rész. Az első részben találjuk a magyar terminusok magyar nyelvű definícióját és idegen nyelvű ekvivalenseit; az alfabetikus csoportosításon belül az elrendezés a szócsaládos besorolást követi. A terminust és idegen nyelvi ekvivalenseit követi az igen részletes értelmezés, majd a bokrosított elrendezésnek megfelelően a különböző alcímszavak következnek, amelyeket szintén az idegen nyelvi megfelelő (ha van ilyen) és a definíció követ. A szerzők az egyértelműség kedvéért az adott fogalmakat külön felsorolták a betűrendes visszakeresőben is, amit a címszómagyarázaton belül a + jel és dőlt betű jelez. A * azt jelzi, hogy az adott terminust a többi nyelven is az angol változatban használják. A szótár három nyelvnél feltünteti a szavak nyelvtani nemét is (német, francia és olasz). A második rész szószedet jellegű, a visszakereshetőség érdekében az öt nyelven betűrendben is tartalmazza a terminusokat és megfelelőiket.

Bank-kislexikon (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)

A többnyelvű szótárak között a *Bank-kislexikon* (Sulyok-Pap 1994) több az egyszerű szószedetnél, a szükségesnek ítélt rövid magyarázatok vagy néhány ellentétpár feltüntetése mellett érdeme, hogy a fogalmi rendszerek elterése esetén tartalmaz rövid utalásokat is (pl. Nagy-Britanniában használatos jelölése: UK; a kvótarészvény esetében feltünteti, hogy Svájcban nem bocsátható ki), bár az információ mennyisége itt is korlátozott. A szótár cél-

A

ADÓ	tax	Steuer(f)	impôt(m)	Imposta(f)
rendszeres fizetési + kötelezettség; mértékét az állam egyoldalúan állapítja meg, behajtása közvetlen ellenszolgáltatás nélküli történik.				
jövedelem -	income tax	Einkommensteuer(f)	impôt(m) sur le revenu	imposta(f) sul reddito
személyi jövedelem - (SZJA)				
a kereső összjövedelmét összevontan és progresszívan terhelő - Magyarországon.				
forgalmi -	purchase tax, sales tax(US), cascade tax, turnover tax	Umsatzsteuer(f)	impôt(m) sur le chiffre d'affaires	imposta(f) sul giro d'affari
általános forgalmi - (ÁFA)				
értéknövekedési - Magyarországon.				
értéknövekedési -	value added tax (VAT)	Mehrwertsteuer(f)	taxe(f) à la valeur ajoutée (TVA)	imposta(f) sul valore aggiunto (IVA)
a + hozzáadott érték után fizetendő ~. Megállapítása: értékesítés után fizetendő ~ mínusz a beszerzésén levő -; a vállalatoknál ezért nem + költségtervező.				
fogyasztási -	consumption tax, excise tax	Konsumsteuer(f)	impôt(m) sur la consommation, droit(m) de consommation, droit(m) d'excise	imposta(f) al consumo
forrás -	tax at source, withholding tax	Quellensteuer(f)	retenue(f) à la source	imposta(f) alla fonte
a keletkezés helyén a + jövedelemből (pl. + kamajövedelemből) azonnal levont -				
nyereség -	profit tax	Gewinnsteuer(f)	impôt(m) sur le bénéfice	imposta(f) sul profitto
vagyon -	property tax	Vermögenssteuer(f)	impôt(m) sur le patrimoine	imposta(f) sul patrimonio
-kedvezmény	tax allowance	Steuerbegünstigung(f)	déduction(f); fiscale	sgravio(m)
az összegének mérséklése, fizetési halasztás engedélyezése v. más szűny biztosítása.				
-mentesség	tax relief, exemption from taxation	Steuerfreiheit(f)	exonération(f); d'impôt, détaxe(f);	esenzione(f)
kivétel az általános fizetési kötelezettség alól				
-visszatérítés	tax refund, tax reimbursement	Steuerrückvergütung(f)	remboursement(m) des impôts, dégrèvement(m)	rimborso(m)
befizelt - visszafizetése.				

3. ábra. Ötnyelvű pénzügyi értelmező szótár, 1990

kettős adóztatás	double taxation	Doppelbe- steuerung(f)	double imposition(f)	doppia tassazione(f)
jövedelem, vagyon stb. kétszeres v. többszörös (két v. több országban történő) megterhelése.				
kettős adózta- lást kizáró meg- állapodás	double taxation agreement (or treaty)	Doppelbe- steuerungs- abkommen(s)	convention(f) contre la double imposition	convenzione(f) per evitare la doppia tassazione
két v. több ország egyezménye arra vonatkozóan, hogy az adózás hol történjék.				
ADÓS	debtor	Schuldner(m)	débiteur(m)	debitore(m)
ADÓSSÁG	debt	Schuld(f)	dette(f)	debito(m)
fizetési + kötelezettségek összessége				
állam-	public debt	Staats- verschuldung(f)	dette(f) publique	indebitamen- to(m) pubblico
az állam által igénybevett, de még vissza nem fizetett: + hitelek összege.				
-állomány, bruttó külföldi	gross foreign debt	Bruttoauslands- position(f)	dettes brutes ex- térieures	indebitamen- to(m) lordo estero, debito(m) lordo estero
egy ország összes hivatalos és magán hiteltartozása a külfölddel szemben.				
-állomány, nettó külföldi	net foreign debt	Nettoauslands- position(f)	dettes nettes extérieures	indebitamen- to(m) netto estero, debito(m) netto estero
egy ország külfölddel szemben fennálló összes hiteltartozása csökkentve a külfölddel szemben fennálló hitelköveteléssel.				
-átütemezés	debt rescheduling	Umschuldung(f)	rééchelonne- ment(m) de dette, consolidation(f) de dette	ristrutturazione(f) debiti
az esedékes hitelrészletek (v. azok egy része) visszafizetési határidejének elhalasztása; az - + lejáratá- nak meghosszabítása.				
-jegy	borrower's note	Schuldschein(m)	reconnais- sance(f) de dette	ricons- cimento(m) di debito
nem + értékpapírfellegű okirat, fizetési kötelezettség elismerése.				
-szolgálat	debt service	Schulden- dienst(m)	service(m) de dette	servizio(m); debiti
az + esedékes hitelrészletek és + kamatfizetések együttes összege.				
-szolgálati ráta	debt service ratio	Schuldendienst- quote(f)	ratio(m) du service de dette	saggio(m) del servizio debiti
az - szolgálat aránya az éves exporthoz.				

4. ábra. Ötnyelvű pénzügyi értelmező szótár, 1990

ja a bankszakma leszűkített terminológiájának könnyen kezelhető áttekinthetősége. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa, de a kiindulási alapot képező eredeti szótár a svájci bankszövetség támogatásával készült.

Controlling értelmező szótár (IFUA Horváth & Partners Kft.)

A szótár (Bojtos et al. 2004), ahogyan azt az alcím is jelzi, a controlling területéről tartalmaz fontos kifejezéseket magyar, német és angol nyelven. Átdolgozás, eredeti változata német nyelven jelent meg. A kiadó cég saját controllingoktatási tapasztalatai és egy elismert professzorokból és gyakorlati szakemberekből álló grémium segítségével állította össze a mintegy 120 szakkifejezés leírását tartalmazó szótárt. A címszavak és magyarázatuk mindhárom nyelven szerepelnek. Ahogyan azt az előszóban megjegyzik, nem ún. tükörfordításra törekedtek, hanem a szakmai és nyelvi kultúrához alkalmazkodva igyekeztek az egyes fejezeteket magyarra átültetni, igazodva ezzel a gazdasági élet eltérő fogalmi rendszeréhez.

Az Európai Unió hivatalos kifejezéstartára (MorphoLogic–SZAK Kiadó)

A szótár (Várnai 2004) szóanyagát képező európai uniós adatbázis akkor keletkezett, amikor az Igazságügyi Minisztérium koordinációja alatt Magyarország csatlakozását megelőzően lefordították magyar nyelvre az uniós jogszabályok kb. százezer oldalas anyagát. A szótár nyelvei a magyar, az angol, a francia és a német. Elektronikus formában is publikálták, a kötet elején nemcsak a nyomtatott verzióról, hanem a CD használatáról is részletes tájékoztatást talál a felhasználó. Ezt követi négy fejezet: elsőként a szótár két részben, az első részben az angol a vezérnyelv, majd a másodikban a magyar. A harmadik és a negyedik részben találjuk a mutatókat francia–angol–magyar, illetve német–angol–magyar öszeállításban. A szócikkek a definíció és az ekvivalenseken túl olyan adatokat is közölnek, amelyek más szótárakra nem jellemzőek, pl. indexszám (ismétlődő címszavak esetén), Celex-szám (az uniós jogszabály azonosítója), tárgykör (uniós törvénykezési fejezet neve).⁷

⁷ Ugyanezt a szótárt 2004-ben az Akadémiai Kiadó is megjelentette kizárólag CD formájában.

Zárógondolatok

Ahogy azt említettük, a gazdasági szaknyelv rendkívül széles területet ölel fel. Az 1980-es évek végétől napjainkig számos szótár jelent meg, igen termékenyek voltak főleg az 1990-es évek, aminek több oka is van. Ezek közé tartozik az informatika „forradalma”, a rendszerváltás Magyarországon, illetve a felhasználók megváltozott igényei.

Az első időszakban publikált szótárak leginkább szójegyzék jellegűek, ez valószínűleg összefügg azzal a szándékkal, hogy megpróbálja a gazdasági élet változásai miatt bekövetkezett hiányt mielőbb pótolni. A kezdeti folyamatot gyorsítandó több esetben találkozhatunk olyan két- és többnyelvű szótárakkal is, amelyek külföldi szótárak felhasználásával készültek. A 2004-es, 2005-ös kiadások között már fellelhetők a hagyományos struktúrájú szótárak, mint pl. a Grimm szótárak (Bajnóczi–Haavisto 2004, Bernáth–Gyárfás 2004, Pálfy–Pálfy–Mészáros 2005).

Az ún. tanuló szótárak is szószedet jellegűek, az Aula kiadó tematikus szószedeteit például kifejezetten a nyelvvizsgára készülőknek szánták.

A szójegyzék jellegű gazdasági szótárak általában egy-egy szűk terület szókincsét tartalmazzák, és ezeken a szűk területeken ellátják a kétnyelvű szótárak feladatát (idegen nyelvű ekvivalensek megadása), de nem adnak meg más információkat (pl. grammatikai, stilisztikai információkat, nincsenek példamondatok stb.), és természetesen nem töltik be (nem is tölthetik be) azt a feladatot, amelyet az egynyelvű értelmezés oldana meg (vagyis az egynyelvű értelmező szakszótárak). Fontos azonban, hogy nemcsak szószedet jellegű kiadványok találhatók a piacon, bár ezek is nagyon értékesek, hanem olyanok is, amelyek jelölik az eltérő gazdasági–társadalmi rendszerek miatti fogalmi különbözőségeket, amelyek a szakemberek és fordítók számára értékes információkat jelentenek.

Köszönetnyilvánítás

Itt fejezem ki köszönetemet Fóris Ágotának a dolgozat anyagának összeállításához nyújtott hasznos tanácsaiért, valamint Magay Tamásnak a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseier.

Irodalom

- ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA Livia (2006) *La comunicazione in economia. Il linguaggio giornalistico dell'economia*. In: TEGYEY et al. (eds.): 51–55.
- ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA Livia (2000) *Influssi inglesi nel linguaggio economico-borsistico-commerciale in Italia*. Doktori értekezés, Pécs.
- ANDOR József–SZÜCS Tibor–TERTS Tibor (szerk.) (2001) *Színes eszmék nem alszanak...Szépe György születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs.
- CORTELAZZO, Michele A. (1994) *Lingue speciali. La dimensione verticale*. Unipress, Padova.
- DE GREGORIS, Elena, SZÉNÁSI Ferenc (a cura di) (2001) *L'Italianistica in continuo rinnovo: Nuove officine, nuovi risultati. Atti del convegno internazionale, Università di Szeged, Facoltà di Magistero, 4–5 aprile 2001*. JGYTF, Szeged.
- FÁBIÁN Pál (1955) *A gazdasági élet nyelve*. In: Pais (szerk.): 165–226.
- FÁBIÁN Zsuzsanna (1990) *Disamina storica dei vocabolari di italiano–ungherese e ungherese–italiano*. Acta Romanica, Tomus XIV. / Studia Lexicographica Neolatina II. Szeged, 1990. 5–17., melléklet 19–60.
- FÓRIS Ágota (2001) *Olasz szótárkiadás Magyarországon 1990–2000*. In: ANDOR et al. (szerk.): 346–354.
- FÓRIS Ágota (2002) *Szótár és oktatás*. (Iskolakultúra könyvek 14.) Iskolakultúra, Pécs.
- FÓRIS Ágota (2004) *A szótárak és a szótárírás társadalmi-gazdasági szerepéről*. *Tudásmenedzsment*. 2, 111–122.
- FÓRIS Ágota (2005) *Hat terminológia lecke*. Lexikográfia kiadó, Pécs.
- FÓRIS Ágota (2006) *A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya*. *Magyar Nyelvőr* 130, 1, 49–59.
- FÓRIS Ágota, TÓTH Szergej (szerk.) (2007) *Ezerarcú lexikon*. (Terminologia et Corpora – Supplementum 2.) BDF, Szombathely.
- HELTAI Pál (2004) *A fordító és a nyelvi normák I*. *Magyar Nyelvőr*. IV., 407–434.
- KISS Jenő (1995) *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KLAUDY Kinga, DOBOS Csilla (szerk.) (2006) *A világ nyelvei és a nyelvek világa. A XV. MANYE Kongresszus előadásai. Miskolc. 2005. április 7–9. (A MANYE Kongresszusok előadásai 2.) Vol I-II. MANYE – Miskolci Egyetem, Pécs–Miskolc*.

- KOLLÁR, Andrea (ed.) (2006) *Miscellanea di studi in onore di Mária Farkas*. JATE Press, Szeged.
- KURTÁN Zsuzsa (2003) *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LENGYEL István (2006) *Gazdasági szakszövegek fordításának sajátosságai*. In: *Fordítástechnikai útmutató*. Magyar Fordítóirodák Egyesülete (Fordítói ABC sorozat), Budapest, 25–29.
- MAGAY Tamás (2004) *A magyar szótáriróladom bibliográfiája*. (Lexikográfiai füzetek 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MURÁTH Judit (2006) *Szótárhasználat közgazdászhallgatók körében – egy felmérés tanulságai*. In: KLAUDY–DOBOS (szerk.) Vol. II. 299–304.
- PAIS Dezső (szerk.) (1955) *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÁLFY Miklós (2006) *Dictionnaires de termes techniques: problèmes de nomenclature*. In: KOLLÁR (ed.): 131–136.
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.) (2003) *Magyar értelmező kéziszótár*. [ÉKsz²] Akadémiai Kiadó, Budapest. (második, átdolgozott kiadás).
- SÁGI István (szerk.) (1922): *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SCARPA (2001) *La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica*. Hoepli, Milano.
- SCIACOVELLI, Antonio D. (2001) *Dizionari bilingui per gli italianisti d'Ungheria?* In: DE GREGORIS, SZÉNÁSI (a cura di): 200–206.
- TAMÁS Dóra (2007) *Az olasz gazdasági szótárakról*. In: FÓRIS–TÓTH (szerk.): megjelenés alatt.
- TEGYEY, Gabriella–DÉSFALVI-TÓTH, András–A. MIHÁLYKA, Livia (red.): *Écritures – Scritture. Actes du colloque*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém. <http://hu.wikipedia.org>

Források (Szótárak)

Egynyelvű szótárak

- BÁRÁNYINÉ Szabadkai Éva–MIHALIK István (2002) *Közgazdasági helyesírási szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- BRÉMOND, Janine–GÉLÉDAN, Alain (2005) *Közgazdasági és társadalomtudományi kisenciklopédia*. Szerk.: Csáki György, Fordította: Ifj. Benda Kálmán. Napvilág Kiadó, Budapest.
- MESTER Irén–SZABÓNÉ STREIT Mária (1983) *Külgazdasági értelmező szótár*. Magyar Kereskedelmi Kamara Oktatási csoportja, Székesfehérvár.
- TAKÁCS György (1990) *Gazdálkodási és jogi fogalmak párhuzamos magyarázata*. GTE Műszaki és Szolgáltató Iroda.
- VARSÁDI Zsuzsa (szerk.) (1987) *Közgazdasági kislexikon*. Kossuth könyvkiadó, Budapest (Debrecen) (negyedik kiadás).

Kétnyelvű szótárak

- AGÓCS Károly (1995) *Magyar–spanyol közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).
- AGÓCS Károly (1997) *Spanyol–magyar közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).
- AGÓCS Károly–DE LA TORRE, Carlos (2004) *Tematikus szó- és kifejezésgyűjtemény a spanyol gazdasági nyelvvizsgálóhoz*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest.
- BABOS Krisztina (2004) *Portugál–magyar, magyar–portugál szójegyzék az Európai Bizottság Magyarországról írt véleményéhez*. BDF, Szombathely.
- BAJKÓ István Zsigmond–TEFNER Zoltán (2004) *Tematikus szó- és kifejezésgyűjtemény a német gazdasági nyelvvizsgálóhoz*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest.
- BAJNÓCZI Beatrix–HAAVISTO Kirsi (2004) *Angol–magyar, magyar–angol gazdasági szótár*. Grimm Kiadó, Szeged.
- BARABÁS István (1998) *Angol–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. BDTF, Szombathely.
- BERNÁTH Csilla–GYÁRFÁS Edit (2004) *Német–magyar, magyar–német gazdasági szótár*. Grimm Kiadó, Szeged.

- CSIPKA Rozália (1998) *Magyar–szlovák, szlovák–magyar közgazdasági szótár*. Mikszáth Kiadó, Horpács.
- CSÜRY Andrea–CSÜRY István (1998) *Francia–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. BDTF, Szombathely.
- DRAGASCHNIG, Edina–HUTTERER–POGÁNY, Irene–MURÁTH Ferencné–ZSERDIN, Marianne (1998) *Wirtschaft, Sozialpolitik aktuell I-II*. JPTE, Pécs, KFU Graz.
- ERDEI József–FEKETE Éva–HOMOLYA Katalin (2004) *Angol–magyar tematikus gazdasági szókincstár*. Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Gyula).
- FANTA Lászlóné (1991) *Angol bonyolítói szószeret és rövidítésgyűjtemény angol–magyar, magyar–angol*. Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft. [Budapest] Eger.
- GAÁL Odette (1990) *Francia–magyar közgazdasági szakszótár*. Műszaki Fordító Vállalat, Budapest.
- GYÖRY Anna (1991) *Bonyolítói szószeret spanyol–magyar, magyar–spanyol*. Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft. [Budapest] Eger.
- HAMBLOCK, Dieter–WESSELS, Dieter–FUTÁSZ Dezső (1996) *Magyar–német üzleti nagyszótár*. Tudex Kiadó, Budapest. (negyedik kiadás).
- HAMBLOCK, Dieter–WESSELS, Dieter–FUTÁSZ Dezső (1996) *Német–magyar üzleti nagyszótár*. Tudex Kiadó, Budapest. (negyedik kiadás).
- HAMBLOCK, Dieter–WESSELS, Dieter–FUTÁSZ Dezső (2000) *Angol–magyar üzleti nagyszótár*. Tudex Kiadó, Budapest. (5., bővített kiadás).
- HAMBLOCK, Dieter–WESSELS, Diete–FUTÁSZ Dezső (2000) *Magyar–angol üzleti nagyszótár*. Tudex Kiadó, Budapest. (5., bővített kiadás).
- HEGEDŰS Judit (1995) *Magyar–francia közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).
- HEGEDŰS Judit (1997) *Francia–magyar közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).
- HEGEDŰS Judith (2003) *Tematikus szó- és kifejezésgyűjtemény a francia gazdasági nyelvvizsgálóhoz*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest.
- HIDAS László (1993) *Olasz–magyar, magyar–olasz gazdasági zsebszótár*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- JÓZAN Gábor (1991) *Bonyolítói szószedet olasz–magyar, magyar–olasz*. Eger. Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft.
- JUHÁSZ Zsuzsanna (1996, 1997²) *Magyar–olasz közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Könyvkiadó, Budapest.
- JUHÁSZ Zsuzsanna (1997) *Olasz–magyar közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Könyvkiadó, Budapest.
- JUHÁSZ Zsuzsanna (2002) *Tematikus szó- és kifejezésgyűjtemény az olasz gazdasági nyelvvizsgálóhoz*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Könyvkiadó, Budapest.
- KOLLER Erzsébet (1991) *Bonyolítói szószedet orosz–magyar, magyar–orosz*. Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft. [Budapest] Eger.
- KOVÁCS János (1991) *Német–magyar közgazdasági szótár*. Műszaki Fordító Vállalat, Budapest.
- KOVÁCS János (1993) *Német közgazdasági kifejezések értelmező szótára*. Műszaki Fordító Vállalat, Budapest. (második kiadás).
- KOVÁCS János (főszerk.) (1991) *Cseh–magyar közgazdasági szótár*. Magyar Fordító Vállalat, Budapest.
- KOVÁCS János (főszerk.) (1993) *Német–magyar külkereskedelmi szótár I–II*. Műszaki Fordító és Szolgáltató Rt., Budapest.
- KOVÁCS János (főszerk.) (1996) *Magyar–német külkereskedelmi szótár*. Műszaki Fordító és Szolgáltató Rt., Budapest.
- KOVÁCSNÉ Császtai Gabriella (1996) *Magyar–angol közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).
- KOVÁCSNÉ Császtai Gabriella (1997) *Angol–magyar közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).
- KOZÁRY Vilmos (1992) *Bonyolítói szószedet német–magyar, magyar–német*. Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft. [Budapest] Eger.
- LACZKÓ L. Balázs–ZSOM László (2004) *Sales & Marketing szakszótár angol–magyar–angol*. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- MIHALIK István, PETUHOVA Tatjana (1997) *Orosz–magyar közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest.

- NAGY Péter–TRUTZ Sándor (1993) *Angol–magyar bank- és tőzsdeszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NAGY Péter–VARGA Jenő (2005) *Angol–magyar pénzügyi szótár CD-vel. Magyar–angol mutatóval*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÁLFY Mihály–PÁLFY Miklós–MÉSZÁROS László (2005) *Francia–magyar, magyar–francia gazdasági szótár*. Grimm Kiadó, Szeged.
- PEARCE, David W. (1993) *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- PETUHOVA, Tatjana (1994) *Magyar–orosz közgazdasági szótár*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest.
- PETUHOVA, Tatjana (2005) *Orosz–magyar tematikus szótár közgazdászhallgatók részére*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest.
- PUSZTAY János (1998) *Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. BDTF, Szombathely.
- PUSZTAY János (1998) *Német–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. BDTF, Szombathely.
- PUSZTAY János–RÜÜTMAA, Tiina (1999) *Észt–magyar szójegyzék az EU Észtországról írt véleményéhez*. BDTF, Szombathely.
- SCHVERER Adolfné (1991) *Bonyolító szöszedet francia–magyar, magyar–francia*. Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Kft. [Budapest] Eger.
- SCIACOVELLI, Antonio (1998) *Olasz–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. BDTF, Szombathely.
- SÍPOSKAWECKA, Barbara (1992) *Lengyel–magyar közgazdasági szótár*. Magyar Fordító Vállalat, Budapest.
- SZIRMAI Gina (1962) *Francia–magyar külkereskedelmi szótár I–II*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. (másod. kiadás).
- TATÁR Béla (1993) *Magyar–orosz, orosz–magyar üzleti szótár*. Novorg Kft., Budapest.
- TEFNER Zoltán (1994) *Magyar–német közgazdasági szótár*. Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest (Győr).
- TEFNER Zoltán (1994) *Magyar–német közgazdasági szótár*. Közgazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. Aula Kiadó, Budapest–(Győr).

- VADÁSZ Iván–RAGULA Zoltán (2004) *Angol–magyar adózási fogalomtár*. HVG-Orac Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- VÉGES István (1974) *Angol–magyar külkereskedelmi szótár*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. (2., javított és bővített kiadás).
- VÉGES István (1993) *Magyar–angol külkereskedelmi szótár*. Műszaki Fordító és Szolgáltató Rt. Budapest.
- VÉGES István (szerk.) (1998) *Magyar–angol külkereskedelmi szótár*. Aecom Kommunikációs és Szolgáltató Rt., Budapest. (második kiadás).

Többnyelvű szótárak

- BOJTOS Júlia–JUTASI Yvette–KAUZLI Katalin–KOZMA Miklós–SOROSSY Sándor–VASS Katalin–VÁRI Attila (2004) *Controlling értelmező szótár. Fontos kifejezések a controlling területéről magyar, német és angol nyelven*. IFUA Horváth & Partners Vezetési és Informatikai Tanácsadó Kft., Budapest.
- CSISZÉR Ágota–DOLMÁNY Ferenc–DOLMÁNY Tamara–MIKLÓS Katalin–HEGEDŰS János (1999) *Öt nyelvű üzleti szótár*. Scolar Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS János (szerk.) (1992) *Menedzsment 2000: német–angol–francia–magyar négy nyelvű szakszótár*. Magyar Fordító Vállalat elemző osztálya, Budapest.
- Öt nyelvű menedzser szótár* (1990) Novorg Kft., Budapest. 488 pp. ISBN 963 616 255. 7273 címszó. *Megj.*: (1. kiadás 1944?: ALBISI BAKCSY József 1944. *Kereskedelmi szótár*. Budapest).
- SCHÄFER, Klaudia (2000) *Gazdasági szakkifejezések 11 nyelven: német, angol, francia, olasz, spanyol, portugál, holland, svéd, lengyel, cseh, magyar*. Akkord Könyvkiadó.
- SULYOK-PAP Márta (1994) *Bank-kislexikon: magyar–német–angol–francia–olasz–spanyol*. Ford.: SULYOK-PAP Márta. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. (2., bővített kiadás).
- SULYOK-PAP Márta (szerk.) (1990) *Öt nyelvű pénzügyi értelmező szótár*. Novotrade, Budapest.
- VÁRNAI Judit Szilvia (szerk.) (2004) *Az Európai Unió Hivatalos Kifejezéstára angol–magyar–francia–német*. MorphoLogic – SZAK Kiadó, Budapest.
- VÁRNAI Judit Szilvia (szerk.) (2005) *Európai uniós terminológiai szótár*. CD-ROM. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Über die in Ungarn erschienen einsprachigen, zweisprachigen und vielsprachigen gedruckten Wirtschaftswörterbücher

Ziel vorliegenden Artikels ist die in Ungarn erschienen gedruckten Wörterbücher im Thema Wirtschaft für die Wörterbuchkommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaft zu sammeln und zu ordnen, um einen Überblick über die Publikationen auf diesem Fachgebiet von den 80 Jahren bis heute zu schaffen.

Die Wörterbücher spielen eine bedeutende Rolle auf allen Gebieten der Kommunikation in der Wirtschaft, deshalb ist es so wichtig die Daten über die Zugänglichkeit und Benutzbarkeit der linguistischen und infrastrukturellen Quellen (Wörterbücher, Datenbasen), die auf einem so weiten und interdisziplinären Gebiet diese Funktion erfüllen, bekanntzugeben.

III. FOLYÓ MUNKÁLATOK – BESZÁMOLÓK

Egy értelmező szótár lexikográfiai újdonságai

A közelmúltban jelent meg a Tinta Könyvkiadónál az Értelmező szótár+, amely az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült. A szótár 12–16 éves fiataloknak, illetve a magyart idegen nyelvként tanulóknak készült, címszóanyaga, kifejtettsége és komplexitása egyaránt az ő igényeiket szolgálja. A tanulmány bemutatja a szótár felépítését, és kitér azokra a módszertani problémákra, amelyek elsősorban a szótár sokszempontúságából adódtak.

1. A közelmúltban jelent meg a Tinta Könyvkiadónál egy komplex értelmező kéziszótár, amely az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült, belső és külső munkatársak bevonásával. Mint főszerkesztő fontosnak tartom, hogy beszámoljak a több év munkájával készült sajátos szótárról.

A szótár címe: *Értelmező szótár +*, amelyben a „+” abból adódik, hogy – a magyar értelmezőszótár-írási gyakorlatban eddig egyedülállóan – a szócikkek tartalmaznak szinonimákat, antonimákat, valamint nyelvhasználati tanácsokat. Ezenkívül hoz etimológiát, tartalmaz határon túli magyar lexikai elemeket, valamint a szótárban szereplő utótag szerinti összetételeket.

Ez a komplexitás a célközönség várható igényeit elégíti ki, a 12–16 éves diákokét, esetleg a magyart idegen nyelvként tanulókét. A komplexitás természetesen felvetett olyan lexikográfia-módszertani kérdéseket is, amelyeket a szótár szerkesztői jó megoldásnak tartanak, vannak olyanok, amelyeket azonban csak elfogadhatónak, s olyanok is, amelyeket nem teljesen megnyugtatónak találnak, amelyek további lexikográfiai és normativitási kutatásokat igényelnek. A szótár itt következő bemutatásában kitérek ezekre a neuralgikus pontokra.

2. A szótár általános jellemzői

A szótár 16 000 címszavát elsősorban a bővebben vett alapszókincs elemei adják (fogalom- és formaszók egyaránt). A címszók inkább tőszók, illetőleg nem automatikus képzések és összetételek. Szerepelnek a szótárban tantárgyi szakszavak (irodalom, történelem, művészettörténet, matematika, fizika, kémia, biológia stb.), ezenkívül újabb szavak, köztük a számítógépes, az internetes, a mobil stb. terminológia elemei.

A potenciális olvasóközönség feltételezett igényeihez igazodva a szótár igyekszik könnyen használható, ezért kifejtett lenni. Kevés rövidítést és formalizálást tartalmaz: az alapvető szófajokén kívül csak a közhasználatú rövidítéseket, pl.: *stb.*, *vö.*, illetve egy gyakorisági jelet (◆); a tildét pedig csak a szócikkfejben, a paradigmában használja, a példamondatokban már nem. A kifejtettség eleme az is, hogy példamondatok kötelezően szerepelnek minden értelmezés után, ha a jelentés vagy a használat differenciáltsága megkívánja, kivéve azokat a szókapcsolatokat, szólásokat, közmondásokat, amelyeknek magyarázatához a példamondatba helyezés semmit nem adna hozzá. A többszemponúság mellett a kifejtettség is oka tehát annak, hogy a mindössze 16 000 szócikk mintegy 170 ívet tesz ki (kb. annyit, mint az Értelmező kéziszótár).

3. A szócikk szerkezete

A címszó

A többi (értelmező) szótárhoz hasonlóan félkövér betűtípussal van szedve, és a homonimák jelölése is indexszel történt. Az általános gyakorlattól csak a több szófajú szavak helye tér el: nem szócikken belül alkotnak római számmal jelölt külön csoportot, hanem külön szócikkbe kerülnek, s a címszók megkülönböztető eleme a római szám, pl.:

egyszer I. ◆◆◆◆ határozóragos szn

egyszer II. ◆◆◆◆ hsz

Ha azonban a több- (általában két-) szófajúság párhuzamos, tehát az egyes szófajok jelentésstruktúrája nem mutat különfejlődést, egy címszóban maradtak, s a másodlagos használatú szófaji változatot, általában az

adott jelentésben belül, a (főnévi használatban:), (melléknévi használatban:) megszorítással vezettük be:

cseh ♦♦♦ mn ~ek, ~et, ~ül

A főként Csehországban élő, szláv nyelvű néphez tartozó, vele kapcsolatos. *A cseh nyelvben aránylag kevés a magánhangzó.* [...] (Főnévi használatban:) *Toldi legyőzte a csehet.*

A szócikkfej

A címszóval azonos sorban található először a gyakoriság jelzése: a jelek növekvő száma a gyakoriság növekedését mutatja (**a♦♦♦♦♦, abajgat♦**). A szófajmegjelölés alapeleme (*fn, mn, szn, nm, hsz, nu, msz* stb.) rövidítve van az *ige* és a *névelő* kivételével, megkülönböztető eleme azonban ki van írva (személyragos *hsz*, birtokos személyjeles *fn*). Itt szerepel az esetleges alakváltozat (**cakompakk fn cakumpakk**) és a paradigma (főnevek, esetében a többes számú, a tárgyragos és az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alak, pl.: **hétfő fn** ~k, ~t, ~je; a melléknevekében a többes számú, a tárgyragos és az -n, -an, -en határozóragos alak, pl.: **cégéres mn** ~ek, ~et, –; az igék esetében pedig csupán az infinitívusi -ni, -ani, -eni: **hajt ige** ~ani), valamint az egész szócikkre (a jelentések mindegyikére) vonatkozó stílusminősítés vagy megszorítás:

egyszázbélű mn ~ek, ~et, ~en (népi)

herkópáter fn (népi, csak néhány raggal)

Jelentés

A jelentéseket külön sorban kezdve, számozással különíti el a szótár. Az egyes jelentések értelmezéssel kezdődnek, ezek inkább körülírások, és csak ritkán szinonimák. A szó jelentését és használatát tipográfiaileg elkülönülve (dőlt betű) példamondatok szemléltetik. Nagy részük a mindennapi nyelvhasználatból való, szépirodalmi idézetek inkább csak egyes szavak sajátos, sokszor régi korokhoz köthető jelentésénél szerepelnek. Az egyes jelentéseken belül kapnak helyet az odatartozó frazeológiai egységek, állandósult szókapcsolatok, szólások, valamint közmondások, különféle piktogramokkal jelölve:

facsar♦♦♦ ige ~ni

1. Nedvességet nyom, sajtol ki valamiből. *Jó erős keze van, mindig ő facsarja a vizes ruhát. Facsarj egy kis citromot a teámba!?* Könnyet facsar a szeméből: sírásra készíti.

holló◆◆◆◆ fn ~k, ~t, ~ja

A varjúnál nagyobb, fényes fekete tollú, nagy csőrű madár. *Az erdőszélen hangosan károg egy holló. Mátyás király címerállata a csőrében gyűrűt tartó fekete holló.*

• Szólás: *Ritka, mint a fehér holló.*

Függelék

A jelentések után következik az ún. „függelék”, ebbe tartoznak a szinonimák, a tájszói szinonimák, az antonimák, az etimológia és a nyelvhasználati tanácsok.

Szinonimák

A szinonimák jelentések szerint elkülönülnek, és lehetnek szavak, de szólások is. Ez utóbbiakat egy piktogram jelöli, ugyanúgy mint a törzsszóciikkbeli szólásokat.

elfojt◆◆◆◆ ige ~ani

1. (Lángot) elolt. *A tüzet homokkal fojtották el.*

2. (Érzelmet, indulatot, illetve azt kísérő megnyilvánulást) elnyom. *Alig tudta dühét elfojtani. Elfojtja könnyeit. Elfojtotta nevetését.*

3. Erőszakkal megakadályoz valamit. *Csírájában elfojt minden kezdeményezést.*

◇ Szin: 1. *kiolt*, (rég) *elfullaszt* 2. *visszafog*, *visszafojt* 3. *elnyom*, *megfékez*, *meghiúsít*

2. • *Féken tart.*

A tájszói szinonimák külön rovatot képeznek. Fel lehetett volna venni őket a szinonimák sorába, csak mivel a tájszók jelentését sokszor nehéz meghatározni (a tájszótárak legtöbbször köznyelvi megfelelőjükkel értelmezik őket), nehéz lett volna jelentések szerinti besorolásuk. A tájszói szinonimák előtt csak akkor szerepel tehát jelentésszám a többjelentésű szavak

esetében is, ha kétségtelenül kideríthető, hogy melyik jelentéshez tartoznak. Ha azonban ez nem derül ki, a tájszói szinonima nem kap jelentésszámot, mint a következő szócikkben is:

fájdít ♦♦ ige ~ani

1. (Testrészt) fájlal. *Egész éjjel fájdította a fogát.*

2. Fájdalmat okoz valamiben. *Ne fájdítsd a szívét!*

◇ Táj: *fájít*

Antonimák

A szinonimákhoz hasonlóan jelentések szerint vannak felsorolva az ellentétes jelentésű szavak. Az a szemantikai természetű kérdés, hogy lexikográfiai szinten mi számít antonimának, természetesen okozott gondot, de vannak egyértelmű antonimák is, s a szócikkek inkább ezeket tartalmazzák (nem az *ég–föld*, *nő–férfi*, *anya–apa* természetű, inkább poláris szópárokat). A szinonimáknál idézett *elfojt* szócikkben a szinonimák és antonimák képe pl. a következő:

◇ Szin: **1.** kiolt, (rég) *elfullaszt* **2.** visszafog, *visszafojt* **3.** elnyom, *megfékez*, *meghiúsít* **2.** ● *Féken tart.*

◇ Ell: **1.** *fellobbant*, *felszít* **2.** *kinyilvánít*, *kimutat* **3.** *bátorít*, *támogat*, *segít*

Etimológia

A címszó eredete is kifejtettebb általában, mint a hagyományos értelmező szótárakban, formalizálásuk csupán annyiban történt meg, hogy a szótárban címszóként szereplő és ott etimológiailag is magyarázott szóra nyíllal utalunk:

fakad ige [...]]

◇ Etim: A → *faggat*, → *fakaszt* igék tövével azonos ősi, finnugor kori, hangutánzó eredetű szó származéka.

Nyelvhasználati tanácsok

Olyan címszók esetében van kitöltve ez a rovat, amelyeknek kiejtése, helyesírása, ragozása gondot okozhat:

fagyosszent fn [...]

✧ Elválasztása: *fa-gyos-szent*.

felsőfok fn [...]

✧ A *superlativus* szinonima kiejtése [szuperlativusz].

faj fn [...]

✧ Főnévi jelzőjével mindig egybeírjuk: *növényfaj, állatfaj, fajfaj, virág-faj stb.*

feléje személyragos hsz [...]

✧ Ragozása: *felém, feléd, felé* vagy *feléje, felénk, felétek, feléjük*.

De olyan esetben is előfordulnak használati tanácsok, amikor a szó fogalomkörülnyezetete vagy esetleg az alak és jelentés megoszlása igényel – immár nem feltétlenül szótárszerű – magyarázatot:

fácán fn [...]

✧ A hím madár neve a *kakas, fácánkakas*, a nőstényé a *tyúk, fácántyúk*.

felség fn [...]

✧ Nem tévesztendő össze a *fenség* szóval. A *felség* csak az uralkodónak (császárnak, királynak), illetve házastársának a megszólítása (ritkábban a megnevezése) volt, így: *császári felség, királyi felség, felséged*. A *fenség* megszólítás az uralkodócsalád többi tagját illette meg. A két szó azonban a népi szóhasználatban és ennek nyomán az irodalomban, a népköltészetben keveredett.

Utótag szerinti összetételek

A szótárban szereplő összetett szavak, ha utótagjuk címszó a szótárban, az utótagnál fel vannak sorolva:

fény fn [...]

✧ lidérc + fény, nap + fény, verő + fény, vissz + fény

Ez a fajta „bokrosítás” segít áttekintést adni a szócsaládokról.

4. A stílusminősítésekről

A stílusminősítések rendszere a magyar szótárírásban meglehetősen hagyományos, nemigen mutatja az újabb szemantikai, szociolingvisztikai, stilisztikai stb. eredmények hatását. Mivel egy szótárhoz nem lehetséges és nem is célszerű teljesen új rendszert kialakítani, a hagyományosat alkalmaztuk, a célközönséghez igazodva kissé leegyszerűsítve.

A minősítések egy részét a situációbeli és a hangulati jellemzéshez egyaránt használtuk, hiszen e kettő itt (és általában) nehezen választható szét: *választékos, bizalmas, szleng*, valamint a *népi*, amely nemcsak vidéki, falusi használatra, hanem népies hangulatra is utal, és a *régi*, amely nemcsak a régi szövegekben való előfordulást, hanem a régies hangulatot is jelzi. Másik részük kifejezetten hangulati jelentéselemet emel ki: *kedveskedő, szépitő, rosszálló, durva*. Az *idegen* minősítés nem szokásos a magyar szótárakban, itt sem az eredetre utal (bár kétségtelenül idegen eredetűek ezek a szavak), hanem az idegenes hangulatra (természetesen nem éles a határ az idegenes és már nem idegenes hangulat között, ahogyan nem az a többi stílusminősítés esetében sem).

Statisztikai jellegű, mégis többet jelez a kis számú előfordulásnál a *ritka* minősítés, ez inkább a szó unikális jellegét, közösségi érvényességének korlátozott voltát mutatja. Az *átvitt* minősítés nagyon ritka a szótárban: az ugyanis a szerkesztők álláspontja, hogy ha a névátvitel nem alkalmi, külön jelentést érdemel, ha pedig külön jelentést kap, nem számíthat alkalminak. Talán azért sem volt különösebben szükség erre a minősítésre, mert művészi (szépirodalmi) szövegeket nem nagy számban idéztünk, inkább csak akkor, ha a címszó közvetlen asszociációval előhívta az ismert irodalmi szöveget, vagy ha a szóra köznyelvi példát alkotni erőltetett lett volna, de ilyenkor is ügyeltünk, hogy a szó ne alkalmi jelentésben szerepeljen.

5. A határon túli anyaggal kapcsolatos problematika

A Magyar értelmező kéziszótár új kiadásának (2003) munkatársai az első kiadás (1972) átdolgozásának részévé tették határon túli lexikai elemek fölvetelét. Az Értelmező szótár + ennek nyomán, valamint a határon túli kollégák által készített adatbázis alapján (Ht-lista) szintén felvett határon túli elemeket. A szótár terjedelméhez képest ezek száma csekély: 90 címszó,

115 önálló jelentés, 800 szinonima és 50 alakváltozat. Ezzel inkább csak szimbolikusan járul hozzá a szótárak „határtalanításához”, ahogy Pusztai Ferenc is mondja a Magyar értelmező kéziszótár új kiadásának előszavában (MÉksz, 2003. VI), ahhoz tehát, hogy szótározáskor a teljes magyar nyelvterületet vegyük figyelembe. Elvi-módszertani nehézségeket azonban már ennek a kevés lexikai elemnek a beépítése is okozott. A merítési mélységet csak elvben lehet azonos szempontból megállapítani az összmagyar és a határon túli lexikai elemek tekintetében, hiszen nincs olyan szótárszerkesztő, aki az összes határon túli nyelvváltozatban és a magyarországi magyar nyelvben egyaránt kompetenciával bírna. Nem tudja pl. eldönteni, hogy a határon kívüli kollégák által felvételre ajánlott *burek* (fn, 'hússal, túróval és almával töltött sült tésztaféle'), *gibanyica* (fn, 'édes sütemény, szájrétű béles') vagy *muszolini* (fn, 'vörösborból és szénsavas narancsszörpéből, illetve fehérborból és málnaszörpéből álló italkeverék') szavaknak valóban van-e helyük abban a szótárban, amelyben pl. a *dobostorta*, a *franciakrém* vagy a *hosszúlépés* nincsen benne.

A tájszavak státusa a határon túli régiókban sokszor sajátosan alakul, többször regionális szintre emelkednek. Ez történt pl. a Vajdaságban a *család* 'gyermek', a *kukac* 'hernyó', a *trikó* 'póló', az *ángyi* 'sógornő' szavakkal, míg az ÚMTSz az adott területről tájszóként adatozza őket. Az a kettős értékűség a szótáríró számára természetes, de hogyan lehet érthetővé tenni a szótárhasználó számára, hogy ugyanannak a szónak többféle besorolása is van?

A (stílus)minősítési rendszer a magyarországi szótárakban erősen kötődik a „hagyományos”, egyközpontú normához viszonyító felfogáshoz. A Ht-lista azonban a gyűjtés és feldolgozás jellegéből adódóan a szavak helyi használati értékét állapítja meg stílusminősítésként. Egyáltalán nem biztos tehát, hogy pl. a *bizalmas* minősítés ugyanazt jelenti e két rendszerben.

De mi lehet az oka a címszóválasztási és minősítési anomáliáknak? Valószínűleg a különböző felfogások találkozása: különböző felfogás a nyelvről, az egy- vagy többközpontú normáról, s hogy a szótáraknál maradjunk: különböző felfogás a szótárak funkciójáról, s az ezzel összefüggő szótárírói módszerekről.

A szótárírás – különösen az értelmező szótárak írásának – módszere nálunk a legutóbbi időig „kézi vezérlésű” volt. Azt, hogy mi kerüljön bele a szótárba, a szótárírói hagyomány, a szótárszerkesztők munkája és kompetenciája határozta/határozza meg, a Ht-lista anyaga azonban korpusz alapján készült. E kétféle módszer lexikai anyagát kellett volna egységes szótár-

rá formálni. Bizonyára nem járunk messze a valóságtól, ha a beépítés módszertani nehézségeire ebben a módszerbeli és a mögötte álló nyelvszemléletbeli különbségben keressük az okokat. Mivel azonban korpusz alapú szótárak nálunk is készülnek már, nem elérhetetlen egy korpusz alapú értelmező szótár sem, amelynek szerves részét képezhetik a határon túli lexikai elemek is.

Irodalom

PUSZTAI Ferenc (főszerk.) (2003) *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lexikographische Neuigkeiten in einem erläuternden Wörterbuch

In der nahen Zukunft erscheint bei dem Verlag „Tinta Könyvkiadó“ das Wörterbuch „Értelmező szótár+“ (Erläuterndes Wörterbuch +), welches an dem Linguistischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften geschaffen worden ist. Das Wörterbuch ist für die Studenten zwischen 12 und 16, bzw. für die ungarisch lernenden Fremdsprachiger bestimmt, sein Stichwörter, Expliziertheit und Komplexität dienen auch ihre Ansprüche. Der Aufsatz führt die Struktur des Wörterbuches vor, und beschäftigt sich mit den aus der Vielfältigkeit des Wörterbuches sich ergebenden methodologischen Problemen.

FÓRIS ÁGOTA

Kongresszusi beszámoló
XII Congresso Internazionale di Lessicografia
XII EURALEX International Congress

Torino, 2006. szeptember 6–9.

Az *Euralex* tizenkettedik kongresszusa 2006-ban Olaszországban, Torinóban, a Torinói Egyetem (Università di Torino) és az Accademia della Crusca szervezésében került megrendezése.

A kongresszus előtt *Pre-congress tutorials* előadásokat tartottak, két tárgyban. Az egyik téma az olasz etimológiai szótári munkálatok (*Lessico Etimologico Italiano [LEI]*), a másik az olasz nyelv nagyszótári munkálatainak (*Grande Dizionario della Lingua Italiana [GDLI]*) ismertetése volt („Datation et rétrodatation: pour une recherche des sources plus ciblée”). A másik a lexikográfiai és terminológiai adatbázisok létrehozásának és implementálásának témakörében került meghirdetésre („Creating and implementing lexicographic and terminographic resources: design – representation – interfaces for users”). Az utóbbi szervezője a bolzanói Institute for Specialised Communication and Multilingualism, European Academy Bozen/Bolzano (EURAC) volt, ennek munkatársai tartották az előadásokat, név szerint Andrea Abel, Elena Chiocchetti, Judit Knapp, Verena Lyding, Nataschia Ralli és Isabella Ties. Az előadások témái a következők voltak: (1) Többszövegű, általános és szaknyelvi online elektronikus adatbázisok készítése; (2) Lexikográfiai és terminológiai adatok bevitele (műszaki kérdések); (3) Adatmegjelenítés – felhasználói interfész. Az előadások példaanyagát az EURAC online adatbázisai szolgáltatták: a „bistro” (jogi terminológiai információs rendszer), <http://www.eurac.edu/bistro>; az „ELDIT” (olasz–német elektronikus tanulói szótár), <http://www.eurac.edu/eldit>; és az „eLIS” (elektronikus kétnyelvű jelnyelvi–olasz szótár), <http://elis.eurac.edu>.

A kongresszuson négy napon át, öt párhuzamos szekcióban folyt a munka. Az előadások számos témakört öleltek fel, összesen tizenegy témakörre osztva: (1) Historical and Scholarly Lexicography and Etymology, (2) Computational Lexicography and Lexicology, (3) The Dictionary-Making Pro-

cess, (4) Reports on Lexicographical and Lexicological Projects, (5) Bilingual Lexicography, (6) Dialect dictionaries and linguistic atlases, (7) Lexicography for Specialised Languages – Terminology and Terminography, (8) Dictionary Use, (9) Phraseology and Collocation, (10) Lexicological Issues of Lexicographical Relevance, (11) Other topics. Kiemelt téma volt a történeti és az iskolai szótárak és az etimológia, mivel a szervezők egyike volt a több mint 400 éve alapított *Accademia della Crusca* (Firenze). Számos előadás hangzott el a frazeológia és kollokációk, valamint az elektronikus lexicográfia és lexikológia témákban. Új témaként jelentek meg a kongresszuson a tájszótárak és nyelvészeti atlaszok, mivel Olaszországban sokféle dialektust beszélnek, fontos nyelvészeti téma a dialektológia, ezen kívül pedig Torinóhoz kötődik az *Atlante Linguistico Italiano* készítése. A felsoroltakon kívül szótárprojektek bemutatása, webszótárak tervei, illetve kivitelezése és a felmerülő problémák szerepeltek az előadások között, de nagy teret kaptak a szakszótárak és a különféle terminológiai szótárak is. Összesen harminccötféle természetes nyelven készült szótárról hangzott el előadás (angol, dán, lett, magyar, német, zulu stb.). A Programbizottság vezetője Carla Marelló volt, tagjai pedig Rosamund Moon, Janet DeCesaris, Geoffrey Williams, Manuel Barbera és Nicoletta Maraschio.

Széles körű érdeklődésre tartottak a számot a plenáris előadások, amelyek három napra elosztva lettek meghirdetve, az alábbi témákban: (1) Francesco Sabatini: *La storia dell'italiano nella prospettiva della corpus linguistics* (Az olasz nyelv története a korpusznyelvészet nézőpontjából); (2) Max Pfister–Tullio De Mauro: *Di lessico e grammatica / On lexicon and grammar*; (3) A. P. Cowie–Jean Aitchison: *Headlines and Deadlines: Changing Newspaper Language*.

Két kerekasztal-beszélgetés folyt, az egyik a kétnyelvű szótárak (*Bilingual Dictionaries*) témában, a másik pedig a szakszótárak, terminológia, terminográfia témakörében (*Lexicography for Specialised Languages – Terminology and Terminography*).

A kétnyelvű szótárakkal foglalkozó kerekasztal-beszélgetés végén Carla Marelló az EURALEX vezetőségének azt a felhívását tette közzé, mely szerint kéri, hogy a lexicográfusok tegyenek meg mindent azért, hogy az idegennyelv-oktatásban jelenleg elterjedt „kommunikatív nyelvoktatási modell” szélsőségeit igyekezzenek visszaszorítani, és felhívni a szakma figyelmét arra, hogy a nyelvtanulás fontos része ugyan a kommunikáció, de nem elhanyagolható és lényeges eleme az írott és a hangzó szöveg megérté-

sének képessége. A kétnyelvű szótárak fontos elemei az idegennyelv-tanulásnak, és a szövegek megértéséhez elengedhetetlen a használatuk. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a magyar Nemzeti Alaptanterv idegennyelv-oktatási részéből teljes egészében kimaradtak a szótárak használatára vonatkozó részek, bővebben lásd Fóris Ágota 2004. Lexikográfia a Nemzeti Alaptantervben. *Iskolakultúra* XIV, 5, 62–72.)

A kongresszusi kötet a hagyományoknak megfelelően a kongresszusra megjelent, adatai: Corino, Elisa–Marello, Carla–Onesti, Cristina (eds.): *Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia*, Torino, 6–9 settembre 2006. Proceedings. XII EURALEX International Congress. Alessandria: Edizioni dell’Orso.

A kongresszuson két magyar előadás hangzott el: (1) Csábi Szilvia: The Comparison of the Motivation of English Idioms and their Hungarian Equivalents, és (2) Fóris Ágota: Lexicographical Definition of Terms in Hungarian Dictionaries (poster section); az Akadémiai Kiadó pedig szótárakat állított ki (Pomázi Gyöngyi).

A kongresszus második napján zajlott az EURALEX tisztújító közgyűlése, ezen történt meg a vezetőség újraválasztása. Az EURALEX új elnöknek Anna Braascht (Koppenhágai Egyetem) választotta a tagság.

A következő EURALEX kongresszus 2008 júliusában, Barcelonában várja a lexikográfusokat.

HOLLÓS ZITA

A lexikográfiai folyamat a SZÓKAPTÁR, egy korpuszalapú kollokációs aktív szótár példáján keresztül

Projektbeszámoló

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa egy speciális szótár – egy korpuszalapú kollokációs aktív szótár – elméleti és gyakorlati hátterét, és kitérjen röviden a szótárban alkalmazott kollokációfogalomra is, valamint részletekben leírja a SZÓKAPTÁR példáján keresztül a lexikográfiai folyamat egyes részeit, úgy mint az előkészületi fázist, az adatgyűjtési fázist, az adatfeldolgozási fázist és az adatok kiértékelésének fázisát. A lexikográfiai folyamat bemutatása H. E. Wiegand szótárkutatási eredményeire támaszkodik. Az adatgyűjtési fázis keretein belül tárgyaljuk a szótári bázis fogalmát is, melynek alapját a SZÓKAPTÁR esetében a lipcsei „Deutscher Wortschatz” korpusza képezi, így nagy vonalakban megismerkedhetünk a korpuszalapú, részben korpusz által irányított adatszelekciós módszerekkel is. Végül mintaszócikkek segítségével modelláljuk az adatok kiértékelésének fázisát, és így lépésről lépésre bepillantást nyerhetünk egy készülöben lévő szótár munkálataiba és magába a szótárba is.

Bevezetés

A német nyelvészeti kutatások közel 15 éve foglalkoznak behatóbban a szókapcsolatok és kollokációk problematikájával. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy 2003-ban a mannheimi IDS (Institut für Deutsche Sprache, Német Nyelvi Intézet) 39., éves konferenciájának témáját az idiomatikus és/vagy jellemző szókapcsolatok képezték, „*Den Nagel auf den Kopf treffen*” – *Wortverbindungen mehr oder weniger fest* címmel. Ugyanakkor a 90-es évek elején kezdték kiépíteni azokat az elektronikusan tárolt és statisztikailag elemezhető szöveggyűjteményeket, korpuszokat, melyek segít-

ségével korpuszalapú (corpus based), de egyre inkább korpusz által irányított (corpus driven) nyelvészeti kutatások folynak, melyeknek eredményei különféle projektek formájában az interneten is hozzáférhetővé váltak. Ezen nyelvi eszközök célcsoportja a nyelvtanulóktól a szakemberekig terjed, egy-egy projekt esetében akár több felhasználói felületen is.

Ezek közül hármat emelnék ki: a mannheimi IDS-ben kidolgozott két nyelvi információs rendszert és a lipcsei szókincsprojektet, melyek tárgyuakat tekintve rokonságot mutatnak a szóban forgó szótárprojekt, egy korpuszalapú kollokációs szótár alap gondolatával. A fent említett projektek név szerint a következők:

1. „elexico. Wissen über Wörter” (elexico. Szavakkal kapcsolatos tudás), melynek egyik fő eleme a jellemző szókapcsolatok dokumentálása;
2. „VICOMTE – Kookkurenzexplorer” (VICOMTE – kookkurencia-lekérdezés), melynek keretében a közös előfordulás gyakoriságát kimutató statisztikai vizsgálatok segítségével, interaktív módon vizualizálják és közelebbről is vizsgálhatóvá teszik a kookkurenciastruktúrákat;
3. Lipcsei „Deutscher Wortschatz” (Német szókincs) projekt, mely a gépi nyelvfeldolgozás eszközeivel közelíti meg a kookkurencia problematikáját.¹

Ezeknek a kutatási tendenciáknak az ismeretében nem meglepő, hogy mind az egynyelvű, mind a kétnyelvű lexikográfiával foglalkozók körében egyre inkább megfogalmazódik az igény olyan speciális szótárak iránt, melyek tárgya a szavak szintagmatikai potenciáljának ábrázolása, hiszen a mai, nagyméretű korpuszok először teremtik meg az objektívabb adatgyűjtési lehetőségeket a gyakorlati lexikográfia ezen ága számára.

A számos monográfián² kívül, melyek elsősorban lexikográfiai szempontból foglalkoznak a kollokációkkal, egyik-másik mű a nyelvtanulás szempontjából taglalja ugyanezt a témát,³ mert a kollokációs tévesztés, mint gyakori, de mégsem eléggé feltűnő jelenség, aránylag későn kapta meg az őt megillető figyelmet. Ennek egyik oka többek között, hogy a kol-

¹ Az említett projektek közül az elsőről és utolsóáról a következő internetcímek alatt lehet részletesebb információkhoz jutni: <http://www.ids-mannheim.de/elexico>, <http://wortschatz.informatik.uni-leipzig.de>.

² Néhány a német nyelven megjelentek közül: BAHNS 1996, HOLLÓS 2004a, STEINBÜGL 2005.

³ Ezek közé tartoznak: BAHNS 1997, RÉDER 2006.

lokáció fogalma irányzatokként más és más, máig tisztázatlan,⁴ és elhatárolása más szókapcsolatoktól egy még megoldásra váró feladat. A kollokációk egyik meghatározó és mindenki által elfogadott jellemzője a tipikusság, de ez sokáig nem volt objektívan meghatározható fogalom. A korpusznyelvészetnek köszönhetően azonban, bonyolult statisztikai és szignifikációs vizsgálatok segítségével objektívabb alapokra helyezhetjük a tipikusság fogalmát. Az újabb kollokációs értekezések ezért már elsősorban a korpuszok tükrében vizsgálják a szókapcsolatokat/kollokációkat.⁵ Továbbá a legújabb szótárkritikai,⁶ kontrasztív, hibanyelvészeti és nyelvidaktikai kutatásoknak köszönhetően egyre inkább kezd tudatosodni lexikográfusokban, nyelvészekben és nyelvtanároknál egyaránt a szókapcsolatok fontossága és az elsajátításukkal járó problémák sokasága, a fogalmi sokszínűségtől és a nem kielégítő elméleti háttértől függetlenül. Mindezek ellenére, vagy talán éppen ezért, kezdenek megjelenni az első egynyelvű, korpuszalapú kollokációs szótárak⁷ is, melyek elsősorban a nyelvtanulóknak készültek/készülnek.

Ebbe a sorba illeszkednek a manapság még ritkaság számba menő kétynyelvű szókapcsolati/kollokációs szótárak, tehát a cikk tárgyát képező SZÓKAPTÁR is. A következő fejezetben röviden bemutatjuk ennek a kétynyelvű, didaktikus és korpuszalapú szótárnak a koncepcióját dióhéjban,⁸ mivel jelen értekezés középpontjában most inkább a projekt gyakorlati aspektusai állnak. A szótári munkának 2005 januárja óta a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszéke ad otthont. A projekt megvalósítása az OTKA támogatásával vált lehetővé.

⁴ BAHNS 1996, 1. fejezet.

⁵ Az újabbak közül csak néhányat emelnék ki, melyeknek német vonatkozása van: STEYER 2000, 2002, HOLLÓS 2006, 2007.

⁶ Az első két német egynyelvű tanulói szótárhoz (LGWDaF és DGWDaF) készült recenzíós kötetek (WIEGAND 1998b, 2002) már külön tanulmányban foglalkoznak a kollokációkkal.

⁷ OCDSE (Oxford collocations dictionary for students of English), továbbá a Lipcsében készülő, H. E. Wiegand, F. J. Hausmann és U. Quasthoff nevével fémjelzett német kollokációs szótár.

⁸ A szótárkonceptió rövid olvasata megtalálható: HOLLÓS 2004b, 2005

1. A SZÓKAPTÁR kollokációfogalma

1.1. Elméleti háttér⁹

A szótár tárgyát képező szókapcsolatok rendszerezése újfajta kollokációfogalmon alapul, mely ötvözi az angol strukturális, illetve a német szemantikai elméletet a korpuszlingvisztikában használatos statisztikai vizsgálatok eredményeivel.

Az elméleti alapokat a német nyelvterületen legismertebb, Hausmann által kidolgozott kollokációelmélet képezi, mely szerint, behatárolt kombinációjú szavak kapcsolata csak akkor nevezhető kollokációnak, ha a különböző szemantikai szabályok betartása mellett a szókapcsolat elég jellemző/tipikus, és az azt alkotó szavak egymáshoz affinitást mutatnak. A szemantikailag autonóm tagot bázisnak és az ahhoz *affin* tagot kollokátornak nevezzük. Affinitáson két szó azon tulajdonsága értendő, hogy hajlamosak közösen előfordulni, tehát kölcsönösen „előhívják” egymást, és így egyfajta „Halbfertigprodukte der Sprache” (nyelvi félkész termékek).¹⁰ A bázis kombinációs lehetősége szinte határtalan, nem úgy a kollokátoré, melynek értelme csak a bázis jelenlétében definiálható, s mely többnyire csak meghatározott számú bázissal fordulhat elő.

Ezek a szókapcsolatok a nem rögzült szókapcsolatok csoportjához tartoznak, ellentétben a szókapcsolatok rögzült csoportjával, melynek legjellemzőbb képviselői az idiomatikus szókapcsolatok (frazeologizmusok). A nem rögzült szókapcsolatokon belül a kombinációs lehetőség fokától függően három alkategóriát különböztet meg: *Ko-Kreation*, *Konter-Kreation* és *Kollokation*, mely utóbbi képezi a szóban forgó szótár tárgyát. (vö. HAUSMANN 1984)

Az angol lexikográfiában többféle tipikus szerkezetet, illetve struktúrát különböztetnek meg. Ezek a következők:

⁹ Mivel az elméleti háttérrel a fent említett monográfiában részletesen taglaltam, ebben a fejezetben a MANYE konferencia-előadások gyakorlatához hasonlóan csak egy rövid elméleti összefoglalásra kerülhet sor.

¹⁰ „Wörter mit begrenzter Kombinierbarkeit verbinden sich entsprechend differenzierten semantischen Regeln und einer gewissen zusätzlichen Üblichkeit mit Wörtern, zu denen sie in Affinität stehen. Affinität sei definiert als die „Neigung zweier Wörter, kombiniert aufzutreten”. Affine Kombinationen [...] sind Halbfertigprodukte der Sprache” (HAUSMANN 1984: 398).

L1: Verb (CA) ¹¹ + Substantív	(V + S)
L2: Verb (EN) ¹² + Substantív	(V + S)
L3: Adjektív + Substantív	(Adj + S)
L4: Substantív + Verb	(S + V)
L5: Substantív + Substantív	(S + S)
L6: Adverb + Adjektív	(Adv + Adj)
L7: Verb + Adverb	(V + Adv)

Az első két struktúrát a negyedikkel összevonva, melyben a főnévhez, mint alanyhoz jellegzetes cselekvést kifejező ige járul, egy közös főnév + ige kategóriát kapunk, így végül 5 tipikus szerkezet marad, melyeknek első tagja Hausmann elmélete szerint mindig a bázis:

<u>Substantív</u> + Substantív	z.B. ein Fleckchen Gras
<u>Substantív</u> + Adjektív	z.B. üppiges Gehalt
<u>Substantív</u> + Verb	z.B. Gehalt beziehen
<u>Verb</u> + Adverb	z.B. bitter bereuen
<u>Adjektív</u> + Adverb	z.B. zart rosa

Ebből a szótár makrostruktúráját tekintve az következik, hogy csak olyan lemmatípusok alkotják a szótár 1. szószedetének lemmaállományát, melyek bázisok: tehát csak főnévi, igei és melléknévi lemmatípusok.¹³ Továbbá mindebből az is következik, hogy a három különböző szófajú bázishoz csak a fent megadott szófajú kollokátorok kapcsolódhatnak: ezeket az irányított, bázistól kollokátorra mutató relációk eredményezik az ún. kollokátor típusú kombinációs partnereket, röviden: kollokátorokat, míg ha a relációk irányát megfordítjuk, és ezek a kollokátortól mutatnak a bázisra, megkapjuk a bázis típusú kombinációs partnereket, röviden: bázisokat. Az első irányt (bázis → kollokátor) nevezi Hausmann a nyelvtanításban és -tanulásban onomasziológiai kollokációs munkának, mely a produktív nyelvi kompetencia alapja, ezért ez az elsődleges a szóban forgó aktív szótár koncepciójánál. A második irány (kollokátor → bázis) a szemasiológiai kollokációs munka, mely a kollokátor jelentését hivatott minél pontosabban megadni a lehetséges bázisok felsorolásával, ami szintén releváns a SZÓ-

¹¹ C = creation (pl. compose – music), A = activation (BAHNS 1996: 20)

¹² E = eradiction (pl. cancel – performance), N = nullification (BAHNS 1996: 20)

¹³ A 2. szószedet a következő fejezetben mutatom be.

KAPTÁR-ban, hisz a lemmajelekekhez tartozó jelentéseket szemantizálni kell, és ennek egyik módja – az ekvivalensek és glosszák megadásán kívül – épp a tipikus partnerek felsorolása, függetlenül attól, hogy bázis vagy kollokátor típusúak.

1.2. Gyakorlati, korpuszlingvisztikai háttér

A kollokációfogalom gyakorlati háttérét a korpusztechnológia statisztikai elemző moduljainak segítségével nyert vizsgálatok eredményei képezik. Az ezen elemzések során nyert kollokációk másfajta felfogáson alapulnak, a kookkurencia, vagyis az „egy helyen előfordulás” elvén. A kombinációs partnerek előfordulásának valószínűségét számértékben (szignifikációs tényező) adják meg, melyből megállapíthatjuk, mennyire szignifikáns valamely szókapcsolat. Mivel ilyenkor a tipikus szerkezeteket és a jelentéseket egyáltalán nem veszik figyelembe, a címszóhoz nyert korpuszadatokból, melyeket szófajok szerint csoportosítva is megkaphatunk, ki kell válogatni azokat a kombinációs partnereket, melyek illenek a fent megadott tipikus szerkezetekbe, tehát kollokátorok, és ezeket a báziscímszavakon belüli jelentésekhez kell rendelni.

Néhány kollokátor kombinációs lehetősége oly behatárolt, hogy csak nagyon korlátolt számú, statisztikailag releváns bázis kapcsolódhat hozzájuk, és ilyen esetekben a szókapcsolatot intralingvális kollokációnak¹⁴ nevezük. A korlátozott kollokációs potenciál a kollokátor egy bizonyos jelentéséhez kapcsolódó, konkrét számú bázis (kb. 5–15) megadásával képezhető le a szótár szintjére. Erre azonban fel kell hívni a szótárhasználó figyelmét explicite, mégpedig oly módon, hogy a kérdéses szótárban létre kell hozni egy 2. szószedetet, a kollokátor-szószedetet, melyben ezeknek a korlátozott kollokációs potenciállal rendelkező kollokátoroknak kell szerepelniük lemaként. Itt fel kell tüntetni a kollokátor teljes kollokációs potenciálját, oly módon, hogy a véges számú bázisokat egyenként felsoroljuk. A határ felfelé a szabad szókapcsolatok irányába és lefelé a frazeológiai egységek felé sajnos nem éles, ezért számos esetben nem lehet objektívan eldönteni, hogy már/még kollokációról van-e szó.

¹⁴ Az intralingvális kollokáció pontosabb meghatározása megtalálható: HOLLÓS 2004: 45 ff.

Az interlingvális kollokáció fogalmát a Hessky Regina nevével fémjelzett új koncepciójú szótárak vezették be a magyar lexikográfia gyakorlatába,¹⁵ melyet a SZÓKAPTÁR-ban is ebben az értelemben használunk, ha tehát fordítási nehézséggel állunk szemben, akkor erre külön, a kollokátorok után tett figyelmeztető jelek fogják felhívni a szótárhasználó figyelmét.

Az így nyert kollokációkat és tipikus szabad szókapcsolatokat ezek után már csak meg kell tudni jeleníteni egy olyan szótári formában, mely jól strukturált, könnyen áttekinthető, így felhasználóbarát. Ehhez a megjelenítéshez a H. E. Wiegand által kidolgozott szótárforma-elméletet használtam, melynek részletes bemutatására itt, az adott kereteken belül, sajnos nem kerülhet sor, mert át kell térni jelen értekezés központi témájára, a lexikográfiai folyamat a SZÓKAPTÁR példáján keresztül történő bemutatására.

2. Számítógép által támogatott lexikográfiai folyamatok

Korábban a lexikográfiai folyamatok jó része, ezen belül a szótárírás is, jó részt megegyezett a könyvkiadási folyamatokkal. A komputer megjelenésével viszont ez a gyakorlat nagyban megváltozott, hisz az új technikai vívmány nemcsak munkaeszközként, hanem publikációs médiumként is szolgál(hat), ezért egyre inkább olyan adatbázisrendszerek kiépítése a cél, melyek feladata nemcsak az adatok rugalmas és kényelmes kezelése, hanem médiumfüggetlen tárolása is, mely lehetővé teszi a szótár könyv, CD-ROM formájában vagy akár interneten történő megjelentetését is. Az adatbázisrendszer ezen kívül arra is lehetőséget nyújt, hogy ugyanabból az adatállományból a különböző használói igényeknek megfelelően, többféle digitális felhasználói felületet is létre lehessen hozni, és ezek a különféle „adatbázismetszetek” akár könyv formájában is publikálhatóak legyenek.

A számítógép által támogatott lexikográfiai folyamatoknak 5 fázisát különböztetjük meg:

- előkészületi fázis,
- adatgyűjtési fázis,

¹⁵ „A példák(t)ól kettős virgulával elválasztva (||) **kollokációk** állhatnak. Kollokáción olyan tipikus, a német nyelvre jellemző szókapcsolatot értünk, amelynek fordítása az adott jelentésponthoz szereplő magyar megfelelővel nem lehetséges vagy szokatlan megoldást eredményezne.” (HESSKY 2000: X)

- adatfeldolgozási fázis,
- adatok kiértékelésének fázisa,
- szerkesztési és nyomtatást előkészítő fázis.

A következőkben az első négy fázis¹⁶ a SZÓKAPTÁR példáján keresztül kerül a gyakorlatban bemutatásra, miközben bepillantást nyerünk egy készülőben lévő speciális szótár koncepciójába is.

2.1. Előkészületi fázis

A lexikográfiai projektek háttérben többnyire társadalmi és/vagy tudományos szükségletek és célok állnak, melyek egy ún. szótárprogramban nyernek konkrét formát. A szótárprogram két fázisból áll: programfázisból és tervezési fázisból, mely utóbbi már a programmegvalósítás első lépése. A tervezési fázisban kerül kidolgozásra a szótárterv, mely a szótárprogram fő irányvonalait hivatott meghatározni. A szótárterv ismét két részre bontható: a szervezeti tervre és a szótárkonceptióra. Előbbi a lexikográfiai folyamat megszervezését, többek között a finanszírozási és személyzeti tervet, munka- és időtervet, utóbbi a szótár tartalmi kérdéseit foglalja magába, és ez az eredendően lexikográfiai része a szótártervnek. Központi részét képezi az instrukciós könyv, mely gyakorlati útmutatóként szolgál mind a szócikkírók, mind a szerkesztők számára, és ezért a következő témákhoz kell pontos leírásokat tartalmaznia:

- a szótári bázishoz mint lexikográfiai forrásadat-állományhoz,
- lexikográfiai köztes adatállományhoz,
- a szócikkek kidolgozásához, a lexikográfiai végső adatállományhoz,
- a tördeléshez és nyomdai előkészítéshez.¹⁷

Ezek a fejezetek tulajdonképpen a lexikográfiai folyamat 2–5. fázisának megfelelő gyakorlati útmutatók, melyekre – az utolsó kivételével – a következő fejezetekben még bővebben ki fogok térni.

A szervezeti terv minden esetben a *finanszírozási tervvel* kezdődik. A SZÓKAPTÁR finanszírozása pályázati keretek között zajlik: a szótárprojektet eddig kizárólagosan az OTKA támogatja. A *személyzeti terv* mindig a

¹⁶ Vö. WIEGAND 2001.

¹⁷ Ez utóbbi általában már a kiadóban történik, ezért nem kapcsolódik olyan szorosan az instrukciós könyvhöz, mely tulajdonképpen a projektben dolgozóknak készül.

támogatás és az elvégzendő munka mértékének függvénye, ez szabja meg, hány és milyen képesítésű munkatársra van szükség az adott projektben, és természetesen az időkorlátok is nagymértékben befolyásolják mindhárom tervet. A szóban forgó projekt személyzeti tervének része: 5 hallgató, 1 programozó, 1 szerkesztő, valamint 1 német és 1 magyar lektor, akiknek a finanszírozását az elnyert pályázat nem biztosítja. Mivel egy kisebb, speciális szótárról van szó, a tervezési fázisban elegendőnek tűnt ez a személyi állomány, de a megvalósítás során kiderült, hogy az egyszemélyes lektori tevékenység a bemenetet, tehát az adatnyerés gyorsaságát, míg az egyszemélyes szerkesztői munkát a kimenetet, tehát a beszerkesztett adatok létrejöttét sajnos némiképp lelassítja.

A SZÓKAPTÁR *munkaterve* ezért a tényleges munkálatok folyamán elősorban a személyzeti, és csak másodsorban a finanszírozási keretek miatt túl soknak bizonyult, ezért mintegy a felére kellett csökkenteni az előírányzott munkát. Ez annyit jelent, hogy a tervezett kb. 4–5000-es lemmaállomány helyett, mely az 1. bázisszószedetet képezi, meg kellett elégednünk mintegy 2300 lemmával, a 2. kollokátor-szószedet javára, mert különben a szótár e jelentős eleme nem lett volna megvalósítható.¹⁸ A tervezettnél lassabb haladásnak ezen kívül még három tartalmi oka is van, melyeket két csoportra lehet bontani: egyfelől a korpuszból feldolgozandó adatmennyiség lényegesen nagyobbnak bizonyult a vártnál, és az így nyert adatok milyensége megkövetelte azok felülvizsgálatát és egynyelvű szótárakból történő kiegészítését. Másfelől a szótári munka közben a szótárkoncepció egyes elemeit ki kellett bővíteni, ami jelentős pluszmunkával járt. Nem utolsósorban meg kell említeni a kezdeti technikai nehézségeket, mivel speciálisan ehhez a szótárhoz létrehoztunk egy adatbázis-struktúrát és hozzá kapcsolódó adatbeviteli szótárfelületet, ami – rajtunk kívül álló okokból – a tervezettnél mintegy fél évvel később készült el, ezzel is hátráltatva az érdemi munka elkezdését. Az *időtervben* ezen technikai okok miatt az eredetileg 3 év helyett ugyan 4 évvel gazdálkodhatunk, melynek háromnegyedét a szócikkek kidolgozása teszi ki, de a korábban említett okok miatt „csak” 2300 lemmajelhez tartozó szócikket tudunk elkészíteni az 1. bázisszószedet számára, melyek alapján generáljuk majd a 2. szószedetet és az indexet is. Mivel számos lemmajel poliszém, ennek a többszörösére tehető a szótárban

¹⁸ A szószedetek szelekciós kritériumaira és sajátosságaira jelen cikk keretei között nem tudok részletesen kitérni.

kodifikált lexikális jelentések és a hozzájuk kapcsolódó kollokátorok száma. Ha bázisszócikkékként csak átlag 20 kollokátorral számolunk, ez akkor is majdnem 50 000 szókapcsolatot feltételez és ez igen tetemes mennyiségű adatnak számít ehhez a lemmaállományhoz képest.

Kevesebb mint fél év alatt sikerült kidolgozni az összes bázisszócikk jelentésszerkezetét, és jó 3 hónap alatt a nem kollokátor típusú kombinációs partnerek, tehát a bázisok bevitelét. Mintegy 2 évbe fog telni az összes kollokátor adatbázisban történő mentése és fordítása, illetve a megfelelő adatokkal történő ellátása. Reményeink szerint 2008 végére egy lektorálható kéziratral zárul a kutatási projekt, ami már az utolsó lektorálási fázist kell hogy jelentse, mivel az 1. német lektorálási fázis már a kollokátorok szelekciója előtt, de azzal tulajdonképpen egy időben zajlik, hisz a szelekció jelentésspecifikusan történik, ehhez pedig elengedhetetlen a már meglévő szócikkek jelentésszerkezetének és a jelentésekhez bevitt nem kollokátor típusú partnerek figyelembevétele és ezzel egyidejű ellenőrzése és lektorálása.

A munkaterv több, sokszor egymással párhuzamosan teljesítendő feladatból épül fel, melyek megtervezése elképzelhetetlen az anyagi, személyi és időbeli feltételek nélkül, és a fentiekből kitűnt, hogy bármelyikben változás áll be, az azonnal kihat a többire is. Ennek figyelembevételével a következő személyre szabott feladatokat¹⁹ különböztethetjük meg:²⁰

Programozó:

1. interneten hozzáférhető adatbázis létrehozása a megadott adatstruktúrák alapján és a hozzá kapcsolódó szótári kezelőfelületek kialakítása, tehát a szótárprogram megalkotása több felhasználófelülettel (+);
2. a statisztikai listákból szelektált kollokátorok automatikus beolvasását biztosító programkomponens megírása (+);
3. a bázisszócikkek német kollokátorainak indexbe történő generálása a bázis-szócikkbeli előfordulások szemémaspecifikus megadásával (~);
4. a második, kollokátor-szószedet lemmaállományának – megadott paraméterek alapján történő – automatikus generálása a szótárban már szereplő bázisok felsorolásával és bidirekcionális utalások létrehozásával (~).

¹⁹ A feladat leírása mögötti kis „+” vagy „-” jel azt jelöli, hogy már elvégzett vagy még elvégzendő feladatról van-e szó, a „~” jel pedig a cikk írásakor éppen folyamatban lévő munkálatokra utal.

²⁰ Az szótári munkálatok időbeli lefolyását a következő fejezetben a lexikográfiai folyamat többi fázisának leírása kapcsán mutatom be.

5 hallgató:

1. a lemmajelekhez tartozó alaktani kommentárok és jelentésszerkezetek kidolgozása az Instrukciós könyv alapján (+);
2. a nem kollokátor típusú kombinációs partnerek kigyűjtése az egy- és kétnyelvű szótárakból, valamint a korpuszból (+);
3. az 1. (német) lektorálási fázis javításainak átvezetése (~);
4. a lektor által szelektált és automatikusan beolvasott kollokátorok fordítása
 - a) tesztanyagban (+);
 - b) a melléknévi szócikkekben (~);
 - c) az ígei szócikkekben (-);
 - d) a főnévi szócikkekben (-);
5. a 2. (német) lektorálási fázis javításainak átvezetése (-);
6. a 3. (magyar és esetleg német) lektorálási fázis javításainak átvezetése (-).

*Szerkesztő:*²¹

1. a szótárkoncepció kidolgozása²² (+);
2. a finanszírozásról való gondoskodás pályázat(ok) formájában (+);
3. a szótárprojektben dolgozó diákok szakszeminárium kereteiben történő felkészítése, kiválasztása és további kiképzése (+);
4. a szótári műhely kialakítása, berendezése (számítógépek, nyomtató, szótárak és CD-ROM-ok beszerzése, korpuszok elérhetővé tétele) (+);
5. az Instrukciós könyv kidolgozása (+);
6. a szótárprogram adatszerkezetének modellálása (több munkafázisban) és az ehhez tartozó szótári adatbeviteli felületek programozóval történő egyeztetése, fejlesztése, optimalítása és aktualizálása (+);
7. a szükséges korpuszadatok beszerzése kategorizált, extrahált, további feldolgozásra alkalmas formában (+, ~);
8. a lemmaszelekciós kritériumok pontosítása és lemmaszelekció (+);
9. a lemmajelekhez tartozó alaktani kommentárok és jelentésszerkezetek ellenőrzése és a következő munkafázisra történő beszerkesztése (+);

²¹ A már említett anyagi, személyi és egyéb tervek kidolgozására itt már nem térek ki külön, de ezek is természetesen a szerkesztői feladatok közé tartoznak.

²² Részletesen megtalálható HOLLÓS 2004a.

10. a beválogatott kollokátorok és azok fordításának ellenőrzése, esetleges kiegészítése, valamint a véglegesnek tekinthető adatállomány 2. német lektorálási fázisra történő beszerkesztése (~);
11. ellenőrzési és utolsó szerkesztési munkálatok (-).

Német lektor:

1. a beszerkesztett szócikkek alaktani kommentárjainak, jelentésszerkezteinek és a diákok által a szótárakból és korpuszból beválogatott bázis típusú partnerek ellenőrzése és esetleges kiegészítése (~);
2. a szignifikációs listákból a tipikus kollokátorok kiválogatása és a lemmajel megfelelő szemémájához történő hozzárendelése (ezen adatokat később még kiegészülnek a szótárak adataival) (-);
3. 2. lektorálási fázis, melyben az eddigi és a szótárakból gyűjtött adatok is ellenőrzésre kerülnek (-);
4. lektorálási fázis (-).

Magyar lektor:

1. a szerkesztő által véglegesnek nyilvánított adatállomány lektorálása (a 2. német lektorálási fázis után) (-);
2. esetleges 2. lektorálási fázis (-).

A munkaterv egyes elemei természetesen a lexikográfiai folyamat már ismert fázisaira oszlanak el, a mindenkori fázis tartalmának megfelelően.

2.2. Adatgyűjtési fázis

Az adatgyűjtési fázis fő célkitűzése a szótári bázis létrehozása. Szótári bázis alatt a szótári munka folyamán felhasználható primer, szekunder és tercier források összességét értjük. Közülük az elsődlegesek tekinthetők a legfontosabbaknak, mivel ezek a hagyományos és elektronikus korpuszokat, tehát autentikus szövegek gyűjteményét foglalják magukba. A szekunder források játsszák mind a mai napig sok egynyelvű és szinte minden kétnyelvű szótárprojektben a legfőbb szerepet, mivel ezeken válogatott (forrás)szótárak és enciklopédiák összességét értjük.

A SZÓKAPTÁR különlegessége, hogy a bázisszócikkekben szereplő kollokátorok elektronikus korpuszból, mégpedig a lipcsei „Deutscher Wort-

schatz” korpuszából származnak. A projektet 1995-ben indították útjára, és a korpusz 1998 elejétől már interneten is hozzáférhető. 2003 nyarán aktualizálták, ezért mára dupla annyi szöveget tartalmaz. Nagysága mondatokban meghatározva mintegy 35 millió, melynek kb. 500 millió szóalak felel meg, ami más korpuszokkal összehasonlítva is igen tetemes mennyiségű nyelvi adatnak számít.²³

A lipcsei korpuszban – az IDS-korpuszal ellentétben – az adatelemzés automatikusan történik, külön paraméterek beállítása nélkül, aminek bár vannak hátrányai, de az előnye röviden összefoglalható: a felhasználó a kollokációs analízis eredményeit „egy klikkeléssel” megkapja, először összesítve, majd bal és jobb oldali kollokációs partnerekként csoportosítva, így gyorsan jól használható nyelvi adatokhoz jut, még ha esetenként nem is hiánytalanul.

A SZÓKAPTÁR-ba tehát ebből a korpuszból, egy konkrét primér forrásból kerülnek a bázisszócikkekhez a megfelelő kollokátorok. A szelekció alapját pedig a már említett szignifikációs szólisták, tehát az ún. forrásadatok képezik, melyeket külön a projekt részére a projektvezetővel, Prof. Dr. Uwe Quasthoff-fal hosszasan egyeztetett szempontok alapján, extrahálva bocsátanak a rendelkezésünkre. Ezeknek a listáknak a segítségével pl. egy főnévi lemmajelhez az összes, a korpuszban szignifikáns főnévből, melléknévből és igéből lehet válogatni a szótár adatállománya részére. Ez a módszer sem zárja ki azonban, hogy egyes tipikus kollokátorok esetleg elsikkadnak az adatok óriási tömegében, ezért a szekunder források segítségével ki kell egészíteni a már meglévő anyagot. Korábban már utaltam rá, hogy a bázislemmák ugyanakkor kollokátorként is viszonyulhatnak más szófajokhoz, hisz a kollokáció tagjai relációban (irányított kapcsolatban) állnak, ezért szófajuktól függően egyes szófajokhoz bázisként, másokhoz kollokátorként viszonyulnak. Az igei és melléknévi bázisoknál követhető nyomon ez a „kétarcúság”, mivel pl. egy igéhez mint bázishoz határozók és határozói funkciójú melléknévek mint kollokátorok kapcsolódhatnak, míg ugyanehhez az igéhez kapcsolódó főnevek jelen esetben bázisok, mivel a főnévhez mint bázishoz kapcsolódnak az igei kollokátorok, tehát az igei lemma bázis a határozói

²³ A legnagyobb magyar korpusz, az MNSZ (Magyar Nemzeti Szövegtár) korpusza a kisebbek közé tartozik, és kb. 187 millió szövegszót tartalmaz, ami szóalakban kifejezve ennél jóval kevesebbnek felel meg, szemben a legnagyobb német korpusz, a manheimi IDS 2 milliárd szövegszavas korpuszával.

kollokátorokhoz képest, de egyben kollokátor is a főnévi bázisok viszonylatában. Egy igei lemmajel az **abholen** szócikk segítségével szemléltetve:

abholen, holte ab, hat abgeholt, Akk
(von+Dat), ige

elhoz vkit/vmit (vhonnan); elmegy vkiért/vmiért (vhova)

Akk Kinokarte, Paket, Kind

<ADV>

kostenlos ingyenesen * **persönlich** személyesen * jog **kostenpflichtig** fizetés fejében/ellenében * **gratis** ingyen grátisz * **rechtzeitig** időben, idejében * **gesondert** *nem a többivel együtt* külön * jog **kostenfrei** költségek nélkül * **getrennt** külön

1. mintaszócikk az **abholen** igei lemmajelhez

Az *abholen* igei bázishoz számos határozói kollokátor kapcsolódhat (pl. *kostenlos, persönlich ... gratis*), de az ugyanebben a szócikkben felsorolt főnevek, mint tárgyi vonzatok (pl. *Kinokarten, Paket, Kind*), mivel főnévek, bázisoknak számítanak az ige viszonylatában, ezért az *abholen* ebben az esetben kollokátornak minősül. Az a tény, hogy a bázisoknál is szerepelnek nemcsak kollokátorok, hanem bázis típusú kombinációs partnerek, de ekkor már kollokatori minőségükben, azzal magyarázható, hogy ezek a kombinációs partnerek nagymértékben segítik a szavak jelentésének és a jelentései közötti különbségeknek pontosabb lexikográfiai ábrázolását. Ezek a bázis típusú kombinációs partnerek, melyeket igei lemmajelek esetében valenciarealizációknak is hívhatnánk, nemcsak a nyelvi produkciót segítik, hanem tulajdonképpen az elvont szemantikai valenciareírásokat is helyettesítik, ezzel is segítve a kompatibilitás és a grammatikai és szemantikai valencia összefüggéseinek példákon keresztül történő szemléltetését. Ezek az adatok viszont szinte kizárólag szekunder forrásokból származnak, mert nem képezik a szótár központi tárgyát, melynek értelmében a kollokációkat a nyelvi produkciót segítő módon, az onomasziológiai kollokációs munka módszereit követve, tehát a bázistól a kollokátor irányába kell kodifikálni, hogy a már ismert, aktív szókincs részét képező szót minél „használhatóbbá” tegyék. Minél többféle kontextusban (több kollokátorral) áll rendelkezésre valamely bázis, annál inkább fejlődik a nyelvtanuló produkciós nyelvi kompetenciája, ami a folyékony és korrekt beszéd és választékos írásbeli kifejezőkészség feltétele.

2.3. Adatfeldolgozási fázis

Ennek a fázisnak az a célja, hogy létrehozzunk egy, az adatokat rendezett formában tartalmazó lexikográfiai köztes adatállományt, mely a primer forrásokból több lépésben történő adatfeldolgozás eredménye, és melynek fő feladata, hogy a szócikkek megírását segítse. Korábban kézzel vagy géppel készületek erre a célra a szótári cédulák/kartotékok és cédula-/kartotékkatalógusok, melyeket eredeti szövegek kivonatolása során, fáradságos munkával nyertek. A célja az volt, hogy a lemmajelhez tartozó információkat adatolják és példákkal támasszák alá. A technika mára már lehetővé teszi, hogy ezeket az adatokat egy adatbázisrendszerben elektronikusan tároljuk, aminek legfőbb előnye, hogy az így digitalizált adatokhoz több irányból is hozzá lehet férni, mint a hagyományos kartotékrendszerben, mivel az adatokat egyszerre több lemmajelhez is hozzá lehet rendelni, így a nyelvi adatok összefüggéseit sokkal adekvátábban lehet modellálni, vizsgálni és ábrázolni.

A SZÓKAPTÁR esetében ez a köztes adatállomány a lipcsei korpuszból a lemmajelekhöz generált, szófajilag csoportosított, szignifikáció szerint rendezett szólisták formájában áll rendelkezésre, mely már csak a jelentésspecifikus szelekcióra vár. A szelekció eredménye ezek után automatikus beolvasás után bekerül a megfelelő szócikk megfelelő jelentéspotnya alá, és természetesen a megfelelő kollokátor-kategóriába. Ez a munkafolyamat viszont már átvezet bennünket a lexikográfiai folyamat következő fázisába, az adatok kiértékelésének fázisába.

2.4. Az adatok kiértékelésének fázisa

A szelektált kollokátorokat tartalmazó, automatikusan beolvasott listák eredményének az ellenőrzése, melyet az anyanyelvű lektor az adatbázisban végez, elengedhetetlen. Ebben a munkafázisban egyes partnerek törlésére, áthelyezésére, a kollokátorok kiegészítésére kerül sor. Ennek eredménye a már jelentésekkel ellátott lemmajelhez tartozó szócikk német nyelvi adatokkal történő „feltöltése”. Ezek az adatok már önmagukban is rendkívül sok információt szolgáltatnak a lemmajel kombinációs potenciálját illetően. A következő melléknévi szócikkeken ez jól nyomon követhető:

blond mn*szöke*

+Subs Haar(farbe), Locken, Dame

+Verb färben

<ADV>

schön * schulterlang * attraktiv**ähnlich** (Dat), mn*hasonló* (vkihez/vmihez)

(Dat) Mutter, Schwester, Bruder, Vater

+Subs Ideen, Interessen, Vorstellungen, Situation, Lage, Dinge

+Verb sich ä. verhalten, ergehen, sehen

<ADV>

täuschend * verblüffend * verdammt * erstaunlich * verdächtig * auffallend * äußerst

2. és 3. mintaszócikk melléknévi lemmajelekhez az automatikus kollokátor-beolvasás után

Ezeket az adatokat még kiegészítjük az egynyelvű szótárakban talált többi kollokátorral, melyek általában nem a bázis-, hanem a kollokátor-szócikkekben keresendők. Ezzel a módszerrel próbáljuk biztosítani, hogy lehetőleg egyetlen fontos partner se maradjon ki a felsorolásból. A kiegészítés, fordítás és esetleges glosszák és stilisztikai-pragmatikai adatok bevitelét követően a szócikkek egy következő szerkesztési fázison mennek át, amely után az első lektorálásra alkalmas készülségi állapotba kerülnek:

blond mn*szöke*

+Subs Haar(farbe), Locken, Dame

+Verb färben

<ADV>

schön szép * schulterlang vállig érő * **attraktiv** mutató * **rötlich** vöröses**ähnlich** (Dat), mn*hasonló* (vkihez/vmihez)

(Dat) Mutter, Schwester, Bruder, Vater

+Subs Ideen, Interessen, Vorstellungen, Situation, Lage, Dinge

+Verb sich ä. verhalten, ergehen, sehen

<ADV>

täuschend megtévesztően * **verblüffend** megdöbbenően, meghökkentően, elképesztően * **biz verdammt** átkozottul, veszettül * **erstaunlich** meglepően * **verdächtig** gyanúsan * **auffallend** feltűnően, szembeszökően * **äußerst** rendkívül, fölöttébb * **relativ** aránylag, nagyjából <KOMB>**zum Verwechseln** ä. **sein** megtévesztésig hasonló

2. és 3. mintaszócikk a fordítás, kiegészítés és szerkesztés után

Az interlingvális kollokációkra figyelmeztető szimbólumokat és a kollokátor-szócikkekre való utalásokat a fenti szócikkek még nem tartalmazzák, de e két elem szintén szerves részét képezi a SZÓKAPTÁR.

3. Összegzés

Mivel a SZÓKAPTÁR azon szótárak közé tartozik, melyek egy alap kutatás keretei között valósulnak meg, számos új elméleti és gyakorlati módszer kipróbálására alkalmas. Mivel a kétnyelvű korpuszalapú kollokációs szótár névumnak számít a speciális lexikográfia területén, és elméleti sikon a különböző idiomatikus és részben vagy egyáltalán nem idiomatikus, de tipikus szókapcsolatok elhatárolása sem megoldott, számos kérdés vár még megválaszolásra, melyeknek függvényében egy újfajta szótárkonceptió is kisebb vagy nagyobb mértékben módosulhat. Az irány talán a tágabb értelemben vett frazeológiai szótárak iránya, de ez mindaddig nem járható út, ameddig nem sikerül ezeket a szókapcsolatokat az elmélet szintjén, a legújabb korpusz- és nyelvtechnológiai szempontokat is figyelembe véve, a gyakorlati lexikográfia céljaira is alkalmazható módon leírni és klasszifikálni, de ez interdiszciplináris együttműködés nélkül aligha kivitelezhető feladat.

Irodalom

Korpuszok

IDS-Korpus. Institut für Deutsche Sprache, Mannheim. Internet-Adresse: <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2>.

Leipziger Korpus. Deutscher Wortschatz. Internet-Adresse: <http://wortschatz.informatik.uni-leipzig.de>.

MNSZ. Magyar Nemzeti Szövegtár. Internetcím: <http://corpus.nyud.hu/mnsz>.

Szótárak

BBI = The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations, compiled by Morton Benson, Evelyn Benson and Robert Ilson. Amsterdam/Philadelphia 1986.

DDaFSTW = Duden. Deutsch als Fremdsprache. Standardwörterbuch. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion: Matthias Wermke, Kathrin Kunkel-Razum, Werner Scholze-Stubenrecht. Mannheim [usw.] 2002.

- DGWDaF = de Gruyter Wörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Hrsg. von Günther Kempcke unter Mitarbeit von Barbara Seelig, Birgit Wolf, Elke Tellenbach und Edelgard Dücker, Margot Richter, Vera de Duijter, Renate Schmidt, Karl Wunsch. Berlin. New York 2000.
- HESSKY = Hessky Regina (főszerkesztő): Német–magyar kézisztár. Deutsch-ungarisches Handwörterbuch. Szeged 2000.
- LGWDaF = Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende. Neubearbeitung. Hrsg. v. Dieter Götz, Günther Haensch, Hans Wellman. In Zusammenarbeit mit der Langenscheidt-Redaktion. Leitende Redakteure: Vincent J. Docherty, Günther Jehle. Berlin [usw.] 2003.
- OCDSE = Oxford Collocations Dictionary for students of English. Eds. Jonathan Crowther, Sheila Dignen, Diana Lea. Oxford 2002.
- PGWDaF = Pons Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. [Bearb. v. Susanne Balhar, Frank Mönkemöller, Elke Hippe, Silke Löhle, Martina Lacatena, Lydia Quaas, Ulrich Saßmann, Julia Weißmüller. Infokästen: Noemi Zach. Illustrationen Sven Palmowski. Barcelona [usw.] 2004.

Egyéb irodalom

- BAHNS, Jens (1996) *Kollokationen als lexikographisches Problem. Eine Analyse allgemeiner und spezieller Lernerwörterbücher des Englischen*. Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 74).
- BAHNS, Jens (1997) *Kollokationen und Wortschatzarbeit im Englischunterricht*. Tübingen. (Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik).
- HAUSMANN, Franz Josef (1984) *Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen*. In: Praxis des neusprachlichen Unterrichts 31. 395–406.
- HOLLÓS, Zita (2004a) *Lernerlexikographie: syntagmatisch. Konzeption für ein deutsch-ungarisches Lernerwörterbuch*. Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 116).
- HOLLÓS, Zita (2004b) *Konzeption eines zweisprachigen syntagmatischen Lernerwörterbuchs*. In: WIEGAND, Herbert Ernst (Hrsg.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch IX*. Hildesheim. Zürich. New York, 91–133. (Germanistische Linguistik 178/2004).

- HOLLÓS, Zita (2005) Syntagmatische Beispielangaben in einem korpusbasierten zweisprachigen Lernerwörterbuch. In: Brenner, Koloman/Rada, Roberta (Hrsg.): *Praktische Aspekte der Lexikographie. Beiträge des Lexikographischen Workshops am 16–17. Oktober 2003 an der Eötvös-Loránd-Universität Budapest*. Budapest.
- HOLLÓS, Zita (2006) NÉMET SZÓKAPCSOLATTÁR. A korpuszhasználat lehetőségei egy német-magyar szintagmatikus tanulói szótár tükrében. In: KLAUDY Kinga–DOBOS Csilla (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban. A XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Miskolc, 2005. április 7–9. Vol. 2/2 II. Pécs, 264–269.*
- HOLLÓS, Zita (2007) Kollokációk és korpusznyelvészet a SZÓKAPTÁR tükrében. In: *XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Gödöllő, 2006. április 6–8.* [megjelenés alatt]
- KROMANN, Hans-Peder (1989) Zur funktionalen Beschreibung von Kollokationen und Phraseologismen in Übersetzungswörterbüchern. In: GRÉCIANO, Gertrud (Hrsg.): *EUROPHRAS 88. Phraséologie Contrastiv. Actes du Colloque International Klingenthal-Strasbourg 12–16 mai 1988*. Strasbourg. 265–272.
- RÉDER, Anna (2006) *Kollokationen in der Wortschatzarbeit*. Wien.
- STEINBÜGL, Birgit (2005) *Deutsch-englische Kollokationen. Erfassung in zweisprachigen Wörterbüchern und Grenzen der korpusbasierten Analyse*. Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 126).
- STEYER, Kathrin (2000) *Usuelle Wortverbindungen des Deutschen. Linguistisches Konzept und lexikografische Möglichkeiten*. In: *Deutsche Sprache* 28., 101–125.
- STEYER, Kathrin (2002) Wenn der Schwanz mit dem Hund wedelt. Zum linguistischen Erklärungspotenzial der korpusbasierten Kookkurrenzanalyse. In: HASS-ZUMKEHR, Ulrike–KALLMEYER, Werner–ZIFONUN, Gisela (Hrsg.): *Ansichten zur deutschen Sprache. Festschrift für Gerhard Stickel zum 65. Geburtstag*. Tübingen. (Studien zur deutschen Sprache).
- WIEGAND, Herbert Ernst (1998a) *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. 1. Teilbd. Mit 159 Abbildungen im Text. Berlin–New York.
- WIEGAND, Herbert Ernst (Hrsg.) (1998b) *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen. Untersuchungen anhand von „Langen-*

- scheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*". Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 86).
- WIEGAND, Herbert Ernst (2001). 7. Entwurf zur Systematischen Einleitung von „H. E. WIEGAND (Hrsg.): Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research" Manuskript. [erscheint voraussichtlich 2008].
- WIEGAND, Herbert Ernst (Hrsg.) (2002). *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II. Untersuchungen anhand des „de Gruyter Wörterbuchs Deutsch als Fremdsprache,,*. Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 110).

Der lexikographische Prozess am Beispiel von KOLLEX, einem korpusbasierten aktiven Kollokationswörterbuch. Projektbericht

Die Zielsetzung der vorliegenden Arbeit ist, den theoretischen und praktischen Hintergrund eines Spezialwörterbuchs – eines korpusbasierten aktiven Kollokationswörterbuchs, KOLLEX – vorzustellen und den im Wörterbuch angewendeten Kollokationsbegriff kurz zu erläutern. Darüber hinaus will sie am Beispiel von KOLLEX die einzelnen Phasen des lexikographischen Prozesses, wie die Vorbereitungsphase, die Phase der Datenbeschaffung, der Datenaufbereitung und der Auswertung, detailliert beschreiben. Die Vorstellung des lexikographischen Prozesses stützt sich auf die Forschungsergebnisse von H. E. Wiegand. Innerhalb der Phase der Datenbeschaffung wird auch der Begriff der Wörterbuchbasis behandelt, deren Grundlage im Falle von KOLLEX das Korpus des Leipziger Projekts „Deutscher Wortschatz" bildet. Auf diese Art kann man auch die korpusbasierten, z. T. corpus driven Datenselektionsmethoden in groben Zügen kennen lernen. Zum Schluss wird die Phase der Datenauswertung anhand von Beispielartikeln modelliert, mit deren Hilfe man Einblicke in die Prozesse eines in Arbeit befindlichen Wörterbuchs sowie in das Wörterbuch selbst gewinnen kann.

Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótárkiadási programjáról¹

Határtalanításon azokat az elsősorban lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkákat értjük, amelyeknek az a célja, hogy a magyar nyelv szótárai, kézikönyvei, nyelvtanai ne csak a magyarországi magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem váljanak összmagyarrá. A magyar nyelvtudomány egyetemessége (összmagyarsága) azt jelenti, hogy az egyetemes magyar nyelvet tekinti kutatása tárgyának és leírása céljának, ebbe pedig szervesen beletartozik a határon túli magyar beszélők közössége nyelvhasználatára is. A beszámoló a Kárpát-medencei magyarnyelvi kutatóműhelyek határtalanító tevékenységének eddigi eredményeit mutatja be.

1. Határtalanításon² azokat az egyelőre elsősorban lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkákat értjük, amelyeknek az a célja, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott nyelvészeti kiadványokban (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhelyessé-

¹ A tanulmány a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus 14. szimpóziumán (*A határtalanítás programja és az újabb magyar nyelvi tervezés*) elhangzott előadás írott változatának részben rövidített, részben kiegészített változata. Végző formájához a Lansztyák Istvánnal folytatott egyeztetés és folyamatos konzultáció vezetett, köszönet érte. A határtalanítás témakörében eddig – magyarul és szlovénul – megjelent írásaimat a bibliográfiában felsorolom (Kolláth 2005a, b, c, d, e, 2006a, b, c).

² A szónak ebben az értelemben nincs múltja, de van már rövid története: a publicisztikából származik. Gál Sándor szlovákiai író és publicista beszélt először nyelvünk trianonizációjáról (Szabad Újság, 1998. január 28. 1.). Ebből alkotta meg Lansztyák István előbb a detrianonizációt/detrianonizálást, majd a nehézkes kiejtés és a többször tapasztalt „más” politikai konnotációk miatt a határtalanítást az illető folyamat visszaalakítását jelölendő.

gi, stilisztikai kézikönyvek stb.), amelyek Trianon óta, de elsősorban 1945 után inkább csak a magyarországi magyar nyelvről szóltak, jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a határon túli magyar nyelvvaltozatok: a magyar nyelv és a magyar nyelvtudomány váljék így egyetemes léptékűvé, összmagyarrá.

2. A határtalanítás fogalma s a vele jelölt tevékenységek a határon túli kutatóműhelyek (nyelvi irodák és kutatóhelyek) virtuális hálózatához kötődnek. A Magyar Tudományos Akadémia szlovákiai (Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely), kárpátaljai (Hodinka Antal Intézet, Beregszász), erdélyi (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár és Sepsiszentgyörgy), vajdasági (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka; Újvidéki Egyetem; Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz, Magyarkanizsa) kutatóállomásai 2001-ben alakultak meg a kisebbségi magyar közösségek magyar nyelvhasználatának, a magyar nyelv kontaktusváltozatainak, a határon túli magyar nyelv használati színtereinek kutatására (Lanstyák 2002b: 203; 2006: 57–60; www.mtaki.hu/kutatoallomasok). Ezek a nyelvi irodák 2003-ban, az illyefalvi műhelytalálkozó megállapodásai értelmében kiegészültek az ausztriai, horvátországi és szlovéniai magyar kistérségek ún. egyéni kutatóhelyeivel. Így teljessé vált a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyek virtuális hálózata. A közös kutatási programokat az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete koordinálja.

3. A határtalanításnak jelenlegi szakaszában két ága különíthető el. Az egyik a mind a hét határon túli régióban folyó s Lanstyák István koordinálásával alakuló lexikológiai és lexikográfiai munkálatok, amelyek az adott régió szókincsére irányulnak, s eredményei a szójegyzékek és a szótárak (pl. az Osiris Helyesírás határon túli anyaga, valamint az Idegen szavak szótárába és az Eöry Vilma irányításával készülő Képes diákszótár második kiadásába – a cím közben már *Értelmező kéziszótár* + -ra változott – ajánlott határon túli lexikális elemek gyűjteménye; valamennyiükről szó lesz a későbbiekben). A másik, a nyelvi rendszer egészét érintő kutatások, ezek eredményei szövegközlésekben, szöveggyűjteményekben, illetve írott és beszélt nyelvi korpuszokban realizálódnak, s pillanatnyilag

csak a négy nagyrégióban, Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban folynak.³

4. A magyar nyelvészet határtalanításának megvalósulását most az ún. szótárprogramban követjük nyomon. A folyamatot két szakaszra bonthatjuk, mindkettőben tudománytörténeti jelentőségű munkák kerültek a magyar nyelvtudomány asztalára.⁴

4.1. Az első a nyelvi irodák előtti szakasz (1995–2003), amelynek legfontosabb jellemzője az egyes kutatók, tanszékek, tudományos műhelyek saját kutatásai, viszonylag elszigetelten, kevés összehangoltsággal. Mégis innen datálható az első eredmény: a Pusztai Ferenc szerkesztette *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.²). Az 1972-ben megjelent értelmező kéziszótár második, átdolgozott, bővített változata úttörésre vállalkozott: határon túli nyelvészek közreműködésével mintaanyag került a szótárba a három nagyrégió – Erdély, a Felvidék és Kárpátalja – regionális elterjedtségű szóképzleti elemiből (a vajdasági anyag több gátló körülmény miatt nem készült el).

Ezt a munkát több tényező is nehezítette. Közülük talán a legfontosabb az, hogy a határon túli szóanyagot egy olyan szótárba kellett beilleszteni, amelynek eredeti koncepciója nem számolt a magyar nyelv állami változatai sajátosságainak fölvetelével. A cél az volt, hogy a szótárba kerülő szóképzleti elemek, alakváltozatok, vonzatok, jelentések, jelentésárnyalatok és stílusértékek viszonylag hű képet adjanak a magyar nyelv szlovákiai, kárpátaljai és erdélyi szókincsének sajátosságairól – a jelenlegi ismereteknek megfelelően (Lanstyák 2004). Az ÉKsz.² előszavából is kiderül, hogy a szótár készítői a határon túli szóanyag beépítésének inkább szimbolikus, mintsem elméleti vagy gyakorlati jelentőséget tulajdonítottak. A feladatnak nem a megoldására adtak mintát, hanem szándékuk és reményeik szerint a folytatásra kívántak ösztönözni (ÉKsz.²: VI, Kiss 2004).

³ Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztályán, Váradi Tamás vezetésével működő Magyar Nemzeti Szövegtár keretében a 2002 óta gyűjtött határon túli magyar írott anyag már részévé is vált a szövegtárnak (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>). A témáról lásd még: Pintér 2003 és 2006.

⁴ Magyar nyelven és nyelvtudományon összmagyar nyelvet és nyelvtudományt értek, nem magyarországit, ahogy ez korábban – hallgatólagosan – szokás volt.

Az értelmező kéziszótár második kiadása egy csapásra más megvilágításba helyezte a korábbi magyar szótárakat, kézikönyveket és nyelvtanokat: feltűnővé, sőt bántóvá tette azt a hiányosságukat, hogy a (standard) magyar nyelvet annak magyarországi változatával azonosítják, a határon túli változatokról pedig nem vagy alig vesznek tudomást.

A nyelvi irodák 2003. évi Állásfoglalásukban levonták a tanulságokat, a következő szótártani munkálatok kivitelezésében a koncepciók és a konkrét munkafolyamatok összehangolására tették a hangsúlyt (Péntek 2004). Ezeknek a munkáknak az egyik legfontosabb következményét abban jelölhetjük meg, hogy ösztönzőleg hatottak/hatnak a műhelyek, irodák kon-taktusnyelvészeti kutatásaira.

4.2. A nyelvi határtalanítás második szakaszát 2003-tól, a nyelvi irodák és kutatóhelyek teljessé válásától számítjuk. Napjaink szótártani határtalanító programját A magyar szókészlet határon túli elemei című szó-jegyzék, az ún. ht-lista fémjelzi, amely egyrészt Tolcsvai Nagy Gábor A magyar nyelv kézikönyvtára címmel készülő, magyar Duden-nek is nevezett sorozatának kötetei, másrészt az Eöry Vilma vezetésével készülő *Értelmező kéziszótár* + című kiadvány, illetve Prószéky Gábor *Word helyesírás-ellenőrző programja* számára szolgáltat meghatározott szempontú határon túli anyagot. A közeljövő tervei közt szerepel a határon túli (Kárpát-medencei) magyar földrajzi nevek kodifikációja. Ez a hosszú távú és több érdekelt szakterület és intézmény együttműködését igénylő program a kutatóhálózat önálló munkájaként realizálódik majd.

4.2.1. A magyar Duden sorozat első köteteként 2004-ben megjelent s a köz-tudatba *Osiris Helyesírásként* bevonulni látszó kézikönyvbe szánt határon túli anyag elkészítése tekinthető a közös munka első fázisának. Az egyes kutatóállomások és kutatóhelyek elkészítették saját listájukat. A viszonylag későn kapott lehetőség és a leadás határideje közti idő rövidege miatt itt még nem volt régióközi egyeztetés, nem készült közös határon túli helyes-írási lista sem. Néhány száz szó, szókapcsolat, köztük sok földrajzi név és intézménynév került be a kézikönyvbe (ez a szerzők rendelkezésére bocsá-tott anyagnak kb. a fele). Ez a szám természetesen a megfelelő kontextus-ban értelmezendő, hiszen egy-egy szó több listán is előfordult (l. közös szó-cikkek a ht-listán), illetve nem minden szóról derül ki, hogy határon túli, s magától értetődően az sem, hogy az egyes határon túli régióban milyen

(más) jelentésben (is), s a magyar standardtól eltérő használati gyakorisággal él a nyelvhasználatban (ennek jelzése ugyanis nem a helyesírási szótár kompetenciája).

A megvalósulás gyakorlati jelentősége többsíkú, ezt a muravidéki lista néhány példáján próbálom bemutatni. Az intézménynevek esetében (pl. *Munkaiügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium*) nem csupán helyesírási ismereteket közöl, hanem egyben és elsősorban javaslatot tesz a szlovén minisztérium (*Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve*) nevének a magyar nyelvű szövegekben való használatára az eddig megszokott, tükörfordítással megoldott (Munka-, Család- és Szociálügyi Minisztérium) változat helyett. A *Lendvai Községi Magyar Önkormányzat* is a muravidéki nyelvhasználóknak ad plusz információt a *község* szó 'járás' aktuális jelentését hangsúlyozva az i-képzős forma mellett. Szlovénia városnevei közül a két nyelvben más-más formában használatosakat *Muraszombat* (Murska Sobota) és *Lendva, Alsólendva* (Lendava) képviseli, az azonosakat *Maribor* és *Ljubljana*. A köznevek közül néhány államnyelvi eredetű (közvetlen) kölcsönszó: *namaz* 'kenyérre kenhető hidegkonyhai készítmény', a *gibanica* 'szátrétű béles, azaz dióval, almával, túróval, mákkal, lekvárral gazdagon töltött sütemény', vagy a *tréma* 'lámpaláz' képviseli, természetesen értelmelés nélkül.

Ezek a szavak a muravidéki magyar beszélőközösségben – a magyardomináns időkörében is – közismertek, természetesek, „csak” éppen szlovének; a magyarországiaknak viszont idegenek, ismeretlenek (ezért állnak itt most a jelentések), számukra az Idegen szavak szótárába vagy az értelmező szótárba való bekerülésük jelentheti a teljes információt, az igazi gazdagodást (vö. Fercsik 2006). Ugyanez a helyzet az államnyelvi eredetű közvetett kölcsönzésekkel is: az *átél* 'megél', az *átír* 'lemásol', a *dolgozik* 'működik', az *egyezik* 'egyetért', az *elesik* 'megbukik pl. a vizgán', a *feleml* 'pénzt felvesz a bankban', a *feltesz* 'levelet felad', a *hall(juk egymást)* 'telefonon beszélünk', a *kimegy* 'szórakozik', a *tart (tartja a kezét)* 'fogja a kezét' igékről, az *előkészület* 'órávázlat', a *fellépés* 'bemutató óra', a *huncut* 'szoknyapecér, szerető (férfi)' a *pirosbor* 'vörösbor' vagy a *savanyúvíz* 'ásványvíz' főnevekről mint jelentés- vagy stílusbeli kölcsönzokról csak az ottani jelentés ismeretében tudjuk, hogy nem csak magyarországiak. Éppen ezért jó, hogy szótárakba kerülésükkel elvileg megindultak az összmagyarrá válás útján, hiszen többletjelentésükkel új szintet hoznak a nyelvbe.

4.2.2. A ht-lista – ahogy erről már szó esett – a nyelvi irodák és kutatóhelyek első közös munkájának tekinthető.⁵ A hét régió magyar nyelvváltozataiban regisztrálható közvetlen kölcsönszavakat és idegen (államnyelvi) eredetű közvetett kölcsönszavakat tartalmazó szólisták egyesítéséből és egységesítéséből keletkezett, sok és aprólékos munkával, összeállítója *Lansztyák István*, a határtalanító szótárprogram koordinátora. A ht-lista a magyar nyelv most készülő szótárai határtalanításának folyamatához készült, de a nyelvi tervezés számára, illetve elméleti kutatásokhoz is szolgáltat anyagot. Belőle merítenek a szótárírók és szerkesztők az illető kiadvány jellegének, szerkesztési elveinek megfelelően. A 2004-ben készült első változat (*Az idegen szavak szótárába ajánlott határon túli lexikális elemek*) 2005 augusztusára kiegészült az *Értelmező kéziszótár* + számára készített régiós szólisták azon elemeivel, amelyeknek legalább az egyik tagja idegen szó. Címe is megváltozott (*A magyar szókészlet határon túli elemei*), jelezve ezzel, hogy már elszakadt a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette Idegen szavak szótárától, s a további szerkezeti elemek beépítésével önálló életet él. Most mintegy 2250 szócikkből áll.

Öröndetes tény, hogy a lista folytonos alakulásával párhuzamosan készül az online változata is: 2006-ban Juhász Tihámér pályázata lehetővé teszi a szótár anyagának interneten is elérhető számítógépes adatbázis formájában való tárolását, ezzel pedig a munkálatok gyorsabb, hatékonyabb végzését, valamint az adatoknak a felhasználók szélesebb köréhez való eljuttatását. Lehetőségessé válik így pl. a lista szóanyagának lekérdezése, a szóanyag böngészése (szavakat egymás után megnézni, régiók szerint is és betűrendes sorrendben), megjegyzések hozzáfűzése a meglévő szócikkekhez, új szócikkek beszúrása. Ennek segítségével felhasználói statisztikák készíthetők (pl. milyen szavakra kerestek rá a felhasználók), s megvalósulhat a felhasználók kérdőívzetése is (pl. hol találtak ezekkel a szavakkal, milyenek az egyes szavakhoz fűződő attitűdjeik stb.). A szótár munkatársai az internetes szerkesztéssel a meglévő anyagot új elemekkel bővíthetik majd (pl. új szócikk, új jelentés, példamondatok stb.); az egyes szócikkekbe csak ők írhatnak bele (a változások jelölve maradnak, nem ol-

⁵ Az egyes régiók szólistáit Péntek János, Benő Attila (Erdély), Lansztyák István, Szabó Mihály Gizella (Felvidék), Beregszászi Anikó és Csernicskó István (Kárpátalja), Papp György, Tóth Hajnalka és Varga Tünde (Vajdaság), Čurković-Major Franciska, Lansztyák István és Žagar-Szentesi Orsolya (Horvátország), Kolláth Anna (Muravidék), Szoták Szilvia (Őrvidék) készítették el.

vadnak be automatikusan a ht-listába), a többi felhasználó csak a megjegyzésben írhat új szócikket, jelentést, példamondatot.⁶

A ht-lista elkészítésében az volt az egyik legfontosabb cél, hogy a szóanyag megfelelően reprezentálja a magyar nyelv határon túli állami változatait. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a három kiségió – az ausztriai Őrvidék, a horvátországi Drávaszög és a szlovéniai Muravidék – szóanyagának „csatlakoztatása” minden szempontból nagy jelentőségű. A már említetteken kívül elsősorban azért, mert a magyar nyelv megmaradásának egyik feltétele az ottani magyar nyelvváltozat(ok) presztízisének emelése, s ehhez ez az egyik legfontosabb és legrealisabb lehetőség.

A listára kerülés legalapvetőbb kritériuma a szélesebb körű beszélt vagy írott nyelvi használat volt (a témáról bővebben Lanstyák 2005: 60–75). Elkészültén kívül – a szavak szótárba kerülése, bizonyos nyelvi adatok tükröztetése, a kodifikáció lehetősége – legnagyobb jelentősége abban fogható meg, hogy megindított, illetve felgyorsított egy folyamatot, nevezetesen azokat az empirikus vizsgálatokat, amelyek hitelesen rámutathatnak mind a hét régióban a szavak használati gyakoriságára, elterjedtségük fokára, azaz „életminőségükre” a megfelelő nyelven kívüli tényezők függvényében.

A szócikkek feldolgozottsága az egyes régiók esetében nem mindig egységes. Közös bennük, hogy egyelőre „félkész termékek”, egy bizonyos lexikográfiai feldolgozottsági szintet mutatnak. A továbbfejlesztés két irányban történik: egyrészt új szavak felvételével, másrészt a már meglévő szócikkek kiegészítésével. Az új szavak között fontos szerepet szánunk a másodlagos kölcsönszavaknak (a kölcsönszók felhasználásával keletkezett újabb szavaknak, pl. muravidéki *frizérszalon*, *maskuranap* 'farsang', *maskurázik* 'jelmezbe öltözik', *fintáskodik* 'adja a nagyot'), mivel ezek az eredeti kölcsönszó beépültségére utalnak. A már meglévő szócikkek kiegészülnek a szófaji értékkel, autentikus (többnyire az internetről származó) példamondatokkal, az átadó nyelvi modellel, fogalomkörü és stílusminősítésekkel. Mindezek a munkálatok akadémiai pályázatok keretében történnek. A további kutatás fő célja a határon túli szólista továbbfejlesztése, a szójegyzék formátumának olyan megváltoztatása, amely lehetővé teszi a benne található adatok sokoldalú statisztikai és tartalmi feldolgozását. A tervezett munkálatok egy többéves komplex kutató-

⁶ A ht-online koncepciójáról, pillanatnyi állapotáról Juhász Tihamér, a program készítője előadást tartott a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus 14. szimpóziumán.

si program részének tekintendők, melynek pontos menete azonban nem prognosztizálható, mivel előzmények és minta nélküli kutatásról van szó, s a munkálatok folytathatósága az aktuális pályázati lehetőségektől függ (úgy is mondhatnánk: azoknak van kiszolgáltatva).

4.2.3. Az Eöry Vilma vezetésével készülő *Értelmező kéziszótár* + című kötetbe szánt határon túli anyag egyrészt a ht-listából merített, másrészt viszont – a szótár logikájának megfelelően – kiegészült a közhasználatú tükörszókkal és -szerkezetekkel, valamint a nem idegen eredetű jelentésbeli kölcsönszókkal. A szóanyag kiválogatásának döntő szempontja tehát a közhasználatúság volt: elvileg minden olyan szót, szójelentést, alakváltozatot, szinonimát, állandósult szókapcsolatot stb. javasolhattunk, amely az adott közösségben – magyar szóként vagy jövevényszóként – közhasználatú.⁷ A szótár koncepciójában az általános elterjedtségen kívül fontos szerepet játszik az érdekesség: olyan marginális szavak is bekerülhetnek a szótárba, amelyek művelődéstörténeti, interetnikai stb. különlegességükkel felhívják magukra a figyelmet, amelyek valami miatt tanulságosak (a ht-anyag ezért is illeszkedik jól be a szótárba: a magyarországi olvasó szempontjából ez is az érdekességek kategóriájába tartozik).

4.2.4. A szótárprogram bemutatása csak úgy teljes, ha szó esik a legfrissebb munkáról is; különösen most, hogy tudjuk: egy akadémiai pályázat lehetővé teszi a munka folytatását. Prószéky Gábor *Word helyesírás- és nyelvhelyesség-ellenőrző programjába* is elkészült minden régióban az első, a legfontosabb helységneveket tartalmazó lista a Novák Attila, Lanstyák István és Pintér Tibor által kialakított szempontrendszer alapján. A következő lépés a többi tulajdonnévtípus, így a személynevek (vezeték- és keresztnév) és az intézménynevek, illetve az egyéb földrajzi nevek megjelenítése lesz (fontosabb térszínnevek, domborzati nevek, közigazgatási egységek, illetve folyók, jelentősebb patakok, tavak nevei). A Pintér Tibor koordinálta munkálatok gyakorlati haszna főképp abban áll, hogy a Word helyesírás-ellenőrző programja nem húzza alá a magyar szövegekben megjelenő határon

⁷ Egy szót, szójelentést, alakváltozatot stb. akkor tekintünk közhasználatúnak, ha az emberek jelentős része (véltetően többsége) ismeri és rendszeresen vagy alkalmilag használja is. A használatot mindig azoknak az embereknek a körében kell megítélni, akik az adott fogalommal rendszeresen kapcsolatba kerülnek.

túli földrajzi neveket, illetve aláhúzza a határon túli nevekből is pl. az *-i* képzős származékok hibás írásformáját.

5. A határtalanítás pozitív „fogadtatásának”, a szakma jelentősebb része elfogadó, támogató hozzáállásának bizonyítéka, hogy a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus külön szimpóziumot szentelt a témának. *A határtalanítás programja és az újabb magyar nyelvi tervezés* cím nemcsak a virtuális hálózat közvetlen kutatóit vonzotta, hanem másokat is, elsősorban a kétnyelvűséggel (is) foglalkozó szakembereket.⁸ Nagyon fontos lépés a jövőre nézve a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a kutatóhálózat között 2006 őszén létrejött szakmai együttműködési megállapodás.⁹ Az együttműködésben felsorolt munkaformák a gyakorlatban jórészt eddig is megvoltak, a megállapodás révén azonban ezek rendszeressé és tartóssá, hivatalossá válnak, megjeleníthetővé mind az Akadémia testületei számára, mind a más intézményekkel és testületekkel való kapcsolatokban.

6. Az egyetemes magyar nyelvre irányuló kutatások határtalanításának, a magyar nyelv átdolgozásra kerülő és új kiadványai egyetemes léptékűvé válásának hármasságának jelentősége van (Péntek 2004). Szimbolikus okokból azért fontos a folyamat, mert aláhúzza a nemzetállam → kulturális nemzet változás lényegét. Arra utal, hogy a magyar nyelvterület határai nem esnek egybe a jelenlegi országhatárokkal, hogy a magyar kulturális nemzet nem azonos a magyarországi magyarok közösségével. A többnyire csak az egyes határon túli régiókban használatos lexikai egységek, azaz a határon túli régiók magyar nyelvváltozatainak, az állami változatoknak a sajátos szavai, kifejezései tehát a mai magyar nyelv legitím elemei. A folyamat gyakorlati jelentősége abban áll, hogy javítja a magyar–magyar kommunikáció minőségét, hiszen nem kirekesztő, hanem befogadó szemléletével elősegíti a nyelvi egységesülés folyamatát, csökkenti a magyarországi standard és a kontaktusváltozatok közti szóképzési különbségeket. A gyakorlatban ez úgy valósulhat meg, hogy egyrészt a magyarországiak

⁸ A szimpóziumon elhangzott előadásokból szerkesztett kötet valószínűleg rövid időn belül megjelenik.

⁹ A megállapodás szövegét Kenesei István, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója, valamint a kutatóállomások és az érintett kutatók képviselőjében Péntek János, az MTA külső tagja véglegesítette, az ünnepélyes aláírásra a közeljövőben kerül sor az Akadémián.

megismerhetik a határon túli nyelvváltozatok legjellemzőbb sajátosságait, másrészt viszont a határon túliak is megtudhatják, hogy az általuk nemegyszer csaknem kizárólagosan használt sajátos szókészleti elemeknek melyek a magyarországi megfelelőik. S mivel a határon túli szavak rögzítése a nyelvleírás része, van a folyamatnak elméleti jelentősége is, amennyiben serkenti a magyar szókészlet differenciálódásával kapcsolatos vizsgálatokat, ezeket újabb dimenziókkal gazdagíthatja (az eddig is vizsgált regiszterbeli, stilisztikai és nyelvjárási differenciálódáson túl).

Irodalom

- Az Idegen szavak szótárába ajánlott határon túli lexikális elemek (ht-lista, 2006. február 5-i állapot). Összeállította: LANSTYÁK István. (Kézirat)
- BEREGSZÁSZI Anikó–CSERNICKÓ István (2004) ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint. Ungvár.
- CSERNICKÓ István (2006) *Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Kiadványai 13., Budapest, 123–132.
- CSERNICKÓ István–PAPP György–PÉNTEK János–SZABÓMIHÁLY Gizella (2005) A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 1, 105–113.
- ÉKsz.² Pusztai Ferenc (szerk. 2003) *Magyar értelmező kéziszótár: Második, átdolgozott kiadás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERCSIK Erzsébet (2006) Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila, Helyesírás. A magyar nyelv kézikönyvtára. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 1540 lap. *Magyar Nyelv* 102/2, 212–217.
- KISS Jenő (2004) Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány*, 5. www.matud.iif.hu/mthon.html/
- KOLLÁTH Anna (2005a) Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In: Lanstyák István és Menyhárt József szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. 15–30. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- KOLLÁTH Anna (2005b) Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Magyar Tudomány* 2, 156–163.

- KOLLÁTH Anna (2005c) Kiegészítés „A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásai” című beszámolóhoz. *Magyar Nyelv* 101/3, 371–377. Társszerzők: Szoták Szilvia és Žagar-Szentesi Orsolya.
- KOLLÁTH, Anna (2005d) Jezikovna izbira, dvojezični pouk in prestiž madžarskega jezika v Prekmurju (Vplivi detrianonizacije na kontaktno različice madžarskega jezika). Hladnik, Miran szerk. *Vloga meje*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16. 51–62. Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana.
- KOLLÁTH, Anna (2005e) *Magyarul a Muravidéken*. Zora, Maribor, 39.
- KOLLÁTH, Anna (2006a) Detrianonizacija madžarskega jezika – izzivi in možnosti v tretjem tisočletju v osrčju Evrope. *Jezik in slovstvo*. Letnik 51, številka 3–4, str.85–102.
- KOLLÁTH Anna (2006b) Határtalanítás. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Nyelvünk és Kultúránk* 36/143–144, 60–83.
- KOLLÁTH Anna (2006b) *Büszkeség vagy balítélet? A határtalanító szótár-program muravidéki szójegyzékei és fogadtatásuk*. Megjelenőben.
- KONTRA Miklós(2003) Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány*, 4. www.matud.iif.hu/mthon.html/
- KONTRA Miklós (2006) Apropó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”. Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada. *Kritika* 2006. május, 14–16.
- LACZKÓ Krisztina–Mártonfi Attila (2004) *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- LANSTYÁK István (2002a) A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincse. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. 115–128.
- LANSTYÁK István (2002b) Magyar nyelvészeti kutatások Szlovákiában és a Gramma Nyelvi Iroda. In: Lanstyák István–Simon Szabolcs szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 201–219. www.mtaki.hu/kutatoallomasok/
- LANSTYÁK István (2003a) A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127. 370–388.
- LANSTYÁK István (2004) *Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában*. www.gramma.sk
- LANSTYÁK István (2005a) Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Sliz Marianna szerk.: *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. 179–186. Budapest.

- LANSTYÁK István (2005b) *Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban*. Vörös Ferenc szerk. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest–Nyitra–Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum. 21–26.
- LANSTYÁK István (2006) A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. Adalékok a határtalanítás módszertanához. *Nyelvből nyelvbe*. 57–104.
- LANSTYÁK István–Szabó Mihály Gizella (2002) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- PÉNTÉK János (1995) A kollektív kétnyelvűség három típusa. *Kétnyelvűség* 2, 1–8.
- PÉNTÉK János (2004) A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49/7, 724–726. www.matud.iif.hu/04jul/008.html
- PINTÉR Tibor (2003) Amit a modern nemzeti korpuszokról tudni kell. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3, 71–84.
- PINTÉR Tibor (2006) *A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli magyar alkorpusza* (Gondolatok és tapasztalatok). Kézirat.
- PUSZTAI Ferenc (1994) Leíró lexikográfánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* 90, 413–421.
- SZOTÁK Szilvia (2005) Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; őrvideki szavak magyarországi szótárakban. Keményfi Róbert szerk. *Osztirák források – magyar kutatók, Österreichische Quellen – Ungarische Forscher*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke – Collegium Hungaricum, Debrecen–Bécs.
- TOLCSVAI NAGY Gábor (1991) A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. *Regio*, 3. 166–173.
- TOLCSVAI NAGY Gábor (2001) *Tervezet egy általános magyar nyelvi ismereteket összefoglaló sorozatról*. (Kézirat)
- TOLCSVAI NAGY Gábor (2003) A nyelvi norma. In: Kiefer Ferenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve* Akadémiai Kiadó, Budapest, 411–421.

„Detrianonisation“ der ungarischen Sprache –
durchgeführt von den Forschungszentren
der ungarischen Sprache ausserhalb der Staatsgrenzen

Unter dem Begriff „Detrianonisation“ werden vor allem die lexikologischen, lexikografischen in korpuslingvistischen Tätigkeiten verstanden, deren Ziel ist, dass sich die Wörterbücher, Handbücher, Grammatiken der ungarischen Sprache nicht nur mit der ungarischen Sprache in Ungarn, sondern mit der von allen Ungarn (inner- und ausserhalb der Staatsgrenzen) beschäftigen. Die Universalität der ungarischen Sprachwissenschaft bedeutet, dass sie die gesamtungarische Sprache als Objekt ihrer Forschung und Ziel ihrer Beschreibung betrachtet und zum Gesamtungarisch gehört organisch der Sprachgebrauch der ungarischen Sprachgemeinschaften ausserhalb der Staatsgrenzen. Der Artikel präsentiert die bisherigen Ergebnisse der Detrianonisationstätigkeiten der Forschungszentren der ungarischen Sprache im Karpatenbecken.

PUSZTAY JÁNOS

A BDF Uralisztikai Tanszékének szótárkiadási programja

A Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszéke másfél évtizedes fennállása alatt – egyéb tudományos tevékenysége mellett – szótárprogramot is megvalósít. Ebben a programban hiánypótló gyakorlati szótárak jelentek meg a Baltikum nyelveiből (észti, lett) és több oroszországi finnugor nyelvből (erza, moksa, komi, mari, udmurt, nyenyec), készültek EU-terminológiai szótárak 7 nyelvből (angol, észti, finn, francia, német, olasz, portugál), nyelvészeti terminológiai szótár (mari nyelvből), nyelvészeti szakszógyűjtemény, egy nyelvű nyelvjárási szótár (mari nyelvből – Beke Ödön gyűjtése alapján). A tanszék egyre nagyobb figyelemmel fordul az EU-terminológia kutatása és az oroszországi finnugor nyelveken folyó terminológiai kutatások felé.

1. A háttér

A Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszéke 1991-ben jött létre, ám ténylegesen – a munkatársi gárda (ezen belül észti, lett és mari anyanyelvi lektor, később finn lektor) megnyerése után – 1992-ben kezdte meg működését. 1998 óta egyetemi képzést folytat finnugor nyelvészetben.

A tanszék megalapításakor megfogalmazott célok között – a hagyományos oktatási programokban való részvétel, s a finnugor nyelvészet egyetemi szak megteremtése mellett – szerepelt a tudomány és a felsőoktatás felerősítésének csökkentése a tanszék profiljának megfelelő területeken.

a) Ezért hívtuk életre az ún. *borostyánkőút* programot, amely az Alpok-Adriától a Baltikumig húzódó övezet népeinek nyelveit, kultúráját hivatott kutatni és megismertetni. A tanszék értelemszerűen az övezet északi részére, a Baltikumra összpontosít. Ezért alkalmazunk 1992 őszétől észti és – az országban egyedülként – lett anyanyelvi lektort. Bár a lett nyelv nem

tartozik a finnugor nyelvcsaládba, a balti térség nyelvi-kulturális folyamatainak tevékeny alakítója volt, ezért tartjuk fontosnak a lett nyelv képviselőtét tanszékünkön. A program megvalósítása érdekében számos addig hiányzó alpmunkát – szótárakat (l. alább a 2. pontban), nyelvtanokat (l. PUSZTAY 1994, NĪTIŅA 1998), országot bemutató kötetet – készítettünk el és adtuk ki.

b) A fenti célkitűzés szellemében vállaltuk a mari (cseremis) nyelv kutatását, mert éppen ennek a – jelentős magyar kutatási hagyományokkal bíró – finnugor nyelvnek a kutatása kezd Magyarországon háttérbe szorulni. Szombathely azért is van szinte predestinálva erre a feladatra, mivel Vas megye és Szombathely mintegy négy évtizede testvérterülete és testvérvárosa a Mari Köztársaságnak és fővárosának, Joskar-Olának. Ez a vállalás egyúttal felvetette az évtizedek óta az Akadémiai Kiadónál megszerkesztett kéziratban kallódó hatalmas mari nyelvjárási szótár kiadásának lehetőségét is. A szótár anyagát még az I. világháború alatt gyűjtötte az orosz hadseregben szolgált és magyar hadifogságba esett mari nemzetiségű katonáktól a későbbi akadémikus, Beke Ödön. (Mint ahogy más gyűjtések évtizedeken át kéziratban maradt anyagának kiadását is vállaltuk: így jelent meg Vászolyi Erik zürjén népköltési gyűjteménye három vaskos kötetben a *Specimina Sibirica* című sorozatban.)

c) Céljaink megvalósításához tudományszervezési feladatokat is vállalnunk kellett.

Sorra hoztuk létre a tanszék különböző profilú és nyelvű sorozatait; ezek száma ma 12, az ezekben eddig megjelent kötetek száma 100 (*Specimina Sibirica* [1988–, eddig 22 kötet], *Specimina Sibirica – Supplementum* [1992–, 3], *Specimina Fennica* [1989–, 12], *Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai* [1990–, 10] – ezeket a sorozatokat Pusztay János még a Janus Pannonius Tudományegyetemen alapította, s Szombathelyre kerülésével vitte magával –, *Folia Estonica* [1992–, 10], *Bibliotheca Ceremissica* [1995–, 14], *Folia Baltica* [1998–, 2], *Minoritates mundi – Literatura* [1999–, 18], *Terminologia et Corpora* [2003–, 2] (az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékkel közösen), *Terminologia et Corpora – Supplementum* [2006–, 1] (a Terminológiai Innovációs Központtal közösen), *hEURéka* [2003–, 5], *Vocabularia terminologiae* [2005–, 1]).

A tanszéki sorozatokon kívül a tanszék kezdeményezésére és gondozásában két főiskolai sorozat is megjelenik: a *Colloquia Contrastiva* (1993-tól, eddig 14 kötet) és az *EUVocS* (1998-tól, eddig 7 kötet).

A tanszék a *Savaria University Press*-szel együttműködve további sorozatokat is gondoz: a *Lexica Savariensia* sorozatban eddig 11, a *Bernsteinstrasse* sorozatban 3, a *Minoritates mundi* sorozatban 2 kötet jelent meg.

A tanszék évente több konferenciát szervez, ezek száma eddig 36; ehhez járul 12 kéthetes, az oroszországi finnugor népek képviselőinek szervezett nyári egyetem.

2. A tanszék szótári tevékenysége

Gyakorlati – kétnyelvű – szótárak

A *borostyánkőút* program keretében észt és lett szótárakat állítottunk össze és adtunk ki. Ezek elkészítésében – az *Észt–magyar kishótár* (NURK–PUSZTAY 1993) kivételével – a tanszék észt és lett anyanyelvi lektorai vettek részt.

Az oroszországi finnugor nyelveket az utóbbi egy-másfél évtizedben – a megváltozott politikai helyzet miatt – újra érdemes és lehetséges volt élő nyelvekként tanulni. Miután megnyitották a korábban gyakorlatilag zárt területként kezelt finnugor köztársaságokat és autonóm területeket, szabadon el lehet jutni nyelvrokonainkhoz. Az élő nyelvekkel való megismerkedéshez szükség van gyakorlati kétnyelvű szótárakra. Ezt az igényt felismerve szerveztünk meg – a *Savaria University Press*-szel együttműködve – egy egyéves szótárprogramot, amelynek keretében – számos, más intézményben dolgozó szakember kollégánk közreműködésével – kiadtuk hat finnugor nyelv magyarral párosított kétnyelvű szótárát. Szombathelyen csak a mari–magyar és a nyenyec–magyar szótár készült el. Az észt szótárak kiadását a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Klebelsberg Kunó Szakalapítványa, a lett–magyar szótárét az OTKA, a finnugor szótárakét az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyvtámogatási Pályázata, valamint a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Bizottsága támogatta.

Társalgási szótárak

A *borostyánkőút* program észt és lett szótárai között kell említeni az észt–magyar és a lett–magyar társalgást. Mindkettő az Uralisztikai Tanszék észt, ill. lett lektorának munkája, s mindkettő első a maga nemében.

Egynyelvű szótárak

Az 1/b pontban már említett cseremisiz program keretében dolgoztuk át és adtuk ki Beke Ödön *Mari nyelvjárási szótárát*, ami e rokon nyelvünk szó-készletének leggazdagabb tárháza. A finnugor nyelvészet hagyományai szerint három nyelven (mari–magyar–német) összeállított szótár – már az 1950–60-as években készre szerkesztett – hatalmas anyagát a mari nyelv legkitűnőbb kutatója, Bereczki Gábor professzor újraszervezte. A szótár két változatban áll rendelkezésre. Számítógépen megvan a teljes eredeti anyag. A nyomtatott változat számára azonban – nagyrészt takarékoság szülte – szerkesztési elvek szerint kellett a hatalmas anyagot újraszervezni. Ennek lényege, hogy az ugyanazon nyelvjárásból idézett azonos szerkezetű példamondatok közül csak egy maradt meg, továbbá, hogy a szócikkek példamondatait csak német fordításban közöltük (a címszó fordítása magyarul is megtalálható). Az Uralisztikai Tanszék mari nyelvű vendégtanára, Margarita Kuznyecova megtette a szükséges nyelvi kiegészítéseket, az egész anyagot felvitte számítógépre, és elvégezte a technikai szerkesztést. A 9 kötetes, összesen 3332 oldalas szótár a *Bibliotheca Ceremissica* sorozatban látott napvilágot. A szótár kiadását az OTKA támogatta.

Terminológiai szótárak

1) Európai uniós szótárak

Az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületi időszakában – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1998. évre szóló főiskolai kísérleti pályázati programja keretében – megvalósított szótári program angol–magyar, francia–magyar, olasz–magyar, német–magyar és finn–magyar kötetei az AGENDA 2000 *Országvélemény* anyagának kétnyelvű feldolgozása alapján születtek. Az észt–magyar szótár az Észtországról készült AGENDA feldolgozását tartalmazza. Már jóval a program befejezése után készült el és jelent meg – terven felül – a portugál–magyar EU-szótár.

A szótárak három részből állnak. A fő rész az idegennyelv-magyar szótár, a második rész ennek fordítottja – technikailag az első rész megfordítása számítógép segítségével, a szükséges kiegészítésekkel. A harmadik részben szemelvényeket közlünk az AGENDA szövegéből.

Célunk az volt, hogy a nyelvoktatáshoz és az Európai Unióval kapcsolatos ismeretek oktatásához nyújtsunk segítséget.

A szótárak az ebből a célból alapított *EUVocS* [EU-Vocabularium Savariense] sorozatban láttak napvilágot. A sorozat – bár a program csak egy évre szólt – nyitva áll a szótáralkotók előtt.

2) *Nyelvészeti terminológiai szótárak*

Az Uralisztikai Tanszéken az utóbbi időben egyre többet foglalkozunk nyelvfejlesztési és nyelvpolitikai kérdésekkel, elsősorban az oroszországi finnugor népek helyzetére összpontosítva. Ennek keretében rendezünk nyelvpolitikai, terminológiai konferenciákat, adunk ki e témában köteteket (pl. KUZNETSOVA–PUSZTAY [szerk.] 2005 – az OTKA támogatásával), mint ahogy a *hEuréka* című sorozatban – szintén az OTKA támogatásával – kiadtuk az észtl nyelvfejlesztési stratégiáról szóló dokumentumot is (*Az észtl nyelv stratégiája 2005–2010. – hEuréka, Szombathely, 2005*).

Az oroszországi finnugor nyelvek fennmaradásának – szakmai – feltétele, hogy e nyelvek az élet minden területén alkalmazhatók legyenek. A tudomány, a közélet, a politika területén ki kell dolgozni a terminológiát. Ez a munka – népenként eltérő intenzitással – folyamatban van. Szándékunk szerint ezt a tevékenységet konferenciák szervezésével, illetve az elkészült terminológiai szótárak kiadásával akarjuk támogatni. Erre a célra hoztuk létre a *Vocabularia Terminologiae* sorozatot, amelyben eddig egy kötet látott napvilágot, az I. G. Ivanov mari nyelvészprofesszor által összeállított mari nyelvészeti terminológiai szótár. A kiadvány az OTKA támogatásával jelent meg.

3) *Szakszógyűjtemény*

Az egyetemi/főiskolai képzés elősegítésére szükség volna az adott szak, szakterület szókincsének, terminológiájának tanítására (hasonlatosan az orvostudományi képzés anatómiaoktatásához). Ilyen célból született meg a *Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek vizsgálatához* című kötet, amely a finnugor nyelvészetben használatos legfontosabb tankönyvek, kézikönyvek szakszókincsén alapul. A szakszógyűjtemény megadja az adott nyelvészeti

terminus értelmezését, használati körét, az általa jelölt nyelvtani jelenség funkcióit.

3. Zárszó helyett

A tanszék szótárprogramjának profilja egyre inkább a terminológiai szótárak felé tolódik el. Ezt a tevékenységet erősíteni fogja a Főris Ágota vezette, 2006 őszén a Berzsenyi Dániel Főiskola Interkulturális Tanulmányok Intézete keretében létrehozott Terminológiai Innovációs Központ (TermIK).

Irodalom

- KUZNETSOVA, Margarita–PUSZTAY, János (szerk.) (2005) *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона / Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27–28. Mai 2004), 211.
- NĪTIŅA, Daina (1998) *Könyv a lett nyelvről*. Folia Baltica 1, Szombathely.
- PUSZTAY János (1994) *Könyv az észt nyelvről*. Folia Estonica III, Szombathely.

Szótárak

Gyakorlati – kétnyelvű – szótárak

LEXICA SAVARIENSIA – Sorozatszerk. PUSZTAY János

1. Anu NURK–PUSZTAY János: *Észt–magyar kisszótár*. – 1993, 324.
2. PUSZTAY János–Tiina RÜÜTMAA: *Magyar–észt kisszótár*. – 1995, 547.
5. KOZMÁCS István: *Udmurt–magyar szótár*. – 2003.
6. MÉSZÁROS Edit–Raisza SIRMANKINA: *Erza-mordvin–magyar szótár*. – 2003.
7. MOLNÁR Judit: *Moksa–mordvin–magyar szótár*. – 2003.
8. KUZNETSOV, Nikolay: *Komi–magyar szótár*. – 2003, 199.

9. PUSZTAY János: *Nyenyec–magyar szótár*. – 2003, 387.
10. KUZNETSOVA, Margarita: *Mari–magyar szótár*. – 2003, 272.
11. NĪTINA, Daina: *Lett–magyar kisszótár*. 2004, 362.

Társalgási szótárak

LEXICA SAVARIENSIA – Sorozatszerk. PUSZTAY János

3. RŪŪTMAA, Tiina: *Észt–magyar társalgás*. – 1998, 195.
4. KLĒVERE, Inga: *Lett–magyar társalgás*. – 2000, 221.

Egynyelvű szótárak

A Bibliotheca Ceremissica sorozatban – Sorozatszerk. PUSZTAY János

- 4¹. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár I*. 1997, 256.
- 4². BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár II*. 1997, 257–602.
- 4³. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár III*. 1998, 603–968.
- 4⁴. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár IV*. 1998, 969–1396.
- 4⁵. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár V*. 2000, 1397–1746.
- 4⁶. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár VI*. 2000, 1747–2276.
- 4⁷. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár VII*. 2001, 2277–2639.
- 4⁸. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár VIII*. 2001, 2640–3005.
- 4⁹. BEKE, Ödön: *Mari nyelvjárási szótár IX*. 2001, 3006–3332.

Terminológiai szótárak

1. Európai uniós szótárak

Az *EU VocS* [EU-Vocabularium Savariense] sorozatban – Sorozatszerk.
PUSZTAY János

- BARABÁS István: *Angol–magyar szójegyzék az EU Magyarországról irt véleményéhez*. – Szombathely, 1998, 141
- CSŪRY Andrea-CSŪRY István: *Francia–magyar szójegyzék az EU Magyarországról irt véleményéhez*. Szombathely, 1998, 168.

- PUSZTAY János: *Német–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, 1998, 258.
- PUSZTAY János: *Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, 1998, 294.
- SCIACOVELLI, Antonio: *Olasz–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, 1998, 227.
- PUSZTAY János–RÜÜTMAA, Tiina: *Észt–magyar szójegyzék az EU Észtor-szágról írt véleményéhez*. Szombathely, 1999, 345.
- BABOS Krisztina: *Portugál–magyar, Magyar–portugál szójegyzék az Európai Bizottság Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, 2004, 184.

2. *Finnugor nyelvek terminológiai szótárai –
Sorozatszerk. Pusztay János*

- IVANOV, I. G.: *Словарь лингвистических терминов марийского языка – Марла йылмышанче терминологий мутед*. (Mari nyelvészeti terminológiai szótár) – *Vocabularia Terminologiae* 1, Szombathely, 2005, 184.

3. *Szakszógyűjtemény – Sorozatszerk. Pusztay János*

- PUSZTAY János: *Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek vizsgálatához*. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 8, Szombathely, 2000, 235.

Das Wörterbuchprogramm vom Lehrstuhl für
Uralische Philologie in BDF

Während seines etwa 15jährigen Bestehens wird am Lehrstuhl für Uralische Philologie–neben anderen wissenschaftlichen Tätigkeiten – auch ein „Wörterbuchprogram“ durchgeführt. Im Rahmen dieses Programmes wurden erstellt und herausgegeben a) praktische zweisprachige Wörterbücher der Sprachen des Baltikums (estnisch, lättisch) und der finnisch-ugrischen Sprachen der Russischen Föderation (komi, erza, mokscha, udmurtisch, mari, nenzisch), b) Wörterbücher der EU-Terminologie (deutsch, englisch,

estnisch, finnisch, französisch, italienisch, portugiesisch), c) ein terminologisches Wörterbuch der Linguistik auf Tscheremissisch (Mari), d) ein terminologisches Wörterbuch der Linguistik auf Ungarisch, e) das Dialektwörterbuch des Tscheremissischen – Sammlung von Ödön Beke). Im wissenschaftlichen Programm des Lehrstuhls nehmen die Forschung der EU-Terminologie und die terminologische Tätigkeit in den finnisch-ugrischen Sprachen Russlands einen immer grösser werdenden Platz ein.

IV. VITA

Megjegyzések egy szótárdefinícióhoz

Bevezetés

A „szótár”, illetőleg a „szótárfogalom” definiálásával kapcsolatban az alábbi véleményemet szeretném előadni. A definíció a következő:

A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű strukturált adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján. (Fóris, 2002)¹

A definícióban fésületlenségeket látok: 1. az „adatbázis” mellett a „strukturált” jelző felesleges és ezért zavaró, 2. zavarónak tartom a „szavak, kifejezések, fogalmak” egy sorba állítását, a „fogalmak” jelentését tisztázatlannak érzem, 3. homályos, hogy mi értendő a szavak, kifejezések stb. jellemzőinek „kulcsszavakkal történő osztályozásán”, 4. a „korpusz” mellől hiányolom a „hagyományos vagy számítógépes” megjelölést, és túl szigorúnak érzem az „egy meghatározott” kitételt. A jelen dolgozatban szeretném a fenntartásaimat elemezni és megindokolni, valamint ezzel összhangban javaslatot teszek a definíció módosítására. Nem gondolom, hogy a javaslatom az üdvözítő megoldás: ha az alábbiak valamilyen módon hozzájárulnak az eredeti definíció és a hozzá kapcsolódó magyarázatok egyértelművé tételéhez, akkor a dolgozat eléri a célját.

Bár az alábbiakban kifogásokról lesz szó, előljáróban feltétlenül ki kell emelni a definíciónak azt a – minden kritikán felül álló – nagy erényét, hogy a szótárat adatbázisként határozza meg, ezzel lehetővé téve, hogy a szótárak az 1999. évi LXXVI. szerzői jogi törvény, illetve annak 2001. évi LXXVII.

¹ A definíció valójában már 2001-ben forgalomba került. Az idézett tanulmány lényegében Fóris Ágota 2001-ben megvédett PhD-disszertációjának fontos részlete.

módosítása értelmében szerzői jogi védelem alá kerülhessenek (Fóris 2004). Ennek a lehetőségnek a méltatása kívül esik a dolgozat keretein, de fontossága a lexikográfusok számára magyarázat nélkül is nyilvánvaló.

Az adatbázis fogalma

A szótárdefiníciót nyitó „strukturált adatbázis” kifejezés zavaró tautológia, ugyanis az adatbázis leglényege, hogy adatok strukturált (vagy ha jobban tetszik: szervezett, rendezett, integrált) halmaza. Az adatbázis struktúrája lehet egyszerűbb vagy bonyolultabb, de strukturáltság (szervezettség, rendezettség, integráltság) nélkül egyszerűen nem beszélhetünk adatbázisról.

A fogalom megértéséhez érdemes néhány szót szólni az adatbázisok keletkezéséről. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján a műszakilag fejlett országok nagyvállalataiban már természetes volt a számítástechnika alkalmazása. Számítógépes rendszerek működtek az árukészlet-nyilvántartásban, a gyártásvezérlésben, a beruházásnál, a könyvelésben, a bérelszámolásnál stb. Ezek a rendszerek azonban egymástól függetlenül jöttek létre, számos adat duplázódott, többszöröződött bennük, nem voltak kompatibilisek, nem tudták egymásnak átadni az információkat ismételt adatrögzítés nélkül. Ha a vállalatvezetésnek áttekintésre volt szüksége, sok különböző helyről kellett összegyűjteni az adatokat, ami gyakran olyan munkaigényes lett volna, hogy bele se kezdtek, így a döntések meghozatalához elemi fontosságú információk is rejtve maradtak (Bradley 1991). Ezen a helyzeten voltak hivatva segíteni az adatbázisok. Az adatbázisban minden adat csak egy példányban szerepel, ám minden felhasználó hozzáfér az őt érintő, de csakis az őt érintő adatokhoz, vagyis az egyes felhasználók az adatbázis nagy egésze helyett mindig csak a számukra releváns adatokat látják szerves egészként, ezeken végezhetnek műveleteket. A hatékony adatkezelés és az adatvédelem érdekében szükség van az elsődleges felhasználói adatok mellett az ezen adatokra vonatkozó járulékos adatokra, ún. metaadatokra. Adatbázison az adatok és metaadatok kapcsolataikkal együtt való ábrázolását, tárolását értjük.² Nem kell számítástechnikai ismeretekkel rendelkezni annak belátásához, hogy az adatbázis szükségképpen szervezett, strukturált adathalmaz.

² Az informatikusok kedvéért: természetesen normalizált adatbázisokról beszélek, tapasztalatom szerint a jelző nélküli adatbázis normalizált adatbázist szokott jelenteni.

A jól csengő adatbázis szó gyorsan elterjedt, és hamarosan adatbázisnak hívták az egyszerű számítógépes adatállományokat (magyarul fájlokat) is, ám a legegyszerűbb adatállományok is strukturáltak³. A szó folytatta hódító útját, a nem számítógépes adatállományokat is kezdték adatbázisnak nevezni, és eljutottunk oda, hogy a számítógépes tankönyvek ma már időnként felhívják a figyelmet arra, hogy egy címjegyzék, egy telefonkönyv is tekinthető *nagyon egyszerű* adatbázisnak, de vegyük észre, hogy a címjegyzék és a telefonkönyv is strukturált, egy telefonszámokat tartalmazó rendezetlen cédulakupaccal semmire se mennénk. Az ipar vagy a gazdasági élet számítógépes (vagy esetleg nem számítógépes) adatbázisaihoz képest a szótárak inkább sajátos, mint különösképpen bonyolult adatbázisok.

Az új Magyar értelmező kéziszótár szerint az adatbázis: „Információk rendezett gyűjteménye; (számítógépes) adattár.” Ezt a meghatározást minden további nélkül elfogadhatjuk, mert kiderül belőle, hogy az adatbázis adatok „rendezett” gyűjteménye, és hogy megkülönböztetünk számítógépes és nem-számítógépes adatbázisokat.⁴ Az átnézett általános angol szótárak az adatbázist a számítógéphez kötik, ezekben az esetekben természetes az „organized” jelző. Egy figyelemre méltó kivételt találtam, az Oxford Companion to the English Language szerint az adatbázis „A structured collection of data held in computer storage... transf., any large collection of information”, tehát ez a szótár [D16] a nem-számítástechnikai értelemben vett adatbázist is megemlíti, és a szervezethez való utalás nélkül nagy információgyűjteménynek nevezi.

Nyolc magyar számítástechnikai szakszótárból egy tartalmazza az adatbázis meghatározásában az „integrált” [D14], kettő pedig a „szervezett” jelzőt [D7, D15], a többiek közül négyben a meghatározás tartalmából egyértelműen következik, hogy szervezett adatokról van szó [D8, D13, D18, D19]. Egy szótárban szerepel kifejezetten rossz meghatározás, abban az adatbázis-kezelő rendszer meghatározásából derül ki, hogy az adatoknak szervezetteknek kell lenniük [D20]. Öt angol számítástechnikai szakszótárból három tartalmazza a meghatározásban az „integrated” [D2], „interrela-

³ Esetükben az határozza meg a struktúrát, hogy az őket alkotó logikai adategységek (magyarul rekordok) sorrendje milyen viszonyban van a fizikai tárolási sorrendjükkel. Ma már ritkák az adatbázistól független adatállományok.

⁴ A jelen dolgozat szempontjából nem ér többet egy lábjegyzetnél, hogy a meghatározásban az információ és az adat fogalma keveredik.

ted” [D9], „organized” [D5] jelzőket, egy esetben a meghatározás tartalmából egyértelműen következik a szervezethez [D1], egy szótár pedig meghatározás helyett részletes – és helytálló – elemzést ad az adatbázisok mibenlétéről [D10].

Az interneten a *google* keresőbe beírva a „definition database” szavakat, 2004. november 30-án az első 10 találatból 7 irreleváns volt,⁵ a fennmaradó 3 meghatározás: „an organized body of related information”, „A database is an organized collection of information...” és „1. A set of data that is required for a specific purpose or is fundamental to a system, project, enterprise, or business... 2. A formally structured collection of data.”

A szótárak meghatározásai tarkák, kicsit lehangolóak és külön elemzést érdemelnének.⁶ Bár nem elég egységesen támogatják a véleményemet, ez sajnos a szótárak hiányossága, és tartalmuktól függetlenül határozottan javasolom a szótárdefinícióból a „strukturált” jelző elhagyását.

A szavak, kifejezések és fogalmak

A „szavak, kifejezések, fogalmak” kitétel a definíció rendkívül fontos része, ez mondja meg, hogy a világ milyen dolgaira vonatkozó információkat tartalmazhatnak a szótárak. Mivel a szavak és kifejezések személyek és tárgyak mellett fogalmakat is jelölnek, a fogalmakat pedig szavak és kifejezések fejezik ki (nagyon durván fogalmazva és máris elnézést kérve a szemantika művelőitől), ez a hármas bántóan nélkülözi a felosztás közös alapját. Mire vonatkozik vajon a „fogalmak” szó?

Lehetséges, hogy a megfejtés „szavak, kifejezések, valamint nem természetes nyelven megjelölt fogalmak”. *Részben* emellett szól a következő magyarázat:

... a szótárban címszóként nem kizárólagosan szavak szerepelhetnek, hanem bármi, aminek a jellemzőinek a szisztematikus rendbe szedésével és osztályozásával a használati érték... megnő (vagyis címszó lehet bármilyen szó, kifejezés, fogalom). (Fóris 2002)

⁵ Általában definíciókat tartalmazó adatbázisokról szóltak.

⁶ 2004-ben éppen Fóris Ágota foglalkozott több alkalommal a szakszótárak pontosságának és hitelességének problémáival, így az MTA Nyelvtudományi Intézetében tartott márciusi workshop alkalmával és a nyíregyházi XIV. MANYE kongresszuson.

Azért csak *részben*, mert megint megjelenik a bizonytalan értelmű „szó, kifejezés, fogalom” hármas.

A „fogalmak” utalhatna arra is, hogy a szótárfogalomba *a világ bármely dolgára, fogalmára* vonatkozó információkat tartalmazó lexikonok és enciklopédiák is beleértendők, tehát „a szavak szótáraitól” és „a dolgok szótáraitól” van szó, ezt az értelmezést azonban megvétózza a definíció vége: „korpusz vizsgálata alapján” – lexikonok és enciklopédiák nem korpusz alapján készülnek. Ha a „szavak, kifejezések, fogalmak” hármasból a „fogalmak” mégis erre akarna utalni, akkor azt javaslom, hogy írjuk le egyértelműen, miről beszélünk, tehát az ajánlott szövegezés: „szavakat, kifejezéseket vagy nagyobb nyelvi egységeket jellemző nyelvészeti információkat, vagy személyekre, tárgyakra, elvont fogalmakra, egyszóval tetszőleges dolgokra vonatkozó jellemzőket tartalmaz”, és ebben az esetben hagyjuk el a definícióból a korpuszra való utalást. (A nagyobb nyelvi egységeket például a szólás- és közmondástárakra gondolva érdemes külön megemlíteni.) Vegyük észre azonban, hogy ez a megszóvegezés voltaképpen minden adatbázisra érvényes, hiányoznak belőle a lexikonok és enciklopédiák specifikumai, tehát tovább kellene dolgozni rajta.

Véleményem szerint a korpusznak a definícióban való szerepeltetése igen erős érv mellett, hogy a szerző *nem* akarja kiterjeszteni a szótár fogalmát a lexikonokra és enciklopédiákra, és hajlok arra, hogy a „szavak, kifejezések, fogalmak” hármas egyszerű tollhibának kell tekinteni. Ezért a javaslatom végül is: „szavak, kifejezések vagy nagyobb nyelvi egységek jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit tartalmazza”.

Az osztályozás és a kulcsszó

A definíció szerint a szótár dolgok „jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza”. Megismétlem az előbbi idézetet, amely a tanulmányban ennek a kitételnek az elemzése elején szerepel:

... a szótárban címszóként nem kizárólagosan szavak szerepelhetnek, hanem bármi, aminek a jellemzőinek a szisztematikus rendbe szedésével és osztályozásával a használati érték... megnő... (Fóris 2002)

Az ismétlésre azért volt szükség, hogy rámutathassak: eszerint a *jellemzők* osztályozásáról van szó.

Mi az osztályozás?

... az osztályozás... a gondolkodás képességének az a tulajdonsága, amely képessé tesz bennünket arra, hogy a dolgokat hasonlóságuk szerint rendezzük és különbözésük szerint válasszuk el egymástól... az osztályozás nemcsak a dolgok általános csoportosítása elhelyezési vagy azonosítási célokra; hanem a dolgok valamilyen logikai rend szerinti elrendezését is jelenti, úgy, hogy az osztályozás nyomán a dolgok közötti kapcsolatok is megállapíthatók legyenek. (Berwick Sayers 2001)

A Dictionary of Information Science and Technology [D3] szerint a „classification”: „the process of grouping like items into classification groups or classes”. A Dictionary of Library and Information Management [D4] szerint: „(a) division or category within a system according to their degrees of similarity (b) process of putting things into groups according to similarities or relationships”. A Glossary of Terminology in Abstracting, Classification, Indexing, and Thesaurus Construction [D5] megfogalmazásai: „1. The operation of *classifying*, literally »the making of classes«. 2. A *classification scheme*. 3. The operation of *classing*.” A „classifying” meghatározása: „The operation of grouping *concepts* or *entities* by *classes* and establishing *relations* among them.” A „classing” magyarázata: „The assignment of the notation of a *classification scheme* to a *document* in order to indicate its *subject*, *topics*, or *features*...” Végül a „classification scheme”: „A list of classes arranged to show their *hierarchical relations* by means of a *notation*.”

Az osztályozás tehát *csoportosítást* jelent, illetve egy vagy több olyan *jel hozzárendelését* az osztályozott dologhoz, amely(ek) megjelöli(k), hogy a dolog milyen csoport(ok)ba tartozik. Kérdés, hogy a szótárak esetében miről van szó: csak csoportosításról, vagy jelekkel, azaz kódszavakkal is ellátják a szavak, kifejezések stb. jellemzőit, vagy esetleg szótára válogatja. A szótárdefinícióhoz visszatérve idézzük fel, hogy *jellemző*kn például a szavak *jelentését, magyarázatát, eredetét* értjük, tehát azokat az információkat, amelyeket jellemzően egy adott szótár szócikkei nyújtanak, más szóval voltaképpen a *szócikkek osztályozásáról* van szó. A szótárak óriási hányadát kitevő kétnyelvű szótárakban és egynyelvű értelmező szótárakban az osztályozó kódszavakhoz viszonylag közel állnak a stilisztikai megjelölések és a regisztermegjelölések, mondhatjuk, hogy ezek a jellemzőket – példáink közül a jelentéseket – osztályozzák, de ha a nyelvtani kódszavakra gondolunk, azok már csak a címszavakat osztályozó elemekként foghatók

fel. Végső soron persze ezekben az esetekben a szócikkeket osztályozzuk. Ennek a felfogásnak súlyos hibája, hogy a szótáraknak csak egy-két típusára érvényes, és még ezekben sem minden szó kap stilisztikai vagy regisztermegjelölést, a „semlegességnek” nincs jelölése. Az is kérdés, hogy van-e értelme osztályozásról beszélni, ha ezzel nem jutunk közelebb az osztályozott dolgok visszakereséséhez, márpedig az említett információk szerint egyelőre csak a szótárak elenyésző kis hányadában, a megfelelő keresőrendszerrel bíró elektronikus szótárakban lehet keresni. Kevésbé mocsaras talajon mozgunk, ha *a szótárak esetében osztályozáson csak a szócikkek különféle szempontok szerinti csoportosítását értjük*. A szótárak többségében a csoportosítás egyik sajátos válfaja, a *betűrendbe sorolás* érvényesül.

Eddig rendben volnánk, ám az a bökkenő, hogy a definíció szerint a szótárak „kulcsszavakkal történő osztályozást” tartalmaznak. A kulcsszó az információ lényegére jellemző, a tartalmi feltáráshoz alkalmas szó, amely a szövegben ténylegesen előfordul. Az ÉKSz. meghatározása szerint „valamely szöveg tartalma, illetve (összefüggéseinek) megértése szempontjából leginkább fontos szavak valamelyike”. Mivel úgy tűnik, hogy klasszikus osztályozásról nem beszélhetünk, némileg rejtélyes marad, hogy igazából mit is értsünk rajta. Hajlok arra, hogy voltaképpen a címszóról van szó, hiszen ez az az adatelem, amelynek alapján a legtágabban értelmezett szó-tárfogalom esetén is bármely szótárban (a konceptuális szótárakban is) megtaláljuk a keresett szócikket. Ezt az álláspontot gyengíti, hogy „kulcsszavakkal” alak, azaz többes számú alak szerepel a definícióban is és a tanulmány magyarázó szövegében is – ha csak azért, mert szótárakról van szó, akkor nincs gond, de ha a többes szám úgy értendő, hogy egy szócikket több kulcsszó is jellemezhet, akkor nem tudom értelmezni a szöveget. Vanak olyan elektronikus szótárak, amelyek szócikkeiben szabad szöveges kereséssel lehet keresni, tehát minden kulcsszó szerint is, de ezek a szótárak halmazának elenyészően kicsi részhalmozát képviselik, egy általános érvényű szótárdefinícióban erről nyilvánvalóan nem lehet szó.

A fentiek alapján nagy valószínűséggel a következő változat javasolható: *„szavak, kifejezések vagy nagyobb nyelvi egységek jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit tartalmazza, a felmerült igényeknek megfelelően a szerkesztő belátása szerinti elrendezésben, legalább a címszó alapján elérhető módon”*.

A szöveg új kitétele – „a felmerült igényeknek megfelelően a szerkesztő belátása szerinti elrendezésben” – egy Főris Ágota magyarázatában szerep-

lő szövegrész parafrázisa az „osztályozás” elkerülése érdekében. A „legalább” szó utal azokra az egyelőre minoritásban lévő szótárakra, amelyekben nemcsak a címszó alapján lehet keresni.

A korpusz fogalma

A definíció utolsó kitételében elég hosszú ideig zavart, hogy úgy éreztem, kizárja a szótárak köréből a ma még többségben lévő, nem számítógépes korpusz alapján készült szótárakat. Annak ellenére éreztem ezt, hogy a magyarázat is felhívja a figyelmet: a korpusz nem szükségszerűen számítógépes adatanyag. Az Oxford English Dictionary [D17] szerint 1989-ben a „corpus” meghatározása: „The body of written or spoken material upon which a linguistic analysis is based.” Az ÉKSz. 2003-as új kiadása szerint a „korpusz” „V mely kérdés(kör)re vonatk. írások, források összessége. Adattár, rendezett adathalmaz.”

Csak hogy a korpusz a nyelvészetben és a lexikográfiában ma már leginkább mégis számítógépes korpuszt jelent. Kiefer Ferenc lényegre törő rövid összefoglalása szerint:

Régebben írott szövegek gyűjteményét jelölték vele. Aztán hozzátették a 'számítógépes' jelzőt. Majd elmaradt a jelző, és ma a korpusz (és a korpusz nyelvészet) csak számítógépes korpuszt jelent a köztudatban. (Kiefer 2004)

A jelentés eltolódását a számítógépes korpusz felé jól illusztrálja egy 1992-es és egy 2002-es kiadású angol szótár. A korábbi, az Oxford Companion to the English Language [M6] még így fogalmaz:

(1) A collection of texts, especially if complete and self-contained. (2) In linguistics and lexicography, a body of texts, utterances, or other specimens considered more or less representative of a language, and usually stored as an electronic database. Currently, computer corpora may store many millions of running words, whose features can be analysed by means of tagging... and the use of concordance programs. Corpus linguistics studies data in any such corpus.

A tíz évvel későbbi Macmillan English Dictionary for Advanced Learners [D11] szerint már:

1 formal a collection of writing, for example all the writings of one person
2 linguistics a collection of written and spoken language stored on computer and used for language research and writing dictionaries.

Két példa a korpusz „számítógépes” jelentésére a hazai irodalomból 1996-ból, illetve 2000-ból:

Az utóbbi években a számítógéppel történő szövegszedés annyira eluralkodott, hogy az EU-ban már szinte minden, ami újság, könyv vagy egyéb kiadvány formájában jelenik meg, géppel olvasható formában van. Ezeknek a hatalmas szöveganyagoknak, nyelvészeti szakszóval korpuszoknak az elemzésére, feldolgozására egyre több szoftver készül. (Prószéky 1996)

Manapság korpuszon olyan, a korpusz-lingvisztikában használt, gépileg olvasható, elektronikus szöveggyűjteményt értenek, amelyet számítógépes programokkal lehet elemezni. (Balaskó 2000)

Meg gondolandó az „egy meghatározott korpusz alapján” kitétel is, hiszen egy szótár készülhet egyidejűleg két korpusz alapján, példa rá a magyar Akadémiai Nagyszótár számítógépes és hagyományos cédulakorpusza.

A fentiek alapján indokoltnak látom a „számítógépes vagy hagyományos korpusz(ok)” jelzős szerkezet használatát, ugyanilyen jónak tartom a „hagyományos vagy számítógépes” sorrendet, a lényeg az, hogy a hagyományos korpuszt beemeljük a definícióba.

A javasolt definíció

A fenti javaslatokat az eredeti szöveggel összeolvasztva, a gördülékenység érdekében tett minimális sorrendi módosítással a következő definíciót kapjuk:

A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések vagy nagyobb nyelvi egységek jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit tartalmazza, számítógépes vagy hagyományos korpusz(ok) vizsgálata alapján, a felmerült igényeknek megfelelően a szerkesztő belátása szerinti elrendezésben, legalább a címszó alapján elérhető módon.

Ha Fóris Ágota magyarázatait jól értelmeztem, akkor ez a szövegezés jobban visszaadja a szerző szándékait. Ha tévedtem, akkor célszerű mind a definíciónak, mind magyarázatainak a szövegezésén tovább dolgozni az egyértelművé tétel érdekében.

Irodalom

- BALASKÓ M. (2000) Számítógép és lexikográfia. *Modern Nyelvoktatás* 2000/4. 29–40
- BERWICK SAYERS, W. C. (2001) A könyvtári osztályozás kézikönyve In: Ungváry Rudolf–Orbán Éva: *Osztályozás és információkeresés, 1. Az osztályozás és elmélete*, OSZK, Budapest.
- BRADLEY, R. (1991) *Understanding computer science for advanced level*, 2nd ed., Stanley Thomas Publishers Ltd.
- FÖRIS Ágota (2002) A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények* 2002/2. 5–19.
- FÖRIS Ágota (2004) A szótárkészítés gazdasági és jogi vonatkozásai. *Fordítástudomány* 2004/1. 54–68.
- KIEFER Ferenc (2004) E-mail közlés 2004 novemberében
- PRÓSZÉKY Gábor (1996) Nyelvtechnológia 2000. *Modern Nyelvoktatás* 1996/2–3. 30–34.

Szótárak

- [D1] *Computing Terms and Acronyms: A Dictionary*. The Library Association, London, 1985.
- [D2] *Dictionary of Computing* 2nd ed. Peter Collins Publishing Ltd., Teddington, 1994.
- [D3] *Dictionary of Information Science and Technology*. Academic Press, Inc., San Diego, CA, 1992.
- [D4] *Dictionary of Library and Information Management*. Peter Collins Publishing, 1997.
- [D5] *The Encyclopaedia of Microcomputer Technology*. Unwin Paperbacks, London, 1985.
- [D6] *Glossary of Terminology in Abstracting, Classification, Indexing, and Thesaurus Construction*, 2nd Edition. American Society of Indexers, Medford, NJ, 2000.
- [D7] *Informatikai fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- [D8] *Informatikai tudástár. A számítógépes világ enciklopédiája*. Kiskapu Kiadó, Budapest, 2001.

- [D9] *Macmillan Dictionary of Information Technology* 2nd ed. Macmillan Press, London, 1985.
- [D10] *Macmillan Dictionary of Personal Computing and Communications*, The Macmillan Press Ltd., 1986.
- [D11] *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. First published 2002, Macmillan Education, Oxford, 2002.
- [D12] *Magyar értelmező kéziszótár 2.*, átdolgozott kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- [D13] *Microsoft Számítógép-szótár. Számítástechnikai fogalmak értelmezése, 2.*, javított és bővített. Kiadás. SZAK Kiadó, Bicske, 2001.
- [D14] *Mikroszámítógépek alkalmazása. Értelmező szótár I–III*. LSI Oktatósi Központ Alapítvány, Budapest, 1991.
- [D15] *Multimédia Kézikönyvtár*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- [D16] *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford University Press, Oxford, 1992.
- [D17] *The Oxford English Dictionary* 2nd ed. Oxford, 1989.
- [D18] *Oxford számítástechnikai értelmező szótár*. Novotrade, Budapest, 1989.
- [D19] *Számítástechnikai Lexikon. Az alapok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- [D20] *Számítástechnikai szótár*, Black and White Kiadó. Nyíregyháza, 2000.

Comments on a dictionary definition

In 2002 Á. Fóris came up with a new definition of the term 'dictionary' that she has defined as a database. While I back up that approach to the issue, the paper presents some recommendations as to the removal of the slipshod nature of the definition.

A szótár terminus értelmezéséről

A tanulmány anyaga egy korábban megadott szótárdefinícióval kapcsolatos megjegyzések értékelését foglalja össze.

Szöllősy Éva *Megjegyzések egy szótárdefinícióhoz* címmel írt cikkével kapcsolatban, a tudományos folyóiratokban uralkodó szokások szerint lehetőséget kaptam a válaszra.

Több korábbi cikkemben amellet foglaltam állást, hogy a szótárfogalom meghatározása az új paradigmában alapvető probléma, és megadtam a *szótár* definícióját (Fóris 2002a, 2002b). Erre a definícióra reflektál írásában Szöllősy Éva, aki e definícióval a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjában tartott lexikográfia-órák hallgatójaként ismerkedett meg, más hallgatókkal együtt. Ezeken az órákon – a hazai és a nemzetközi szakirodalom jelentősebb műveinek megismerése után – gyümölcsöző és helyenként parázs vitákat folytattunk a lexikográfia alapfogalmairól, köztük a szótárfogalomról is, és nem egy fiatal kolléga írt dolgozatot és tartott előadást a lexikográfiai alapfogalmak meghatározásáról (pl. szótár, lexikon, enciklopédia).

A nemzetközi és a hazai lexikográfiai szakirodalom – elsősorban kulturális és történeti okokra visszavezethetően – nem egységes a terminológiai kérdésekben. Pontosabban a különféle kultúrákban és nyelvterületeken a fogalmak nem egyszintűek és nem minden esetben feleltethetőek meg egyértelműen egymásnak. Ahhoz, hogy a különböző kultúrákban és különböző nyelveken használt fogalmakat megfeleltethessük egymásnak, a fogalmi szinten kell meghatározniuk a fogalmak főbb jegyeit. Csak ezután következhet a szóalakok hozzárendelése a különböző fogalmakhoz (vö. Fóris 2005). Ilyen vizsgálatot végzett el például Kiss Mónika *Szótár a szótárban* című tanulmányában, amelyben a *szótár* jelentésmezőjét analizálja magyar

és francia összevetésben. Vizsgálatát magyar és francia egynyelvű és kétynyelvű szótárakban végezte, végső következtetése pedig: „az egynyelvű szótárak meghatározásai, a kétynyelvű szótárak megfelelői és példái alapján látható, hogy még egy látszólag egyszerű – igaz, többjelentésű – főnévnek is milyen kiterjedt szemantikai mezeje van” (Kiss 2004: 66).

Vizsgálatából (is) levonható az a következtetés, hogy a *szótár* szó a magyar nyelvben többjelentésű.

Természetesen a szakma képviselőinek, esetünkben a lexikográfusoknak a feladata a terminológia rendszerezése, és a fogalmi definíciók megadása, emiatt a lexikográfia magyar terminológiájáról kibontakozó vitát nagyon hasznosnak ítélem.

Mi is a lexikográfia és mivel foglalkoznak a lexikográfusok?

A *lexikográfia* nem minden nyelvben jelöli ugyanazt a fogalmat. A magyar nyelvterületen a publikációkban számos más nyelv hatását fedezhetjük fel a szerzők idegennyelvtudásától függően, ennek következtében a terminushasználat nem egységes.

Az uralkodó szemaszilológiai szemlélet – vagyis a szóalakból való kiindulás következtében – gyakori a fogalmak keveredése. Például a *lexikográfia* mellett gyakran felbukkan a *metalexikográfia* szó a magyar nyelvű közleményekben is, kissé elbizonytalanítva a kevésbé tájékozott olvasókat. Pedig ha terminológiai szempontból vizsgáljuk a kérdést, akkor látjuk, hogy egyszerűen arról van szó, hogy az angolszász szakirodalomban a *lexicography* nemfogalom alá külön fajfogalomként sorolják a gyakorlati szótárkészítést (*dictionary making*) és az elméleti kutatást (*dictionary research*) (Hartmann 2001), míg például a német nyelvterületen a nemfogalom megnevezése hiányzik, csak a két fajfogalmat nevezik meg, vagyis a gyakorlati szótárkészítést (*Lexikographie*) és az elméleti kutatást (*Metalexikographie*) (Wiegand 1998).

Magay Tamás *Szó, ami szó* című tanulmányában elemzi a lexikográfia fogalmának változását, és megállapítja, hogy „a lexikográfia fogalmkörének – szótárakban is regisztrált – kibővülésére csak a legfrissebb szótárakban találunk utalást (...)” (Magay 2004: 54). Megállapítja azt is, hogy „Arra egyébként, hogy lexikográfián nem pusztán szótárírást, szótárírói tevékenységet kell érteni, hanem elméletet, azaz szótártudományt, szótár-

tant is, nálunk – és európai viszonylatban is figyelemre méltóan – Országgh László mutatott rá (Országgh 1954: 117–133)” (i. m.). A lexikográfia tehát elméleti és gyakorlati tevékenységet is magába foglal. Milyen műveket sorolhatunk be konkrétan a lexikográfiai típusú művek közé? Magay a szótárakat tartja a lexikográfia tárgyának – ebből következően tehát azt érdemes tisztázni, mi is az a *szótár*.

Hartmann (2001) *Teaching and Researching Lexicography* című könyvében egy új nemfogalmat használ: *Lexicographic Reference Works*¹. Hartmann könyvében az 1.1. ábra felosztása szerint a „Lexicographic Reference Works”-nek (vagyis a lexikográfiai típusú műveknek) három fő fajtája van: Dictionary, Thesaurus, Encyclopaedia (szótár, tezaurusz, enciklopédia); de az egész fölé (tehát a lexikográfiai típusú művek fölé) rendeli a „Dictionary Research”-ot, vagyis az elméleti szótári kutatást.

Hartmann könyve alapján arra következtettek, hogy a lexikográfia a lexikográfiai típusú művekkel” foglalkozik. A *Dictionary of Lexicography* (DoL 1998) meghatározása szerint a „lexicography – professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works”, vagyis a lexikográfia olyan szakmai tevékenység és kutatási terület, amely szótárakkal és más referenciaművekkel foglalkozik.

Ebből következően a lexikográfia és a lexikográfusok nem csak a szorosan vett nyelvi szótárakkal foglalkoznak, hanem más típusú lexikográfiai művekkel is, mint például az enciklopédiák és tezauruszok.

A fentiekből az is világossá válik, hogy Magay a lexikográfia tárgyának a *szótárakat* tartja, míg az angolszász (megkockáztatom: a nemzetközi) lexikográfia a *szótárakat és más referenciaműveket*, köztük az enciklopédiákat is.

A szótár szó jelentése

A *Dictionary of Lexicography* (DoL 1998) meghatározása szerint a „dictionary – the most common type of reference work”, vagyis a szótár a legelterjedtebb típusú referenciamű. A „reference work – any product, such as a

¹ A „Reference work” magyarul nem használatos, a tanítványaimmal a PTE doktori iskolájában tartott lexikográfia órákon sokat vitatkoztunk, mi volna a legjobb magyar megfelelő. Magyarul *lexikográfiai típusú mű* vagy *lexikográfiai referenciamű* (esetleg *referenciamunka*, *refenciamű*, *referenzmunka*) lehetne például a neve. (A *forrásmű* vagy a *kézikönyv* ennél tágabb kategória, emiatt ezeket az elnevezéseket elvetettük.)

published book or a computer software, that allows humans to store and retrieve information relatively easily and rapidly”, vagyis referenciamű minden olyan termék, akár könyv vagy számítógépes szoftver, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy információt viszonylag könnyen és gyorsan tároljanak és előhívjanak.

Az eltérő szótári és kulturális hagyományok eredményeként a magyar és a nemzetközi lexikográfiában számos különféle elnevezés él, pl. angol *dictionary*, *encyclopedic dictionary*, *encyclopedia*, vs. *szótár*, *enciklopédikus szótár* (magyarul *lexikon*), *enciklopédia* (Fóris 2002b, 2006 stb.). Az elnevezések sokfélesége, a terminusok jelentésmezője meghatározásának hiánya terminológiai bonyodalmat eredményez, amelyet csak a szakma közös megegyezésével lehet rendbe tenni. A *Magyar értelmező kéziszótár*ban adott meghatározás szerint a „**szótár** fn **1.** Vmely nyelv szavainak jelentős részét betűrendben tartalmazó és ugyanazon a nyelven értelmező v. a szavak idegen nyelvű megfelelőit közlő könyv. | *Nyelvt* Hasonló, de szócikkeiben más jellegű információkat tartalmazó mű. (...)” (ÉKSz.). Zgusta álláspontja szerint a nyelvi szótárak olyan nyelvészeti információkat tartalmaznak, amelyek a nyelv lexikai egységeivel és azok nyelvészeti tulajdonságaival kapcsolatosak. Ezzel ellentétben az enciklopédikus szótárak (melyek legtipikusabb képviselője az enciklopédia) mindenekelőtt az egyes lexikai egységek (szavak) denotátumával foglalkoznak: a nyelven kívüli világról adnak információkat (Zgusta 1971: 198). Hasonló álláspontot fejt ki Massariello Merzagora (1983), Svensén (1993), Hartmann (2001), akik mind az információ természetében látják a nyelvi szótárak és enciklopédikus szótárak közti különbséget. Tehát, ha a nyelvi szótár és az enciklopédikus szótár közti különbséget keressük, akkor a nyelvészeti információ és az enciklopédikus információ jelentését, e két fogalom pontos meghatározását szükséges megkeresnünk (Fóris 2006).

A szótárfogalom újradefiniálása, és annak a tudományos közösséggel való elfogadtatása azért is fontos, mert csak így lehetséges az adott közösség körében azonos módon értelmezni az új paradigmát, elvégezni a szükséges általánosításokat, meghatározni a fogalmaknak az egymáshoz és más tudományterületekhez való viszonyát. Egységesen elfogadott paradigma nélkül az adott közösség tagjai nem tudnak érdemben információt cserélni, hiszen a fogalmak, amelyekben gondolkoznak, nem fedik egymást. Ezért is tartom lényegesnek, hogy Szöllősy Éva a *szótár* fogalmát megadó definíciót alapos

vizsgálat és kritika alá vette, és hogy mind az új definíció megadásának szükségességével, mind a definícióval alapjában egyetért.

A Szöllösy írásában foglaltak egy részével egyetértek, más részével nem. Általában a megfogalmazással vitázik, és ebben nem minden esetben értek egyet vele. Hiányolom írásából az előzményeket, főként annak kifejtését, hogy milyen szótárfogalommal dolgozott *eddig* a lexikográfia, módszerében pedig kifogásolom, hogy az írásos adatokat csak ott tartja bizonyítéknak, ahol alátámasztják a véleményét. Más esetben azt írja: „Vannak olyan elektronikus szótárak, amelyek szócikkeiben szabad szöveges kereséssel lehet keresni, tehát minden kulcsszó szerint is, de ezek a szótárak halmazának elenyészően kicsi részhalmazát képviselik, egy általános érvényű szótárdefinícióban erről nyilvánvalóan nem lehet szó”. – Álláspontom éppen azt célozta, hogy egy általános érvényű definícióban a jelenleg már nem kisszámú elektronikus szótárt is figyelembe vegyem.

Minden fogalomnak sokféle meghatározó jege van, ezért bármely sokságból többféle módon építhető osztályozó rendszer (részletesen lásd Fóris 2005). Ezért a lexikográfiai típusú műveket is sokféleképpen osztályozhatjuk, tipologizálhatjuk – erre jó példa Muljačič (1971) vagy Landau (1989) szótári osztályozási rendszere.

A definíció első kifogásolt pontja az a megfogalmazás, hogy a szótár strukturált adatbázis. Véleménye szerint felesleges a *strukturált* jelző, mivel az adatbázis fogalomban a strukturáltság ténye benne foglaltatik. Szótárakból példákat sorol fel, majd a tapasztalatait így összegzi: „A szótárak meghatározásai tarkák, kicsit lehangolóak és külön elemzést érdemelnének. Bár nem elég egységesen támogatják a véleményemet, ez sajnos a szótárak hiányossága, és tartalmuktól függetlenül határozottan javaslom a szótárdefinícióból a »strukturált« jelző elhagyását.” Vagyis a bizonyítékként hozott szótárak sem támasztják alá a szerző álláspontját. A 6. lábjegyzetben azokat a vizsgálatokat idézi, amelyek éppen annak leszögezését indokolták, hogy minden szótári adatbázis a készítés céljával meghatározott struktúrával rendelkezik. Ennek a ténynek a definícióban való explicit kifejezését indokolja az, hogy a szótárfogalommal többségében olyanok találkoznak (például az oktatás során), akik nem járatosak az adatbázisokkal kapcsolatos fogalmak értelmezésében. Ettől függetlenül lehetségesnek tartom a strukturált jelző elhagyását – a definíció lényegén nem változtat. Érdemes viszont bevezetni egy másik jelzőt, a *gyűjteményest* – igazodva így a szerzői jogi törvényben

foglaltakhoz – kiegészítve a szöveget a *gyűjteményes adatbázis* fogalmára (vö. Főris 2004).

A második javasolt módosítás a *fogalom* szó elhagyását indítványozza a szavak, kifejezések felsorolása mellett, és javasolja helyette a „szavak, kifejezések és nagyobb nyelvi egységek” megfogalmazás bevezetését. Mivel a szótárakban a címszavak bármilyen nyelvi egységek lehetnek (pl. betűk, morfémák, lexémák, frazeológiai egységek), ezért a *nyelvi egységek*-re módosítást látom indokoltnak.

A harmadik módosítási javaslat a szótárban feldolgozott anyag *kulcsszavakkal* való osztályozására vonatkozik. Minden szótár anyaga valamilyen módon szavak szerint rendezett, pl. a frazeológiai szótárak nem maga a frazéma, hanem egy abból választott kulcsszó/vezérszó szerint rendezettek. Az osztályozásra vonatkozó fejtegetések nem indokolják, hogy az osztályozás tényét leszögezõ kitévelt egy olyan megfogalmazás váltsa fel, amely a szerkesztõ szerepét keveri a fogalom általános definíciójába: „a felmerült igényeknek megfelelõen a szerkesztõ belátása szerinti elrendezésben”. A „szerkesztõ belátása szerint” megfogalmazás azért sem megfelelõ, mert a szótár minden fontos jellemzõjét a felhasználás igénye és nem a szerkesztõ belátása határozza meg; a jó szerkesztõ ezekhez az igényekhez választja a szótári struktúrát.

A negyedik megjegyzés a *szótárkészítés alapjául szolgáló korpuszra* vonatkozó részt kifogásolja. Az okfejtés során felsorol néhány korpuszfogalommal kapcsolatos értelmezést, amibõl kiderül, hogy ennek a fogalomnak is több fajfoglalma használatos a nyelvészeti szakirodalomban. A korpuszsal kapcsolatosan írja, hogy „a korpusz a nyelvészetben és a lexikográfiában *ma már leginkább mégis számítógépes korpuszt* jelent”. Mint az írásában idézett Balaskó-féle (2004) definícióból is világosan kiderül, a korpusz-nyelvészetben valóban elektronikus korpuszt értenek korpusz alatt, ami természetesen, hiszen a korpusznyelvészet számítógépes alapokon nyugszik. Végül arra a következtetésre jut, hogy a definíció az általánosabb korpuszfogalom helyett a számítógépes, ill. hagyományos korpusz fajfogalmakra vonatkozzon. A korpusznyelvészet és a lexikográfia korpusz fogalma nem teljesen azonos, valamint abból, hogy a korpusznyelvészetben általában elektronikus korpuszsal dolgoznak, nem következik, hogy ez a nyelvészet, ill. a lexikográfia más ágaiban is így van. Ahogy a szótárfogalom nem függ a hordozótól, úgy a korpuszfogalom sem függhet tõle. Egy szótár korpuszát azok a szövegek alkotják, amelyekbõl a szótárba kerülõ címszavakat kivá-

logatják. Egy szótár korpusza lehet akár egy nyelv, egy szakma nyelve, egy dialektus stb., amelyből a szótárkészítés céljának megfelelően kerül kiemelésre a szótár címszóállománya. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a definícióban a kifogásolt *egy* szó határozatlan névelő.)

A fentiek szerint – a definíció lényegét megtartva – a megfogalmazást a következő formában módosítom:

A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján.

Ez a definíció tehát tágabb értelmét adja meg a *szótár* fogalmának, következőképpen ebben az értelmezésben a *szótár* szó a lexikográfiai típusú műveket jelöli a magyar nyelvhasználatban. Ebbe a fogalomba a szűkebb értelemben vett, „hagyományos” *szótár* értelmezése is beletartozik.²

Irodalom

BALASKÓ Mária (2000) Számítógép és lexikográfia. *Modern Nyelvoktatás* 4, 29–40.

DoL 1998 = HARTMANN, Reinhard R. K.–JAMES, Gregory (eds) (1998) *Dictionary of Lexicography*. Routledge, London–New York.

Éksz² = PUSZTAI Ferenc (főszerk.) (2003) *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (második, átdolgozott kiadás).

FÓRIS Ágota (2002a) A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények* 2, 5–19.

FÓRIS Ágota (2002b) *Szótár és oktatás*. (Iskolakultúra könyvek 14.), Iskolakultúra, Pécs:

FÓRIS Ágota (2004) A szótárkiadás gazdasági és jogi vonatkozásainak néhány kérdése. *Fordítástudomány* 1, 54–68.

FÓRIS Ágota (2005) *Hat terminológia lecke*. Lexikográfia Kiadó, Pécs.

FÓRIS Ágota (2006) *A nyelvi és az enciklopédikus információk a szótári jelentés-meghatározásban*. In: KLAUDY Kinga–DOBOS Csilla (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa. A XV. MANYE Kongresszus előadásai*.

² Természetesen további jelentései is vannak magyarul a *szótár* szónak, pl. egyéni szókincs, ill. szókészlet értelemben is használatos.

- Miskolc. 2005. április 7–9. (A MANYE Kongresszusok előadásai 2.) Vol 2/2. MANYE – Miskolci Egyetem, Pécs–Miskolc. 259–264.
- HARTMANN, Reinhard R. K. (2001) *Teaching and Researching Lexicography*. (Applied Linguistics in action 2) Pearson Education, Exeter.
- KISS MÓNika (2004) *Szótár a szótárban*. In: TÓTH Szergej–FÖLDES Csaba–FÓRIS Ágota (szerk.) (2004): *Lexikológiai, lexikográfiai látkép: problémák, paradigmák, perspektívák*. (Fasciculi Linguistici Series Lexicographica 3.) Generalia, Szeged. 6–68. <http://mek.oszk.hu/04400/04468>
- LANDAU, Sidney I. (1989) *The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MAGAY Tamás (2004) *Szó, ami szó*. In: FÓRIS Ágota–PÁLFY Miklós (szerk.) (2004): *A lexikográfia Magyarországon*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXV.) Tinta Könyvkiadó, Budapest, 53–71.
- MASSARIELLO MERZAGORA, Giovanna (1983) *La lessicografia*. Zanichelli, Bologna.
- MULJAČIĆ, Žarko (1971) *Introduzione allo studio della lingua italiana*. Torino.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1954) *A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései*. I. OK. VI.
- SVENSÉN, Bo (1993) *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford University Press, Oxford.
- WIEGAND, Herbert Ernst (1998) *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Vol. 1. W. de Gruyter, Berlin.
- ZGUSTA, Ladislav (1971) *Manual of Lexicography*. Mouton, The Hague & Paris.

On the definition of the term 'dictionary'

This article gives a re-definition of the term dictionary, written in reply to the 'Comments on a dictionary definition' made by Éva Szöllősy.

V. BIBLIOGRÁFIA

KIEGÉSZÍTÉSEK ÉS FRISSÍTÉSEK

A MAGYAR SZÓTÁRIRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ*

* Magay Tamás: A magyar szótárirodalom bibliográfiája. *Lexikográfiai füzetek 1.* Akadémiai Kiadó, 2004.

I. EGYNYELVŰ SZÓTÁRAK

1. Magyar

1.1. Általános értelmező (leíró) szótárak

PUSZTAI Ferenc (2003² átdolg. kiad.) *Magyar értelmező kéziszótár CD-vel*. Akadémiai Kiadó, Budapest. *Megj.*: 1. bővebben Magay (2006, 183. p.)

ITTZÉS Nóra *főszerk.* *A magyar nyelv nagyszótára I. Segédletek* (2006) *Informatikai munkatársak*: KISS Gabriella, MÁRTONFI Attila, NAGY Viktor, PAJZS Júlia, PRÓSZÉKY Gábor, TIHANYI László. *Bibliográfiai munkatársak*: BARCZA Csillag, RENKECZ Anita Orsolya, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, TAMÁS Dóra Zsófia. *Adatrögzítők*: MÉSZÁROSNÉ ZOLLER Erzsébet, NAGYNÉ SZEDERKÉNYI Éva, SZABÓ Tiborné, TÓTH Lajos Pál, VILÓNÉ VADÁSZ Irén. *Tехnikai munkatársak*: GÖLNICZI Margit, TUSKE Margit. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 1119 pp. ISBN-10: 963-9074-38-1 (összkiadás); ISBN-13: 978-963-9074-38-5 (összkiadás); ISBN-10: 963-9074-39-X (kötet); ISBN-13: 978-963-9074-39-2 (kötet). *Megj.*: A kötet tartalma: – Bevezetők – Főszerkesztői előszó (Ittzés Nóra), A magyar nyelv nagyszótárainak áttekintő története (Gerstner Károly), – Az elektronikus korpusz (Csengery Kinga), A magyar nyelv nagyszótárainak számítógépes vonatkozásai (Pajzs Júlia, Mártonfi Attila) – Tájékoztató a szótár szerkesztési elveiről, szerkezetéről és használati módjáról (Ittzés Nóra) – Forrás- és névjegyzékek (Szabó Tamás Péter) [kb. 30 000 tétel] – Ragozási táblázatok (Elekfi László, Laczkó Krisztina) [1809 táblázat] – Rövidítések, lexikai minősítések, szaknyelvi jelölések.

ITTZÉS Nóra *főszerk.* *A magyar nyelv nagyszótára II. A-azsúroz* (2006) *Szerzők*: BARCZA Virág, CSENGERY Kinga, FIERS Márta, GYENESE Ilona, GYÓRFFY András, ITTZÉS Nóra, KÉTHELY Anna, KISS Csilla, KISS Margit, P. MÁRKUS Katalin, MÁRTONFI Attila, ÓNODY Csilla, G. OROSZ Renáta, PAIS Judit, SZENTGYÖRGYI Rudolf, SZIRMAI Diána, TÓTH Lajos Pál, VARGA Éva

Katalin. *Szerkesztők*: CSENGERY Kinga, FIERS Márta, GYENESE Ilona, KISS Csilla, MÁRTONFI Attila. *Szótári főmunkatársak*: ELEKFI László, GERSTNER Károly, KISS Lajos, PUSZTAI Ferenc. *Általános lektorok*: GERSTNER Károly, KEMÉNY Gábor, PUSZTAI Ferenc. *Informatikai munkatársak*: MÁRTONFI Attila, PAJZS Júlia. *Filológiai munkatársak*: ISTVÁNFFY András, SIMON László, SZÉKÁCS István. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 1550 pp. ISBN-10: 963-9074-38-1 (összkiadás); ISBN-13: 978-963-9074-38-5 (összkiadás); ISBN-10: 963-9074-40-3 (kötet); ISBN-13: 978-963-9074-40-8 (kötet). Megj.: A kötet 4443 önálló és 1087 alcímszót tartalmaz. A kötetben a 6. lapon található a szaklektorok jegyzéke (50 név). Az 1547-1550. lapon található a kötet példamondataiban előforduló rövidítések jegyzéke.

1.3. Tudományos, illetőleg sajátos rendeltetésű szótárak

1.3.1. Etimológiai szótárak

ZAICZ Gábor *főszerk.* (2006) *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. A szavak szócikkeit készítette: A–F TAMÁS Ildikó, G–J DOLOVAI Dorottya, K–R JANKOVICSNÉ TÁLAS Anikó, S–Zs SÍPÓCZ Katalin. A toldalékok szócikkeit készítette: T. SOMOGYI Magda. A toldalékok szócikkeit lektorálta: HORVÁTH László. A szakkifejezések lexikonát készítette: DOLOVAI Dorottya, SÍPÓCZ Katalin. Tinta Könyvkiadó, Budapest. XXI + 998 pp. 8670 szócikk. 24 cm. A magyar nyelv kézikönyvei XII. Sorozatszerk.: KISS Gábor.*

1.3.2. Tájiszótárak, nyelvjárási szótárak

BALOGH Lajos (2004) *Büki tájiszótár. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely. 176 pp. ISBN 963 216 0002 9. Megj.: A 167–176. lapon képmellékletek találhatók.*

ZILAHY Lajos (2004) *Püspökladányi tájiszótár. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 129 pp. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 214. szám. ISSN 0133-218 X. ISBN 963 7530 50 9.*

1.3.3. Rétegnyelvi / csoportnyelvi szótárak, stíluszótárak

KÁLNÁSI Árpád (2005) *Debreceni civis szótár. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 83. szám, Debrecen. 830 pp. ISSN 1588-6433. ISBN 963 472 875 8. Megj.: Előszó: 5–10; A szótár anyaga 11–19; szótári törzsanyag: 21–830.*

1.3.8. Írói szótárak

BEKE József (2004) *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete. Argumentum Kiadó, Budapest. 1119 pp. Zrínyi-könyvtár V.*

Sorozatszerkesztő: KOVÁCS SÁNDOR Iván. ISSN 0236-9362. ISBN 963 446 270 7. *Megj.:* A kötet tartalma: Bevezető részek (9–103); Szótár (105–929); Függelék – idegen nyelvű kifejezések és idézetek (931–946); Résumé (947–948) [magyar nyelvű összefoglalás].

1.3.9. Rövidítésszótárak

GYURGYÁK János (2005) *Rövidítésszótár*. Lektor: LACZKÓ Krisztina, MÁRTONFI Attila. Szöveggondozó: MACSKÁSY Zsuzsanna. Osiris Kiadó, Budapest. 531 pp. Több mint 25 000 rövidítés. 20 cm. ISBN 963 7094 29 6.

1.4. Nyelvművelő és nyelvhelyességi szótárak

GRÉTSY László, KEMÉNY Gábor szerk. (2005, 2. jav. és bőv. kiad.) *Nyelvművelő kézisztár. Írta: BIRÓ Ágnes, FELDE Györgyi, GRÉTSY László, HELTAINÉ NAGY Erzsébet, KEMÉNY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, SEREGY Lajos, SZÚTS László, T. URBÁN Ilona, TÖRÖK Gábor. Lektor: KOVALOVSKY Miklós. Az 1. kiadást kiegészítette: KEMÉNY Gábor. Az új szócikkeket lektorálta: GRÉTSY László. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 628 pp. 24 cm. 5000 szócikk. A magyar nyelv kézikönyvei IX. Sorozatszerk.: Kiss Gábor. ISBN 963 7094 29 6.*

1.4.2. Idegen szavak szótárai

BAKOS Ferenc főszerk. (1994, 2002² átdolg. kiad., 2006 vltan utányom.) *Idegen szavak és kifejezések szótára CD-ROM-mal. Vezető szerk.: CSÁBI Szilvia. Szerk.: ZIGÁNY Judit, KISS László, PÁLFFY Éva, ZOLTÁNNÉ FEKETE Márta, ÁNYOS László, BARABÁS Éva, BARABÁS Zoltán, DOROGMAN György, HIDALMÁSI Anna, KULCSÁR Zsuzsanna, PAPP Zsuzsanna. Lektorok: BARABÁS Zoltán, KOVÁCS Terézia, BÍRÓ Enikő, Mozsár István. Akadémiai Kiadó, Budapest. 748 pp. 24 cm. ISBN 963 05 7875 1.*

TÓTFALUSI István (2004, 2005²) *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára. Lektor: KICSI Sándor András. Szerkesztő: HIDALMÁSI Anna. A magyar nyelv kézikönyvei VIII. Sorozatszerk.: Kiss Gábor. Tinta Könyvkiadó, Budapest. XVII + 977 pp. 28 000 címszó. ISBN 963 7094 202.*

1.4.3. Kiejtési szótárak

TÓTFALUSI István (2006) *Kiejtési szótár. Idegen nevek, szavak, kifejezések és szólások helyes kiejtése. Lektor: VUICS Tibor. A magyar nyelv kézikönyvei XI. Sorozatszerk.: Kiss Gábor. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 520 pp. 24 cm. 40 000 név, szó, stb. ISBN 963 7094 28 8.*

1.5. Frazeológiai szótárak

FORGÁCS Tamás (2005) „Állati” szólások és közmondások. *A felfuvalkó-dott békától a szomszéd tehenéig. Lektorálta: ROZGONYINÉ MOLNÁR Emma. Szerk.: HIDALMÁSI Anna. Akadémiai Kiadó, Budapest. 417 pp. 20 cm. ISBN 963 05 8314 3.*

GERENCSÉR Ferenc szerk. (é. n.) *Magyar közmondások, szólások diákoknak. Összeáll. a Tárogató II. Bt. Munkaközössége. Püedlo Könyvkiadó, s. l. 557 pp. 20 cm. ISBN 963 9673 08 6.*

T. LITOVKINA Anna (2005) *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve. Lektor: DACZI Margit. Szakmai konzulens: BÁRDOSI Vilmos. Szerk.: HIDALMÁSI Anna. Lexikogr. tanácsadó: KISS Gábor. A szómutatót készítette: HIDALMÁSI Anna, TEMESI Viola. Tinta Kiadó, Budapest. 818 pp. 24 cm. A magyar nyelv kézikönyvei X. Sorozatszerk.: Kiss Gábor. ISBN 963 7094 33 7.*

1.6. Egyéb szótárak, szótárszerű művek

SÁRKÖZI MátYás (2005) *Mit is jelent? Sárközi MátYás szótára*. Osiris Kiadó, Budapest. 706 pp. 21 cm.

1.7. Elektronikus szótárak

PUSZTAI Ferenc *főszerk.* (2003² átdolg. kiad.) *Magyar értelmező kéziszótár CD-ROM*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megj.: I. bővebben Magay (2006) 183. p.

2. ANGOL

2.3. Angol nyelvű frazeológiai szótárak

George L. NAGY (2006) *Thesaurus of English Idioms*. Editor: Ann L. CHOTKOWSKI-DEARING. Reader: Margaret Mary NAGY. Design: Viola TEMESI. Technical editor: Gábor KISS. Preface: Patrick HANKS. Tinta Publishing House, Budapest. XVI + 1249 pp. 24 cm. 21.500 entries, 12.500 core idioms, 22.000 example sentences. ISBN 963 7094 466.

2.6. Egyéb angol nyelvű szótárak

ZIMÁNYI István (2006) *Angol betűszavak szótára. Elektronika, távközlés, számítástechnika, informatika. Dictionary of English Acronyms. Lektor: LANCZKOR Attila. A szerző kiadása. 399 pp. 24 cm. Több mint 12.000 betűszó. ISBN 963 06 02 32 6. Megj.: A könyv kiadását támogatta a Magyar Telekom.*

II. KÉTNYELVŰ SZÓTÁRAK

2. ANGOL–MAGYAR, MAGYAR–ANGOL

2.1. Általános, köznyelvi szótárak

ORSZÁGH László, MAGAY Tamás *főszerk.* (1998, az első kiad. jav. utánnym. 2003, vltan utánnym. 2004) *Angol–magyar nagyszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963 05 7514 0. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 232. tétel.

ORSZÁGH László, FUTÁSZ Dezső, KÖVECSES Zoltán *főszerk.* (1998, vltan utánnym. 2006) *Magyar–angol nagyszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963 05 7515 9. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 233. tétel.

ORSZÁGH László, MAGAY Tamás, FUTÁSZ Dezső, KÖVECSES Zoltán *főszerk.* (1999, 2001², vltan lenyom. 2004) *Angol–magyar kézisztár. A Concise English-Hungarian Dictionary.* Akadémiai Kiadó, Budapest. XXVIII + 1147 pp. CD-ROM-mal. ISBN 963 05 7779 8. *Megj.:* CD-vel; 1. bővebben Magay (2004) 234. tétel.

ORSZÁGH László, MAGAY Tamás, FUTÁSZ Dezső, KÖVECSES Zoltán *főszerk.* (1999, vltan utánnym. 2004) *Angol–magyar szótár. English-Hungarian Dictionary. Projektvez. szerk.:* BERKÁNÉ DANESCH Marianne. *Szerk.:* BÁCSI-NAGY András, BÁLINT Gábor, BARTOS Ádám, BÉRES Endre, BORI Edit, CSÁBI Szilvia, DÓCZI Tamás, FUTÁSZ Réka, JENEY Nóra, VAJDA Márton. *Lektor:* SZIGETI László. *Kiejtési szerk.:* NÁDASDY Ádám, CSIDES Csaba, GOLLOB Szabolcs, GRÁF Zoltán Benedek, SZIGETVÁRI Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963 05 7631 7.

MAGAY Tamás, ORSZÁGH László (2000, vltan lenyom. 2002) *Magyar–angol szótár. Hungarian-English Dictionary.* Akadémiai Kiadó, Bu-

dapest. ISBN 963 05 7632 5. *Megj.*: Cd-vel; 1. bővebben Magay (2004) 235. tétel.

Magyar–angol, angol–magyar zsebszótár. Hungarian-English, English-Hungarian Pocket Dictionary (2001, 2004², vltan utánnym. 2006). *Szerk.*: Nicholas BODOCZKY, MIHÁLY Árpád, TÓTH Erzsébet, GRÁF Zoltán Benedek, SZENTGYÖRGYI Szilárd. *Projektvezető szerk.*: BERKÁNÉ DANESCH Marianne. *Lektorok*: Nicholas BODOCZKY, TÓTH Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest. Akadémiai Zsebszótárak. 872 pp. 24 cm. 130 000 szótári adat. ISBN 963 05 8117 5.

KÖVECSES Zoltán (2006) *Angol–magyar kisszótár. English-Hungarian dictionary. Szerkesztők*: BENCZÉS Réka, SÉLLYEI Julianna. *Projektvez. szerk.*: BERKÁNÉ DANESCH Marianne, CSÁBI Szilvia. Akadémiai Kiadó, Budapest. XVI + 736 pp. 14 cm. 18 000 címszó, 5000 példa és kifejezés. CD melléklet. ISBN 963 05 83 577.

KISÉRY István (2006) *Magyar–angol kisszótár. Hungarian-English Dictionary. Lektorok*: MAGAY Tamás, RÁ CZ Margit. Akadémiai Kiadó, Budapest. XVI + 795 pp. 14 cm. 19 000 címszó, 5000 példa és kifejezés. CD melléklet. ISBN 963 05 83585.

KISS LÁSZLÓ (2006) *Angol–magyar kéziszótár*. Tempó Kiadó. VIII + 840 pp. ISBN 963218284 7.

KISS LÁSZLÓ (2006) *Magyar–angol kéziszótár*. Tempó Kiadó. VIII + 896 pp. ISBN 963218285 5.

LÁZÁR A. PÉTER, VARGA GYÖRGY (2006) *Angol–magyar szótár* (a belső címlapon: *Angol–magyar kéziszótár*). 8. jav. kiad. SzóTér könyvek. Aquila Kiadó, Budapest, 1498 pp.

VARGA GYÖRGY, LÁZÁR A. PÉTER (2006) *Magyar–angol szótár* (a belső címlapon: *Magyar–angol kéziszótár*). 8. jav. kiad. SzóTér könyvek. Aquila Kiadó, Budapest, 1391 pp.

2.2. Speciális szótárak

2.2.1. Tanulói, iskolai szótárak

MOZSÁRNÉ MAGAY Eszter, P. MÁRKUS Katalin (2006) *Angol–magyar, Magyar–angol tanulószótár – érettségizőknek és nyelvvizsgálóknak. Munkatárs: GÓLYA Zita, KOVÁCS Tamás. Lektorálta: Magay Tamás (angol–magyar rész), Peter Doherty (magyar–angol rész).* Grimm Kiadó, Szeged. 1084 pp. 20 000 + 20 000 címszó. ISBN 963 7460 14 4.

2.2.5. Rétegnyelvi szótárak és szlengszótárak

KÖVECSES Zoltán (2006) *Angol–magyar szlengszótár.* Aquila Könyvkiadó, Budapest. 459 pp. 20 cm. 13 000 angol szlengszó és kifejezés. ISBN 963 679 526 6.

KÖVECSES Zoltán (2006) *Magyar–angol szlengszótár.* Aquila Könyvkiadó, Budapest. 466 pp. 8000 magyar szlengszó. ISBN 963 679 525 8.

2.2.6. Valenciaszótárak

SZABÓ Tibor Dr. (2006) *Angol–magyar vonzatszótár.* Lexika Kiadó, Székesfehérvár. 476 pp. 20 cm. ISBN 963 9357 29 4.

2.2.7. Egyéb szótárak

BAJNÓCZI Beatrix, HAAVISTO Kirsi (2005) *Tematikus szótár angol nyelvből.* Maxim Kiadó, Szeged. 305 pp. 20 cm. ISBN 963 9489 26 3.

EMERICZY Tibor, SZIRMAY Zsuzsanna szerk. (2005) *Öné a szó. Angol–magyar, magyar–angol tematikus szótár.* Grimm Könyvkiadó, Szeged. 344 pp. ISBN 963 7460 01 2.

12. FRANCIA–MAGYAR, MAGYAR–FRANCIA

12.1. Általános, köznyelvi szótárak

ECKHARDT Sándor, KONRÁD Miklós *főszerk.* (1999, 2001², vtlan utánnom. 2004) *Magyar–francia nagyszótár CD-vel. Projektvezető szerk.: THIMAR Márta.* ISBN 963 05 8083 7. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 368. tétel.

PÁLFY Miklós *főszerk.* (2005⁵) *Francia–magyar kéziszótár. Munkatársak:* BURJÁN Mónika, SÁRI Andrea, CSERNUSNÉ TÓTH Annamária, GAÁL Judit, VIDA Enikő, KASÁNSZKY Emese. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 1190 pp. 50 000 címszó. ISBN 963 7460 02 0. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 369. Tétel.

PERROT, Jean *főszerk.* (2005⁴ átdolg.) *Magyar–francia kéziszótár. Munkatársak:* Thomas SZENDE, †GINTER Károly, SZABÓ Dávid, MÉSZÁROS László, CHANTAL Philippe. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 1036 pp. 45 000 címszó. ISBN 963 9087 99 8. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 370. Tétel.

PÁLFY Mihály *szerk.* (2006) *Francia–magyar, magyar–francia kisszótár.* Grimm Könyvkiadó, Szeged. 484 pp. 12 000 + 12 000 címszó. ISBN 963 7460 25 X.

12.2.4. Egyéb szótárak

ÁDÁM Péter (2004) *Francia–magyar kulturális szótár. Lektor: BÁRDOSI Vilmos.* Corvina Kiadó, Budapest. 255 pp. 24 cm. ISBN 963 13 5237 4.

16. HOLLAND–MAGYAR, MAGYAR–HOLLAND

16.1. Általános, köznyelvi szótárak

KAMMER, Henry, BOSCHNÉ ABLONCZY Emőke szerk. (2000, vltan után-nyom. 2004) *Magyar–holland szótár CD-vel. Hongaars-nederlands woordenboek. Projektvez. szerk.: POMÁZI Gyöngyi. Akadémiai Kiadó, Budapest. XXX + 737 pp. 24 cm. ISBN 963 05 7518 3. Megj.: l. Magay (2004) 407. tétel.*

24. LATIN–MAGYAR, MAGYAR–LATIN

TEGYEY Imre szerk. (2005) *Magyar–latin diákszótár. Vezető szerk.: THIMAR Márta*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 496 pp. 20 cm. 30 000 szótári adat. ISBN 963 05 8227 9. *Megj.:* a mai magyar nyelv a klasszikus auktorok alapján; a nyelvhasználatot szemléltető számos kifejezés, az igei vonzások részletes bemutatása.

30. NÉMET–MAGYAR, MAGYAR–NÉMET

30.1. Általános, köznyelvi szótárak

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (2002, vtlan lenyom. 2004) *Német–magyar szótár CD-vel. Deutsch-Ungarisches Wörterbuch. Vezető szerk.: POMÁZI Gyöngyi, THIMAR Márta. Kötetszerk.: TÓTH Ákos. Szerk.: DOBA Dóra, FOLYAMI Krisztina, KÁLMÁN Judit. Nyelvi közreműködők: DÁVID Gábor Csaba, KÁRÁSZ Bernadett, HETESY Bálint, VÉNUSZ Edina.* Akadémiai Kiadó, Budapest. LII + 968pp. ISBN 963 05 7873 5. *Megj.* 1. bővebben Magay (2004) 517. tétel.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (2002, vtlan lenyom. 2004) *Magyar–német szótár CD-vel. Vezető szerk.: CSÁBI Szilvia, POMÁZI Gyöngyi. Kötetszerk.: FÖLDES Zsuzsanna.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 864 pp. 24 cm. ISBN 963 05 7872 7. *Megj.*: 1. bővebben Magay (2004) 518. tétel.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (1998, vtlan utánnyom. 2004) *Magyar–német nagyszótár CD-vel. Projektvez. szerk.: POMÁZI Gyöngyi.* Akadémiai Kiadó, Budapest. XLVII + 1637 pp. 28 cm. ISBN 963 05 7513 2. *Megj.*: 1. bővebben Magay (2004) 506. tétel.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (2002, 2002², vtlan utánnyom. 2005) *Magyar–német kéziszótár CD-vel. Ungarisch-Deutsches Handwörterbuch. Vezető szerk.: CSÁBI Szilvia, POMÁZI Gyöngyi.* Akadémiai Kiadó, Budapest. XLIV + 819 pp. 24 cm. 60 000 címszó. ISBN 963 05 7879 4. *Megj.*: 1. bővebben Magay (2004) 518. tétel.

HESSKY Regina *főszerk.* (2005) *Magyar–német kéziszótár. Munkatársak:* BOLLA Eszter, DÓTSCH Judit, ÉRDI Gabriella, KRISTON Renáta, PÉCSI Edit, TÉGLÁSY Sándor. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 1220 pp. 40 000 címszó. ISBN 963 9087 97 1.

HESSKY Regina *főszerk.* (2005) *Német–magyar kéziszótár. Munkatársak:* GYÁRFÁS Edit, HOLLÓS Zita, KISS Mónika, MÉHES Márton, STOCKBAUER Csilla, V. RADA Roberta, ZRÍNYI Andrea. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 1502 pp. 40 000 címszó. ISBN 963 9087 96 3.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (2002, 2002², vltan utánnom. 2006) *Német–magyar kéziszótár CD-vel. Vezető szerk.: POMÁZI Gyöngyi, THIMAR Márta. Kötettszerk.: TÓTH Ákos. Szerk.: DOBA Dóra, FOLYAMI Krisztina, KÁLMÁN Judit.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1020 pp. 24 cm. ISBN 963 05 7880 8.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál (1998, vltan utánnom. 2006) *Német–magyar nagyszótár CD-vel. Projektvez. szerk.: POMÁZI Gyöngyi. Szakmai és nyelvi lektor: Matthias WERMKE.* Akadémiai Kiadó, Budapest. XXXIX + 1873 pp. 28 cm. 120 000 címszó. ISBN 963 05 7512 4. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 505. tétel.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (1998, 2002², vltan utánnom. 2006) *Magyar–német nagyszótár. Ungarisch-deutsches Grosswörterbuch CD-ROM.* Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963 05 8251 1. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 506. tétel.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (2000, 2006²) *Német–magyar kisszótár CD-vel. Deutsch-Ungarisches Kleinwörterbuch. Vezető szerk.: POMÁZI Gyöngyi. Szerk.: DÁVID Gábor Csaba, TÓTH Ákos. Nyelvi közreműködők: DOBA Dóra, JÁSZÓ Martina.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 796 pp. 14 cm. ISBN 963 05 8414 X.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál *főszerk.* (2000, 2006²) *Magyar–német kisszótár CD-vel. Ungarisch-Deutsches Kleinwörterbuch. Vezető szerk.: POMÁZI Gyöngyi. Szerk.: FÖLDES Zsuzsanna, HOVÁNNÉ MEDVE*

Éva, KÁLMÁN Judit, KIS Edina. *Nyelvi közreműködők*: DOBA Dóra, JÁSZÓ Martina. Akadémiai Kiadó, Budapest. 808 pp. 14 cm. ISBN 963 05 8415 8.

KRISTON Renáta szerk. (2006) *Német–magyar, magyar–német kisszótár*. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 570 pp. 12 000 + 12 000 címszó. ISBN 963 7460 23 3.

HÉRA István (é. n. 2006?) *Magyar–német szótár. Wörterbuch Ungarisch-Deutsch. Hangsúly, kiejtés*: Conrad DIRK. *Anyaggyűjtés*: CSÖRGŐ Zoltán, HÉRA József, ÜVEGES Péter. *Tanácsadó*: RÉCZEY Zsolt, KOVÁCS KOWI György. Aquila Kiadó, Budapest. 1313 pp. + táblázatok. 20 cm. 72 000 címszó, 140 000 ekvivalens, 50 000 példamondat. *Megj.*: 2. kiad. (é. n.). Nyomás: 2006. Előszó: 2004.

30.2.1. Tanulói, iskolai szótárak

HESSKY Regina, IKER Bertalan (2005) *Német–magyar, magyar–német tanulószótár. Munkatárs*: KRISTON Renáta. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 1364 pp. 25 000 + 25 000 címszó. ISBN 963 9087 98 X.

30.2.3. Frazeológiai szótárak

DOBA Dóra szerk. (2006) *Német–magyar idiómaszótár. Germanizmusok. Vezető szerk.*: KISÉRY István. Akadémiai Kiadó, Budapest. 700 pp. 24 cm. ISBN 963 05 8360 7.

30.2.6. Tematikus szótárak

EMERICZY Tibor (2005) *Öné a szó. Német–magyar, magyar–német tematikus szótár*. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 400 pp. ISBN 963 7460 00 4.

30.2.7. Egyéb szótárak

OLASZY Kamilla (2003–2004) *Wortfamilien. Szócsaládok. Rendhagyó szótár – példamondatok, feladatok, megoldások*. I. kötet A-J [2003], II. kötet K-Z [2004]. *Alkotó szerk.*: DÁVID Gábor Csaba. *Lektor*: BARTHA Magdolna, LOÓS Mónika. OLKA, Budapest. I. kötet: 338 pp. 75 szócikk 3000 új szó. 24 cm. ISBN 963 430 769 8. II. kötet: 367 pp. ISBN 963 430 769 8.

32. OLASZ–MAGYAR, MAGYAR–OLASZ

32.1. Általános, köznyelvi szótárak

HERCZEG Gyula, JUHÁSZ Zsuzsanna *főszerk.* (2000, vltan utánnym. 2006) *Olasz–magyar szótár CD-vel. Projektvez. szerk.: THIMAR Márta. Lektorok: Antonio SCIACOVELLI, Stefano DI BARTOLO, SÜLYÖK Miklós, SZABÓ Laura.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1104 pp. 24 cm. ISBN 963 05 58230 9. *Megj.:* 1. bővebben Magay (2004) 571. tétel.

KOLTAY-KASTNER Jenő, JUHÁSZ Zsuzsanna *főszerk.:* (2000, vltan le- nyom.: 2005) *Magyar–olasz szótár CD-vel. Projektvez. szerk.: THIMAR Márta.* Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963 05 8231 7. *Megj.:* 1. bőveb- ben Magay (2004) 572. tétel.

NAGY Mária *szerk.* (2006) *Magyar–olasz, olasz–magyar zsebszótár. Di- zionario tascabile ungherese-italiano, italiano-ungherese. Lektor: OROSZ Mária.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 680 pp. 14 cm. 23 000 címszó, 60 000 szótári adat. ISBN 963 05 8355 0.

33. OROSZ–MAGYAR, MAGYAR–OROSZ

33.2. Speciális szótárak

BOTLIK Dénesné, BOTLIK Sándor (2001) *Orosz–magyar, magyar–orosz tematikus szótár*. Lektorálta: OLEANDER Galina. M. P. L. Könyv Kft. – Librotrade Kft., Budapest. 400 + 6 pp. 20 cm. ISBN 963 9328 23 5.

36. SPANYOL–MAGYAR, MAGYAR–SPANYOL

36. 1. Általános, köznyelvi szótárak

Magyar-spanyol kéziszótár (2006). Szerk.: AGÓCS Károly, DOROGMAN György, ENGI Emese, JANCsó Katalin, KREKOVICS Diana. *Munkatársak:* GÓLYA Zita, HEVESI István, IKER Bertalan, KARDOS Szilvia, KOVÁCS Tamás, KOTHENCZ Éva, KREMNICZKY Lívía, PÁLFY Mihály, PISZECZKI Ilona, VÓNEKI Zsuzsanna, SZÉKELY Veronika. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 862 pp. 40 000 címszó. ISBN 963 7460 12 8.

Spanyol–magyar, magyar–spanyol kisszótár (2006). Szerk.: IKER Bertalan, KREKOVICS Diana. Grimm Könyvkiadó, Szeged. 576 pp. 12 000 + 12 000 címszó. ISBN 9637460 24 1.

KIRÁLY Rudolf szerk. (1976, jav. kiad. 1992, 2006) *Magyar–spanyol, spanyol–magyar útszótár*. Vezető szerk.: THIMAR Márta. A jav. kiadást gondozta: DOROGMAN György (1992), TÍMÁR Imola (2006). *Munkatárs:* BÁRDOS Laura. Akadémiai Kiadó, Budapest. 460 pp. 14 cm. ISBN 963 05 8356 9.

A kötet munkatársai

BENKŐ Loránd	akadémikus
CZÉKMÁN Orsolya	PhD-hallgató, Pannon Egyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Veszprém
EÖRY Vilma	tudományos főmunkatárs, az MTA Nyelvtudományi Intézete
FAZAKAS Emese	adjunktus, az SZT főszerkesztője, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Bölcsészkar, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék
FÓRIS Ágota	egyetemi docens, központvezető, Berzsenyi Dániel Főiskola, BTK, Szombathely, ITI Terminológiai Innovációs Központ
HOLLÓS Zita	PhD (Heidelberg), adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, BTK, Német Nyelv és Irodalom Tanszék
KISS András	nyugalmazott főlevéltáros, az SZT lektora (Kolozsvár)
KOLLÁTH Anna	habil. egyetemi docens, tanszékvezető, Maribori Egyetem, BTK (Szlovénia), Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
KONTRA Miklós	egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Angoltanárképző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék és MTA Nyelvtudományi Intézet
MAGAY Tamás	a Károli Gáspár Református Egyetem, BTK, Angol Nyelvi és Irodalmi Intézetének alapító tanára
MURÁTH Judit	habil. egyetemi docens, tanszékvezető, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaság-tudományi Kar, Gazdaság-módszertani Intézet, Szakfordítás és Terminológia Tanszék

PAJZS Júlia	tudományos főmunkatárs, az MTA Nyelvtudományi Intézete
PUSZTAY János	egyetemi tanár, igazgató, Berzsenyi Dániel Főiskola, BTK, Szombathely, Uralisztika Tanszék, Interkulturális Tanulmányok Intézete
SHERWOOD, Peter	László Birinyi Distinguished Professor of Hungarian Language and Culture in the University of North Carolina at Chapel Hill
SZÖLLŐSY Éva	okl. rendszerszervező, PhD-hallgató, a Modern Nyelvoktatás szerkesztője, Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
TAMÁS Dóra	PhD-hallgató, ELTE, BTK, FTK Fordítástudományi Program
TAMÁSNE SZABÓ Csilla	tud. főmunkatárs, az SZT szerkesztője, Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár)
TÓTH Sarolta	az Akadémiai Kiadó nyugalmazott szerkesztője

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Szerkesztette: Kulcsár Zsuzsa
Felelős szerkesztő: Tárnok Irén
Termékmenedzser: Hesz Margit
Fedélterv: xfer grafikai műhely
Nyomdai előkészítés: Starkiss Stúdió
Nyomdai munkálatok:
a PXP Első Magyar Digitális Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Ratkovics Péter
Budapest, 2007
Kiadványszám: KM070054
Megjelent 20,75 (A/5) ív terjedelemben

A *Lexikográfiai füzetek* 3. kötete ünnepi szám. A magyar nyelvtudomány két óriása előtt tiszteleg a magyar nyelvésztársadalom, valamint minden határon inneni és túli szótárhasználó magyar ember. **Szabó T. Attila**, a jeles erdélyi magyar nyelvtudós és **Országgh László**, a nemzetközi hírű magyar lexikográfus és irodalomtörténész születésének 100. évfordulóját ünnepeljük. Tanítványai és munkatársai szólnak e két nagy, iskolateremtő egyéniségről, munkásságukról. S hogy még hitelesebb legyen a kép, maga Országgh László is „megszólal” a kötetben az 1968-ban vele készített interjúorozat egy részletében, amelyben „ars lexicographica”-járól vall beszélgetőtársának, volt tanítványának és legközvetlenebb munkatársának. Legmaradandóbb műve, a hétkötetes *A magyar nyelv értelmező szótára* szerkesztésének a történetét pedig ő maga mondja el egy 1962-ben megjelent írása felújításában.

A szokottnál kissé testesebb kötet további fejezeteiben több tanulmány foglalja a szakszótárírással, történeti, elméleti (lexikológiai) és gyakorlati megközelítésben, jelesül a matematikai, illetve gazdasági szótárak problematikájának feldolgozásával. Egy izgalmas tanulmány, túl a „közeljövön”, a távolabbi jövő szótáraitól szól, természetesen az elektronika és a számítógépes lexikográfia világából. A további fejezetek megoszlanak folyamatban levő szótári munkálatokról, szótártervekről, érdekes újdonságokról írt beszámolóik között, sőt egy vitának is helyt adott a szerkesztő. *A magyar szótárirodalom bibliográfiájához* (amely sorozatunk 1. köteteként jelent meg 2004-ben) folyamatosan gyűjtött frissítések közzélése zárja a kötetet.

ISBN 978 963 05 8559 0

9 789630 585590

2940 Ft